

PT 4190

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE
MODERNĂ

VOL. XXII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

BIBLIOTECA INST. DE ISTORIE "N. IORGA"

COTA P2490

INVENTAR 36825

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

VOL. XXII, 2009

SUMAR

ISTORIE SOCIALĂ: CONCEPTE, METODE, ANALIZE

ALEXANDRU MAMINA, Tipologia intelectualilor europeni în secolul al XIX-lea.....	3
IRINA GAVRILĂ, Metode de analiză a bazelor de date istorice de tip recensământ. Aplicație asupra <i>Catagrafiei orașului Ploiești</i> de la 1838.....	25
CRISTIAN PLOSCARU, „Magnați”, „cârvunari”, „parveniți”: rețele sociale și acțiuni politice în Moldova (1822-1829).....	61
BOGDAN POPA, Relatări de călătorie ca sursă pentru o istorie socială a alimentației în țările române (secolul al XIX-lea)	111

PROBLEMELE MODERNIZĂRII: REALITĂȚI ȘI PERCEPȚII

ȘTEFAN PETRESCU, Ortodoxie, națiune și societate în țările române. Grecii și dreptul de pământean în prima jumătate a secolului al XIX-lea	123
RALUCA TOMI, Un izvor inedit despre istoria românilor: <i>Jurnalul</i> lui Adolphe Etienne Billecoq.....	141
DANIELA BUȘĂ, Zvonul, sursă de informare și dezinformare în timpul revoluției de la 1848.....	165

OPINII

ANDREEA APOSTU, Sensul anistoric al culturii.....	175
---	-----

ÎN DEZBATERE

MARXISMUL ÎN ISTORIOGRAFIE: ACTUALITATE SAU DESUETUDINE? (Florin Constantiniu, Șerban Papacostea, Alexandru-Florin Platon)	179
--	-----

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ

„Atelierul pentru studiul ideilor politice contemporane” (Alexandru Mamina).....	185
„Congresul internațional de Istorie a Presei” (Bogdan Popa)	186
„Celălalt autentic. Lumea românească în literatura de călătorie (1800-1850)” (Alexandru Mamina)	186

„Revista Istorică”, Nr. 1-2, 2008, (Alexandru Mamina)	189
„Annales. Histoire. sciences sociales”, n° 1, 2009, (Alexandru Mamina).....	189
“History and Theory. Studies in the Philosophy of History”, Volume 47, Number 4, 2008 (Bogdan Popa).....	190

RECENZII ȘI NOTE

VALERIU ANANIA, <i>Memorii</i> , «Iași». Polirom, 2008, 691 p. (Alexandru Mamina)	193
JACQUES BOUCHARD, <i>Nicolae Mavrocordat. Domn și cărturar al Iluminismului timpuriu (1680-1730)</i> , București. Editura Omonia, 2006, 187 p. (Florin Constantiniu).....	194
LIVIU BRĂTESCU, MIHAI CHIPER (coordonatori), <i>Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective</i> , Iași, Editura Pim, 2008, 236 p. (Bogdan Adrian Ceobanu).....	195
VICTOR RIZESCU (coord.), <i>Ideologii românești și est-europene</i> , «București». Editura Cuvântul, 2008, 300 p. (Alexandru Mamina)	197

NOUTĂȚI EDITORIALE	199
--------------------------	-----

TIPOLOGIA INTELCTUALILOR EUROPENI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

ALEXANDRU MAMINA
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

În istoria socială se întâmplă adeseori ca realitățile întâi să existe, și abia apoi să fie numite. Atunci când Maurice Barrès a lansat polemic termenul de „intelectuali” – în cursul afacerii Dreyfus –, categoria socială respectivă exista deja de aproape un secol.

Atât termenul, cât și categoria socială a intelectualilor suferă de o anumită ambiguitate, fiind susceptibile de abordări și definiții diferite. Intelectualii pot fi definiți, de pildă, din perspectiva naturii specifice a activității lor, ca oameni ce se îndeletnicesc cu „gândirea” și care câștigă din valorificarea socială a pregătirii lor. Din acest punct de vedere, intelectualii ar fi toți aceia care beneficiază de o pregătire de specialitate superioară – oamenii cu diplomă de studii academice – și care desfășoară o activitate de concepție sau de coordonare, esențialmente diferită de munca manuală (*homo sapiens* față de *homo faber*). De asemenea, intelectualii pot fi definiți din perspectiva funcției sociale a activității lor, adică din perspectiva locului pe care îl ocupă în sistemul relațiilor de producție. În această accepțiune instrumentală, ei își pierd în cele din urmă individualitatea specifică de grup social, fiind asimilați altor clase – nobile, burghezii, proletariatul –, în calitate de teoreticieni ai intereselor acestora – intelectualii „organici” despre care scria Antonio Gramsci¹. În al treilea rând, intelectualii pot fi definiți din perspectiva finalității a implicării lor moral-politice în activitatea publică, drept o categorie militantă, contestatară, anticonformistă². Este o perspectivă circumstanțiată istoric (afacerea Dreyfus, mersul în popor al populațiilor ruși), care deduce categoria socială obiectivă din angajamentul public subiectiv.

În primul caz, este vorba de o definiție mult prea generală, în care diferențele specifice anulează practic relevanța conceptuală a genului proxim. Termenul de

¹ Vezi Antonio Gramsci, *Intelectualii și organizarea culturii*, în *Opere alese*, București, Editura Politică, 1969, p. 244, 247.

² Vezi Pascal Ory, Jean-François Sirinelli, *Les intellectuels en France, de l'affaire Dreyfus à nos jours*, Paris, Armand Colin, 1992, p. 18.

„intelectuali” acoperă o diversitate prea mare de situații particulare, pentru a rămâne coerent în sine însuși. În măsura în care se referă la toți oamenii cu studii universitare (ca să nu mai amintim de toți oamenii cu „preocupări” intelectuale), ajunge să includă exponenți ai tuturor categoriilor sociale, cu statusuri, roluri și interese diferite, pierzându-și practic orice relevanță sociologică și epistemologică. În ultimă instanță, toți cei care „gândesc” s-ar subsuma categoriei intelectualilor.

La antipodul acestei perspective foarte cuprinzătoare se află cea moral-politică, ce restrânge excesiv aria de referință a intelectualilor. Sunt excluși din această categorie toți cei care nu se angajează activ în spațiul public, care nu promovează o anumită „cauză”, deși, prin pregătire și activitate, întrunesc caracteristicile atribuite intelectualilor de simțul comun³. Mai mult, această perspectivă suferă deoarece se întemeiază pe o prejudecată subiectivă (partizană, am putea spune), ipostaziată drept criteriu analitic obiectiv. În fond, angajarea activă în spațiul public este o opțiune personală, ținând cont de valorile morale și cultura politică ale unui individ, care pot interfera sau nu cu altele analoage ale altui individ. Poate decurge de aici un fenomen social (în sensul în care concepe fenomenele teoria acțiunii), dar fenomenul social nu este totuna cu categoria socială care-l produce, cu atât mai mult cu cât nu-l produce niciodată singură și în mod univoc. Cu alte cuvinte, intelectualii nu pot fi definiți structural (nici măcar o parte a lor) în funcție de manifestările exterioare prezumate ca tipice de elementele sociale cele mai vizibile. (Tot așa cum potrivit unei analogii hegeliene celebre – floarea, sau în cazul de față chiar mirosul florii, nu este planta ca atare. Chiar dacă se întâmplă să atragă insectele – am adăuga noi!)

În primul caz avem așadar o perspectivă „idealistă”, care încearcă să cuprindă prea mult; în al doilea – o perspectivă „ideologică” ce exclude prea mult. În ambele situații termenul de „intelectuali” își pierde semnificația și relevanța epistemologică. Mai bogată în perspective analitice este perspectiva intermediară, „materialistă”, care îmbină oarecum criteriul naturii intrinseci a activității intelectuale (gândirea calificată), cu cel al funcției sociale a intelectualilor (relaționarea între indivizi și grupuri). Gândirea nu operează în sine, ci într-un sistem de raporturi interumane pe care caută să le explice (să le interpreteze, gestioneze, legitimizeze sau conteste), potrivit poziției gânditorului în interiorul acelor raporturi. Materialismul constă tocmai în această referire la existența concretă, observabilă empiric și cognoscibilă științific, care constituie, în ultimă instanță, obiectul și totodată referențialul absolut al cercetării sociale. Totuși, și acest materialism, întemeiat pe conceptul modului de producție, este neconcludent

³ În calitatea sa de medie a percepțiilor și convingerilor originate în practica socială, simțul comun este un indicator gnoseologic simptomatic, mai relevant într-un fel decât preconcepțiile livrești. Fără îndoială, el nu trebuie acceptat ca atare, ci filtrat printr-o metodologie a cunoașterii științifice, dar aceasta nu trebuie să-l nege, ci să-l interpreteze, pentru a accede, în funcție de el, la înțelegerea teoretică (generală).

pentru categoria intelectualilor, care-i scapă oarecum din grila operatorie⁴. În primul rând, identitatea socială a intelectualilor nu se construiește numai pe coordonatele economice (relațiile de producție), ci și pe coordonatele culturale (dinamica mentalului colectiv), poate mai mult decât în cazul oricărei alte categorii, în virtutea activității lor specifice. Or, coordonatele culturale pot să evalueze în paralel cu cele economice, având propriile sisteme de elaborare și comunicare. (Psihologia analitică și antropologia structurală oferă suficiente date în acest sens, acreditând permanența unor structuri ale gândirii imune la schimbările din modul de producție). În al doilea rând, intelectualii se grupează într-o categorie cu o funcționalitate particulară în societate, cu propria individualitate socială, neputând fi așadar reduși la statutul de exponenți teoretici ai intereselor claselor „esențiale”. Afirmarea „independenței” intelectualilor nu este o ficțiune (o disimulare) ideologică decât în măsura în care îi abstrage metafizic pe aceștia din ansamblul relațiilor și funcțiilor sociale, ca și cum ar constitui un grup *deasupra* societății, de o natură esențialmente diferită de a celorlalte categorii. Altminteri însă, în interiorul ansamblului respectiv, intelectualii se precizează ca un grup de sine stătător, cu propria coerență internă și cu propria raportare la alte grupuri sau la puterea politică.

Din punctul de vedere al identificărilor formale – calificare profesională, mod de viață, aspect exterior –, intelectualii sunt o subspecie a genului burghez (specia fiind aceea a profesiunilor liberale). Este motivul pentru care sunt incluși în istoriile generale ale burgheziei⁵. În cadrul burgheziei însă, intelectualii comportă unele trăsături particulare, chiar paradoxale, care îi individualizează (autonomizează) categorial. Un paradox, de pildă, îl reprezintă faptul că, deși se situează ca nivel material mai aproape de burghezia mică și mijlocie, la nivelul reprezentărilor simbolice ei sunt asociați mai degrabă cu marea burghezie cultivată⁶.

Aceste constatări empirice au o valoare simptomatică, întrucât sugerează, prin chiar caracterul lor general acceptat, direcțiile de analiză relevante social pentru definirea categoriei intelectualilor. Se desprind, așadar, două observații preliminare: 1. intelectualii sunt o realitate a societății burgheze; 2. identitatea lor se precizează mai mult în funcție de capitalul simbolic, decât în funcție de capitalul material. Fără îndoială, pot fi identificați „intelectuali” – un fel de profesioniști ai gândirii abstracte – și în alte societăți decât cea burgheză: sofștii greci,

⁴ Antonio Gramsci însuși sesiza că raportarea intelectualilor la lumea producției era una „mijlocită” de rețelele sociale și de complexul suprastructurilor, spre deosebire de clasele „esențiale” – burghezia, proletariatul –, legate direct de producție. Vezi Antonio Gramsci, *op. cit.*, p. 247.

⁵ Vezi în acest sens Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în principatele române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997.

⁶ Vezi Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*, București, Editura Univers, CEU, 1998, p. 120.

jurisconșulții romani, universitarii medievali etc. Numai că aceștia au rămas la nivelul unor individualități cu afilieri diverse, precum corpul cetățenesc, sistemul clientelar și Biserica. Nu au ajuns să constituie niciodată, împreună cu omologii lor intelectuali din epocă – platonicienii, arhitecții și cronicarii, de exemplu – o categorie socială de sine stătătoare. Totodată, funcția lor socială avea o finalitate explicită mai ales privată (nu ne referim aici la finalitățile implicite, cu semnificație istorică, nu socială); ca atare, nu era de natură să creeze o *structură*, o relație necesară și constantă între categorii. Finalitatea publică a acțiunii intelectualilor a apărut și s-a dezvoltat odată cu societatea burgheză. Gradul de complexitate a categoriei intelectualilor este direct proporțional cu progresele societății burgheze – de la un grup informal și personalizat la finele secolului al XVIII-lea, la categoria instituțională și impersonală de după încă o sută de ani.

Din cele două observații de mai sus rezultă că intelectualii trebuie definiți în cadrul structural al societății burgheze, în funcție de rolul social al activității culturale pe care o desfășoară și prin care sunt recunoscuți.

Societatea burgheză se alcătuiește structural pe trei coordonate: producția de mărfuri; regimul politic reprezentativ; cultura de masă. Formula „ideală” de societate burgheză este aceea în care cele trei coordonate sunt dezvoltate până la ultimele lor consecințe practice, apărând sub forma instituțională a capitalismului industrial, a democrației și a învățământului public gratuit. Producția de mărfuri, regimul reprezentativ și cultura de masă – în unitatea lor sistemică – generează „societatea deschisă”, adică societatea în care, pe de o parte, cvasitotalitatea populației este atrasă sub o formă sau alta în spațiul public („la vedere”), iar pe de altă parte, chestiunile de interes general (relațiile sociale, în fond) se află în atenția permanentă a publicului⁷. În acest context, comunicarea devine un resort funcțional esențial (un factor eficient) al existenței sociale⁸. Nu numai că instituțiile burgheze fundamentale – proprietatea, votul și instrucția publică – presupun comunicarea (cunoașterea reciprocă), dar publicul însuși pretinde să i se comunice (argumenteze) problemele generale care îl privesc. Comunicarea socială înseamnă, așadar, cunoaștere și argumentație.

Cunoașterea și argumentația sunt cu atât mai complexe, cu cât se inserează într-un sistem social mai diversificat, asemenea celui burghez, întemeiat pe diviziunea și calificarea muncii, pe reprezentarea opțiunilor la nivel central și local și pe transmiterea de informații și valori la nivelul unei comunități teritoriale mari. Complexitatea impune calificare. Această nevoie de comunicare socială calificată este cea care determină apariția categoriei intelectualilor. (Dintr-o atare perspectivă, indicatorul poate cel mai concludent al dezvoltării acestei categorii

⁷ Practiciile medievale a secretelor puterii (*arcana imperii*), societatea burgheză i-a opus principiul publicității, materializat de structura informală dar eficientă a opiniei publice. *Ibidem*, p. 100.

⁸ Expresia poate cea mai concentrată a comunicării sociale o reprezintă contractul, atât în accepțiunea sa propriu-zisă juridică, cât și în accepțiune simbolico-politică.

este extinderea treptată a învățământului superior). Intelectualii alcătuiesc deci categoria socială a persoanelor cu pregătire academică ce activează în domeniul cunoașterii și care au ca funcție transmiterea publică inteligibilă a rezultatelor cunoașterii, asigurând astfel cadrul mental favorabil desfășurării relațiilor sociale. În fond, intelectualii clarifică publicul asupra societății în care el trăiește, fie că este vorba despre economia, politica sau cultura acesteia. Clarificarea corespunde și răspunde imperativului social al cunoașterii transparente, și este o condiție a comunicării. Prin clarificare societatea devine rațională și rezonabilă, așadar acceptabilă pentru public și eficientă funcțional. În acest sens, spre deosebire de „specialiști” – care se ocupă cu gestiunea afacerilor curente din economie, finanțe sau administrație –, intelectualii au ca obiect cercetarea, creația și instrucția. În timp ce „specialiștii” utilizează cunoașterea în mod individual, la nivelul unităților lor de muncă, intelectualii o transmit publicului, o diseminează social.

Se pot distinge mai multe tipuri de intelectuali. Din punct de vedere funcțional, de pildă, adică potrivit relației pe care o stabilesc cu procesul cunoașterii, există intelectuali pe care i-am putea numi creatori – care realizează propriu-zis cunoașterea – și intelectuali transmițători – cei care o difuzează într-o manieră didactică sau vulgarizată. În primul tip s-ar încadra oamenii de știință, filosofii și scriitorii, iar în al doilea – profesorii, autorii de almanahuri și specialiștii realizatori de emisiuni culturale la radio și televiziune. O altă variantă a aceleiași tipologii funcționaliste ar fi „teoreticieni” – „practicieni”, în măsura în care „practicienii” diseminează social concluziile „teoreticienilor”, așa cum fac de exemplu comentarii politicii cu interpretările doctrinarilor. Aceste distincții sunt însă destul de schematice și factive, deoarece, pe de o parte, procesul cunoașterii nu este unul univoc, de la elita intelectuală la restul societății, ci unul reciproc, în care teoria interpretează realitatea, dar și realitatea influențează interpretarea teoretică; pe de altă parte, una și aceeași persoană poate să îmbine cele două calități: să fie totodată om de știință și profesor, scriitor și realizator de emisiune, doctrinar și comentator politic.

Din punctul de vedere „substanțial”, al naturii cunoașterii, pot fi identificați intelectualii pozitivi și cei speculativi, după cum elaborează o cunoaștere pe bază de observație, respectiv de imaginație. În prima categorie ar intra oamenii de știință, în a doua – scriitorii, filosofii împărțindu-se între cele două⁹. Imaginația este și ea o formă de accedere la cunoaștere, tot atât de mult ca și observația. Scriitorul caută și comunică și el un „adevăr”, chiar dacă este vorba de un adevăr de altă

⁹ Din perspectiva definiției noastre, nu-i includem printre intelectuali și pe artiști. Artă nu constituie o cunoaștere propriu-zisă, ci o *reprezentare* personală fie a unei trăiri, fie a unei cunoașteri prealabile, dar care nu este produsă, ci numai valorificată estetic de către artist. Nu e vorba aici de o ierarhizare de inspirație platoniciană, ci de o plasare în planuri diferite și incomparabile. De altfel, pot exista artiști intelectuali – aceia care interpretează teoretic arta ca fenomen, oferind așadar o cunoaștere asupra acesteia. De asemenea, există un domeniu artistic aflat la limită cu știința – arhitectura, care materializează nu numai o viziune, ci și o cunoaștere.

natură decât cel pe care îl caută omul de știință. Aici nu interesează valabilitatea unui anume demers, ci demersul cognitiv ca atare. De altfel, toți acești intelectuali sunt apropiați printr-o structură formală comună: discursivitatea expunerii. Ei își transmit cunoașterea într-o formă expozitivă, „narațiunea” lor reprezintă, în ultimă instanță, o proză. (Forma poetică este atributul artei, întrucât nu comunică explicit, ci sugerează simbolic). O atare poetică tipologizare este însă una mai degrabă gnoseologică decât sociologică. Ea de referă la conținutul abstract al cunoașterii, dar ignoră structura socială concretă a cunoașterii, adică poziția intelectualilor în cadrul corpului social – relațiile de putere –, care le conferă acestora identitatea și relevanța istorică.

Din această perspectivă, mai semnificativă pare să fie distincția gramsciană între intelectualii urbani și intelectualii rurali, care nu se referă atât la situarea geografică, cât la poziția în cadrul relațiilor de proprietate și al rețelelor de influență. Se poate lămuri astfel statusul, dar nu și rolul intelectualilor, altfel spus – condiționarea lor materială, dar nu și funcția ideală specifică. Problema fundamentală a viziunii gramsciene (marxiste în general) este că tinde inevitabil să subordoneze activitatea intelectuală dinamicii relațiilor de producție (luptei claselor), anulând în cele din urmă individualitatea categoriei intelectualilor, care sunt reduși la situația de exponenți teoretici ai claselor „esențiale”. (Cunoașterea însăși este numai o formă de conștiință de clasă). Se limitează astfel, uneori până la irelevanță, tocmai funcția socială specifică a intelectualilor în societatea burgheză – aceea de a cunoaște și a comunica –, ceea ce cauzează inclusiv analizei marxiste, deoarece se pierde din vedere o componentă organică a acestei societăți.

Mai conformă funcției sociale a intelectualilor ar fi o tipologie calchiată pe antiteza formulată de Karl Mannheim, între „ideologie” – concepțiile care susțin statu-quo-ul – și „utopie” – cele care îl contestă. Intelectualii s-ar împărți așadar în „conformiști” și „contestatari”, după cum cunoașterea pe care o comunică aceștia confirmă sau infirmă sistemul social. Fie că se referă la societatea prezentă, fie la cea viitoare, și unii și ceilalți îndeplinesc același rol: de a clarifica publicul asupra societății respective, de a asigura cadrul mental favorabil funcționării acesteia. Aici nu mai este vorba atât despre interesele particulare, cât despre valorile generale și capacitatea lor de agregare socială. Activitatea culturală nu mai intervine doar ca un element de suprastructură, ci în calitate de factor structurant al relațiilor sociale, ceea ce legitimează funcțional tratarea intelectualilor drept o categorie de sine stătătoare, cu o poziție specifică în mecanismul social. Numai că această interpretare finalistă, prin prisma opțiunilor moral-politice, afirmă rolul dar pierde din vedere statusul, adică inserarea concretă a intelectualilor într-un ansamblu de condiționări obiective. Ea se plasează în acest fel oarecum la antipodul viziunii marxiste.

Pentru a stabili o tipologie cât mai completă și mai relevantă a intelectualilor, credem că trebuie pomit de la situația lor „hegemonică” în societate, întrucât această situație reprezintă punctul de intersecție și expresia socială consacrată a

statusului și rolului. Altfel spus, în „hegemonia” pe care o exercită se cumulează atât poziția socială, cât și funcția socială, aceasta având astfel o valoare de indicator. În fond, „hegemonia” specifică îi individualizează pe intelectuali în societate, consacrand social esențialul categoriei, esențial ireductibil la alte categorii, dar inteligibil numai în relațiile cu acestea. Ca atare, o tipologie pornind de la situația „hegemonică” este susceptibilă să ofere un operator analitic concludent, în măsura în care ea presupune identitatea particulară a categoriei intelectualilor în structura corpului social.

Intelectualii dispun de un capital simbolic și exercită o „hegemonie” simbolică. În condițiile nevoii de informare a „societății deschise”, competența lor în zona cunoașterii se transformă într-o autoritate în zona opiniei, în sensul că publicul le face credit (inclusiv sub forma insidioasă a „efectului de halou”), fiind prin urmare influențat mai mult sau mai puțin de intelectuali. În mod paradoxal pentru „societatea deschisă”, categoria intelectualilor nu se „democratizează”, ci se transformă într-o elită profesională recunoscută instituțional. Profesiunile intelectuale implică o cunoaștere „ezoterică” și abilități speciale. Admiterea de noi membri într-o profesiune se face în mod controlat, se stabilesc standarde de competență și proceduri operatorii, așa încât, în final, cei din afara profesiei sunt incapabili să-i supravegheze de o manieră avizată pe intelectuali¹⁰. În consecință, intelectualii sunt recunoscuți ca „superiori” și decidenți în chestiunile „culturale”, adică în cele care privesc cunoașterea și aplicarea practică a cunoașterii în activitatea celorlalte categorii.

Din această perspectivă, se observă că „hegemonia” intelectualilor se exercită la nivelul relațiilor sociale civile, ea netransgresând decât conjunctural și punctual către sfera politicului. Puterea simbolică (prestigiul public) funcționează oarecum în paralel cu puterea efectivă (actul decizional), singurul lor teren de întâlnire fiind teoria politică. Numai că aceasta nu se regăsește *tale quale* în practica politică, ci se adaptează împrejurărilor, ceea ce înseamnă că referințele culturale „pure” nu au decât o valoare relativă, iar intelectualii – o influență secundară. Intelectualii pot exercita, într-adevăr, o putere subtilă, specifică „societății deschise” – puterea convingerii –, și o pot exercita inclusiv direct asupra publicului, peste clasa politică. Dar pentru aceasta contează mai puțin ceea ce încearcă să facă intelectualii, și mai mult ceea ce este dispus să accepte publicul, adică dacă acesta le recunoaște sau nu și competența politică (de administrare publică). Or această recunoaștere este destul de puțin plauzibilă, tocmai în virtutea „diviziunii muncii” pe care o implică societatea burgheză. Specializarea care asigură „hegemonia” simbolică a intelectualilor impune și „monopolul” politicianilor de meserie asupra puterii propriu-zise. Ideea platoniciană a filosofului-rege, reluată de luminism cu termenii inversați: regele-filosof, traduce fie o speranță irealizabilă (societatea

¹⁰ Vezi Lenore O’Boyle, *The Middle Class in Western Europe, 1815-1848*, în „American Historical Review”, vol. LXXI, nr. 3, 1966, The Macmillan Company, p. 845.

gubernată de rațiunea filosofică), fie o frustrare („înțeleptul” marginalizat – care nu are nici măcar capacitatea să-și reconvertească frustrarea în cinism).

În condițiile în care intelectualii exercită o *conducere* simbolică la nivel civil, analogă celei politice, ei pot fi împărțiți conform tipologiei formulate de către Max Weber pentru liderii politici. În acest sens, liderilor carismatici, formali și tradiționali le corespund intelectualii individuali, organizaționali și sectari. Pentru liderii politici, criteriul de departajare este legitimitatea pe care o afirmă; pentru intelectualii – modul în care interacționează cu corpul social.

Acestei corespondențe structurale, în baza relației pe care liderii politici și intelectualii o au cu „obiectul” conducerii – statul, respectiv societatea –, i se adaugă o corespondență funcțională, în baza principiului eficient al conducerii. În cazul liderilor carismatici și al intelectualilor individuali, principiul este personalitatea; în cazul liderilor formali și al intelectualilor organizaționali – norma juridică; în cazul liderilor tradiționali și al intelectualilor sectari – autoritatea.

Intelectualii individuali stabilesc cu publicul o relație în nume propriu și își exercită influența simbolică în virtutea prestigiului personal. Altfel spus, acțiunea lor socială se desfășoară cu titlu individual, iar publicul îi ia în serios și le face credit datorită notorietății pe care au dobândit-o¹¹. Capitalul simbolic de care dispun este asociat persoanei ca atare. Exponenții prin excelență ai acestui tip sunt scriitorii, editorialiștii specializați, analiștii politici și economici, criticii literari și artistici. În fond, este vorba despre toți aceia care pot fi identificați drept „liber profesioniști” ai categoriei intelectualilor.

Intelectualii organizaționali relaționează cu societatea prin intermediul instituțiilor la care sunt afiliați (institute, universități ș.a.m.d.), create prin lege ca centre de cunoaștere și comunicare a cunoașterii. Ei își îndeplinesc funcția socială în/din cadrul organizat al acestor instituții, iar publicul le prezumă competența în virtutea apartenenței lor instituționale. Capitalul simbolic personal derivă așadar din prestigiul instituției respective, prestigiu consacrat, la rândul său, în temeiul normei juridice. În acest tip se încadrează cercetătorii și cadrele didactice la toate nivelurile – toți aceia care funcționează ca intelectualii pe baza unor certificate legale de competență.

Intelectualii sectari se raportează la societate în maniera unui corp constituit, cu o identitate ideologică specifică, ce constituie prin ea însăși un argument de autoritate socială. „Credo”-ul ideologic, prezumat de ei ca fiind expresia „adevărului”, îi îndrituiește – în calitatea lor de „practicanți” ai săi – să *pretindă* o poziție hegemonică, de instanță morală și chiar politică. În fond, ei își afirmă statutul și funcția socială prin invocarea unei autorități: aceea a ideologiei pe care o profesează. Capitalul simbolic decurge din adeziunea la ideologia respectivă. În

¹¹ Notorietatea socială nu trebuie confundată cu valoarea profesională. Mass-media, de pildă, au proprietatea de a impune în spațiul public persoane ratate sau pe cale de a se rata profesional. Vezi, în acest sens, Pierre Bourdieu, *Despre televiziune, urmat de Dominația jurnalismului*, București, Editura Meridiane, 1998, p. 69, 73.

aceste condiții, intelectualii sectari se individualizează deliberat ca subgrup în ansamblul societății, față de care manifestă o atitudine militantă. Au tendința de a se organiza într-o rețea de solidarități și interese, cu o ierarhie informală, și de a formula revendicări în raport cu statu-quo-ul instituțional.

Constituirea diferitelor tipuri de intelectuali și ponderea lor în ansamblul societății depinde de trei variabile: 1. regimul politic; 2. accesul la resurse; 3. paradigma culturală dominantă. Aceste variabile alcătuiesc împreună cadrul structural și cultural de manifestare a intelectualilor. Ele condiționează poziționarea și exprimarea publică a acestora, favorizând emergența unuia sau altuia dintre tipuri. Regimul condiționează relaționarea socială a intelectualilor, în măsura în care permite sau nu libertatea de expresie și organizarea lor într-o „societate civilă”, prin intermediul cărora să-și exercite „hegemonia” simbolică. De accesul la resurse, adică la posibilitățile de finanțare, depinde structurarea internă a categoriei, raportul dintre „liber profesioniști” și cei încadrați în instituții sau organizații. Paradigma culturală determină profilul „ideologic” al intelectualilor, înclinația lor mentală către o anumită formă de acțiune socială, pe baza unei „legitimități” specifice. Altfel spus, tipologia intelectualilor este inteligibilă în contextul unui sistem de raporturi: liberalism-autoritarism, capitalism industrial – economie agrară (sau în alți termeni: urbanizare – dominație rurală) și spirit critic – dogmatism. Aceste condiționări sunt recognoscibile în evoluțiile sociale din secolul al XIX-lea¹².

În Marea Britanie, categoria intelectualilor a apărut și s-a dezvoltat sub influența acțiunii conjugate a liberalizării, revoluției industriale și culturii critice.

Din punct de vedere politic, asigurarea libertății personale, eliminarea privilegiilor – inclusiv cele care limitau accesul în universități și în posturile universitare – și lărgirea progresivă a participării sociale la actul decizional – prin reformele electorale – au oferit un cadru favorabil manifestării intelectualilor. Pe de o parte, au permis exprimarea relativ liberă a opiniilor, facilitând în acest fel comunicarea cunoașterii și formarea unor rețele sociale ale intelectualilor. Pe de altă parte, prin implicarea tot mai amplă a publicului instruit în treburile publice, au sporit nevoia socială de informație și de argumentație inteligibilă, impunând practic rolul social al intelectualilor. Acest rol s-a regăsit inclusiv în politică, intelectualii devenind absolut necesari partidelor, în efortul acestora de a formula programe „rezonabile” și de a convinge electoratul¹³. În 1906, câștigător al alegerilor, Partidul Liberal a trimis în Camera Comunelor 377 de deputați, dintre care 154 erau oameni de afaceri, 85 – juriști, 25 – scriitori și ziariști, 22 – profesori universitari, profesori la școli secundare, medici, militanți pentru diferite cauze și

¹² Ne limităm observația la cazurile Marii Britanii, Franței, spațiului german și Rusiei, dat fiind caracterul lor oarecum exemplar pentru tipologia intelectualilor.

¹³ Pentru distincția teoretică dintre „rațional” (categorie care implică agentul unic) și „rezonabil” (care de referă la o relație de reciprocitate), vezi John Rawls, *Liberalismul politic*, [Timișoara], Editura Sedona, [1999], p. 64-69.

numai 69 erau „gentlemanii”. În schimb, în rândul deputaților conservatori, „gentlemanii” continuau să reprezinte majoritatea, urmați de oamenii de afaceri și de funcționari¹⁴.

Dezvoltarea capitalismului industrial a influențat evoluția intelectualilor din mai multe puncte de vedere. În primul rând, a oferit noi posibilități de finanțare, din partea investitorilor interesați de ameliorările tehnice și tehnologice. S-au strâns astfel legăturile dintre comunitatea științifică și mediul de afaceri, pentru a imprima cunoașterii un caracter utilitar. A apărut, încă de la finele secolului al XVIII-lea, un mediu academic comun, organizat în cadrul unor societăți cum au fost *Lunar Society* din Birmingham sau *Literary and Philosophical Society* din Manchester¹⁵.

În al doilea rând, prin procesul de urbanizare pe care l-a amorsat, capitalismul industrial a creat piața culturală potențială pe care intelectualii să-și vândă competența, obținând în schimb succesul și recunoașterea importanței lor sociale¹⁶. Potrivit calculelor lui François Bédarida, în Anglia și Țara Galilor ponderea populației urbane a crescut, între 1801 și 1851, de la 33,8% la 54%. Totodată, numărul orașelor cu peste 100 000 de locuitori a crescut de la 1 la 10, iar cel al orașelor cu o populație între 20 000 și 100 000 de locuitori – de la 16 la 55 (cf. François Caron)¹⁷.

În al treilea rând, prin creșterea generală a nivelului de trai, industrializarea a transformat piața culturală potențială în piață efectivă, în măsura în care publicul a ajuns la acea situație materială (bani și timp liber) care să-i permită să se intereseze de activitatea intelectualilor și să le cumpere lucrările. Conform lui Ph. Deane și W.A. Cole, între 1801 și 1851 produsul național al Marii Britanii a crescut de la 232 milioane de lire la 523 milioane (în prețuri curente), sau de la 138 milioane la 494 milioane (în prețuri constante), ceea ce însemna o creștere de la 12,9 la 23,7 lire pe cap de locuitor¹⁸. Încă și mai importantă a fost distribuția socială a acestei bunăstări, care a cuprins inclusiv categoriile populare, formându-se astfel un public cultural de masă. Nivelul vieții maselor muncitoare s-a ameliorat inițial lent, până către 1815, iar apoi în ritm accentuat, progresul continuând până după 1840. Un indicator l-au reprezentat depunerile la casele de economii, create în 1817. Acestea au sporit de la 14 milioane lire în 1829 la aproape 30 milioane în 1850, pentru cca 1 100 000 depunători. În 1842, printre cei 15 000 de deponenți la Manchester and Salford Savings Bank, 43% erau muncitori industriali (cf. Louis Bergeron)¹⁹. Pentru perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea, un simptom

¹⁴ Vezi Barbara W. Tuchman, *Trufașa citadelă. O frescă a lumii dinaintea primului război mondial (1890-1914)*, București, Editura Politică, 1977, p. 483.

¹⁵ Vezi Pierre Léon, *Inerties et révolutions, 1730-1840*, Paris, Armand Colin, [1978], p. 334.

¹⁶ Vezi și Lenore O'Boyle, *op. cit.*, p. 833.

¹⁷ Vezi Pierre Léon, *op. cit.*, p. 387.

¹⁸ *Ibidem*, p. 388.

¹⁹ *Ibidem*, p. 342-343.

comercial al îmbunătățirii nivelului de trai l-a constituit apariția magazinelor universale, destinate celor cu venituri medii²⁰.

Paradigma culturală dominantă în Marea Britanie se caracteriza prin spiritul critic (cercetător) și aplicat (utilitar). Sub influența doctrinei senzualiste a lui John Locke – care atribuia realitatea exclusiv ființei individuale – „gândirea” s-a orientat către chestiunile de interes imediat, reprezentabile empiric, tratate din perspectivă științifică. Știința însăși s-a dezvoltat în virtutea acestui spirit critic și aplicat, care a constituit cauza ei eficientă. James Watt, de pildă, a inventat mașina cu aburi în contextul mental al filosofiei mecaniciste, mașina lui conducând la apariția termodinamicii, și nu invers. Teoria științifică a mașinii industriale a început să fie elaborată abia în perioada 1780-1820²¹.

A existat așadar o structură culturală comună (un continuum mental) care i-a integrat pe intelectuali în ansamblul societății. Modelele teoretice ale acestora corespundeau cu preocupările concrete ale societății, în particular cu cele ale categoriilor burgheze. Este simptomatic, de exemplu, faptul că în Marea Britanie s-a elaborat economia politică „clasică”, și că aici liberalismul nu a invocat argumente ideale, ci principiul utilității. Consecința a fost relaționarea organică a intelectualilor cu restul societății și chiar cu statul – în termenii comuni ai criteriului existenței (și eficienței) concrete. (Amintim aici clișeu ideologic al politicii interne a Marii Britanii, privind eminența căii proprii de transformare a regimului în funcție numai de necesitățile concrete specifice, la adăpost de riscurile pe care le implicau „utopiile” abstracte universaliste).

Totodată, a fost vorba de o cultură critică, întemeiată pe cercetarea științifică, adică pe un demers legat strict de realitate, dubitativ și esențialmente pluralist, ceea ce a împiedicat crearea unui „canon” cultural, care să se transforme într-un „credo” ideologic al intelectualilor, ca semn distinctiv al acestora în raport cu celelalte categorii. Spiritul critic și neutru al științei se opunea spiritului concluziv și militant al ideologiei; apelul la experiența faptelor contravenea invocării unei credințe ideatice. Altfel spus, profilul cultural a fost de așa natură încât intelectualii din Marea Britanie să rămână o categorie socială „deschisă”.

În acest context politic, economic și cultural, tipurile care s-au afirmat în Marea Britanie au fost cel al intelectualilor organizaționali și cel al intelectualilor individuali. Sistemul instituțional și dezvoltarea industriei ofereau intelectualilor posibilități de exprimare individuală, respectiv de plasament social, precum și piața culturală pentru producțiile lor. Aceștia dispuneau așadar de un cadru organizațional în/din care să-și exercite „hegemonia” simbolică – de la asociațiile de reflecție ale societății civile, la sistemul de învățământ și institutele științifice

²⁰ Vezi Eric Hobsbawm, *Era imperiului, 1875-1914*, Codex 2000, CEU, Cartier, p. 43-44. În această perioadă capitalismul depășise în general disfuncțiile sociale majore, existente încă în prima jumătate a secolului, descrise atât de către Friedrich Engels, cât și de către Benjamin Disraeli.

²¹ Vezi Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1986, p. 36-37, 40.

„regale”, care finanțau și premiau cercetarea conferind prestigiu social intelectualilor. Primii intelectuali organizaționali (profesorii) – recognoscibili prin câștigurile fixe – au apărut încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, devansând astfel celelalte societăți europene²². În paralel au apărut și intelectualii individuali (oameni de știință, gânditori politici, scriitori), dar nu atât ca „proletari intelectuali” (declasați obligați să scrie pentru a trăi), cât în calitate de „profesioniști” ai cunoașterii cu un status bine precizat, care îi plasa în relație directă cu burghezia. Economistul Adam Smith era om de afaceri, Thomas Robert Malthus, înainte de a deveni profesor de economie politică, fusese pastor anglican, filosoful James Mill era plătit de Compania Indiilor Orientale, Benjamin Disraeli frecventa, ca scriitor, mediul social al conservatorilor, pentru a deveni apoi chiar liderul lor politic. Paradigma culturală critică și aplicată a tuturor intelectualilor – organizaționali și individuali în egală măsură – îi predispunea mental la rândul ei către această formă de relaționare socială deschisă și integrată – în termenii specifici ai spațiului public burghez. O trăsătură distinctivă a societății britanice în secolul al XIX-lea a fost tocmai fenomenul omogenizării sociale a categoriilor mijlocii cu elitele²³.

În Franța intelectualii au apărut într-un context diferit, în sensul că nu exista o industrie dezvoltată care să le ofere posibilități de plasament și de inserție socială organizațională²⁴. Existau însă o libertate relativă de exprimare, (mai ales după 1830) și o cultură critică pronunțată, cu deosebirea că aceasta din urmă nu se caracteriza prin spiritul utilitar (aplicat) al britanicilor, ci printr-unul idealist (speculativ). Raționalismul critic al francezilor nu se îndrepta atât spre chestiunile practice, de interes imediat, cât spre cele principiale, cu valoare universală – situație surprinsă cu acuitate în epocă de către Alexis de Tocqueville²⁵. Din combinația celor trei variabile – regim mai mult sau mai puțin liberal, industrie puțin dezvoltată și cultură critică idealistă – a rezultat un context favorabil apariției tipului intelectualilor individuali, și în particular a boemei, această realitate socială franceză prin excelență.

În Franța nu existau inițial prea multe surse de finanțare organizatorică pentru intelectuali (nu s-a format, de pildă, o comunitate academică a oamenilor de știință și a oamenilor de afaceri), în schimb exista un public pentru ei. Populația urbană a crescut, între 1811 și 1851, cu 1 917 000 locuitori, 32% dintre aceștia înregistrându-se la Paris, 4% în orașele cu peste 100 000 de locuitori, 17% în cele cu 20 000 până la 100 000, iar 46% în cele cu 3 000 până la 20 000 (cf. François

²² Vezi Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 120.

²³ *Ibidem*, p. 123.

²⁴ Vezi și Adeline Daumard, *L'évolution des structures sociales en France à l'époque de l'industrialisation (1815-1915)*, în „Revue Historique”, tome CCXLVII, 1972, Paris, P.U.F., p. 331-332.

²⁵ Vezi Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, tome II, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1990, p. 27.

Caron)²⁶. Creșterea demografică urbană a fost alimentată și de exodul rural, pe fondul suprapopulării satelor, exod care a luat amploare începând cu anii 1840²⁷. În paralel, satele au fost tot mai mult atrase în circuitul comercial al orașelor, suferind un anumit proces de îmburghezire. Vânzarea bunurilor naționale a determinat apariția unui capital nou, iar lărgirea bazelor funciare și imobiliare ale averii negustorești sau manufacturiere a facilitat recursul la creditul ipotecar – sursă esențială de bani pentru investiții (cf. Louis Bergeron)²⁸. Burghezia de afaceri și rentierii – categorii instruite, cu bani și cu timp liber – au constituit publicul avizat (piața culturală) pentru intelectuali.

În condițiile în care absența unei industrii dezvoltate limita posibilitățile de finanțare din această direcție, iar învățământul încă nu oferea suficiente posibilități de plasament (fiind de altfel afectat și de confruntările politice care aveau ca obiect educația), publicul rămânea aproape singura sursă de venituri pentru intelectuali. Aceștia nu puteau să se reconvertească prea ușor nici în birocrați, deoarece existau deja adevărate dinastii birocratice, cu structuri regenerative proprii, care exercitau un cvasimonopol asupra funcțiilor respective²⁹, nici în politicieni, datorită censului electoral ridicat și limitei de vârstă pentru a putea alege și a fi ales (25, respectiv 30 de ani – în vremea Monarhiei din Iulie). Prin urmare, intelectualii s-au orientat către activitățile care implicau contactul nemediat cu publicul, în special către literatură și jurnalistică, inițiind așadar o relație personală între ei și public, conformă tipului intelectualilor individuali. Pentru Franța, prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost epoca personalităților literare, a celor care căutau să accedă social prin talentul scriitoricesc – epoca personajelor din *Comedia umană*.

Spre deosebire de intelectualii individuali britanici, bine integrați social, mulți dintre cei francezi aveau un status relativ incert – proveneau din mediile populare, căutau să se afirme în spațiul public prin instrucție și ambiție, dar nu dispuneau de resursele materiale necesare pentru a se „socializa”. Erau într-un fel niște declassați deveniți marginali ai burgheziei. Din rândul lor se recrutau poate cei mai mulți reprezentanți ai boemei literare și artistice – un subgrup social constituit pe baza unei solidarități de opțiuni estetice și a unui mod de viață comun. În virtutea acestei solidarități „ideale”, dincolo de condiționările materiale, în cadrul boemei au intrat atât oameni din rândul elitelor – Théophile Gautier, cât și din categoriile populare – Henri Murger. Totuși, deși prin afinitățile culturale și aspirațiile sociale se apropiau mai mult de burghezie, prin existența pe care o duceau se apropiau de popor. Astfel, ei trăiau și scriau în bistrouri, în biblioteci și în cabinetele de lectură, erau urmăriți de creditori și portărei, nu aveau domiciliu stabil, nici mobilă, și puneau banii în comun (cf. Michelle Perrot)³⁰.

²⁶ Vezi Pierre Léon, *op. cit.*, p. 456.

²⁷ *Ibidem*, p. 457.

²⁸ *Ibidem*, p. 352.

²⁹ Vezi Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 117-118.

³⁰ Vezi Philippe Ariès și Georges Duby (coordonatori), *Istoria vieții private. De la Revoluția franceză la primul război mondial*, vol. VII, București, Editura Meridiane, 1997, p. 263.

În pofida caracterului lor social mai mult sau mai puțin marginal, boemii, intelectualii francezi în general nu s-au apropiat de tipul sectar. Cultura lor critică, pluralistă, impregnată de ideea de individualitate particulară, i-a împiedicat să profeseze un „adevăr” unic, în funcție de care să se raporteze grupat la restul societății. Prestigiul lor social rezulta din personalitatea creatoare a fiecăruia, nu din apartenența la o identitate ideologică colectivă. Totodată, idealismul specific paradigmei lor culturale le-a imprimat o atitudine „maximalistă”, la antipodul prudenței (reale sau presupuse) a britanicilor. De aici înclinația intelectualilor francezi către soluțiile radicale, către revoluție mai mult decât către reforme. Mai precis, către revoluția democratică, pentru care poporul – mediul social de referință morală al multor intelectuali (de pildă Jules Michelet) – nu era doar un instrument al elitelor, ci chiar scopul și justificarea acțiunii.

Situația s-a modificat din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub impactul progreselor capitalismului industrial și ale învățământului public – în special în timpul celei de a III-a Republici –, când s-au creat condiții favorabile pentru dezvoltarea tipului intelectualilor organizaționali. Marile întreprinderi industriale și statul au finanțat cercetarea, s-au întemeiat laboratoare – elogiata de Louis Pasteur ca temple ale viitorului – și s-au organizat expediții științifice (corolar al expansiunii coloniale). Extinderea și laicizarea învățământului public (stipendiat de stat), presupuneau suplimentarea și înnoirea personalului didactic. S-a constituit astfel corpul așa-numiților institutori republicani ai lui Jules Ferry – ilustrativi pentru tipul organizațional. Prestigiul lor social și „hegemonia” simbolică pe care o exercitau decurgeau din calitatea de exponenți ai școlii publice. Această „hegemonie” prin intermediul organizației statale traducea totodată și afirmarea socială a laicității în detrimentul ultramontanismului, echivalând cu o victorie a culturii critice asupra dogmatismului³¹.

În spațiul german, intelectualii au apărut într-un context caracterizat prin autoritarismul politic, economia agrară și cultura critică scolastică.

Regimurile politice restrângeau libertatea conștiinței și libertatea de exprimare, fie că era vorba de cele formal absolutiste (Prusia, Austria), fie de cele „constituționale” (Bavaria, Baden etc.) – acestea din urmă fiind oarecum analoage Restaurației din Franța. (Ludovic I al Bavariei, de pildă, considera că cel mai bun mijloc de a-i opri pe oameni din graba lor către pierzanie era reprimarea severă a crimei încă de la început)³². Instituțiile și cultura politică erau preponderent conservatoare, ele inhibau individualitatea în beneficiul comunității, și în particular al expresiei juridice a comunității – statul. În virtutea ideii că statul – în calitatea sa de elaborare rațională, deci umană – reprezenta însăși „substanța” individului,

³¹ Prin „cultură critică” și „dogmatism” nu avem în vedere anumite concepții existențiale, ci două moduri de a gândi (atitudini intelectuale). Poate foarte bine să existe și un „fundamentalism laic”.

³² Vezi Ernest Denis, *L'Allemagne, 1810-1852 (la Confédération Germanique)*, Paris, Société Française d'Éditions d'Art, L.-Henry May, p. 143.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel putea să conchidă că regatul cel mai „liberal” era acela în care rolul statului era cel mai net precizat și cel mai ferm urmărit³³. Personalitatea în sine avea o relevanță minimă, ea conta moral prin prisma identificărilor instituționale. Dacă în Franța restrângerea libertății în favoarea autorității era un scandal (a se vedea, spre exemplu, ordonanțele de la Saint Cloud), în statele germane era o obișnuință. În acest cadru, s-a precizat cu precădere tipul intelectualilor organizaționali, definiți prin cadrul formalizat în care-și desfășurau activitatea și din care le deriva prestigiul social.

Din punct de vedere economic, spațiul german era mai arhaic decât cel francez, aici revoluția industrială fiind încă și mai puțin avansată decât se întâmpla dincolo de Rin. În 1820, nivelul valoric al producției industriale din statele germane nu depășea 85 milioane de lire, față de 220 milioane în Franța sau 290 milioane în Marea Britanie (cf. François-G. Dreyfus)³⁴. 75% din populație o formau țăranii, iar majoritatea burgheziei – potențial public cultural – trăia în orașe mici, de 5 000 – 10 000 de locuitori. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, numai 14 orașe aveau peste 100 000 de locuitori³⁵. Existența în orașele mici se caracteriza prin posibilitățile materiale limitate și prin presiunea convențiilor sociale. Noile forme de sociabilitate materializau în continuare spiritul corporatist medieval. Asociațiile burgheze, constituite pe baza principiului cooptării și a taxelor de admitere, mențineau exclusivismul social (cf. Heinz-Gerhard Haupt)³⁶. Altfel spus, „societatea civilă” germană s-a alcătuit pe o structură tradițională, pe „starea” socială, pe corpul constituit (eventual și privilegiat). Reflexe corporatiste se regăseau inclusiv la nivelul studențimii cu opțiuni democratice. În „constituția” elaborată la 19 decembrie 1818 pentru asociația studentească pangermană (*Allgemeine Deutsche Burschenschaft*), se preciza că aceasta trebuia să constituie legătura liberă și naturală a studenților și că în cadrul ei tineretul se forma *ca un întreg*³⁷. Într-un atare context, intelectualii nu-și puteau exercita „hegemonia” simbolică decât din interiorul unor „corpuri” profesionale (organizații), prin care își consacrau instituțional (normativ) statusul și rolul.

Dacă în Franța absența unei industrii dezvoltate a condus la apariția mai ales a intelectualilor individuali, iar în statele germane – la cea a intelectualilor organizaționali, deosebirea s-a datorat regimului politic. În Franța, regimul consacră egalitatea civilă, care excludea „corpurile” sociale sau profesionale și dădea cel puțin impresia că individualitățile aveau șanse reale și egale de a se afirma social. Pe de altă parte, în Confederația germană exista o tradiție protestantă

³³ *Ibidem*, p. 155.

³⁴ Vezi Pierre Léon, *op. cit.*, p. 369.

³⁵ Vezi William Carr, *A history of Germany, 1815-1945*. New York. St. Martin's Press, [1969], p. 33.

³⁶ Vezi François Furet (coörd.), *Omul romantic*, [Iași], Polirom, 2000, p. 63-64.

³⁷ Vezi Manfred Görtemaker, *Deutschland im 19. Jahrhundert. Entwicklungslinien*, [Bonn], [1996], p. 81.

și luministă a susținerii învățământului de către stat, care oferea deja posibilități de plasament în acest domeniu de activitate.

Diferența dintre intelectualii organizaționali britanici și cei germani rezida în sursa finanțării. Dacă venitul celor britanici era asigurat prin implicarea directă a „societății civile” (a mediilor de afaceri) și prin existența unei piețe culturale de masă, cel al germanilor depindea de numirile universitare ale statului și de patronajul aristocratic³⁸. Afirmăția lui Lenore O’Boyle, potrivit căreia în absența unei industrii dezvoltate statul rămâne o soluție de angajare³⁹, își află în cazul intelectualilor germani o confirmare concludentă. Este simptomatic în acest sens faptul că intelectualii germani au apărut ca parte componentă a așa-numitei „burghezii cultivate” (*Bildungsbürgertum*), care reunea academicienii, profesorii universitari alături de funcționari ai statului, juriști și medici⁴⁰. Cât privește patronajul aristocratic, de el depindeau inclusiv personalități care altminteri ar fi avut valoarea necesară să se impună în mod individual, spre exemplu Friedrich Schlegel și Adam Müller, reuniți la Curtea de la Viena în jurul lui Friedrich von Gentz.

În condițiile unei asemenea valorizări sociale a instrucției și a institutelor de învățământ, modelul absolut al intelectualului german a fost profesorul universitar, materializat exemplar de către Georg Wilhelm Friedrich Hegel – filosof, profesor și teoretician al etatismului prusac în egală măsură. Universitățile reprezentau organismele supreme de autentificare a competenței intelectuale, așadar centrele privilegiate de exercitare a „hegemoniei” simbolice. Așa se explică importanța particulară pe care au dobândit-o în spațiul german disputele universitare, cum a fost cea între hegelienii „de dreapta” și hegelienii „de stânga”, de pildă. (Însăși utilizarea termenilor politici de „dreapta” și „stânga” într-o polemică speculativă sugerează semnificația socială a dezbaterilor universitare).

Deși cu o pondere socială mai puțin însemnată, a apărut și tipul intelectualilor individuali. Acesta era reprezentat în principal de filosofii și scriitorii romantici (Novalis, Friedrich Hölderlin etc.) și de avangarda literară reunită în asociația „Tânăra Germanie” (Karl Gutzkow, Theodor Mundt, Heinrich Laube etc.) – mai apropiată oarecum de boema franceză. Componentii avangardei proveneau din categoriile mijlocii, erau inși marginali social, cu un statut nesigur, deci de un spirit mai curând individualist decât corporatist. Lipsiți însă de resurse și mai ales de audiență, ei nu au câștigat niciodată prestigiul social al universitarilor. În contextul societății germane, tipul care s-a afirmat „organic” a fost cel al intelectualilor organizaționali.

Precizarea tipului organizațional s-a datorat și culturii critice scolastice a intelectualilor germani, adică al acelei culturi definită prin exercițiul abstract

³⁸ Vezi Robert Anchor, *Germany confronts modernization. German culture and society, 1790-1890*, Lexington, Massachussets, Toronto, London, D.C. Heath and Company, [1972], p. 9.

³⁹ Vezi Lenore O’Boyle, *op. cit.*, p. 843.

⁴⁰ Vezi Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 144-145.

(formal) al rațiunii individuale. Germanii erau mai preocupați de metafizică (de transcendență) și de dialectică (de legile gândirii) decât de organizarea socială pozitivă, care nu-i interesa decât ca produs secundar al fenomenologiei spiritului. Gândirea își devenea sieși propriul obiect de cunoaștere. Ca atare, intelectualii germani au practicat un discurs abstract, specializat (în unele cazuri chiar abscons), inteligibil în interiorul categoriei lor sociale, dar la care publicul larg, neinițiat în filosofie, avea un acces limitat. Categoriile cunoașterii scolastice aveau relevanță în special printre intelectuali. De aici și tendința lor de a se considera o elită, în sensul că aveau misiunea de a educa neamul omenesc (Novalis), ori în sensul că se adresau numai categoriilor instruite (Friedrich Schleiermacher)⁴¹. Natura specializată a discursului a determinat gruparea intelectualilor în centre profesionale (universitățile) – în calitatea acestora de cadre optime ale comunicării cunoașterii. Într-un fel, discursul a reprezentat structura formală a tipului organizațional german.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub impactul dezvoltării industriale, paradigma culturală a devenit mai puțin scolastică, în sensul că reflecția s-a îndreptat în mai mare măsură către existența pozitivă. Gândirea germană a excelat nu numai în filosofie, dar și în științele exacte și în științele sociale. Între 1901 și 1914, Germania a ajuns să numere 14 laureați ai premiului Nobel, față de numai 8 ai Franței, spre exemplu. Deplasarea zonei de interes a cercetării înspre natură și organizarea socială nu a însemnat însă o mai mare accesibilitate a discursului, cunoașterea științifică presupunând, de asemenea, specializarea.

Deși preocupările și limbajul îi individualizau pregnant pe intelectuali în ansamblul societății, în spațiul german nu a apărut tipul sectar. În primul rând, caracterul critic al paradigmei culturale, care implica cercetarea rațională individuală și respingea argumentul autorității în favoarea demonstrației logice, refuza atitudinile exclusivist-dogmatice. Personalitățile și școlile de gândire nu s-au izolat unele de altele, ci au întreținut un dialog polemic în spațiul public, contribuind astfel la constituirea unei „societăți deschise”. În al doilea rând, cultura socială a intelectualilor germani era una a comunicării directe, prin presă, în sălile de curs, dar și la berărie – în tradiția universitară medievală. Ei au dezvoltat așadar o sociabilitate a contactului personal și a schimbului de idei pe viu, care presupunea rețele sociale integrate, împiedicând formarea unor grupuri sectare, repliate asupra lor însele în privința comunicării și blocate în propria gândire artificială.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, pe fondul dezvoltării capitalismului industrial, în Germania s-au creat condițiile afirmării tipului intelectualilor individuali. S-a constituit piața culturală (publicul de masă) care să asigure, prin interesul față de producția culturală, existența materială a intelectualilor individuali. Astfel, în 1900 populația urbană reprezenta 54,4% din

⁴¹ Vezi Nicolae Râmbu, *Romantismul filosofic german*, [Iași], Polirom, 2001, p.38.

total⁴². Nivelul de trai a înregistrat o ameliorare, inclusiv în cazul proletariatului („aristocrația muncitorească”), ceea ce a sporit disponibilitatea publicului pentru cunoaștere. Cu toate acestea, în Germania a continuat să prevaleze tipul organizațional. Cauza a fost rezerva intelectualilor înșiși de a se manifesta social în mod individual (în nume personal). Într-o economie concurențială, statutul de intelectual individual putea echivala destul de ușor cu acela de „proletar intelectual”. În aceste condiții, intelectualii au preferat să persiste în relația lor funcțională privilegiată cu statul, în care întvedeau o garanție a condiției lor de elită socială⁴³. Aceasta cu atât mai mult cu cât statul, la rândul său, avea tot mai mult nevoie de personal calificat în administrație și economie. (Între 1895 și 1907, numărul funcționarilor a crescut cu nu mai puțin de 160%)⁴⁴. Ca atare, importanța socială și prestigiul universitarilor nu numai că s-au menținut, dar au și sporit, iar odată cu ele au crescut și veniturile acestora, fapt de natură să consolideze tipul organizațional în Germania.

În Rusia, cele trei variabile care au condiționat evoluția intelectualilor au fost regimul absolutist, accesul limitat la resurse și paradigma culturală dogmatică, toate trei contribuind la emergența tipului sectar.

În condițiile în care absolutismul limita libertatea de exprimare și libertatea de asociere, în Rusia nu s-au dezvoltat rețele civile care să asigure comunicarea socială a cunoașterii. Ca atare, activitatea intelectuală s-a regăsit restrânsă în mare măsură la nivelul cercurilor ideologice, izolate unele de celelalte. Atâta timp cât schimbul de idei nu avea loc în mod deschis, ci prin intermediul publicațiilor clandestine, aceste cercuri nu au întreținut un dialog autentic, ci o dispută partizană care le-a accentuat sectarismul⁴⁵. În interiorul anumitor cercuri putea să existe un spirit mai degrabă liberal, opus metodelor dictatoriale naceaeviste – așa cum se întâmpla în cazul celui format în jurul lui Nikolai Ceaikovski, spre exemplu⁴⁶. Dat fiind însă caracterul lor conspirativ, acestea nu puteau să constituie un cadru de relaționare a intelectualilor cu societatea. Manifestarea publică a intelectualilor ruși – în particular a celor care se interesau de teoria politică – nu s-a putut produce pe deplin decât în emigrație (Alexandr Herzen, Mihail Bakunin). De o libertate relativă beneficiau numai societățile care se ocupau cu științele naturale, precum cea de geografie – în care a activat inclusiv Piotr Kropotkin. Gândirea socială însă – percepută de regim ca subversivă – era supusă cenzurii și controlului poliției.

⁴² Vezi Mircea N. Popa, Lucia Popa, Norocica Cojescu, Mihai Manea, *O istorie a gândirii și mișcării socialiste internaționale în epoca modernă*, București, Editura Albatros, 1986, p. 228.

⁴³ Vezi Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 150. Autorul folosește termenul mai larg de „burghezie intelectuală”, incluzând aici și „intelectualii” din administrație, adică birocrăția. Ideea este însă cu atât mai valabilă dacă ne referim numai la intelectualii propriu-ziși.

⁴⁴ Vezi Mircea N. Popa, Lucia Popa, Norocica Cojescu, Mihai Manea, *op. cit.*, p. 234.

⁴⁵ Vezi Geoffrey Hosking, *Rusia, popor și imperiu, 1552-1917*, [Iași], Polirom, 2001, p. 198.

⁴⁶ Vezi P.A. Kropotkin, *Amintirile unui răzvrătit*, București, Editura Politică, 1969, p. 220-221.

În privința resurselor materiale, întreaga inteligență⁴⁷ – din care făceau parte și intelectualii propriu-zisi – depindea de administrație. În Rusia nu exista un public de masă pentru activitățile intelectuale. Procentul populației urbane a crescut de la 4,41% în 1811, la 16% sau 18% înaintea primului război mondial⁴⁸ – o creștere insuficientă pentru intelectuali, cu atât mai mult cu cât îi includea și pe muncitori, lipsiți de timp și de bani pentru a cumpăra cărți sau a merge la spectacole. În același timp, începând din anii 1860, pe fondul progreselor din învățământ, inteligența a devenit mai numeroasă. Dar în absența unei industrii dezvoltate, institutele de învățământ nu produceau altceva decât „proletari intelectuali” – declasați proveniți din mediile populare și neacceptați în înalta societate⁴⁹. Într-un regim absolutist, care practica cenzura sistematică, aceștia nu aveau nici măcar oportunitatea afirmării prin jurnalistică (așa cum se întâmplase în Franța). Practic singura lor posibilitate de plasament rămânea administrația. În acest sens, zemstvele au constituit principalul deșeu al celor cu pregătire intelectuală. Numărul acestora a crescut de la 392, în 1882-1911, la 483, în 1912-1917. În ceea ce privește personalul, în anul fiscal 1909-1910, printre cei 70 000 de experți ai zemstvelor au fost recenzați 39 651 de învățători, 3 022 de medici și 975 de medici veterinari⁵⁰.

În acest context, poate nu ar fi deplasat dacă s-ar vorbi de „avortarea” categoriei intelectualilor (sau despre „trădarea” intelectualilor, așa cum Fernand Braudel vorbea despre „trădarea” burgheziei italiene). Într-un fel, intelectualii ruși s-au sfârșit în faza de proiect, au renunțat la funcția lor socială specifică – de comunicare publică a cunoașterii –, pentru a se reconverti în birocrați (Evident, o atare „trădare” nu era expresia atât a unei opțiuni de voință personală, cât a unui reflex de adaptare socială. Teoria „efectelor perverse” ar putea lămuri acest fenomen). Cei care nu s-au transformat în birocrați au devenit, adeseori, revoluționari, renunțând așadar la cunoaștere în favoarea acțiunii politice, la exercitarea „hegemoniei” simbolice în favoarea căutării puterii efective.

În lipsa unui public de masă și a comenzilor sociale care să asigure finanțarea intelectualilor, în Rusia nu au putut să se dezvolte tipurile individuale și organizaționale. O excepție au constituit-o scriitorii, mai ales cei de sorginte nobiliară, care se puteau întreține din averea moștenită (Ivan Turgheniev, Lev Tolstoi). Scriitorii beneficiau însă nu numai de „piața” rusă, ci și de cea europeană, în măsura în care accedeau la notorietatea internațională. Altminteri, pe lângă universități și societățile științifice – care reuneau un număr nesemnificativ dintre

⁴⁷ În sens larg, inteligența cuprindea toate categoriile instruite; în sens restrâns – pe cei interesați de chestiunile sociale și politice, în particular grupurile radicale, fiind excluși așadar înalții funcționari și ofițerii, indiferent de gradul lor de instruire. Vezi Constantin de Grunwald, *Société et civilisation russes au XIXe siècle*, Éditions du Seuil, [1975], p. 212.

⁴⁸ Vezi Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 182.

⁴⁹ Vezi Constantin de Grunwald, *op. cit.*, p. 212-213.

⁵⁰ Vezi Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 194.

membrii inteligenței –, singurele centre de reflecție intelectuală rămăneau cercurile, în care puteau să activeze și să se „socializeze” și cei bogați și cei săraci. Era însă o socializare aparentă, având mai curând un aspect „endogamic”, întrucât presupunea relaționarea în interiorul cercului de intelectuali (în mod sectar), și nu relaționarea acestora cu societatea. Cunoașterea era comunicată cu precădere în interiorul grupului, și mai puțin diseminată social (sau era diseminată sub forma ideologizată a propagandei, care nu însemna de fapt comunicare, ci persuasiune). Lipsiți de resurse și oarecum izolați social, intelectualii ruși au început să-și exercite funcția de cunoaștere și de informare față de ei înșiși, în interiorul unor forme de sociabilitate închise, aproape singurele în care le erau (auto)recunoscute prestigiul și importanța publică (de „specialiști” ai organizării sociale, de obicei).

Sectarismul a fost alimentat și de paradigma culturală dogmatică, întemeiată nu pe cercetarea critică (științifică sau speculativă), ci pe argumentul autorității („Credo”-ul ideologic), inclusiv atunci când autoritatea invocată era știința. Rușii manifestau – potrivit lui Nikolai Berdiaev – un accentuat spirit apocaliptic, adică erau înclinați să interpreteze lucrurile în lumina sensului ultim al existenței (înclinație în care se amestecau ortodoxia, psihologia stepelor și politica de mare putere). Gândirea lor – ne referim în particular la categoriile cultivate – s-a caracterizat așadar printr-o religiozitate sui generis, încărcată de mesianism, chiar și în cazul autorilor ce profesau materialismul⁵¹. Intelectualii ruși nu au avut atât convingeri, cât credințe, se considerau exponenții unui adevăr absolut (religios sau științific), care tocmai în virtutea caracterului său absolut excludea alte concepții, precum și posibilitatea „amenajării reciproce” a diferitelor puncte de vedere. În fond, ceea ce lipsea gândirii ruse (cu câteva excepții notabile, cum a fost Vladimir Soloviov), era spiritul de toleranță, acceptarea pluralismului: adevărul absolut tindea să excludă relativizarea. Relativismul era expresia gnoseologică a scepticismului etic – o trăsătură a Occidentului imaginat ca decăzut, repudiat de slavofili conservatori și de socialiștii revoluționari în egală măsură.

Cultura dogmatică era într-o perfectă corespondență cu sociabilitatea închisă a intelectualilor „ghettoizați”. În fapt, cele două s-au susținut reciproc. Dacă fiecare în parte ar fi putut fi eventual demantelată – prin impulsuri din zona capitalismului industrial sau a cercetării științifice libere –, împreună au alcătuit un binom structural „autoregenerativ”, pe care s-a susținut tipul sectar. Intelectualii se manifestau ca intelectuali în interiorul cercurilor ideologice, iar prestigiul lor social rezulta din afirmarea exclusivistă a ideologiei respective.

Polemica ideologică a devenit așadar o funcție a „hegemoniei” simbolice, care se traducea prin succesul unei anumite ideologii asupra orientărilor concurente. Paradigma culturală dogmatică imprima frecvent polemicii un caracter de adversitate, scopul nemaifiind schimbul de idei, ci compromiterea

⁵¹ Pentru reconvertirea laică a substratului mental religios, vezi James H. Billington, *The Intelligentsia and the Religion of Humanity*, în „The American Historical Review”, vol. LXV, nr. 4, 1960, The Macmillan Company, p. 807-821.

preopinienților, cu „adevărul” lor cu tot. În cazurile extreme, aceștia nu mai erau criticați pentru erorile de judecată, ci acuzați de rele intenții insidioase. Un astfel de caz l-a reprezentat Vladimir Ilici Lenin, care în *Materialism și empiriocriticism* a dezvoltat o viziune dogmatică bazată pe antiteza simplistă materialism – idealism, idealisții fiind etichetați fie drept lunatici, fie drept șarlatani complet nătânghi⁵². Pentru el, problemele metafizice nu făceau decât să le disimuleze pe cele sociale – singurele de un interes legitim pentru marxiști, pozitiviști și revoluționari⁵³.

Fără îndoială, V.I. Lenin a fost un exemplu extrem pentru sectarismul pe care-l inducea cultura dogmatică. Au existat și autori mai moderați, interesați în afirmarea unor idei, și nu în compromiterea oponentilor. Mihail Bakunin, de pildă, a întreprins o critică pur filosofică a creștinismului, pe care-l combătea nu în reprezentanții săi, ci în principiul său, care presupunea – credea el – alienarea umanității în beneficiul divinității (*Dieu et l'État*)⁵⁴. Totuși, dincolo de forma de raportare la alți intelectuali sau la alte concepții, ceea ce conta era *natura* acestei raportări, recognoscibilă în finalitatea polemic-ideologică a discursului. În fond, era vorba de aceeași cultură dogmatică marcată de credința într-un singur adevăr și de exclusivism. Dogmatismul nu rezida în exprimare, nici măcar în gradul de toleranță față de persoanele oponentilor, ci în absolutismul propriilor convingeri, absolutism care nu permitea comunicarea decât între intelectuali care gândeau la fel, de unde și gruparea lor în mod sectar.

Este semnificativ faptul că puținii intelectuali „critici”, capabili de relativizare și de acceptarea pluralismului, s-au regăsit în grupările politice „centriste”, adică opuse atât absolutismului țarist, cât și celui revoluționar. Așa s-a întâmplat, spre exemplu, cu „sociologul” Nikolai Mihailovski sau cu istoricul Pavel Miliukov (primul – populist, al doilea – liberal), pe care însuși domeniul lor de cercetare i-a condus către realitate, către constatarea și asimilarea conceptuală a faptelor concrete și diverse, la antipodul abstracțiunilor ideologice absolute. Aceștia au reprezentat însă o minoritate atipică pentru Rusia, care a produs mai ales orientări intelectuale și politice „absolutiste”. Din această perspectivă, Nikolai Berdiaev avea dreptate să constate că bolșevicii au fost „minimaliști”, iar democrații „maximaliști”, întrucât bolșevicii propuneau un proiect social mai conform specificului rusesc deci mai la îndemână de realizat (*Reflecții asupra revoluției ruse*)⁵⁵. În acest context, în Rusia a predominat tipul intelectualilor sectari.

⁵² Vezi Christopher Read, *Religion, Revolution and the Russian Intelligentsia, 1900-1912. The Vekhi Debate and its Intellectual Background*, [London and Basingstoke, The Macmillan Press Ltd, 1979], p. 50.

⁵³ *Ibidem*, p. 54.

⁵⁴ Vezi Mihail Bakunin, *De la guerre à la Commune*. Paris, Éditions Anthropos, [1972], p. 299.

⁵⁵ Vezi Nikolai Berdiaev, *Un nou ev mediu*, Craiova, Editura Ominiscop, 1995, p. 94.

Am observat, aşadar, cum au influenţat regimul politic, accesul la resurse şi paradigma culturală precizarea tipurilor de intelectuali în secolul al XIX-lea. Regimurile liberale au favorizat apariţia intelectualilor individuali şi a celor organizaţionali specifici „societăţii deschise”. Regimurile autoritare – a intelectualilor sectari şi a celor organizaţionali specifici societăţii corporatiste. Capitalismul industrial a oferit direct sau indirect posibilităţi de finanţare intelectualilor organizaţionali şi individuali, în timp ce economiile agricole, limitând accesul la resurse, au favorizat formarea tipurilor organizaţional-corporatist şi sectar. Cultura critică aplicată (pragmatică sau speculativă) a determinat precizarea tipurilor individual şi organizaţional. Cultura critică speculativă – a celui organizaţional-corporatist, iar cultura dogmatică – precizarea tipului sectar. Prin îmbinarea acestor trei variabile, societăţile la care ne-am referit au generat fiecare câte o formă preponderentă de intelectual, exemplară pentru societatea respectivă. În Marea Britanie, regăsim intelectualul „socializat”; în Franţa – intelectualul boem; în spaţiul german – intelectualul academic; în Rusia – intelectualul „ideologic”.

LA TYPOLOGIE DES INTELLECTUELS EUROPÉENS AU XIXE SIÈCLE

Résumé

L'objet de cet article est de préciser théoriquement les types des intellectuels au long du XIXe siècle. On commence par définir les intellectuels, en tant que personnes avec une instruction académique qui agissent dans le champ du savoir et qui ont comme fonction de transmettre au public les résultats du savoir, en assurant ainsi le cadre mental pour le développement des relations sociales. À travers une telle fonction, les intellectuels exercent une „hégémonie” symbolique dans le domaine des relations civiles. Par conséquent, leurs types se précisent à l'instar du modèle weberien concernant les leaders politiques, selon l'interaction entre eux et le corps social. Il y a alors des intellectuels individuels – ceux qui agissent au propre nom, en vertu de leur prestige personnel, des intellectuels d'organisation – ceux qui agissent par le biais des institutions, en vertu du prestige de celles-ci et des intellectuels sectaires – ceux qui cherchent à s'imposer au nom d'une certaine idéologie. On observe ensuite l'émergence et l'évolution de ces types en Angleterre, en France, dans l'espace allemand et en Russie, à travers l'action de trois variables: le gouvernement, l'accès aux ressources et la paradigme culturelle dominante. En fin, on aboutit à identifier une forme exemplaire d'intellectuel pour chaque société: pour l'Angleterre – l'intellectuel „socialisé”, pour la France – le bohème, dans l'espace allemand – l'intellectuel académique et en Russie – l'intellectuel „idéologique”.

METODE DE ANALIZĂ A BAZELOR DE DATE ISTORICE DE TIP RECENSĂMÂNT. APLICAȚIE ASUPRA CATAGRAFIEI ORAȘULUI PLOIEȘTI DE LA 1838

IRINA GAVRILĂ

(*Instituul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Cercetarea istorică asistată de calculator, ca orice domeniu de avangardă, stârnește critici atât din partea istoricilor, cât și a unor cercetători din alte domenii ale științelor sociale. De multe ori îndreptățite, aceste critici se explică prin faptul că efortul de însușire și aplicare al unor metode sofisticate, greu accesibile umaniștilor, nu conduce întotdeauna la rezultate pe măsura așteptărilor, greșelile și piste false de explorare marcând nu de puține ori încercările de aplicare a noii metodologii.

Totuși, metoda cantitativă, dublată de performanțele calculatorului, departe de a fi abandonată, continuă să ofere celor care o stăpânesc rezultate demne de studii valoroase sau instrumente de lucru utile unei arii largi de investigație istorică.

Pentru lucrările de istorie, tabelele, graficele și chiar formalizările statistice mai complicate sunt acceptate, deși nu întotdeauna privite cu bunăvoință. Utilizarea metodelor cantitative și a datelor cuantificabile este, cu siguranță, un pas înainte pentru cunoașterea istorică. Contribuții majore pentru clarificarea unor probleme de istorie aduce însăși critica noii metodologii, iar folosirea datelor cantitative și a instrumentelor de analiză a lor conduce la producerea unei literaturi istorice de o altă factură, nu întotdeauna apreciată, dar cu siguranță inovativă.

În prezentul articol ne propunem să exemplificăm crearea, modificarea și analiza statistică a unei baze de date întemeiată pe o sursă istorică și anume *Catagrafia orașului Ploiești de la 1838*¹.

Analiza prin interogare a surselor de tip recensământ

Puternic structurate, recensămintele sunt izvoare importante nu numai din punct de vedere istoric, ele fiind adecvate și unei cercetări asistate de calculator.

¹ *Obșteasca catagrafie a Țării Românești. Catagrafia orașului Ploiești de la 1838*, Societatea Culturală Ploiești-Mileniul III, Editura Ploiești-Mileniul III, 2006.

Încă din 1940, înregistrările populației au servit, în țările dezvoltate, drept date de intrare pentru studii care foloseau, la acea vreme, calculatoarele UNIVAC.

Dintre toate cataografiile perioadei regulamentare, *Catagrafia generală din 1838*, ale cărei acte pregătitoare și rezultate se păstrează la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, este cea mai cuprinzătoare, ceea ce o face extrem de interesantă pentru diverse prelucrări statistice. Volumul de date este impresionant, dosarele cuprinzând înregistrarea nominală a locuitorilor din cele 15 județe ale Țării Românești, din arhive lipsind dosarele pentru județele Mehedinți, Dolj, Vâlcea și Ialomița. După cum se știe, transcrierea acestei importante surse din grafia chirilică în cea latină, ca și costurile ridicate ale tipăririi fac dificil orice demers de publicare a sa².

Scopul acestei catagrafii nu a fost numai unul fiscal, ci s-a dorit ca rezultatele prelucrării sale statistice să servească și în vederea creionării unei strategii de dezvoltare viitoare a țării. Ținta autorităților, care dovedeau o concepție foarte apropiată de cea modernă asupra statisticii, a fost aceea de a cunoaște numărul și structura populației pe unități administrative, județe, plăși, orașe și sate, stadiul dezvoltării agriculturii, meșteșugurilor, construcțiilor, comerțului, situația căilor de comunicație și a mijloacelor de transport sau a resurselor naturale.

Cei care au studiat primii *Catagrafia de la 1838*, cercetătorii Ion Donat și Gheorghe Retegan, au demonstrat în studiile lor că această sursă are toate caracteristicile fundamentale ale recensămintelor moderne și anume: recenzarea este inițiată de către autoritatea de stat, pe un teritoriu bine definit, ea fiind exhaustivă, în sensul că pe liste sunt înscrși nu numai plătitorii de impozite, ci și toate categoriile exceptate de la această obligație. Listele trebuie să fie nominale și datele se culeg prin metoda directă, adică prin interogarea fiecărui cap de familie. Datele sunt înregistrate pentru fiecare persoană în parte, condiție introdusă în Franța în 1836, iar înregistrarea este simultană, adică trebuie să se stabilească o zi a recensământului. Concluzia autorilor menționați este aceea că înregistrarea din 1838 are caracteristicile esențiale pentru a fi considerată ca prim recensământ modern al populației³.

Pentru exemplul nostru am creat o mini bază de date cuprinzând 100 de înregistrări extrase din *Catagrafia orașului Ploiești de la 1838*. Ploieștii erau orașul de reședință al județului Prahova, cu 16 mahalale, inegale ca suprafață și număr de case, purtând denumiri de biserici și fiind grupate pe culori sau vopsele⁴. Profesorul Ion Dedu, cel care a transcris informațiile din grafia chirilică în cea latină, menționează în nota sa de început caracteristicile volumului 71, referitor la orașul Ploiești, din *Obșteasca catagrafie a Țării Românești*⁵. Cele 212 file, cuprinzând

² Pentru informații suplimentare asupra cataografiilor perioadei regulamentare și a rezultatelor parțiale obținute până acum din prelucrarea lor vezi studiul introductiv al lucrării citate anterior.

³ Vezi *Obșteasca catagrafie a orașului Ploiești* și urm., p. XIV.

⁴ *Ibidem*, p. XVI-XVII.

⁵ *Ibidem*, p. VI.

fișele de recenzare, însumează 424 de pagini. Pentru fiecare gospodărie, fișele originale conțin 24 de rubrici, dar în procesul de transcriere s-au păstrat doar 8 rubrici, ceea ce nu reduce însă valoarea statistică a sursei originare. Unele rubrici au fost condensate în rubrica *Observații* a transcrierii, în special cele referitoare la animalele deținute în gospodărie, la numărul pogoanelor cultivate și al unor soiuri de pomi fructiferi.

O caracteristică a perioadei este aceea ca indivizii să fie identificați prin prenume și prin numele tatălui, numele de familie după sistemul folosit astăzi nefiind formate, mai ales în Țara Românească (pentru Moldova procesul de formare a numelor de familie era mai avansat). Identificări prin nume și prenume nu găsim nici în cazul boierilor sau al mazelilor, ci doar în cazul unor funcționari, slujbași sau meșteri străini. Pe cale administrativă, numele de familie au fost fixate mai ales după 1860, prin intermediul oficiilor de stare civilă⁶.

O altă rubrică importantă este apartenența etnică, mai ales că orașul Ploiești era caracterizat prin pluritate etnică, diferitele meșteșuguri fiind practicate deopotrivă de români și de străini, ceea ce demonstrează că etniile conviețuiau efectiv. Desigur, prelucrarea statistică poate scoate la iveală o grupare a etniilor pe mahalale, precum și ierarhia lor numerică.

Catagrafia consemnează și vârsta, stabilită probabil de comun acord cu persoana interogată, dat fiind faptul că majoritatea recenzaților erau analfabeți, acte de stare civilă nu existau, iar consultarea registrelor parohiale era o operație migăloasă, greu de presupus a fi fost efectuată.

Rubrica *Birul* consemnează, de fapt, capitația, dare introdusă încă din 1830, care înlocuise toate celelalte obligații fiscale.

În cazul rubricii *Claca*, pentru orașul Ploiești sensul termenului este diferit de cel obișnuit. Această rubrică menționează condiția de proprietar sau chiriaș a celui înregistrat în recensământ.

Ocupația locuitorilor este înscrisă în rubrica *Meșteșugul*, ea incluzând și ocupațiile de funcționar, comerciant sau diferitele ocupații intelectuale.

Catagrafia orașului Ploiești de la 1838 cuprinde, în studiul introductiv al valorosului cercetător Sorin Iftimi, comentarii extrem de interesante asupra tuturor rubricilor transcrierii în grafia latină și a posibilităților de analiză statistică a acestei importante surse istorice, analiză care poate răspunde unui număr de peste 100 de interogări, oferind astfel o frescă socio-economică, demografică și culturală a orașului de reședință a județului Prahova.

Crearea unei baze de date al cărei input să fie *Catagrafia generală de la 1838* (cel mai complet izvor statistic al perioadei regulamentare), prin posibilitățile de prelucrare statistică automată, ar constitui un inestimabil instrument de lucru pentru istorici. Desigur, realizarea acestui proiect presupune o intensă muncă de echipă, cu caracter interdisciplinar, pe o perioadă îndelungată de timp și care implică un

⁶ *Ibidem*, p. XVII.

considerabil efort financiar. Avantajele creării unei asemenea baze de date sunt însă incontestabile.

Considerații asupra datelor de intrare

Rezultatele prelucrării recensămintelor sunt în general disponibile în volume tipărite, volume în care informația este agregată pentru a da o imagine de ansamblu a societății. Un exemplu de informație agregată este cel din Tabelul 1.

Tabelul 1

Structura etnică a negustoriei din Ploiești

Mestesug	Români	Ungureni	Bulgari	Greci	Evrei	Albanezi	Ruși	Austrieci	Țigani
Băcani	12	-	12	1		2	-	-	-
Birtași	-	1	-	-		-	-	-	-
Bogasieri	7	1	14	2	5	2	-	-	-
„Brașoveni”	1	-	3	-		-	-	-	-
Bragășii	-	-	3	-		-	-	-	-
Cafegii	1	-	5	1		-	-	1	-
Cramășii	1	-	-	-		-	-	-	-
Cârciumari	51	12	13	7	1	1	-	-	1
Geambași	1	-	1	-		-	-	-	-
Hangii	3	2	-	-		-	1	-	-
Lemnari	-	3	-	-		-	-	2	-
Marchitani	1	-	-	-		-	4	-	-
Mămulari	1	1	4	-	13	-	-	-	-
„Neguțători”	11	2	4	3	1	-	-	-	-
Precupeți	14	1	1	-		-	-	-	-
Rachieri	7	-	3	-		-	-	-	-
Spîțeri	-	-	1	-	-	-	-	2	-
Sureccii	6	1	4	-		1	-	-	-
Telali	-	-	-	1		-	-	-	-
Tutungii	5	-	3	2	2	-	-	-	-
Zarafi	-	-	-	-	4	-	-	-	-

Sursa: *Catagrafia orașului Ploiești de la 1838*, p. XXV.

Datele nominale, adică informațiile referitoare la fiecare individ (de exemplu faptul că Dinu Neajlu era dogar) sunt însă confidentiale, ele nefiind puse la dispoziția cercetătorilor, în cazul Marii Britanii de pildă, decât după 100 de ani de la efectuarea respectivului recensământ.

Deși datele agregate sunt de mare însemnătate, constituind cea mai importantă sursă de studiu, din diferite motive cercetătorul dorește să cunoască și datele asupra fiecărui individ. Istoricii din ziua de azi au capacitatea de a chestiona un recensământ într-un mod mult mai complex și mai precis decât au făcut-o recenzorii epocilor trecute. De multe ori se dorește corelarea informațiilor din recensământ cu cele din afara sa, ceea ce nu se poate realiza doar cu datele agregate. Pentru a obține datele individuale, cercetătorul este nevoit să se întoarcă

la sursa originală, adică cea produsă de recenzor. Datele înscrise pe formulare în timpul recensământului devin astfel foarte importante. De obicei, aceste formulare erau colectate de recenzori și transcrise de aceștia, alcătuind adevărate volume care se păstrează în arhivele lumii. Formularele de recensământ denotă clar că structurarea informației nu este apanajul secolului al XX-lea sau al apariției calculatoarelor. O bună parte a informației pe care istoricul o găsește în arhive este deja structurată, desigur maniera în care a fost realizat acest proces variind de la o perioadă la alta. Am putea defini structurarea ca fiind obținerea de informații asupra unui număr de obiecte, în cazul recensămintelor indivizi, despre care se cunosc întotdeauna anumite lucruri (nume, prenume, vârstă, ocupație etc.).

Informațiile referitoare la fiecare individ recenzat reprezintă un rând, iar coloanele reprezintă categoriile uniforme care pot fi aplicate fiecărui individ. Această formă de prezentare, care apare și în sursa la care ne referim, a mijlocului de secol XIX, este utilă pentru a înțelege principiile fundamentale ale unei baze de date structurate. Rândurile din formularele de recenzare pot fi transformate în *înregistrări*, înregistrarea fiind nucleul unei baze de date. În limbajul bazelor de date, de multe ori înregistrarea mai poartă și numele de *rând*, *observație*, *caz*.

Coloanele includ numele și prenumele capului gospodăriei, adresa, vârsta, sexul, ocupația, relația individului cu capul gospodăriei, starea civilă, locul nașterii etc.⁷. Coloanele reprezintă aceleași categorii de informații pentru fiecare înregistrare. Ele constituie *câmpurile* bazei de date, cunoscute uneori și sub numele de *variabile* sau *attribute*, caracterizate prin valori. Nu este neapărat necesar ca valorile să fie numerice, ele pot fi și calitative. De exemplu, dacă *starea civilă* este unul din câmpuri, valorile sale sunt *căsătorit*, *ne-căsătorit*, *văduv*, *divorțat*.

Structura informației dintr-un recensământ nu se rezumă doar la existența rândurilor și a coloanelor. Ea depinde și de măsura în care recenzorul a respectat instrucțiunile de culegere a informației, de exemplu cele de caracterizare a diferitelor ocupații. Pentru crearea unei baze de date istorice este extrem de importantă existența unei standardizări consistente.

Pasul următor este transformarea sursei, în cazul nostru a fragmentului extras din *Catagrafia orașului Ploiești*, într-o bază de date. Procesul de introducere a datelor variază în funcție de software-ul ales, dar principiile de bază sunt aceleași. În cazul nostru vom recurge la crearea unei baze de date de tip flat-file, iar fișierului care conține datele i se va atribui un nume din cel mult 8 litere și vom conveni ca cel creat de noi să se numească CATAGRAF (Anexa I). El poate fi salvat pe o dischetă sau pe un stick de memorie, în orice fază a creării sale, întocmai ca și un fișier word. Odată ce structura bazei de date a fost creată și a fost introdus un număr de înregistrări, procesul poate fi oricând întrerupt și apoi reluat, continuându-se, după caz, introducerea datelor sau analiza lor statistică.

⁷ Lucrarea lui Edward Higgs, *Making Sense of the Census*, London, 1989, ne oferă informații complete asupra acestui subiect.

Asignării unui nume îi urmează o sarcină mai complicată, aceea a selectării informației din sursa originală și a modului în care ea va fi înregistrată, fiind utilă chiar crearea manuală a unei versiuni pilot, cu 10-20 de înregistrări, în temeiul căreia să hotărâm care va fi structura definitivă a bazei de date. Este adevărat că această structură poate fi schimbată și după începerea introducerii datelor, dar este cu mult mai bine ca ea să fie stabilită de la bun început. În acest fel se realizează de fapt un tipar (template) potrivit căruia datele vor fi introduse, înregistrare cu înregistrare.

Categoriile de informație constituie câmpurile sau variabilele și fiecareia i se atribuie un nume, de obicei scurt, deoarece un nume lung este incomod de utilizat atunci când se fac interogări. Pentru câmpuri cum ar fi *Relația cu capul familiei* este bine să se folosească o prescurtare, de exemplu RELCF. În general, numele câmpurilor sunt compuse din 4-8 caractere. Mai trebuie să stabilim și tipul câmpurilor, de exemplu șir de caractere, adică alfanumeric, numeric, dată etc. Un câmp va fi numeric dacă asupra valorilor înscrise în el se vor face operații matematice. Dacă asignăm unul din câmpuri pentru anul nașterii, considerat ca valoare numerică, în acest câmp trebuie să indicăm un singur an, de exemplu „1834”, formulări de genul „1834 sau 1835” nefiind admise pentru că apare cuvântul „sau”. Cele mai multe sisteme de baze de date au un tip special de informație pentru dată, de genul *ziua/luna/anul* sau *luna/ziua/anul*.

Oricare ar fi tipul de câmp, trebuie să precizăm și numărul maxim de caractere pe care acesta îl poate conține. Această decizie este importantă din două puncte de vedere. În primul rând, spațiul de stocare a informației este limitat, iar multe dintre sistemele de gestionare a bazelor de date numără și blankurile ca fiind caractere. Dacă se alocă unui câmp 60 de caractere și valorile introduse în el nu depășesc niciodată 15 caractere, înseamnă că 45 de caractere pentru fiecare înregistrare sunt irosite. Un caracter ia un byte din spațiul fișierului. Dacă avem 1000 de înregistrări, înseamnă că am irosit 45 000 de byți.

Una dintre principalele probleme care se ridică atunci când creăm o bază de date istorice este aceea dacă datele de intrare trebuie să fie exact așa cum sunt în sursa originală, în cazul nostru în documentele de arhivă. Alterarea datelor înseamnă, într-o mai mare sau mai mică măsură, pierderea unor informații din sursa inițială. Aici intervine codificarea, care are, la nivelul stadiului de introducere a datelor, un număr de avantaje și de dezavantaje.

La o primă examinare a sursei, în cazul nostru *Catagrafia orașului Ploiești de la 1838*, chiar cel care a efectuat transcrierea din grafia chirilică în cea latină, Ion Dedu, și-a dat seama că utilizarea tuturor celor 24 de câmpuri ar îngreuna mult parcurgerea și prelucrarea materialului. El a restrâns informația la 8 câmpuri. Prin urmare, redarea mecanică nu este recomandată, chiar și în cazul unor surse bine structurate și scrise într-o formă ușor de descifrat. Întrebări se ridică și atunci când intervin inconsistențe în scrierea numelor, când nu știm dacă este mai corect să înscriem numele prescurtat, așa cum apare în sursă, sau pe cel întreg. Într-o

gospodărie pot să apară adulți fără valori de intrare în câmpul *Stare civilă*, de pildă. Au fost acești indivizi cu adevărat necăsătoriți sau este o greșeală de înregistrare a recenzorului? Presupunând că putem clarifica anomaliile din sursa originală, este sau nu recomandabil să păstrăm această formă? Dacă dorim să executăm o sortare, spre exemplu, și am alocat un singur câmp pentru nume și prenume, este normal ca ordinea să fie *nume de familie, prenume* (de exemplu *Neajlu, Dinu*), pentru ca indivizii să poată fi sortați alfabetic. Cel mai bine este ca numelui de familie și prenumelui să le fie alocate câmpuri separate pentru a putea găsi rapid persoanele cu același nume de familie, de pildă. În același mod, câmpul *Locul nașterii* poate fi disociat în două câmpuri, *Orașul și Județul*. Unele intrări pot fi abreviate pentru a micșora lungimea câmpului ce le este alocat. Fiecărei intrări i se atribuie un număr unic, care identifică în mod unic înregistrarea, pentru că este foarte posibil ca două persoane diferite să aibă același nume de familie și același prenume. Acest număr unic poate fi considerat drept cheie primară.

Procesul de modificare a valorilor din cadrul câmpurilor este cunoscut sub numele de *codificare*. Ca trăsătură pozitivă, putem spune că acest proces face ca datele de intrare să fie mai compacte, fără a se pierde din informație. Oricum, trebuie să existe o codificare standard pentru toate tipurile de relații cu capul gospodăriei, toate variantele stării civile, cât și pentru sex. Dificultățile cele mai mari apar mai ales în cazul codificării ocupațiilor.

Prin urmare, un prim pas în proiectarea bazei de date este acela de a stabili numărul câmpurilor, numele câmpurilor, tipul și lungimea fiecărui câmp, principiile codificării. Bineînțeles, documentația trebuie să fie însoțită de descrierea precisă a abrevierilor și a codurilor utilizate.

O structură posibilă a bazei de date CATAGRAF este cea din Tabelul 2.

Tabel 2

Structura posibilă a tablei CATAGRAF

Nume câmp	Tip date	Exemplu
ID	Numeric (3)	10
Nume familie	Șir de caractere (15)	Neajlu
Prenume	Șir de caractere (15)	Dinu
Adresă	Șir de caractere (25)	Str. Parfumului, 25
Gospodăria	Număr (2 caractere)	1
RELCF	Șir de caractere (15)	Soție
STC	Șir de caractere (2)	C
Sex	Șir de caractere (1)	M
Vârsta	Numeric (3)	40
Ocupația	Șir de caractere (30)	Croitor
Observații	Șir de caractere (25)	Are 3 cai

Lista abrevierilor și a codurilor: ID = identificator; RELCF = relația cu capul familiei; STC = starea civilă; C = căsătorit; N = necăsătorit; V = văduv (ă); D = divorțat; M = masculin; F = feminin.

Odată ce structura bazei de date a fost stabilită, poate începe operația de introducere a datelor, o muncă care, deși cere un grad înalt de calificare, nu-i oferă istoricului mari satisfacții. Soluția ideală este existența unui colectiv de cercetare care să-și împartă sarcina ingrată a introducerii datelor, ca în cazul proiectelor de istorie locală. O altă modalitate, dacă datele nu sunt în manuscris ci tipărite, este introducerea lor electronică prin scanare optică. În fine, există și varianta înregistrării doar a unei părți din sursă, cu alte cuvinte a unui eșantion reprezentativ, care să poată conduce la concluzii pertinente pentru întreaga populație.

Interogări ale bazei de date de tip recensământ

În acest paragraf vom examina modul în care poate fi interogată, din punct de vedere istoric, baza de date, de tip flat-file, CATAGRAF. Desigur, informațiile obținute în urma recensământului din 1838 au fost agregate și la vremea respectivă, evident fără a face uz de calculator. Și astăzi, în cazul unui volum mic de informații, datele pot fi înregistrate pe fișe, care la rândul lor pot fi sortate după diferite criterii: în ordinea alfabetică a numelor de familie, după locul nașterii, sex, grupe de vârstă etc. Chiar dacă numărul de înregistrări este mic, munca va fi anevoioasă, devenind profund supusă erorilor și chiar imposibilă dacă volumul de date este mare, caz în care se înscriu catagrafiile și recensămintele. Rezultate corecte vor fi obținute instantaneu dacă informația a fost stocată într-o bază de date.

O primă operație este extragerea unei înregistrări din baza de date. Pentru a fixa terminologia reamintim că înregistrarea este unitatea de bază, ea are câmpuri sau variabile, iar variabilele iau valori. CATAGRAF cuprinde 100 de înregistrări, fiecare înregistrare având 12 câmpuri. Un exemplu de înregistrare este cel din Tabelul 3.

Tabel 3

O înregistrare din baza de date CATAGRAF

ID	Nr. gosp.	Prenume	Fiul lui	RELCG	Sex	Etnie	Vârstă	Birul	Claca	STC	Ocupația
1		Stoica	Stoian	Cap gos.	M	Român	30	Birnic	Chiriaș	C	Florar

După cum am mai spus, un sistem de gestionare a bazelor de date este un software care va furniza utilizatorului modalitatea de a extrage înregistrări din baza de date, acest proces fiind cunoscut și sub numele de *filtrare*. Denumirea reflectă de fapt ceea ce face software-ul, o filtrare doar a ceea ce este necesar din ceea ce nu este de folos. Interogarea bazelor de date este, de fapt, găsirea tuturor înregistrărilor care au anumite caracteristici specificate de către utilizator.

Să presupunem că vrem să interogăm baza de date CATAGRAF cu privire la numărul indivizilor sub 30 de ani. Aceasta înseamnă că toate înregistrările din baza de date vor fi examinate pentru a fi găsite cele care au în câmpul *Vârstă* o valoare mai mică decât numărul 30. Cu alte cuvinte, calculatorul scanează fiecare înregistrare, caută în câmpul *Vârstă* și pune de-o parte înregistrarea dacă valoarea acestui câmp este un număr cuprins între 0 și 29. Dacă valoarea respectivă este 30 sau mai mare de 30, calculatorul ignoră respectiva înregistrare. Este apoi examinată următoarea înregistrare și procesul se repetă până la epuizarea înregistrărilor.

Există o diferență netă, deși uneori greu de sesizat, între extragerea înregistrărilor și vizualizarea unor câmpuri ale înregistrărilor extrase. Calculatorul are capacitatea de a expune toate informațiile, cu alte cuvinte toate câmpurile unei înregistrări. Poate fi vizualizat numai conținutul unor anumite câmpuri și acest proces este independent de procesul anterior, al filtrării. De exemplu, criteriul de extragere poate fi „bărbați sub 30 de ani”, în timp ce utilizatorul dorește numai vizualizarea câmpurilor *Prenume*, *Vârstă*. Criteriul de selectare al înregistrărilor nu are nimic în comun cu câmpurile vizualizate. Sub același criteriu de filtrare ne poate interesa afișarea altor câmpuri, de pildă *Prenume*, *Fiul lui*, *Ocupația*. În fine, calculatorul poate fi instruit să nu expună niciunul dintre câmpuri, ci doar să furnizeze numărul bărbaților care au vârsta sub 30 de ani.

Cu cât software-ul de gestionare a bazelor de date este mai sofisticat, cu atât el are mijloace mai variate de prezentare a rezultatelor sub forma unor rapoarte. Unele programe de gestionare a bazelor de date acționează la comenzi, în sensul că utilizatorul tastează o serie de cuvinte sub forma unei comenzi. Acest gen de software este foarte flexibil, dar presupune din partea utilizatorului cunoașterea comenzilor. Alte pachete de programe sunt acționate alegând comenzi dintr-o listă, un meniu, furnizat de software. În ambele cazuri, calculatorul primește, de fapt, o comandă clară, care în cazul nostru este: „Alege toate înregistrările din baza de date CATAGRAF pentru care valoarea din câmpul *Sex* este M, iar valoarea din câmpul *Vârstă* este mai mică decât 30. Pentru înregistrările extrase vizualizează valorile din câmpurile *Prenume* și *Vârstă*.”

Într-un sistem acționat prin comenzi va trebui să tastăm comanda în mod precis și într-o formă care să fie înțeleasă de calculator. Vom utiliza comenzi ale limbajului SQL⁸, forma comenzii fiind:

```
SELECT Prenume, Sex, Vârstă INTO Result
FROM CATAGRAF
WHERE Sex = „M” AND Vârstă < 30
```

Rezultatul interogării este prezentat în Tabelul 4.

⁸Vezi Irina Gavrilă, *Baze de date istorice. Cercetarea istorică asistată de calculator. Rezultate statistice ale comparării automate a bazelor de date istorice*, București, Editura Oscar Print, 2007, p. 41.

Tabel 4

Bărbați sub 30 de ani din baza de date CATAGRAF

Result		
Prenume	Sex	Vârsta
Gheorghe	M	14
Panaete	M	20
Costandin	M	16
Ianache	M	20
Nicolae	M	15
Costandin	M	25
Preda	M	3
Gheorghe	M	2
Lică	M	25
Ioniță	M	5
Ene	M	5
Ștefan	M	3
Nicolae	M	0
Baros	M	9
Stoica	M	10
Marin	M	6
Ioniță	M	3
Stan	M	16
Voicu	M	12
Tănase	M	8
Dumitru	M	6
Minea	M	3
Șărbănuț	M	13
Ivanciu	M	25
Nicolae	M	5
Dumitru	M	15
Ștefan	M	20
Dumitru	M	8
Iancu	M	25
Tincu	M	28
Neagu	M	8
Andrei	M	4
Dumitru	M	18
Ion	M	13
Dumitru	M	2

Putem extrage toate înregistrările pentru care valoarea din câmpul *Vârstă* este mai mică decât 30, indiferent de sexul indivizilor. Comanda SQL va fi:

```
SELECT Prenume, Vârstă INTO Result1
FROM CATAGRAF
WHERE Vârstă < 30
```

Rezultatul filtrării este prezentat în Tabelul 5.

Tabel 5

Persoane cu vârsta sub 30 de ani din baza de date CATAGRAF

Result1	
Prenume	Vârstă
Uța	19
Safta	20
Maria	7
Gheorghe	14
Anica	10
Ioana	7
Catrina	3
Zița	2
Luxandra	18
Ilinca	3
Dobrița	1
Panaete	20
Costandin	16
Drăgaica	13
Voica	1
Ianache	20
Maria	18
Ioana	2
Nicolae	15
Costandin	25
Stanca	20
Preda	3
Gheorghe	2
Lică	25
Sevasta	20
Ioniță	5
Ene	5

Result1	
Prenume	Vârsta
Ștefan	3
Maria	0
Nicolae	0
Stana	18
Safta	0
Rada	0
Baros	9
Stoica	10
Marin	6
Stana	3
Maria	25
Ioniță	3
Stan	16
Voicu	12
Tănase	8
Dumitru	6
Minea	3
Șărban	13
Maria	7
Zmaranda	4
Ivanciu	25
Maria	20
Nicolae	5
Pătrana	2
Dumitru	15
Ștefan	20
Neacșa	18
Maria	13
Rada	25
Costandina	6
Dumitru	8
Haila	12
Iancu	25
Maria	20
Tincu	28
Catrina	20
Neagu	8
Andrei	4

Result1	
Prenume	Vârstă
Maria	1
Dumitru	18
Luxandra	15
Dica	25
Ion	13
Dumitru	2
Vasilca	4

Procesul de filtrare se poate concentra nu numai asupra valorilor numerice, ci și asupra șirurilor de caractere. De exemplu, criteriul de filtrare poate fi: „Alege din baza de date CATAGRAF acele înregistrări pentru care valoarea din câmpul *Ocupația* este Croitor”. Comanda SQL prin care realizăm această filtrare va fi:

```
SELECT Prenume, Vârstă, Ocupația INTO Result2
FROM CATAGRAF
WHERE Ocupația = „Croitor”
```

Rezultatul se regăsește în Tabelul 6.

Tabel 6

Persoane a căror ocupație este *croitor*, din baza de date CATAGRAF

Result	
Prenume	Ocupația
Ivanciu	croitor
Stoica	croitor

Valoarea câmpului *Ocupația* trebuie scrisă exact așa cum apare ea în baza de date. Prin urmare *CROITOR* sau *croitor* nu este același lucru cu *Croitor*.

Folosind wildcards⁹, majoritatea sistemelor au posibilitatea de a găsi șiruri de caractere care încep cu anumite litere sau conțin, de pildă, o anumită literă pe a patra poziție din șir ș.a.m.d., ceea ce este deosebit de util în cazul codificărilor.

Interogări de ordin istoric din ce în ce mai interesante rezultă atunci când sunt examinate mai multe câmpuri în același timp. De exemplu, putem fi interesați de indivizii sub 30 de ani, de etnie sârbă. Interogarea implică șiruri de caractere și cifre, iar criteriul de filtrare va fi: „Alege din baza de date CATAGRAF toate

⁹ Un caracter wild-card este un caracter folosit în căutări, care are altă semnificație decât cea obișnuită și, de obicei, înseamnă „orice șir de caractere”.

înregistrările pentru care valoarea din câmpul *Vârstă* este mai mică decât 30 și valoarea din câmpul *Etnie* este *Sârb*". Comanda SQL este în acest caz:

```
SELECT Prenume, Vârstă, Etnie INTO Result3
FROM CATAGRAF
WHERE Vârstă < 30 AND Etnie = „Sârb”
```

Comanda de mai sus presupune că înregistrarea îndeplinește ambele criterii. Rezultatul este ilustrat de Tabelul 7.

Tabel 7

Persoanele sub 30 de ani, de etnie sârbă din baza de date CATAGRAF

Result3		
Prenume	Vârstă	Etnie
Ivanciu	25	sârb
Dumitru	15	sârb
Rada	25	sârb
Tincu	28	sârb

Este de asemenea posibil să alegem înregistrări care îndeplinesc unul sau altul din cele două criterii, de exemplu indivizi care sunt sau sub 30 de ani sau sunt de etnie sârbă: „Alege din baza de date CATAGRAF toate înregistrările pentru care valoarea din câmpul *Vârstă* este mai mică decât cifra 30 sau valoarea din câmpul *Etnie* este *Sârb*". Realizăm această filtrare prin comanda SQL:

```
SELECT Prenume, Vârstă, Etnie INTO Result4
FROM CATAGRAF
WHERE Vârstă < 30 OR Etnie = „Sârb”
```

Tabelul 8 prezintă rezultatul filtrării.

Tabel 8

Persoane sub 30 de ani sau de etnie sârbă din baza de date CATAGRAF

Result4		
Prenume	Vârstă	Etnie
Uța	19	
Safta	20	român
Maria	7	

Result4		
Prenume	Vârstă	Etnie
Gheorghe	14	
Anica	10	
Ioana	7	
Catrina	3	
Zița	2	
Luxandra	18	
Ilinca	3	
Dobrița	1	
Panaete	20	
Costandin	16	
Drăgaica	13	
Voica	1	
Ianache	20	român
Maria	18	
Ioana	2	
Nicolae	15	
Costandin	25	român
Stanca	20	
Preda	3	
Gheorghe	2	
Lică	25	român
Sevasta	20	
Ioniță	5	
Ene	5	
Ștefan	3	
Maria	0	
Nicolae	0	
Stana	18	
Safta	0	
Rada	0	
Baros	9	
Stoica	10	
Marin	6	
Stana	3	
Nenu	35	sârb
Maria	25	
Ioniță	3	
Stan	16	

Result4		
Prenume	Vârstă	Etnie
Voicu	12	
Tănase	8	
Dumitru	6	
Minea	3	
Șarban	13	
Maria	7	
Zmaranda	4	
Ivanciu	25	sârb
Maria	20	
Nicolae	5	
Pătrana	2	
Dumitru	15	sârb
Ștefan	20	român
Neacșa	18	
Maria	13	
Rada	25	sârb
Costandina	6	
Dumitru	8	
Haila	12	evreu
Iancu	25	evreu
Maria	20	
Tincu	28	sârb
Catrina	20	
Neagu	8	
Andrei	4	
Maria	1	
Cârstea	50	sârb
Dumitru	18	
Luxandra	15	
Dica	25	
Ion	13	
Dumitru	2	
Vasilca	4	

Chiar și în interiorul aceleiași câmp, criteriile de selecție pot varia. De exemplu, putem extrage din baza de date toate înregistrările pentru care valoarea din câmpul *Ocupația* este sau *Croitor* sau *Căruș*.

Posibilitățile de filtrare sunt variate, în funcție de sistemul de gestionare a bazei de date utilizat. Majoritatea acestor sisteme vor folosi mijloace standard pentru interogări complexe. Un exemplu SQL de acest gen poate fi cel de mai jos:

```
SELECT Prenume, Vârstă, Ocupația INTO Result5
FROM CATAGRAF
WHERE Vârstă > 20 AND (Ocupația = „Cârciumar” OR Ocupația =
„Croitor”)
```

Ultima linie se bazează pe convenția bine cunoscută din matematică, prin care operațiile dintre paranteze sunt efectuate primele. Rezultatul este prezentat în Tabelul 9.

Tabel 9

Persoane cu vârsta peste 20 de ani a căror ocupație este cârciumar sau croitor

Result5		
Prenume	Vârstă	Ocupația
Nenu	35	cârciumar
Ivanciu	25	croitor
Stoica	37	croitor

Un alt mod util de manipulare a datelor este sortarea și listarea lor într-o anumită ordine. Majoritatea bazelor de date vor permite listarea întregii informații pe care o conțin sau a rezultatelor interogărilor în ordinea dorită, în funcție de unul sau mai multe câmpuri. Datele pot fi listate după numele de familie, prenume, locul nașterii etc. Indivizii pot fi listați în funcție de vârstă, de la cel mai tânăr la cel mai vârstnic, adică în ordine ascendentă, sau de la cel mai vârstnic la cel mai tânăr, adică în ordine descendentă. Sortarea poate fi efectuată și în funcție de mai multe câmpuri, de pildă după numele de familie (în cazul tablei CATAGRAF nu e posibil), iar apoi, dacă mai mulți indivizi au același nume de familie, în funcție de prenume.

Procesul de filtrare poate fi utilizat pentru a crea noi baze de date. Spre exemplu, poate fi necesară o bază de date care să conțină doar persoanele de sex feminin. Operațiunea se realizează printr-o interogare care cere câmpurile dorite și prin salvarea rezultatelor într-un fișier nou, în timp ce fișierul original va rămâne intact.

Agregarea informației și reprezentările grafice

Interogările la care ne-am referit până acum au produs doar liste. Există situații în care cercetătorul nu este interesat de liste de nume, ci dorește informații

cu caracter general asupra unui grup de indivizi, precum o numărătoare a bărbaților sub 40 de ani, valoare minimă și maximă a vârstei celor incluși în recensământ sau valori centrale ale datelor cum ar fi media și mediana.

Căutarea numărului de înregistrări care au o anumită valoare poartă numele de *distribuție de frecvență*. Astfel, putem fi interesați, în cazul nostru, de distribuția stării civile a adulților, considerând indivizii cu vârsta de peste 18 ani. Rezultatul este prezentat în Tabelul 10.

Tabelul 10

Distribuția de frecvență a indivizilor peste 18 ani din baza de date CATAGRAF

Codul	Starea civilă	Frecvența
C	Căsătorit	42
N	Necăsătorit	50
V	Văduv/ă	8

Distribuția de frecvență de mai sus poate fi prezentată grafic foarte simplu, de exemplu printr-un grafic sub formă de batoane.

Există situații în care suntem interesați de gruparea datelor. În cazul câmpului *Vârsta*, o distribuție de frecvență a tuturor vârstelor posibile, de la 0 la 60 de ani, extremele înregistrate în baza de date CATAGRAF, va reprezenta 60 de categorii diferite, fără vreo semnificație din punct de vedere istoric. Analiza va fi cu mult mai clară dacă stabilim grupe de vârstă, care pot fi egale (de exemplu 0-4; 5-9; 10-14; 15-19 etc.) sau inegale (de exemplu 0-14; 15-29; peste 30). Un software bun va da utilizatorului flexibilitatea de a face astfel de grupări și de a număra înregistrările din fiecare grup. Se va crea un nou câmp, numit de pildă *VârstaGrup*, iar calculatorul va fi instruit să parcurgă baza de date înregistrare cu înregistrare. În cazul grupelor egale, de fiecare dată când va întâlni în câmpul *Vârsta* o valoare situată între limitele „0-4”, va pune valoarea „0-4” a respectivei înregistrări în câmpul nou creat *VârstaGrup*. În mod analog, de câte ori va întâlni în câmpul *Vârsta* o valoare situată în intervalul „5-9”, va pune valoarea „5-9” în câmpul *VârstaGrup*, ș.a.m.d. Câmpul *VârstaGrup* va fi declarat ca șir de caractere și nu ca un câmp numeric, pentru că valorile lui nu sunt numere asupra cărora să se opereze matematic. Distribuția de frecvență a noului câmp este prezentată în Tabelul 11, pentru grupe de vârstă egale, respectiv Tabelul 12, pentru grupe de vârstă inegale.

Tabel 11

Distribuție de frecvență pentru grupe de vârstă egale

Grupe egale de vârstă	Frecvență
0-4	18
5-9	13
10-14	9

15-19	11
20-24	9
25-29	8
30-34	6
35-39	5
40-44	5
45-49	1
50-54	4
55-59	0
60-64	6
65-69	0
70-74	1

Tabel 12

Distribuție de frecvență pentru grupe de vârstă inegale

Grupe inegale de vârstă	Frecvență
0-14	40
15-29	28
Peste 30	28

Calculule matematice sunt, de asemenea, importante. În tabla CATAGRAF există doar un singur câmp numeric și anume *Vârstă*. Din păcate, asupra variabilei *Vârstă* nu se pot face calcule numerice care să conducă la rezultate pertinente. În cazul unor variabile cum ar fi suprafața cultivabilă a moșiilor, numărul animalelor deținute într-o gospodărie, venitul etc., se pot face calcule de tipul numărul indivizilor care dețin o anumită suprafață de pământ, sau numărul total al animalelor deținute, pe categorii, sau venitul mediu pe gospodărie, calcule care întregesc imaginea din punct de vedere economic a comunității. Aceste operații diferă de o simplă numărătoare a frecvențelor și sunt cu mult mai importante din punct de vedere istoric. Majoritatea sistemelor de gestionare a bazelor de date realizează astfel de calcule instantaneu, pentru un număr impresionant de înregistrări.

În fine, trebuie să amintim și un alt mod de analiză, care ia în considerație două variabile în același timp. De exemplu, putem analiza, printr-un tabel de contingență, două variabile și anume *Stare civilă* și *Sex*. Rezultatele sunt prezentate, pentru tabla CATAGRAF, în Tabelul 13.

Tabel 13

Tabel de contingență al variabilelor *Stare civilă* și *Sex*

SEX	Căsătoriti	Necăsătoriti	Văduvi
Masculin	21	28	1
Feminin	21	22	7
Total	42	50	8

Scopul celor expuse mai sus a fost acela de a introduce interogările standard la care poate fi supusă o tablă utilizând un sistem de gestionare a bazelor de date.

Codificare și structurare

Ne-am referit așadar la modul de introducere a datelor în cazul unei surse cu o structură simplă, care poate fi computerizată, fiind practic foarte puțin modificată. În cele ce urmează vom încerca să prezentăm avantajele pe care cercetătorul le poate avea extrapolând informația transcrisă din sursa originală.

Dacă istoricul transcrie informații pe fișe, în scopul indexării, cu siguranță că își face adnotări care să îl ajute să sorteze datele pe categorii. Același lucru poate fi făcut și în cazul unei baze de date, prin adăugarea de câmpuri care să conțină prescurtări și coduri analitice. În cazul procesului automat, codificarea are un grad de consistență și acuratețe mult mai mare.

Introducerea câmpurilor de codificare într-o bază de date trebuie să fie făcută cu multă grijă, datorită faptului că spațiul de stocare nu mai este o problemă, fiind vorba de fapt de o post-codificare. Aceasta înseamnă că informația este reținută în câmpuri într-o formă cât mai apropiată cu putință de sursa originală. În acest fel nu se pierde din informație și schema de codificare poate fi verificată în orice moment sau modificată ulterior. Acest gen de tehnici sunt utile pentru o mare varietate de surse istorice, dar ne vom opri la exemplul utilizat în paragrafele anterioare. Desigur, ni se poate deja imputa pierderea unor informații de importanță pentru cercetarea istorică¹⁰, prin ignorarea corecțiilor făcute de recenzori, a schimbării scrisului sau a altor însemnări care apăreau pe fișele de recensământ găsite în arhive¹¹. Obiectivul principal al cercetării este însă, în cazul nostru, clarificarea unor probleme de istorie socio-economică a secolului al XIX-lea, ceea ce face ca informațiile care ne interesează să fie cele despre structura gospodăriei sau ocupații, nu amănunțele privind modul de lucru al recenzorilor.

Există patru posibilități de codificare, fie că ea este de tipul pre-codificare sau post-codificare și anume:

- înlocuirea informației dintr-un singur câmp cu un cod standard de prescurtare;
- adăugarea unui nou câmp codificator, care clasifică sau impune o structură asupra informației din alt câmp;
- adăugarea unui nou câmp care conține informații derivate din sursă, dar care nu apar în sursă în mod explicit;
- adăugarea unui câmp codificat, care grupează înregistrări potrivit informației care se găsește în mai multe câmpuri ale uneia sau mai multor surse originare.

¹⁰ Vezi Edward Higgs, *op. cit.*

¹¹ Vezi P.M.Tillot, *Sources of Inaccuracy in the 1851 and 1861 Censuses*, în Edward Anthony Wrigley (ed.), *Nineteenth Century Society*, Cambridge, 1972, p. 82-133.

Scopul codificării este întotdeauna acela de a simplifica și/sau lărgi posibilitățile de căutare¹². Ne vom referi pe rând la fiecare dintre tipurile de codificare menționate mai sus.

Cel mai simplu este codul de prescurtare, ca acela folosit în cazul variabilei *Starea civilă*. Cele mai multe aplicații de baze de date îi vor da utilizatorului posibilitatea să facă substituții, înlocuind una sau mai multe valori dintr-un anumit câmp cu alte valori, mai simple. Dacă, inițial, informația a fost introdusă exact așa cum apare ea în sursă, programul poate produce o listă a tuturor variantelor, în ordinea lor de apariție. O asemenea listă, în care cea de-a doua coloană reprezintă codul adăugat, conduce la standardizarea informației:

Tabel 14

Standardizarea informației prin codificare

Stare civilă	Cod
Căs	C
Căsăt	C
Necunoscut	X
Necăs	N
Necăsăt	N
Văd	V
Vă	V

În acest caz este convenabil să substituim informația din sursa originală cu coduri de o literă, fără a pierde din semnificația ei. În momentul utilizării, o asemenea codificare va asigura consistență și viteză maximă în regăsirea informației privind starea civilă a indivizilor.

Multe sisteme de gestionare a bazelor de date au posibilitatea fie de a modifica informația dintr-o anumită coloană (de exemplu schimbă *Căsătorit* cu *C*), fie de a plasa codul într-o nouă coloană, fără a afecta informația așa cum a fost ea inițial introdusă. Cea din urmă opțiune este utilă mai ales atunci când codificarea este menită să rezume o informație prea diversă pentru o analiză cu caracter general. Un exemplu ar fi variabila *Vârsta*, ale cărei valori între 0 și 60 de ani sunt toate reprezentate în tabla CATAGRAF. În loc să folosească vârsta individuală a populației recensate, istoricul poate prefera adăugarea coloanei *VârstaGrup*, dând apoi calculatorului comanda de a insera în coloana respectivă cifra 0 pentru orice individ a cărui vârstă este sub 10 ani, cifra 1 pentru orice individ a cărui vârstă este mai mare ca 9 și mai mică decât 20 ș.a.m.d. Dacă scopul a fost acela de a explora relația existentă între vârstă și starea civilă, pot fi adoptate grupări mai mici de

¹² Vezi Konrad Hugo Jarausch, Kenneth A. Hardy, *Quantitative Methods for Historians*, Chapel Hill, 1991, p. 37-41.

10 ani. Codificarea de grupare poate fi oricând modificată sau chiar se poate renunța la ea în orice moment al cercetării, dacă nu mai este necesară.

O altă abordare poate fi luată în considerație pentru variabila *Relația cu capul gospodăriei* (RELCOG). Această variabilă este vitală pentru orice cercetare asupra structurii gospodăriei și codificarea trebuie să fie flexibilă și clară. Putem fi tentați să adoptăm o codificare prin prescurtare, de exemplu „FI” pentru fiică, „NO” pentru noră etc. Astfel de coduri se dovedesc a nu fi utile în procesul de regăsire a informației. În locul unei codificări prin șiruri de litere este de preferat adoptarea celei prin secvențe de câte două cifre, care să ilustreze relația cu capul gospodăriei: astfel, numerele de la 1 la 20 vor reprezenta relațiile din familia nucleară (un fiu poate fi codificat 11, un fiu vitreg 12, o fiică 14 ș.a.m.d.), cele între 30 și 69 vor reprezenta rudele mai îndepărtate de capul gospodăriei și soția lui, iar cei care nu le sunt rude vor fi codificați prin numere mai mari ca 70. Numărul 99 va fi rezervat pentru înregistrări care nu dau nicio informație sau în care valoarea câmpului este *necunoscut*.

Dacă codificarea relației cu capul gospodăriei este bine aleasă și dacă sursa în sine este consistentă, înlocuirea informației inițiale cu un cod este acceptabilă. Codificarea poate conduce și la corecții ale informațiilor care nu sunt consistent plasate, așa cum se întâmplă adesea în majoritatea surselor istorice. De exemplu, calitatea de *ucenic*, care poate apare uneori ca relație cu capul gospodăriei sau cel mai adesea ca ocupație, va fi trecută doar ca ocupație. Recenzorul poate fi de cele mai multe ori imprecis în ceea ce privește anumite relații, mai ales în cazul cuscrilor, nurorilor, ginerilor sau a rudelor îndepărtate. În această situație este mai bine să adăugăm o nouă coloană, a relațiilor rezultate din cercetarea întregii surse și a unor surse adiacente. Astfel de coloane adăugate (de pildă pentru un cuplu căsătorit care trăiește în respectiva gospodărie, ocupându-se de treburile acesteia) trebuie să suplimenteze informația extrasă din sursa originală și nicidecum să o înlocuiască.

Dacă există dubii în privința informațiilor de natură geografică, o schemă similară poate fi adoptată pentru câmpurile bazei de date *Orașul* și *Comuna*, componente ale variabilei *Locul nașterii*. În acest caz este necesară o schemă de codificare și mai atentă. Un cod dintr-un singur caracter va fi insuficient pentru o analiză amănunțită, de finețe. Mai potrivită poate fi o abordare ierarhică, ce permite regăsirea informației la diferite nivele geografice. Un cod numeric din șase cifre poate determina țara prin primele sale două cifre, județul prin următoarele două și comuna prin ultimele două cifre. Cifra 9 poate fi păstrată pentru cazuri nespecificate. Avantajul unui sistem de codificare ierarhic este acela că, folosind wildcards, fiecare nivel geografic poate fi extras separat în timpul procesului de regăsire a informației.

O astfel de schemă de codificare poate fi suficientă pentru a înlocui toate variantele din coloana de origine, *Locul nașterii*. Sistemul poate fi adoptat și ca sistem de post-codificare, informația inițială fiind păstrată. În ambele cazuri, lista

denumirilor geografice și a codurilor alocate va fi utilă și pentru codificarea altor surse. Schema de codificare poate fi lărgită pentru a reflecta schimbările istorice ale limitelor unităților administrative.

Schemele folosite pentru codificarea informației din sursa originală, păstrându-se în același timp și această informație, sunt foarte utile pentru descrierea unui tip de informație complex, precum profesiile sau ocupațiile¹³. Recenzorul se bazează pe declarația capului de gospodărie, se presupune deci că pot exista erori intenționate sau neintenționate, variante sau omisiuni. Ne putem întreba dacă înregistrări ca *servitori*, *menajere*, *băiat în casă* trebuie sau nu să fie tratate ca o singură categorie, cea de *servitori*, diferența fiind dată doar de alte variabile, ca sexul și vârsta? O altă întrebare care se ridică este aceea dacă respectivele categorii înseamnă același lucru atât la țară cât și la oraș. Sau ne putem întreba cum facem distincția între ucenicul dintr-un atelier de fierărie și muncitorul care îl asistă pe fierar. Trebuie oare să facem diferența între sora capului de gospodărie, care se ocupă de menaj, și o menajeră plătită pentru această muncă, dar care nu este rudă cu capul gospodăriei?

Mai există și problema indivizilor cu mai multe ocupații, care ar trebui să fie listate în ordinea importanței. Toate sursele istorice sunt pline de inconsistențe în ceea ce privește denumirea ocupațiilor. Complicații suplimentare apar dacă cercetătorul dorește să compare ocupațiile de-a lungul timpului sau din regiuni geografice cu tradiții diferite¹⁴. Desigur, instrucțiunile oficiale de recenzare, privind nomenclatorul ocupațiilor, s-au modificat în timp, de la un recensământ la altul, și nu toate aceste modificări reprezintă cu acuratețe schimbările petrecute în viața socio-economică a secolului al XIX-lea. Toate aceste ambiguități nu sunt ușor de rezolvat. Pentru Anglia, de exemplu, abia în 1911 au început să fie introduse instrucțiuni clare în acest sens.

Cu siguranță, nu există răspunsuri simple la întrebări ca cele de mai sus, deciziile luându-se, pentru fiecare caz, în mare măsură în funcție de scopul căruia îi servesc datele. O cercetare cantitativă, care urmărește agregarea datelor și este asistată de calculator, va trebui să evite ambiguitățile și utilizarea variantelor, ceea ce într-adevăr știrbește din fidelitatea față de sursa originală. Așa s-a procedat în Anglia unde, legat de fiecare recensământ în parte, *General Register Office* a compilat liste detaliate de cuvinte cu reguli de clasificare ale sectoarelor economice. Dezbaterile pe tema adoptării versiunilor modificate ale acestor clasificări pentru o codificare pe scară largă a ocupațiilor continuă.

¹³ Vezi William A. Armstrong, *The Use of Information About Occupation*, în Edward Anthony Wigley (ed.), *op. cit.*, p. 191-310.

¹⁴ Vezi D. Mills, J. Mills, *Occupation and Social Stratification Revisited: the Census Enumerators' Books of Victorian Britain*, în „Urban History Yearbook”, 1989, p. 63-77.

Codificarea nu este numai un mod de standardizare a informației din câmpuri individuale¹⁵, fiind utilă și ca stadiu intermediar în procesul de analiză a datelor pentru identificarea unor categorii de înregistrări. Un sistem bun de gestionare a bazelor de date îi va permite utilizatorului să introducă noi câmpuri codificate, bazate pe informația din alte câteva câmpuri. De exemplu, dacă valoarea câmpului 1 este x, iar a câmpului 2 este mai mică decât y sau mai mare decât z, programului i se poate cere să insereze codul AA într-un nou câmp, destinat special codificării.

Cercetătorul poate fi interesat de compararea ocupațiilor femeilor din diferite grupe de vârstă, extinzând cercetarea chiar la recensăminte diferite. În acest scop, poate fi utilă separarea femeilor cu vârste sub 15 ani și gruparea celor cu vârste de 15 ani și peste în categorii diferite, în funcție de criterii ca: existența unei responsabilități față de o familie proprie (măritate și/sau cu copii), traiul cu o rudă mai în vârstă, existența servitorilor sau a altui gen de asistență domestică, existența unor soți al căror venit este suficient pentru a le garanta siguranța financiară. Chiar dacă recensământul analizat nu răspunde satisfăcător criteriilor de analiză dorite, înainte de a fi consultate și alte surse se pot face, pe baza lui, o serie de filtrări referitoare la informația din alte câmpuri ale aceleiași înregistrări¹⁶.

Astfel de codificări, chiar dacă se bazează numai pe câteva câmpuri din recensământ, pot produce interogări mult mai flexibile decât căutarea manuală prin sursa respectivă. Viteza de lucru și posibilitățile de analiză statistică a sistemelor moderne de gestionare a bazelor de date permit testarea rapidă și eficientă a unui mare număr de ipoteze cu caracter istoric. În decursul acestui proces, istoricul trebuie, în primul rând, să nu dea credit unor rezultate eronate, care nu pot fi susținute de sursa originală. Rolul codificării este acela de a ușura procesul de regăsire a informației și de a îmbogăți potențialul de căutare într-un set de date, și nu acela de a distorsiona rezultatele. În al doilea rând, toate operațiile de codificare trebuie să fie însoțite de o documentație clară, precum și de materiale de arhivă, astfel încât, în cazul în care anumite rezultate se dovedesc a nu fi pertinente, calea către datele necodificate să poată fi refăcută.

Datele dintr-un recensământ conțin și informații care nu sunt explicit exprimate, dar care pot fi cu ușurință extrase și înregistrate în câmpuri separate. Astfel, în cazul gospodăriilor, istoricul poate să deducă numărul de persoane din fiecare gospodărie și din fiecare familie, număr care se înregistrează în câmpurile *Mărimea gospodăriei* și *Mărimea familiei*. Aceste informații vor permite calculul numărului mediu de persoane pe gospodărie, respectiv familie, pentru diferite tipuri de gospodărie, în același timp fiind utile schemei de codificare privind rolul femeii în gospodărie.

¹⁵ Vezi K. Schürer, *The Historical Researcher and Codes*, în Evan Mawdsley (ed.). *History and Computing III*, Manchester, 1990, p. 74-82.

¹⁶ Vezi Edward Higgs, *Structuring the Past: the Occupational and Household Classification of 19th Century Census Data*, în Evan Mawdsley (ed.), *op. cit.*, p. 67-73.

Mai poate fi adăugat și un cod al structurii gospodăriei, care constă dintr-o reprezentare vizuală a fiecărei gospodării, în termenii elementelor sale constitutive: A pentru fiecare adult prezent, cap de gospodărie sau soție; C pentru fiecare copil; N pentru fiecare nepot; R pentru rude din afara familiei nucleare; CH pentru fiecare chiriaș; S pentru fiecare servitor ș.a.m.d. O intrare pentru o gospodărie cu doi adulți, trei copii, o rudă, un chiriaș și doi servitori va fi codificată astfel: AACCCRCHSS. Introdus pentru fiecare gospodărie, un astfel de sistem de codificare reprezintă un rezumat grafic al structurii gospodăriilor din întreaga comunitate asupra căreia s-a operat recensământul¹⁷.

Sursele istorice de tipul recensămintelor ne dau informații la diferite niveluri. Cu cea mai mare frecvență apar informațiile asupra fiecărui individ. În același timp, există date privind unități mai mari, de pildă gospodăria sau așa numitele unități co-rezidențiale, care reprezintă un grup de indivizi ce împart permanent masa și casa. Mai apar și informații privind clădirile existente, atunci când este menționată și adresa la care locuiește fiecare familie. În cazul mediului urban, dens populat, acest tip de informație nu este omogen. În mod evident, datele au o structură bine definită: fiecare individ aparține unei unități co-rezidențiale și fiecare unitate de acest tip locuiește într-o clădire.

Pentru ca baza de date să reflecte această structură și pentru a se evita repetarea unor informații ca adresa, mărimea gospodăriei sau mărimea familiei în mod inutil pentru fiecare înregistrare, sistemele de baze de date relaționale distribuie datele ierarhic, între mai multe table. În mod logic, va exista o tablă pentru fiecare nivel. În cazul nostru ar putea fi trei table, una pentru gospodărie, una pentru unitatea co-rezidențială și una pentru indivizi.

Pentru recensămintele timpurii, informația asupra clădirilor nu este concludentă, prin urmare trebuie consultate alte surse din care ar putea fi extrase date referitoare la clădiri. Dacă istoricul hotărăște să-și extindă cercetarea și în această direcție, modelul va distribui informația din recensământ în trei table, legate între ele prin identificatori unici, unul pentru fiecare clădire și unul pentru fiecare unitate co-rezidențială. La fiecare nivel pot fi create legături cu alte tipuri de surse istorice, care conțin date despre gospodărie, familie etc.

Scindarea sursei în trei table diferite înseamnă transformarea ei dintr-o bază de date de tipul flat-file, într-o bază de date relaționale. La prima vedere aceasta ar putea să creeze senzația distorsionării sursei originare. În realitate, această abordare este chiar mai fidelă sursei și scopului în care a fost creată. Recensămintele secolului al XIX-lea nu se doreau a fi doar simple evidențe administrative, explorarea făcându-se la nivel de gospodărie, familie, urmărindu-se structura acestora, a comunității sau chiar potențialul militar, semnificația lor fiind socio-economică.

¹⁷ Vezi R.J. Morris, *Occupational Coding: Principles and Examples*, în „Historical Social Research”, XV, 1990, p. 3-29.

Modelul relațional favorizează, de cele mai multe ori, examinarea critică a unei surse aparent simplă. Practic, avantajele acestui model sunt multiple. Întrucât informația poate fi stocată în table diferite, cu o structură bine precizată, legate între ele printr-o cheie, adică printr-un identificator unic, va fi mai simplu ca regăsirile să se facă la niveluri distincte. Totodată, va fi mai simplă extragerea informațiilor din sursele auxiliare. Sistemul de gestionare a bazei de date poate fi utilizat în așa fel încât să evite contradicțiile interne care pot să apară dacă informația dintr-o tablă a fost editată fără informația sa complementară, care se află în altă tablă. De asemenea, poate fi inclus un software care să verifice automat validitatea datelor, de exemplu să nu existe indivizi cu vârste peste 110 ani sau a căror vârstă la căsătorie să fie sub 12 ani.

Deși majoritatea sistemelor de gestionare a bazelor de date pot fi utilizate cu un grad mare de complexitate, pentru anumite surse nu este necesar să depășim stadiul structurii unui flat-file. Desigur, utilizarea unui sistem de gestionare a bazelor de date capabil să clarifice și să restructureze sursa originală, potrivit scopului cercetării, rămâne o atracție¹⁸.

Există câteva principii generale care se desprind din cele expuse până acum. Toate sursele de date istorice, nu numai recensămintele, sunt structurate într-o mai mică sau mai mare măsură, iar structura surselor merită a fi examinată atât din punctul de vedere a ceea ce indică despre nașterea sursei, cât și din perspectiva utilizării datelor. De asemenea, chiar în timpul procesului de introducere a datelor, sursa poate fi îmbogățită, potențialul său fiind astfel mărit. Această operație conduce și spre identificarea altor surse, relevante pentru fiecare interogare a bazei de date. Dezvoltarea software-ului creat anume pentru analiza surselor de date istorice s-a intensificat în ultimii ani și este evident că modelul relațional, utilizat cu precauție, poate gestiona informații dintr-o mare varietate de surse istorice. Bineînțeles, fiecare proiect de cercetare trebuie să se limiteze la resursele documentare existente, dar procesul de introducere a datelor și analiza asistată de calculator conduc către o examinare critică sistematică a sursei, de multe ori imposibilă prin metode tradiționale.

Considerații asupra analizei statistice a bazelor de date istorice

Prin natura formației lor, dar și datorită controverselor încă existente între adepții metodologiei tradiționale și cei ai istoriei cantitative, istoricii evită de cele mai multe ori analiza statistică a surselor. Chiar și atunci când adepții metodologiei tradiționale sunt de acord cu concluziile unui studiu cantitativ, ei obiectează că o laborioasă analiză statistică nu a făcut altceva decât să confirme ceea ce era evident. Tradiționaliștii au de cele mai multe ori dreptate când afirmă că abordarea

¹⁸ Vezi David Spaeth, *A Guide to Software for Historians*, Glasgow, 1991. Lucrarea prezintă modalități alternative de tratare a surselor.

statistică umbrește eleganța unei argumentații narative. În afară de asta, sunt și alte multe motive care îi fac pe istorici să evite statistica, motive care țin de necesitatea de a stăpâni abilități speciale pentru a aplica noua metodologie și a-i interpreta rezultatele, abilități care, în general, nu fac parte din programul de instruire al istoricului.

Există însă o problemă reală, care privește atât specificul datelor istorice, cât și condițiile riguroase impuse de metoda statistică. Este adevărat că pentru anumite perioade de timp arhivele abundă în statistici care, prelucrate, se concretizează în diagrame sugestive și în alte rezultate de sinteză cărora suntem gata să le dăm crezare, dar se uită că datele primare au fost culese de persoane care au făcut această operație mai mult sau mai puțin corect¹⁹.

Istoria economică, demografia istorică, istoria socio-politică sunt domenii în care analiza statistică și modelarea matematică își spun cuvântul, existând chiar reviste specializate ale căror studii și articole ilustrează aplicarea celor mai sofisticate și complexe metode de acest gen. În aceste domenii cercetătorul nu poate evita analiza statistică, ușurată considerabil acum de răspândirea pe cale largă a calculatoarelor personale și a software-ului specializat, cum ar fi SPSS sau Minitab.

Scopul nostru nu este acela de a prezenta diferite pachete de programe de prelucrare statistică a datelor, ci acela de a explica tehnicile statistice de bază necesare pentru prelucrarea surselor istorice în general și a bazelor de date istorice în special. Ne vom referi la procedeele de descriere a variabilelor sau a entităților istorice, la măsurarea relației dintre două atribute și la formularea de concluzii cu caracter general, valide din punct de vedere istoric, pe baza unei submulțimi din totalitatea datelor.

Utilizarea corectă a metodelor statistice cere o practică îndelungată și studierea unor lucrări de specialitate, care nu sunt întotdeauna ușor de parcurs pentru istoric. Necesitatea publicării unor lucrări destinate istoricilor, în care metodele statistice să fie adaptate specificului datelor istorice, este din ce în ce mai acută. Există o serie de astfel de lucrări, majoritatea destinate însă altor științe sociale decât istoriografia²⁰.

Vocabularul de bază al statisticii matematice

Vocabularul de bază al statisticii matematice este apropiat de cel al bazelor de date. *Populația* este grupul de obiecte supus analizei și nu trebuie confundat cu populația în sensul numărului de locuitori dintr-un anumit spațiu geografic. În termenii unei baze de date, populație se poate numi chiar baza de date, o mulțime de date sau o tablă. Baza de date CATAGRAF este o populație.

¹⁹ Vezi Richard E. Beringer, *Historical Analysis*, New York, 1978, p. 198.

²⁰ Vezi Konrad Hugo Jarausch, Kenneth Hardy, *op. cit.* și Jarol B. Manheim, R. Rich. *Empirical Political Analysis*, New York, 1991.

Fiecare obiect al populației, fiecare entitate se numește *caz* sau *observație*. Într-o bază de date, fiecare înregistrare reprezintă un caz. O selecție de cazuri care este extrasă în scopul de a reprezenta o populație se numește *eșantion*. Caracteristicile sau atributele entităților din populație se numesc *variabile* (de exemplu vârsta, suprafața moșiei, numărul de animale, cuantumul birului), iar variabilele iau *valori* (35 ani, 50 ha, 5 animale, 10 ducați) Într-o bază de date, variabilele sunt câmpurile sau coloanele. Schematic, terminologia analizei statistice este reprezentată în Tabelul 15.

Tabel 15

Terminologia de bază a analizei statistice

Baza de date	Statistică	Exemplu din baza de date CATAGRAF
Bază de date (Fișier, Tablă)	Populație	Vopseaua de Verde
Înregistrare	Caz (Observație)	Lazăr sin Ion
Câmp (Coloană)	Variabilă	Etnie
Valoare	Valoare	Român

Natura fiecărei variabile este importantă. O primă diferențiere se face între variabile numerice – exprimate prin cifre – și variabile calitative – exprimate prin cuvinte. De multe ori, după cum am mai spus, poate fi necesară codificarea numerică a variabilelor calitative (Căsătorit = 11, Masculin = 1 etc.), atunci când informația trebuie să fie analizată cu ușurință de un software. Dar, chiar dacă toată informația calitativă a fost codificată numeric, există diferențe fundamentale între variabilele nominale, ordinale și de interval. Aplicarea metodelor statistice diferă de la un tip de variabilă la altul.

Tipul datelor, măsuri ale tendinței centrale în date, testarea existenței unei relații între două variabile

Datele nominale sunt acele date în care cazurile sunt clasificate în categorii neordonate, dându-li-se un nume. Un exemplu de date nominale din baza de date CATAGRAF este *Etnia*. Indivizii pot fi clasificați în grupe, după etnie, fără să fie necesară o ordonare numerică logică. Variabila *Etnie* poate fi codificată numeric, dar nu se pot face operații matematice asupra ei.

În cazul *datelor ordinale*, informația este divizată în grupuri care pot fi ordonate, cărora li se poate, cu alte cuvinte, atribui un rang, dar care nu sunt împărțite în intervale egale.

În cazul *datelor de interval*, intervalul dintre valori este egal. Acestea sunt datele care pot fi exprimate numeric, asupra lor fiind posibilă efectuarea operațiilor matematice. În baza de date CATAGRAF, valorile variabilei *Vârsta* reprezintă date

de interval. Dacă informația primară din recensământ este îmbogățită prin indicarea numărului de persoane din fiecare gospodărie și familie, acest gen de informație suplimentară reprezintă tot date de interval.

Metodele statisticii descriptive, important capitol al statisticii matematice, sunt utilizate în descrierea variabilelor. Una dintre cele mai simple operații statistice este aceea de a găsi una sau mai multe cifre care să rezume un grup. Un exemplu simplu este *distribuția de frecvență* a variabilei nominale *Stare civilă* din Tabelul 10, care prezintă numărul indivizilor căsătoriți, necăsătoriți și divorțați. Dacă exprimăm cifrele și procentual, pentru fiecare categorie, informația devine și mai utilă.

Este de dorit să avem un număr care să reprezinte o informație importantă asupra întregului grup de indivizi. Acest număr este, cel mai adesea, *o valoare medie*. *Media aritmetică* este considerată a fi una dintre măsurile tendinței centrale a datelor. Alte măsuri de acest tip sunt *modul*, adică valoarea care apare în date cu cea mai mare frecvență, respectiv *mediana*, ea fiind valoarea de mijloc din lista datelor ordonate de la cea mai mică la cea mai mare valoare²¹.

Nu este necesar ca media să coincidă cu mediana, după cum demonstrează exemplul ipotetic din Tabelul 16, referitor la numărul de clăcași de pe 9 moșii.

Tabel 16

Exemplu ipotetic privind numărul de clăcași pe 9 moșii

Moșia	Număr clăcași
Moșia 1	10
Moșia 2	25
Moșia 3	15
Moșia 4	10
Moșia 5	20
Moșia 6	10
Moșia 7	20
Moșia 8	10
Moșia 9	100
Total	220

Ordonând valorile crescător: 10, 10, 10, 10, 15, 20, 20, 25, 100, valoarea mediană (de mijloc), va fi 15. Media aritmetică este aproximativ 24 (220:9), deci cu mult mai mare, asta datorită valorii 100, înregistrată pentru Moșia 9. Modul, adică valoarea care apare cu cea mai mare frecvență, este 10.

Măsuri ale dispersiei în date se adaugă celor care exprimă tendința lor centrală. Aceste măsuri nu arată ceea ce este tipic în date, ci cât de mare este

²¹ Vezi Angelo Porro, *Storia e statistica*, Roma, La Nuova Italia Scientifica, 1989, p. 151-158; T.G. Connolly, Wladyslaw Sluckin, *An Introduction to Statistics for the Social Sciences*, Great Britain, MacMillan, 1971, p. 23-60.

variația lor. *Amplitudinea* datelor este exprimată prin diferența dintre cea mai mare și cea mai mică valoare din date (în cazul nostru $100-10 = 90$). Ca și în cazul tendinței centrale, este util să exprimăm gradul de dispersie a datelor printr-un număr, acesta fiind *deviația standard*. Această măsură statistică este extrem de sugestivă atunci când comparăm două populații care au aceeași medie și aceeași mediană, dar amplitudini diferite. Software-ul statistic modern este capabil să facă astfel de calcule în câteva secunde.

De cele mai multe ori, un caz comportă mai multe variabile, de exemplu vârsta, locul nașterii, etnia etc. O întrebare care se ridică în mod natural este aceea a existenței sau inexistenței unei legături între două variabile. De pildă, indivizii cu o vârstă mai înaintată au un venit mai ridicat? Sau: există o legătură între variabila *Etnie* și variabila *Ocupație*?

Metodele statisticii multivariate se ocupă de configurarea relațiilor dintre variabile. Existența unor relații poate fi testată, ipoteza testului fiind aceea că între cele două variabile există o relație. Ipoteza nulă, pe de altă parte, afirmă contrarul, și această ipoteză trebuie să fie respinsă înainte ca ipoteza alternativă să fie admisă. Un test statistic examinează evidența și pe această bază ipoteza nulă este sau nu respinsă. Procesul de luare a deciziei pe baza testării ne conduce la noțiunea de *nivel de semnificație*, adică la probabilitatea de a respinge în mod incorect ipoteza nulă. Cu cât nivelul de semnificație este mai mic, cu atât gradul de siguranță este mai mare. Acest gen de abordare a problemei poate fi folosit cu orice tip de variabile, testele diferind de la un tip la altul.

Pentru variabilele nominale, *tabelul de contingență* este una dintre metodele de bază care ilustrează relațiile dintre variabile. Un exemplu pentru baza de date CATAGRAF a fost dat deja în Tabelul 13. O modalitate precisă de testare a existenței unei relații între două variabile dintr-un tabel de contingență este testul χ^2 , generat de orice software statistic care produce un tabel de contingență. Tabelele de contingență sunt utile în studiile de demografie istorică, atunci când se analizează structura familiei²².

Datele de interval permit reprezentări grafice simple și un alt gen de teste. Un exemplu poate fi creat chiar din baza de date CATAGRAF. Pornind de la această informație, putem deriva o altă tablă, numită CUPLURI, în care cazul (înregistrarea) nu este individul ci cuplul căsătorit. Vor exista două variabile de interval, *Vârsta soțului* și *Vârsta soției*, care pot fi comparate și reprezentate grafic ca *diagramă de împreăștiri*. Într-o cercetare asistată de calculator, operația devine foarte simplă. Software-ul este instruit ce variabile să reprezinte în diagramă și ce indici statistici să fie calculați. Fiecare punct din diagramă reprezintă o înregistrare, cu alte cuvinte un cuplu căsătorit. Vârsta soțului va fi măsurată pe axa verticală, iar vârsta soției va fi măsurată pe axa orizontală. În baza de date CATAGRAF există

²² Vezi Michael Anderson, *Family Structure in Nineteenth Century Lancashire*, 1971, p. 79-95.

20 de cupluri căsătorite, prin urmare în diagramă vor fi 20 de puncte, fiecare aflându-se la intersecția perpendicularelor ridicate pe axa orizontală, respectiv verticală, din punctul care reprezintă vârsta soției, respectiv a soțului.

Tabel 17

Variabile din tabla CUPLURI

Variabila	Exemplu	Tipul variabilei
ID soț	1	Interval
Prenume soț	Stoica	Nominal
Fiul lui	Stoian	Nominal
Vârsta soț	30	Interval
ID soție	2	Interval
Prenume soție	Uja	Nominal
Vârsta soție	19	Interval

În afară de a exprima modul de răspândire a datelor, diagrama de împrăștiere ne ajută să înțelegem măsurile statistice utilizate, măsuri care de fapt rezumă diagrama. De fapt, reprezentările grafice, prin varietatea și complexitatea lor, sunt un mod sugestiv, rapid și simplu de primă analiză a surselor istorice.

Concluzii

Recensămintele, surse de importanță majoră pentru cercetările demostatistice sau de istorie socială, îl forțează pe cercetător să ia în considerație nu numai datele agregate, rezultat al prelucrărilor, ci și datele referitoare la fiecare individ în parte, pentru corelarea informațiilor din recensământ cu cele din surse suplimentare, edite sau inedite. De aici rezultă importanța pe care o au informația culeasă pe formularele de recensare a populației și măsura în care ea a fost sau nu inițial structurată.

Mobilitatea geografică pe termen scurt a influențat procesul de înregistrare a indivizilor și a condus la apariția celor două metode de recensare: *de jure*, respectiv *de facto*. Unificarea sistemelor de recensare nu s-a reușit nici până în ziua de azi, deși există o intensă preocupare de comparare a recensămintelor din țări vecine, dar cu sisteme diferite de recensare a populației.

Bazele de date de tip recensământ, în funcție de scopul cercetării și de erudiția celui care le proiectează și gestionează, permit o multitudine de interogări care se pot realiza prin limbajul SQL.

Gândită întotdeauna pentru a simplifica și a extinde posibilitățile de explorare, codificarea se face acum de obicei după introducerea datelor, astfel încât informația să fie înregistrată în baza de date într-o formă cât mai fidelă sursei primare.

Reprezentările grafice, analiza corelațiilor, metodele de eșantionare și metodele statisticii neparametrice vin să întregască tabloul complexelor prelucrării statistice ce se pot realiza asupra informației înscrisă într-o bază de date istorice de tip recensământ.

Anexa I

CATAGRAF												
Identificator	Nr Gosp	Nume	Prenume	Fiul lui	RELCF	Sex	Etnie	Vârstă	Bir	Clasa	STC	Ocupația
1	1		Stoica	Stoian	cap fam	M	român	30	birnic	chiriaș	C	florar
2	1		Uța		soție	F		19			C	
3	1		Safta		soră	F	român	20	scutit		V	
4	1		Maria		nepoată	F		7			N	
5	2		Lazăr	Ion	cap fam	M	român	40	pat cl III	prop	C	pescar
6	2		Despina		soție	F		35			C	
7	2		Gheorghe		fiu	M		14			N	
8	2		Anica		fiică	F		10			N	
9	2		Ioana		fiică	F		7			N	
10	2		Catrina		fiică	F		3			N	
11	2		Zița		fiică	F		2			N	
12	3		Zane	Stamate	cap fam	M	albanez	30	pat cl III	prop	C	mămular
13	3		Luxandra		soție	F		18			C	
14	3		Ilinca		fiică	F		3			N	
15	3		Dobrița		fiică	F		1			N	
16	3		Panaete		slugă	M		20			N	
17	3		Slamnea		slugă	F	român	60	scutit		V	
18	4		Năstase	Ghioca	cap fam	M	român	50	birnic	prop	C	pescar
19	4		Maria		soție	F		30			C	
20	4		Costandin		fiu	M		16			N	
21	4		Drăgaica		fiică	F		13			N	
22	4		Voica		fiică	F		1			N	
23	5		Ianache	Dumitrache	cap fam	M	român	20	birnic	prop	C	pescar
24	5		Maria		soție	F		18			C	
25	5		Ioana		fiică	F		2			N	
26	5		Calița			F		35			V	
27	5		Nicolae		slugă	M		15			N	

CATAGRAF

Identificator	Nr Gosp	Nume	Prenume	Fiul lui	REL.CF	Sex	Etnie	Vârsta	Bir	Claca	STC	Ocupația
28	6		Costandin	Gheorghe	cap fam	M	român	25	pat	prop	C	pescar
29	6		Stanca		soție	F		20			C	
30	6		Preda		fiu	M		3			N	
31	6		Gheorghe		fiu	M		2			N	
32	6		Rafila		mamă	F	român	70	scutit		V	
33	7		Lică	Stan	cap fam	M	român	25	pat cl III	prop	C	pescar
34	7		Sevasta		soție	F		20			C	
35	7		Ioniță		fiu	M		5			N	
36	7		Ene		fiu	M		5			N	
37	7		Ștefan		fiu	M		3			N	
38	8		Stoica	Radu	cap fam	M	român	30	birnic	prop	C	cojocar
39	8		Maria		soție	F		0			C	
40	8		Nicolae		fiu	M		0			N	
41	8		Neda		mamă	F		60	scutit		V	
42	9		Ion	Toma	cap fam	M	român	40	pat cl III	prop	C	pescar
43	9		Stana		soție	F		18			C	
44	9		Safta		fiică	F		0			N	
45	9		Rada		fiică	F		0			N	
46	9		Stan		socru	M		60	N O R		V	
47	10		Stanciu	Crăciun	cap fam	M	țigăan	60	birnic	prop	C	herar
48	10		Dumitra		soție	F		30			C	
49	10		Baros		fiu	M		9			N	
50	10		Stoica		fiu	M		10			N	
51	10		Marin		fiu	M		6			N	
52	10		Stana		fiică	F		3			N	
53	11		Nenu	Dinu	cap fam	M	sârb	35	plăt Gh	chiriaș	C	cârciumar
54	11		Maria		soție	F		25			C	
55	11		Ioniță		fiu	M		3			N	
56	12		Pârvu	Radu	cap fam	M	țigăan	60	birnic	prop	C	cantaragiu
57	12		Păuna		soție	F		40			C	
58	12		Stan		fiu	M		16			N	

CATAGRAF

Identificator	Nr Gosp	Nume	Prenume	Fiul lui	RELCF	Sex	Etnie	Vârstă	Bir	Clasa	STC	Ocupația
59	12		Voicu		fiu	M		12			N	
60	12		Tănase		fiu	M		8			N	
61	12		Dumitru		fiu	M		6			N	
62	12		Minea		fiu	M		3			N	
63	12		Șarban		fiu	M		13			N	
64	12		Maria		fiică	F		7			N	
65	12		Zmaranda		fiică	F		4			N	
66	13		Ivanciu	Nicolae	cap fam	M	sârb	25	birnic prop		C	croitor
67	13		Maria		soție	F		20			C	
68	13		Nicolae		fiu	M		5			N	
69	13		Pătrana		fiică	F		2			N	
70	13		Dumitru		slugă	M	sârb	15			N	
71	13		Ilinca		slugă	F	român	45	scutit		V	
72	14		Ștefan	Neculai	cap fam	M	român	20	birnic prop		C	căruțaș
73	14		Neacșa		soție	F		18			C	
74	14		Ștefan	Dinu	cap fam	M	român	50	birnic chiriaș		C	muncitor
75	14		Stoiana		soție	F		35			C	
76	14		Maria		fiică	F		13			N	
77	14		Rada	Dima	cap fam	F	sârb	25	scutit		V	
78	14		Costandina		fiică	F		6			N	
79	14		Dumitru		fiu	M		8			N	
80	15		David	Avram	cap fam	M	evreu	60	scutit chiriaș		C	
81	15		Rifca		soție	F	evreu	50			C	
82	15		Haila		fiică	F	evreu	12			N	
83	16		Iancu	Maria	cap fam	M	evreu	25	birnic chiriaș		C	sticlăr
84	16		Maria		soție	F		20			C	
85	17		Tincu	Nițu	cap fam	M	sârb	28	pat cl III	prop	C	pescar
86	17		Catrina		soție	F		20			C	
87	17		Neagu		fiu	M		8			N	
88	17		Andrei		fiu	M		4			N	
89	17		Maria		fiică	F		1			N	
90	18		Cârstea	Păun	cap	M	sârb	50	pat cl	prop	C	dulgher

CATAGRAF

IDentificator	Nr Gosp	Nume	Prenume	Fiul lui	RELCF	Sex	Etnie	Vârsta	Bir	Claca	STC	Ocupația
					fam				V			
91	18	Ioan			soție	F		40			C	
92	18	Dumitru			fiu	M		18			N	
93	18	Luxandra			fiică	F		15			N	
94	19	Bute	Bute		cap fam	M	ungurean	40	scutit	chiriaș	C	morar
95	19	Păuna			soție	F		30			C	
96	20	Stoica	Țighira		cap fam	M	arnăut	37	pat cl III	prop	C	croitor
97	20	Dica			soție	F		25			C	
98	20	Ion			fiu	M		13			N	
99	20	Dumitru			fiu	M		2			N	
100	20	Vasilca			fiică	F		4			N	

METHODS OF CENSUS-TYPE HISTORICAL DATABASES ANALYSIS. APLICATION TO THE 1838 CATAGRAPHY OF THE TOWN OF PLOIEȘTI

Abstract

This article presents the construction, management, and statistical analysis of a historical database, whose data source is the *Catagraphy of the Town of Ploiești* of 1838. This effort has all the main characteristics of a modern census. One of its goals was to count the possible tax-payers. Another goal was to serve as a starting point for conceiving a strategy for the future development of the country.

The article starts with a few considerations about the input data, then it emphasizes the necessity to corroborate the census with other historical sources. This task is not possible using only the aggregated data. The article continues by explaining how to codify and interrogate the source data by using commands specific to the relational databases.

The graphics, the correlation analysis, the sampling methods and non-parametric statistical methods applied to the source data and presented in the last part of the article complete the array of complex statistical procedures that can be applied on census-type data stored in a relational database.

„MAGNAȚI”, „CĂRVUNARI”, „PARVENIȚI”: REȚELE SOCIALE ȘI ACȚIUNI POLITICE ÎN MOLDOVA (1822-1829)

CRISTIAN PLOSCARU

(Facultatea de Istorie,

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”)

În studiul tranziției la modernitate în principatele române, cercetarea textelor politice întocmite de boierimea pământeană în primele decenii ale veacului al XIX-lea s-a făcut de obicei după o metodologie proprie istoriei ideilor politice¹, urmărind în succesiunea cronologică a textelor cristalizarea unei gândiri politice, a unei ideologii (naționalism, liberalism, conservatorism), eventual polemicile de idei și confruntările politice dintre emitenții lor², fără a se spune prea mult despre poziția de putere și prestigiu, în societate și în stat, a persoanelor care le-au formulat textual³. Experimentând un alt tip de investigație istorică, de orientare contextualistă, atenția cercetării noastre s-a concentrat mai ales asupra contextului istoric al faptelor politice în care au fost elaborate textele respective. Am încercat

¹ Sub aspect metodologic, istoria ideilor politice din primele decade postbelice în Occident s-a inspirat din sugestiile oferite de Arthur Lovejoy. El a folosit conceptul de *unit-ideas* pentru a defini elementele comune întâlnite la toți gânditorii care au operat cu o anumită idee într-o epocă dată, ajungând la concluzia existenței unor sisteme intelectuale specifice unei epoci istorice, precum și a unor mari sisteme de gândire transmise de-a lungul istoriei. Vezi Arthur Lovejoy, *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea*, Harvard University Press, 1970, p. 3-23. În istoriografia română aceste idei au pătruns pe filiera unor autori de prestigiu precum Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea*, București, Editura Univers, 1981, Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, I-II, București, Editura Meridiane, 1986, și Jacques Godechot, *Les révolutions (1770-1799)*, Paris, Press Universitaires de France, 1970.

² Vezi, între lucrările clasice de acest gen, Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, Presses Universitaire de France, 1975; de asemenea, și Évelyne Pisier (coord.), *Istoria ideilor politice*, Timișoara, Editura Amarcord, 2000. Britanicii Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge University Press, 1978, p. IX-XVI, John Dunn, *The History of Political Theory and Other Essays*, Cambridge University Press, 1995, p. 1-3, și John Pocock (aparținând Școlii de la Cambridge) sau francezul Pascal Ory, *Nouvelle histoire des idées politiques*, Paris, Hachette, 1987, au evaluat critic metodele cercetării istoriei ideilor, încercând să înțeleagă contextul în care au fost elaborate textele politice, să identifice resursele intelectuale și lingvistice ale unui autor.

³ Vezi Brian William Head, *Ideology and Social Science. Destutt de Tracy and French Liberalism*, Boston, Lancaster, Springer, 1985, p. 1-4.

să descifrăm motivații și obiective concrete în planul luptei pentru putere, influență și prestigiu ce i-a angajat pe autorii suplicilor politice. De asemenea, am utilizat unele rezultate ale propriilor investigații în domeniul istoriei sociale, care au condus la concluzia că identitățile sociale din cadrul boierimii pământene erau reprezentate de: 1. „marile familii” (protipendada), ale căror frunțași, mai mereu prezenți în Divanul domnesc, începeau a fi numiți în izvoare „magnați”; 2. boierimea de neam care nu s-a putut integra protipendadei, fiind treptat îndepărtată de la treburile publice de primă importanță; 3. boierimea măruntă, privilegheții și mazilii („parveniți”), care formau o „clientelă de casă” a familiilor boierești din primele două categorii⁴.

Reacțiile marii boierimi, ale „magnaților”, cum îi numeau contemporanii, din anii premergători evenimentelor din 1821, demonstrează că rosturile tradiționale ale boierimii se degradaseră, constituirea protipendadei în calitate de „clasă politică” îndepărtând-o de conduitele politice tradiționale, în virtutea cărora acordase apărare „sărmanilor lăcuiitori”, atunci când aceștia cereau fără efect „miluire domnescă”, exasperați de atâtea asupriri⁵. Elită cu pretenții de „corp politic”, având fumuri aristocratice și clare intenții de monopol asupra ocârmuirii, controlând cu mână de fier mai toate „slujbele pământului” (dregătoriile divănite), pe care le considera *patrimoniul său de autoritate și influență*, tot mai disprețuitoare față de celelalte categorii de „lăcuiitori”, pe care ar fi trebuit să le apere în virtutea menirii sale tradiționale, protipendada Moldovei (cu rare excepții) se împotmolise în servilism față de Rusia și atitudini politice oligarhice, care nu făceau decât să o îndepărteze de spiritul etnicist și de solidaritate națională care se resimțea în discursul cultural al epocii⁶.

Consolidarea autorității rusești în Moldova, în vremea ocupației dintre 1806-1812, alături de fidelitatea tot mai evidentă a multor „magnați” moldoveni față de această putere, au produs și reacții contrare. Încă din ultimii ani ai domniei lui Scarlat Callimachi și-a făcut simțită prezența printre unii boieri pământeni o orientarea politică prootomană și ostilă reformelor promovate de Rusia în Moldova⁷. Aparent antireformist și „vândut turcilor”, acest curent avea să dezvolte

⁴ Vezi Cristian Ploscaru, *Cuvintele și puterea. Despre originile discursului politic modern în Principatele Române*, în Alexandru-Florin Platon, Bogdan Petru Maleon, Liviu Pilat (coord.), *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2009, p. 259-275.

⁵ Istoria politică a secolului al XVIII-lea conține numeroase episoade în care boierii pământeni luau partea norodului, atunci când mulțimea se ridica cu „zurbalac”, mergând la Mitropolie și la curtea domnească, pentru a se „jălui” la domn de abuzurile dregătorilor, nelăsând-i posibilitatea de a interveni violent contra acestora. Vezi Nicolae Iorga, *Din originile politicianismului român: o acțiune de opoziție pe vremea fanarioșilor*, București, Cultura Națională, 1928.

⁶ Vezi Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 276-281.

⁷ Vezi un memoriu din Moldova, al cărui autor nu este cunoscut, în care se afirma că, pe viitor, un conflict de interese între Rusia și „stările frunțașe” de pământeni era inevitabil deoarece „poziția Moldovei în raporturile sale interne, a mijloacelor care constituie prestigiul și averile [boierilor]

propria sa variantă de reformism, rezultată cumva indirect din reacții politice antioligarhice, de restaurare a așezămintelor țării dinaintea „domniei grecești” și din pledoariile pentru unirea „simpatrioților” și „blagorodnicilor”, care aveau multe afinități cu ideile cărvunare despre organizarea unui regim boieresc „reprezentativ”⁸.

Aceste două tendințe politice, a protipendadei și cea promovată încă timid de boierimea de neam nemulțumită de „sistema magnaților”, aveau să se delimiteze mai clar după 1821.

Vestea dezavuării „zaverii” eteriste de către țarul Alexandru I a lovit ca un trăznet la Iași pe toți cei care sperau a trage foloase de pe urma evenimentelor, care (cum crezuseră mulți dintre boieri) anunțau intrarea oștilor rusești în țară⁹. Mai mult de atât, spaima unei invazii otomane începea a plana amenințător și obiectivul politic de căpătâi trebuia să fie evitarea acesteia. În aceste condiții, atitudinea față de Eterie și nesiguranța pricinuită de veștile contradictorii ce veneau dinspre Basarabia au silit pe capii marii boierimi pământene din Moldova să păstreze o minimă unitate politică a protipendadei în gestionarea situației create de zavera grecească și de trecerea domnului fanariot Mihail Suțu de partea „volintirilor”. Dată fiind situația creată, dezavuarea mișcării eteriste de către Alexandru I i-a găsit pe „stâlpii țării” din Moldova – Constantin Balș Ciuntu, Iordache Cantacuzino Pașcanu, Iordache Roset

demonstrează că existența sa reală nu este comparabilă decât cu a guvernământului turc și că, dacă interesul său actual o face să dorească influența Rusiei, același interes o va împiedica să dorească trecerea sa sub dominația acestei puteri (s.n.)”. Apud Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines, 1769-1830. Répertoire et textes inédits*, Bucarest, 1970, p. 98-100.

⁸ Vezi cele două memorii muntene, din 1810 și 1811, referitoare la numirea mitropolitului grec Ignatie în locul lui Dositei Filitis, care conțin un aspru rechizitoriu la adresa grecilor și în care se reproșează voalat Rusiei că favorizează numirea lor în „slujbele pământului”, „politicești și bisericicești”. Textele au anumite trăsături discursive, apelând la un limbaj politic simbiotic între stereotipurile obișnuite și temele discursului cultural etnicist. Vezi T. G. Bulat, *O conspirație boierească contra mitropolitului Ignatie grecul al UngroVlahiei 1811*, în „Arhivele Basarabiei”, VIII, nr. 2-3, 1936, p. 3-11, 16-20.

⁹ Consulul rus de la Iași, Alexandru Pisani, a respectat întocmai dispozițiile lui Stroganov și, în aceeași zi, 28 martie 1821 a scris atât lui Alexandru Ipsilanti, cât și boierilor moldoveni. Comandantului eteriștilor și „tuturor ai săi atârănători”, adică întregii „cete” eteriste, le-a făcut „chemarea cea cu dinadinsul și cea mai formalnică [...] de a să tragi în Rossia, unde vor aștepta hotărâre împărăteștii sale măriți asupra purtării lor (s.n.)”, fiind avertizați că refuzul avea să însemne abandonarea lor completă la mâna „răspălătirei stăpânirii otomanicești”, ceea ce însemna negreșit pierderea vieții. Apud Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade. Studiu și documente cu privire la familia Râșcanu*, X, Iași, 1915, p. 247. În celalaltă scrisoare îi îndemna „în numele puterii ce ocrotește pe Moldoveni cari s-ar fi abătut de la datoriile lor” în cursul evenimentelor stârmitoare de tulburări „aș veni întru cunoștință și a să supune legiuitei puteri a împărăției stăpânitoare” turcești (s.n.), nelăsând loc nici unui echivoc și dezarmând orice speranță legată de intervenția militară rusă. *Ibidem*, p. 248 (Sculeni, 28 martie 1821, *Proclamația consulului rusesc A. Pisani către norodul moldovenesc*).

Roznovanu, Iordache Catargiu, Dimitrie, Săndulache și Grigoraș Sturdza – împreună, pregătiți să pună la cale „mari lucruri de taină [...] căci ceasurile de acum sunt scumpe”¹⁰. „Lucrurile de taină” vizau o acțiune petiționară comună adresată Rusiei, protipendada redactând un memoriu trimis lui Ioannis Capodistria, datat 20 martie 1821, în care iscăliții cereau „un guvernământ provizoriu organizat de un *Comitet* compus din principalii boieri” (s.n.), în frunte cu mitropolitul, revendicare care devenise de acum o veritabilă „cheie de boltă” pentru „politica boierească” a „marilor familii” moldovene¹¹.

Dorița consolidării unității politice a divăniților reiese cu limpezime, imperativul restabilirii ordinii și al controlului marilor boieri divăniți asupra țării având deocamdată prioritate în raport cu spinoasa problemă a domniei. Rămăși la Iași, Grigoraș și Dimitrie Sturdza, împreună cu Constantin Balș Ciuntu, preluau inițiativa conducerii provizorii a țării după plecarea eteriștilor din capitală, având acordul evgheniștilor deja dezțarați¹². Forma guvernării o hotărau între ei și „din urmarea aceasta”, a fugii lui Mihail Suțu în Basarabia, „s-au făcut comitet de boieri moldoveni, cari va stăpâni țara” (s.n.)¹³. Boierii Divanului, speriați de amploarea bejenirii din teritoriu, au luat câteva măsuri pentru a opri „mișcările și strămutările ce urmați de la un loc la altul”¹⁴ și l-au trimis pe vornicul Teodor Balș Frederic, împreună cu banul Ioan Tăutu, să-i liniștească pe locuitorii din ținuturile sudice, îndemnându-i să rămână la casele lor¹⁵. Divăniții au apelat la boierii de încredere, care să nu fie „amestecați” cu eteriștii, dar nici cu boierii din ținuturi, din cei ce începeau a „murmura” și aruncau „vorbe de ocară” asupra evgheniștilor. În ținuturile Galați, Putna și Tecuci a fost trimis vornicul Alecu Calimah, pentru „privegheria și aflarea a oricăria mișcări” de tulburare și împotrivire. Suspiciunea divăniților față de boierii pământeni din ținuturile respective era atât de mare, încât trimisul Alecu Calimah, aflând de „toate mișcările”, urma să-i înștiințeze la Iași

¹⁰ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888, p. 112 (29 martie 1821, Dimitrie Sturdza, Săndulache Sturdza și Iordache Roset Roznovanu către Veniamin Costache).

¹¹ Vezi *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, I, București, Editura Academiei, 1959, p. 389 (Sculeni, 20 martie 1821, *Memoriul boierilor moldoveni către Capodistria*). (Se va cita în continuare *Documente 1821*).

¹² *Ibidem*, p. 428-429 (30 martie 1821, *Boierii divanului către locuitorii ținutului Tecuci*). Grigoraș și Dimitrie Sturdza trebuie să fi fost logofeții care semnau indescifrabil în urma logofătului Constantin Balș pe un document al Divanului din 14 aprilie 1821. *Ibidem*, II, București, Editura Academiei, 1960, p. 75. Vistiernicul Săndulache Sturdza plecase deja spre Bucovina la acea dată. Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 117 (17 aprilie 1821, Teodor Balș către Iordache Roset Roznovanu).

¹³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, X, p. 248 (Iași, 1 aprilie 1821, *Ordin circular sub nr. 777 către C. Brancovici staroste K. K. Agenții din Iași*).

¹⁴ *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anafore și alte acte ale Moldovei din suta XIV-a până la a XIX-a*, XV, Iasi, Tipografia Buciumului Român, 1889, p. 253 (30 aprilie 1821, *Cartea lui Veniamin către locuitorii Moldovei*).

¹⁵ Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 117.

prin lipcanii din târgurile respective, negustori supuși austrieci¹⁶. În sprijinul divăniților, după „obiceiul vechi”, mitropolitul Veniamin emitea și el o epistolă circulară, „cătră toți de opștie a toată starea lăcuitor[lor]” țării, expediată isprăvnicilor de ținut, povățuind „părintește” pe săteni să nu dea crezare la acele „auziri răsuflăte de către unii și alții ce sunt vointori de tulburări și neodihna voastră”¹⁷.

Respectivii „vointori de tulburări” nu erau doar eteriștii, ci și unii boieri, mai mari sau mai mici, care, profitând de conjunctura creată și de proclamațiile cu iz tendențios ale eteriștilor, „murmurau” deja la adresa protipendadei. Chiar în ziua emiterii circularei mitropolitane, spătarul Sturdza, ispravnic de Neamț, adresa o proclamație „către toți de obștie neguțitorii și lăcuitorii moldoveni”, acuzându-i și el întâi pe „făcătorii de răle greci” că urmăresc „pierderea acestui pământ și a tuturor nouă” pentru a se înstăpâni asupra țării¹⁸. El îi disculpa pe „cei mai întâi boieri, razimul țarei și părinții a toată obștiea”, că „au fost siliți a se împraștia”, datorită „nesuferitelor răle și pătămiri” făcute de zavergii, dar îi chema pe „sîmpatrioți [...] cătră datoriile voastre” și „înarmați brațul vostru” pentru „a lua drumul [...] drept spre orașul Iași”¹⁹. Îndemnul ispravnicului de Neamț la înarmarea locuitorilor „cu orice fel de arme veți avea, pușcă, coasă, lance, topor” nu erau pe placul boierilor divăniți, chiar dacă scopul declarat al acțiunii era „să izgonim numaidecât pe tâlharii aceștia”, pe eteriști²⁰. Spiritul de răzvrătire al boierimii ținutașe moldovene stârnea îngrijorări și suspiciuni evgheniștilor din capitală, însuși trimisul lor, Teodor Balș Frederic, fiind bănuț că ar fi „pus la cale”, fără a-i consulta, să meargă la pașa Brăilei în numele mai multor boieri de neam din ținuturile sudice²¹.

Rămași cu răspunderea țării pe cap, Sturdzeștii, împreună cu mitropolitul și Constantin Balș Ciuntu, trimiteau de la Iași, în buna tradiție a „politicii boierești”, jalbe împăraților Rusiei și Austriei la Laybach²² și un arz către Poartă²³. Textele,

¹⁶ Vezi *Documente 1821*, II, și urm., p. 20-21 (1 aprilie 1821, *Divanul Moldovei poruncește dregătorilor ținutului Galați, Putna și Tecuci să dea ajutor vornicului Aleco Calimah*). În fapt, sub acoperirea acestei slujbe, Alecu Calimah trebuia să ducă pașei de Brăila, în mare taină, un arz al boierilor divăniți, în care se disculpa de vreun amestec în izbucnirea „zaverei” și în „tăierea” turcilor la Iași și Galați. Vezi Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, București, 1903, p. 60 (4 aprilie 1821; *Divanul Moldovei către Alecu Calimah*).

¹⁷ *Uricariul...*, XV, și urm., p. 253.

¹⁸ *Ibidem*, p. 254 (30 aprilie 1821, *Isprăvnicia Niamțului către neguțitorii și locuitorii moldoveni*).

¹⁹ *Ibidem*, p. 254-256.

²⁰ *Ibidem*, p. 256.

²¹ Teodor Balș, boier „bătrân și patriot”, nega însă aceste zvonuri. Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 117.

²² Vezi *Documente 1821*, II, p. 29-30 (4 aprilie 1821, *Mitropolitul Veniamin și marii boieri cer țarului ocrotire*); *Ibidem*, p. 32-33 (4 aprilie 1821, *Boierii moldoveni către împăratul Austriei*).

²³ *Ibidem*, p. 42-45 (5 aprilie 1821, *Magzarul boierilor moldoveni fugiți în Bucovina*).

semnate de logofeții Grigoraș și Dimitrie Sturdza, vistiernicii Săndulache Sturdza, Iordache Roset Roznovanu și Constantin Pașcanu, alături de vornicii Grigore Ghica, Costache Canta, Constantin Costache, Iordache Catargiu, Dracachi Roset, Șeban Negel și hatmanul Vasile Roset, conțineau în esență aceleași idei: lipsa răspunderii pământenilor pentru „ensurecția grecească”, respectiv recunoașterea „legiuitei cârmuirii a pământenilor” până la numirea noului domn, a celui „comitet” urzit de evgheniști. Ca deputați ai țării, rânduiți cu mijlocirea unui nou arz la Poartă, erau trimiși la Brăila, în numele Divanului, Petrachi Negri și Gavril Iamandi, pentru a-i arăta pașei „plecata supunere și credință a pământului” față de sultan²⁴. Răspunsul pașei, care îi chema pe divăniți la Focșani, n-a plăcut boierilor și i-a întărit în ideea lor de a pleca în Basarabia²⁵, speriați și de zvonurile care circulau despre intrarea iminentă a trupelor turcești în Moldova²⁶.

Atitudinea pașei de Brăila și intrigile Roznovenilor ca vistiernicul Iordache să obțină sprijinul „țării” pentru dobândirea domniei au dus la ruperea temporarei unități a capilor protipendadei pământene, de altfel neobișnuită pentru „marile familii”, și la rapida împărțire a ei în vechile „tarafuri” rivale. Lui Iordache Roset Roznovanu îi reproșa vehement Ionică Tăutu faptul că „obștie au aflat că erai gata a da sute de mii de galbini pentru a cumpăra domnie aceștii țări”. De ar fi avut adevărată înțelepciune și sentimente patriotice, „îndată ce pasul grecilor au văpsăt pământul țării cu othomanicescul sânge, să fi arătat norodului adevărul” despre Eterie, iar „obștie ț-ar fi fost datoare”, stând chezășie și „însuși pre puternica Poartă [...] ț-ar fi dăruit aceasta”, domnia²⁷. Dar în Moldova, cele două „tarafuri” evgheniste se dovedeau cu totul atrase la o politică filorusă și mânate de scopuri oligarhice, ferindu-se a aborda problema domniei, subiect de maximă zăbanie între toți „stâlpii țării”. Roznovenii doreau să obțină domnia, fie pentru vistiernicul Iordache, fie pentru fiul Nicolae, dar în niciun caz cu concursul „boierilor din clasa a doua”, care „îi ajută pe turci și se propun de deputați pentru Constantinopol”, ținând la „schimbarea cu totul a ocârmuirii”, atacul fiind îndreptat contra boierilor ținutași din sudul țării, ce îndrăzneau a se supune pașilor turci și a cârți contra evgheniștilor refugiați²⁸.

²⁴ *Ibidem*, p. 74-76 (14 aprilie 1821, *Divanul Moldovei către Petrachi Negrea și Gavril Iamandi*).

²⁵ Vezi mai multe scrisori, în Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 102-104.

²⁶ Vezi *Documente 1821*, II, p. 87 (21 aprilie 1821, *Notă înformativă a generalului I. N. Inzov*). Divăniții au desemnat o delegație, formată din vornicul Teodor Balș Frederic, banii Ioan Tăutu și Petrache Negre, care să ducă la Brăila „arzul țării”, dar primii doi au fost prinși de eteriști la Fălciu, iar Petrache Negre s-a refugiat cu întreaga familie în Basarabia. *Ibidem*, II, p. 98-99 (26 aprilie 1821, Divanul Moldovei către medelnicerul Neculai Mandrea); Alexandru Beldiman, *Tragodia sau mai bine a zice jalnica Moldovei întâmplare după resvrătirea grecilor 1821*, în *Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*, III, București, Imprimeria Națională, 1874, p. 360-361.

²⁷ Vezi Ionică Tăutu, *Scieri social-politice*, Cuvânt înainte, studiu introductiv, note de Emil Vărtosu, București, Editura Științifică, 1974, p. 91 (1821, *Strigare norodului Moldavii*).

²⁸ Vezi Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 102-103 (Chișinău, 24 iulie 1821, Iordache Roset Roznovanu, *Mémoire adressé au chancelier Nesselrode*).

Sturdzeștii au păstrat un timp contactul cu vistiernicul Roznovanu, retras deja la Sculeni. El intrase în legătură cu ofițerii ruși care se informau de situația din principat²⁹ și începuse „urzeli” și „intrigi” pentru a dobândi domnia țării. Coresponda cu generalul Wittgenstein³⁰ și se bucura de trecere pe lângă mulți oficiali ruși din Basarabia, generalul Inzov, colonelul Pestel și consilierul Matei Crupenschi, în calitate sa de funcționar rus³¹. Stabilite la Chișinău, Iordache Roset Roznovanu a intrat în cercul unei protipendade cosmopolite, care monopoliza viața mondenă a orașului: poetul Pușkin, ofițeri ruși, exilații eteriști Mihai Suțu, cumnatul acestuia Ioan Schina și Iacovache Rizo, refugiații moldoveni Constantin Catargiu (vornic), Iordache Bălșucă (vornic) și Costache Conachi (vornic)³². El și-a întărit legătura politică pe care o avea cu viceguvernatorul Basarabiei, Matei Crupenschi, cununând pe fratele acestuia, Grigore, cu Smaranda Catargiu, fiica lui Petrache Catargiu, unul dintre fruntașii boierimii basarabene, la 9 februarie 1822, în cadrul unei ceremonii la care au asistat mai toate notabilitățile rusești din oraș, protipendada basarabeană și moldoveană refugiată aici³³.

Numirea lui Ștefan Vogoride caimacam și problema delegării unei „deputații”, care să ducă jalba țării la Brăila, au stârnit dihonnia între boierii moldoveni³⁴. Arzul trimis de boierii din administrația provizorie este aproape

²⁹ Vezi *Documente 1821*, I, p. 352 (Tulcin, 8 martie 1821, Raportul lui I. P. Pestel către P. D. Kisseleff).

³⁰ *Ibidem*, p. 430 (Chișinău, 30 martie 1821, Ivan Inzov către P. Ch. Wittgenstein). La 5 iulie 1821, Nicolae Roznovanu adresa un memoriu generalului Wittgenstein, cuprinzând un proiect de organizare provizorie a ocărnuirii țării, în cazul în care trupele rusești intrau în Moldova. Vezi Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 21.

³¹ Vezi *Documente 1821*, I, p. 352.

³² Vezi Vasile Panopol, Mihai Dimitrie Sturza, *Marele hatman Teodor Balș (cca. 1791-1867), Comandant al oastei Moldovene*, în Mihai Dimitrie Sturza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică: Abaza-Bogdan*, București, Editura Simetria, 2004, p. 292; Paul Păltănea, *Viața lui Costache Negri*, Iași, 1985, p. 18.

³³ Vezi Gh. Bezviconi, *Eteria*, în „Din Trecutul Nostru”, III, nr. 25-27, 1935, Chișinău, p. 24.

³⁴ La 1 iulie 1821, în Divanul încropit de Ștefan Vogoride, Costache Cerchez era deja vistier, „iar agă și hatman turci”. Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 135 (12 iulie 1821, Chișinău, Grigorie, mitropolitul către Veniamin Costache). În acest timp, paharnicul Gh. Brăescu „să află împreună cu oastea turcească” la Iași. *Ibidem*, p. 139 (arhimandritul Isaia către Veniamin Costache). Armata otomană ocupase ținuturile din sud – Fălciu, Covurlui, Tutova, Putna și Tecuci –, făcând rechiziții pentru a ierna în Moldova. Vezi Teodor Bălan, *Refugiații moldoveni în Bucovina, 1821 și 1848*, București, 1929, p. 70 (30 octombrie 1821, Bunești, Tudorachi Ciure către comisarul austriac de Suceava Burian). Întors de la Cernăuți, Constantin Mavrocordat, boier intrigant și setos de slujbe mari, venea la Iași și primea de la caimacam vistieria mare, alăturându-și vocea acoliților lui Vogoride care cereau „surghiunul pe veci al protipendadei din pământul țării”. Vezi *Documente 1821*, II, p. 250 (iulie 1821, *Întâmplările pricinuite de turci în Moldova*). Ceva l-a nemulțumit. însă, deoarece apărea în septembrie la Suceava, semnând alături de Pășcănești o plângere către prefectul Sucevei. Vezi Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 66 (Suceava, 8 septembrie 1821).

identic cu cel expedit pașei de Brăila în martie³⁵, arătând că, în general, boierii rămași în țară nu erau înregimentați în „taraful” lui Vogoride și încercau să profite de situația confuză pentru a-și procura o slujbă mai bună sau pentru a intra în grațiile pașalelor turcești. Spre exemplu, Gh. Brăescu și Iancu Stavăr, care „caută rânduielele dregătorilor în Eși și pe afară”, voiau să comunice cu boierii din Bucovina³⁶, mulțumindu-se să urmeze dispozițiile pașalelor turcești. Prin Iordache Bucșănescu, care umbla neobosit între Iași, Cernăuți, Colincăuți și Chișinău, Iorgu Stavru și Costache Cerchez, „cel mai de treabă și mai cinstit din cei de starea al doilea”, care „au făcut țarei slujbă”, îi scriau mitropolitului și așteptau într-un răspuns „binecuvântarea sa pentru rămânerea la Iași în slujbe”³⁷. Între alți boieri intrați în slujbe, Ioniță Sandu Sturdza, ispravnic la Bacău, „a legat prietenie” cu un pașă turc, care l-a ajutat să acceadă în Divanul caimacamului și a insistat ca acesta să facă parte din delegația ce urma să meargă la Istanbul³⁸.

Încă din vara lui 1821, cele două „tarafuri” de boieri „emigrați” începeau să și-l dispute pe mitropolitul Veniamin Costache. Boierii din Bucovina, prin Neculai Canta, nepot drag al vlădicii și ginerele lui Dimitrie Sturdza, solicitau venirea lui la Cernăuți, pentru „cea temeinică hotărâre a mergerii, ca să fim într-o unire”. Argumentul Sturdzeștilor era acela că în Bucovina se aflau „cei dintâi și cea mai multă parte a boierimii”, adunată în jurul Sturdzeștilor, iar „Mihalache [Sturdza] cu Toderășcu [Sturdza] merg să aducă pe tații lor”, aflați în Basarabia la moșiile lor de acolo³⁹. La rândul său, de la Sculeni, Iordache Roznovanu îl chema alături de el pe mitropolit, retras deja la Colincăuți, în Basarabia, declarându-se nemulțumit de „felul cum vă tratarisesc patrioții de la Cernăuți”⁴⁰, mai ales că Grigoraș Sturdza era la Dubăsari, la moșie, și vistiernicul se temea ca rivalul său să nu-l atragă pe vlădică spre „taraful” sturdzesc.

În această neorânduială de legături politice mereu răsturnate, actele urzite, memoriile indicau aceeași absență a unei *orientări politice clare*, care să furnizeze unele soluții de îndreptare. Principala preocupare se arăta a fi poziționarea cât mai

³⁵ Vezi *Documente 1821*, II, p. 436-439 (septembrie 1821, *Arz al boierilor moldoveni către Poartă*). Teodor Balș era îngrijorat de pornirile „boierilor cei de-a doua stare”. *Ibidem*, p. 363 (2 octombrie 1821, Teodor Balș către fratele său, spătar).

³⁶ Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 142 (26 iulie 1821, Iordache Sinescu către Iordache Balș Bălșucă).

³⁷ *Ibidem*, p. 153.

³⁸ Cf. Cristian Popișteanu, Dorin Matei, *Sturdzeștii. Din cronică a unei familii istorice*, București, 1995, p. 34.

³⁹ *Ibidem*, p. 140-141 (21 iulie 1821, Neculai Canta către Șerban Negel). În același sens interveea și Săndulache Sturdza, rugându-l pe mitropolit să vină „aice la Cernăuți sau la Suceava [...] să putem tratarisi unirea mergerii noastre cu înțelepciune”. *Ibidem*, p. 384 (11 iulie 1821, Cernăuți, Săndulache Sturdza către Veniamin Costache).

⁴⁰ *Ibidem*, p. 133 (10 iulie 1821, Iordache Roset Rosnovanu către Veniamin Costache).

bună în raport cu factorul de putere rusesc⁴¹, însoțită de vehicularea cunoscutelor teme politice privind vinovăția exclusivă a grecilor la actul „apostaziei”, abuzurile turcilor și ale lui Ștefan Vogoride, care despoiau locuitorii cu ajutorul unor pământeni „înrautățiți”, dornici de ranguri și averi „nemeritate”, în fine, prepararea unor planuri și memorii ulterioare, alături de nesfârșitele „temenele” și „profesiuni de credință” la adresa Rusiei și a oficialilor săi⁴².

Mișcările evgheniștilor refugiați deveneau, spre sfârșitul verii lui 1821, tot mai haotice, fără ca vreo țintă politică națională, limpede formulată, să se întrevadă, orice pas politic de înțelepciune, unire și cumpătare fiind compromis de ambiția multora de a se vedea în domnia țării⁴³. În atare situație, Sturdzeștii din Bucovina au încercat să cadă la o „tocmeală” cu Ștefan Vogoride, în septembrie 1821, Săndulache Sturdza și vistiernicul Alecu Balș, aflat de partea „tarafului” Sturdzesc, plănuiind să se întâlnească la granița Bucovinei cu oamenii caimacamului, pentru a „ticlui” conținutul arzului către Poartă⁴⁴. Nu foarte siguri de rezultat și, se înțelege, neîncrezători în Vogoride, unul care „până de curând a

⁴¹ Se găseau printre evgheniștii refugiați oameni lucizi, care judecau corect planurile Rusiei, precum fratele mitropolitului, Șerban Costache Negel, dar constatările sale, deseori rostite cu ironie, nu-l împiedicau să fie un filorus convins: „Mult lehăesc gazetele criticarisind pe Rosia, eu cred războiu, și după acela apoi noi îndreptați în pronomii bune, dar nu va zăbovi hotărârea, căci de nu va primi turcul cererile rosiene, pentru care acum vorbește țara nemțască prin ministrul său la Țarigrad, apoi și țara nemțască va da dreptate Rosiei. Noi trebuie să ne ferim a ne compromitarisi nici cu turcii și a face toate datoriile noastre către Curtea apărătoare [...] întru care Alexandru să silește înaintea Europei să se mântuiască de hula că au fost pricinuitoriu apostaziei grecești”. *Ibidem*, p. 153.

⁴² Vezi Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 21-24.

⁴³ Competiția pentru putere din rândul boierilor „emigrați” ieșea la lumină cu prilejul întocmirii unui arzmagzar, cerut de Poartă, și a unui memoriu destinat Rusiei, ca urmare a sosirii generalului rus Wittgenstein la Chișinău. *Ibidem*, p. 150 (18 august 1821, Colincăuți, Veniamin Costache către guvernatorul Basarabiei). Totodată, frunțașii boierimii refugiate încercau să obțină încrederea oficialilor ruși, punând în funcțiune filiera relațiilor de familie la Chișinău, Odessa și St. Petersburg. De la Chișinău, Nicolae Roset Roznovanu îi scria lui Voronțov, în numele tatălui său, pentru a-i face cunoscut lui Stroganov, la Istanbul, devotamentul lor față de Rusia. Vezi Radu Rosetti, *Familia Rosetti. Coborătorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*. I, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 123. La rândul său, Iordache Cantacuzino Pașcanu trimitea două acte neiscălite lui Alexandru Sturdza din Basarabia, la Petersburg, urmând ca pachetul să ajungă la granița Basarabiei prin îngrijirea lui Teodor Balș Frederic, pentru a fi aduse la cunoștința Curții rusești în secret. De altfel, Iordache Cantacuzino Pașcanu era supărat pe mitropolit, din cauză că nu se hotărâse de partea căror „patrioți” să stea în aceste demersuri „desperate”, iar vlădica s-a „cătrănit” când a aflat de „întăritatele vorbe” ale Pașcanului împotriva sa. Boierii Sturdzești (Săndulache, Grigoraș și Dimitrie) „l-au potolit cu bătrânească înțelepciune” și l-au sfătuit pe Veniamin „să grăbești trimiterea cărții Preasfinției Voastre ca să ajungă mai înainte”. Apud Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 153 (26 septembrie 1821, Iordache Bucșănescu către Veniamin Costache). „Cartea” Mitropolitului la care se refereau Sturdzeștii era o epistolă către Dimitri Galișin referitoare la „felul în care să se organizeze și să se refacă politicește sfâșiata noastră patrie”. *Documente 1821*, II, p. 381 (octombrie 1821, Scrisoare a unui boier moldovean).

⁴⁴ Vezi Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 415-416.

fost o simplă slugă⁴⁵, Grigoraș, împreună cu Mihail și Toderașcu Sturdza, plecau în același timp spre Basarabia, însoțiți de Iordache Catargiu, „că umblă zvonul că războiul va izbucni” și trebuia văzut dacă zvonul se verifica la fața locului⁴⁶. La 21 octombrie 1821, Sturdzeștii, uniți cu boierii Pașcanu, cu Alecu și Teodor Balș, cu frații Dimitrie, Iorgu și Alecu Ghica, Mutu Neculce și alții, fără Roznoveni, înmânau lui Teodor Balș memoriul lor către Poartă, neavizat la Petersburg, în care singura revendicare era similară cu aceea trimisă lui Capodistria, în martie 1821, pe care o susținuseră atunci și Roznovenii: „a ni să hărăzi în veci și a ni să întări oblăduirea țării de pământeni aleși [...] să să așază un sfat de un număr de boieri și dintr-aceia unul să fie baș boieru prin alegere de cei mai aleși (s.n.)”⁴⁷, oblăduirea oligarhică pe care și-o doreau de două decenii⁴⁸.

De cealaltă parte, la Chișinău, Roznovenii insistau să-l atragă pe mitropolit de partea lor, Iordache Roset Roznovanu fiind, probabil, convins că eventuala rezistență a vlădiciei, orchestrată din umbră de Sturdzești, ar fi singura piedică de luat în seamă în calea visului său de a urca în scaunul domniei, dată fiind prețuirea de care se bucura printre oficialii ruși de la Odessa și din Basarabia. Socrul său, Constantin Balș Ciuntu, abia sosit în Basarabia, îi scria imediat lui Veniamin Costache, chemându-l la Chișinău, unde se putea bucura împreună cu el, nu-i așa, de „societatea iubiților patrioți”, a aceloră din „taraful” Roznovan, care-i lipsise la Iași⁴⁹. Ceva mai târziu îi scria și vornicul Costache Conachi, chemându-l în zadar la Chișinău, unde „este a ți se împărtăși ceva înalt ca unui obraz ce porți fruntea neamului”⁵⁰. În urma tăcerii vlădiciei, Iordache Roznovanu făcea o nouă încercare. Intervenția în chestiune, a „vocii” arhieresti a mitropolitului Irinopoleului, Grigorie, un vechi rival al lui Gavriil Bănulescu Bodoni la eparhia Chișinăului⁵¹, trebuie pusă tot pe seama „ticlurilor” lui Iordache Roznovanu. Probabil că la sugestia sa, mitropolitul Grigorie îi trimitea vlădiciei Veniamin Costache un avertisment limpede, din punct de vedere politic, pe care boierii nu îndrăzniseră a-l expune pe față, o „sfătuire, ca nicidecum să nu [...] treci de ceia parte [...], iar dacă au poftă boierii cei ce sunt în Cernăuți să meargă la Iași, meargă sănătoși, iar Preasfinția ta nicidecum (s.n.)”⁵². Desigur, „ceia parte” nu însemna numai linia

⁴⁵ Vezi Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, II, București, Imprimeria Statului, 1896, p. 624 (6 februarie 1822, *Scrisoare a boierilor refugiați în Bucovina*).

⁴⁶ Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 155 (27 septembrie 1821, Iordache Bucșănescu către Veniamin Costache).

⁴⁷ *Documente 1821*, II, p. 405 (21 octombrie 1821, *Tălmăcirea arzului boierilor moldoveni*).

⁴⁸ Vezi Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 268.

⁴⁹ Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 167-168 (6 octombrie 1821, Constantin Balș către Veniamin Costache).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 168-169 (5 noiembrie 1821, Costache Conachi către Veniamin Costache).

⁵¹ Vezi Gh. Bezviconi, *Eteria*, p. 53.

⁵² Apud Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 173 (Chișinău, 16 noiembrie 1821, Grigore al Irinopoleului către Veniamin Costache).

Prutului, ci și partea” „tarafului Sturdzesc, Iordache Roznovanu aflând, cine știe cum, de „tocmala” pregătită de Sturdzești cu Ștefan Vogoride, interpretată la Chișinău, pentru a-i compromite, ca fiind expresia dorinței de a se întoarce în țară, ceea ce era fals. Tocmeala Sturdzeștilor cu caimacamul se limita doar la negocierea conținutului arzului către Poartă și era necesară din punct de vedere politic, deoarece Ștefan Vogoride putea foarte ușor să înștiințeze pașalele că un arz al boierilor refugiați nu era al „țării”, ci al unor „trădători”, „eteriști”, fugiți de frica pedepsei sultanului și înțeleși cu „muscalii”, ceea ce avea, de altfel, să se întâmple.

Venit la Iași să negocieze cu Ștefan Vogoride în numele boierilor refugiați la Cernăuți, Teodor Balș, care „avea toată nădejdea de a ajunge cel dintâi domn pământean al țării”, nu s-a lăsat înduplecat de caimacam pentru a merge în fruntea boierilor la Țarigrad și a-i susține candidatura⁵³. Teodor Balș avea asupra sa un arz, întocmit de boierii Sturdzești⁵⁴, în care se făcea obișnuitul rechizitoriu la adresa stăpânirii fanariote, cerând prin hatîșerif al Porții „oblăduire de pământeni, păzind numirea de domnie și privileghiurile cele vechi”, dar misiunea acestuia a eșuat⁵⁵. În ianuarie 1822, după venirea deputăției de la Silistra și a firmanului de confirmare a căimăcămiei lui Ștefan Vogoride, Iordache Bucșănescu îi avertiza pe Sturdzești că „mare dorință are caimacamul să se unească” cu boierii de la Cernăuți”. Îndemnurile acestuia nu trebuiau urmate, erau ademeniri deșarte ale unui om viclean, care „au invitat ciocoimea Iașului și au împănat toată țara și se gătește Ioniță Sturdza, Pomer, Codreanu, unii zic și vistiernicul [Iordache Roznovanu – n.n.] să meargă la Silistra, să ceară pe Vogoride domn, că-i bun patriot și are moșii”⁵⁶.

După ce refuzaseră să iscălească arzul „confraților” de la Cernăuți, boierii de la Chișinău, în frunte cu Iordache Roznovanu, ajutați de Alexander Pisani și Dimitri Galițin întocmeau memoriul lor, cerând domn pământean și se bucurau de sprijinul ofițerilor ruși și al mitropolitului Irinopoleului, Grigorie. Ultimul încearcă câștigarea mitropolitului Veniamin prin toate mijloacele, invitându-l la Chișinău și dojenindu-l că nu dă curs la „cele ce ți-au scris Galițin și cele ce scria M[inciaki]”⁵⁷. Vornicul Șerban Negel îl sfătuia să nu se ducă, bănuind o urzeală a

⁵³ Vezi Emanoil Vogoride-Conaki. *Teodor Balș baș-boierul (1760-1837)*, în Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 276.

⁵⁴ Vezi Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 417.

⁵⁵ Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 162 (7 octombrie 1821, Iordache Bucșănescu către Veniamin Costache). Boierii de la Cernăuți bănuiau că eșecul demersului lor era din cauză că la Istanbul era cunoscut faptul că Rusia nu putea porni război contra Porții. Ei știau, încă din octombrie 1821, de la Alexandru Sturdza, care venea de la Viena, că „de război este toată deznădejdea, fiindcă Rosia nu are bani și Austria și Englitera nu voesc a o împrumuta, nici a o lăsa”. *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 201 (24 ianuarie 1822, Cernăuți, Iordache Bucșănescu către Veniamin Costache).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 176 (22 noiembrie 1821, Chișinău, mitropolitul Grigorie către Veniamin Costache).

Roznovanului⁵⁸. În urma acestui refuz, Dimitri Galițin îl înștiința pe mitropolitul Veniamin abia în martie 1822 că a primit scrisoarea sa din noiembrie 1821, și că țarul îl primește „dacă voiți a veni în Sankt Petersburg, iar dacă cumva închipuind alte dorinți sau cereri, vă rog [...] a mi le face cunoscute înainte”⁵⁹. Nemulțumirea țarului față de autorii arzului de la Cernăuți era și un simptom al preferinței cercurilor petersburgheze pentru Iordache Roset Roznovanu. Minciaki îi muștra pe boieri că „cer înnoiri și pun înainte pretenții” care contravin tratatelor și „dau pricină Porții” pentru prelungirea ocupației și a regimului provizoriu în Moldova⁶⁰. Sturdzeștii se apărau invocând cu curaj preferința nedisimulată a „ipochimenilor” ruși din Basarabia pentru Roznoveni⁶¹. Boierii Sturdzești sesizau că adevăratul motiv era ideea lor de a se institui un *gubernământ al primului Divan*⁶², pe motiv că alegerea domnului pământean nu s-ar putea face „fără vărsare de sânge”⁶³.

Izvoarele dezvăluie cu limpezime faptul că, după înfrângerea „zaverii” grecești, marea confruntare politică în Moldova se dădea între cele două „tarafuri” de mari boieri refugiați, care-și disputau întâietatea în fața Rusiei și ale căror animozități și orgolii au risipit orice șansă de *constituire a unei „partide naționale” moldovene*. După ce a fost atât de omogenă în opțiunile sale politice înainte de 1821, decisă să urmeze calea constituirii unei „sisteme” oligarhice de putere, numită în izvoare „sistema magnaților”, bazată pe monopolizarea dregătoriilor într-

⁵⁸ *Ibidem*, p. 225 (12 aprilie 1822, Șerban Negel către Veniamin Costache). În această scrisoare, fratele său îi amintește de „cele ce cu cinci luni înapoi am scris Preasfinției tale, ca și cum le-aș fi proorocit”, cu referire la pretențiile de domnie ale vistiernicului Roznovanu. Pe seama presiunilor la care era supus Veniamin de Grigorie, Galițin și Minciaki, pentru a sprijini „taraful” Roznovenilor, poate fi pus gândul său de a părăsi arhipăstoria, solicitând supușenia rusă ca sudit. *Ibidem*, p. 222 (10 aprilie 1822, Negel către Veniamin).

⁵⁹ *Ibidem*, p. 212 (2 martie 1822, Sankt Petersburg, Galițin către Veniamin).

⁶⁰ *Vezi Documente 1821*, III, 1962, p. 40 (9 ianuarie 1822, Sibiu, Minciaki către Veniamin Costache).

⁶¹ Boierii Sturdzești erau nemulțumiți de faptul că numai Roznovenilor le dezvăluia Alexander Pisani „programul ce are de la minister” și „fuge de a răspunde” boierilor celorlalți, aflători în Basarabia, „sfântul nostru mitropolit, logofătul Grigoraș Sturdza și logofătul Constantin Balș, cei întâi bătrâni și însămași între noi”. Apud Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 204-205; *Documente 1821*, III, p. 50-53 (29 ianuarie 1822, boierii din Cernăuți către Pini).

⁶² Apud Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, pp. 203-204.

⁶³ Fermitatea Sturdzeștilor izvora și din faptul că sperau în bunele oficii ale lui Karl Nesselrode și Alexandru Stroganov pe lângă țar. În acest scop se pregătea o suplică semnată de cât mai mulți boieri, inclusiv dintre cei apropiați taberei adverse, „cu chip de a iscăli și cu încet”. *Ibidem*, p. 207 (11 februarie 1822, vornicul Negel către Veniamin). Un text care acuza abuzurile caimacamului și motiva, în contextul evenimentelor anului 1821, deciziile boierilor emigrați – părăsirea țării și arzul către Poartă – datat 6 februarie 1822, pare ciorna suplicii pregătite de Sturdzești. *Vezi Documente 1821*, III, p. 61-65 (Bucovina, Boierii moldoveni aflați în pribegie refuză să se întoarcă în țară). Conținutul textului exclude varianta ca el să fi fost destinat Porții.

un Divan restrâns doar de către patru-cinci „mari familii”⁶⁴, contextul politic creat de „apostazia” grecească și de ruperea relațiilor diplomatice ruso-turce a distrus orice urmă de solidaritate înăuntrul protipendadei. Aceasta s-a împărțit mai tranșant ca niciodată în două „tarafuri” rivale, concurând pentru a desemna un domn și preocupate să lovească în „parveniții” de la Iași, dar fără a-și face reproșurile publice și a veni cu un proiect politic alternativ, diferit de ceea ce susținuseră înainte de 1821. Construcția politică oligarhică din perioada anterioară a fost un factor catalizator al resentimentelor celorlalți boieri mari, rămași în țară⁶⁵.

După 1821, proiectele de organizare internă semnalate de Alecu Russo, unul dintre pușinii pașoptiști care priveau politica boierească într-o manieră dezideologizată, arată atașamentul boierimii față de instituțiile tradiționale și ierarhiile sociale din Moldova⁶⁶. Spre exemplu, Iordache Roset Roznovanu, un mare boier acreditat drept „reformer”, dovedește o loialitate cu destul de puține fisuri față de vechile instituții și ordinea socială consacrată. Reformismul său se reduce, ca în atâtea alte cazuri, la unele schimbări, pe baze raționale și utilitare, proprii paternalismului luminist, în cadrul vechilor instituții ale Moldovei, eliminând „prefacerile” introduse de fanarioți⁶⁷.

Emulația provocată de evenimentele ce au urmat anului 1821, starea de nervozitate a țării au deschis însă orizontul politicii către soluții și practici inspirate de interpretarea diferită a tradiției, a „vechilor așezăminte” interne, în cadrul aceluiași model al puterii. Boierimea refugiată și aceea „nestrămutată”, numite impropriu „partidă conservatoare”, respectiv „liberală”, în fapt „tarafuri” boierești,

⁶⁴ Într-un studiu devenit clasic pentru istoria boierimii pământene la debutul modernității, istoricul Neagu Djuvara a insistat asupra unui fenomen de conservare a puterii la nivelul a zece „mari familii” în fiecare principat, realizând o investigație a prezenței membrilor diverselor familii pământene în Divanul domnesc, între anii 1771 și 1821. Vezi Neagu Djuvara, *Les Grands Boyards ont-ils constitué dans les principautés roumaines une véritable oligarchie institutionnelle et héréditaire?*, în „Südost-Forschungen”, XLVI Band, München, 1987, p. 41-43). Concluziile formulate coincid în bună măsură cu rezultatele investigației noastre, totuși nu împărtășim opinia distinsului istoric că acest oligarhism al „marilor familii” este probat în primul rând de frecvența numelor în Divan, deoarece există situații în care prezența a doar patru-cinci familii în Divan (spre exemplu, Balș, Ghica, Roset și Sturdza în Moldova, Ghica, Văcărescu, Brâncoveanu și Filipescu în Țara Românească) indică un echilibru de putere între aceste familii, dar sunt multe situații în care apar membri a șapte-opt familii, puterea fiind în realitate mai concentrată, mulți dintre dregătorii divăniți cu ranguri de la vornic în jos fiind gineri sau nepoți ai celor doi mari logofeți, având alte nume decât aceștia (în Moldova), cumulând în fapt puterea la nivelul a doar două „mari familii”.

⁶⁵ Vezi Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*, II, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1857, p. 127-137.

⁶⁶ Vezi Alecu Russo, *Amintiri*, în idem, *Opere complete*, București, Editura Cugetarea, 1942, p. 87-94.

⁶⁷ Vezi Iordache Roset Roznovanu, *Réfutation*, în Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 120-123.

propunea, fiecare în felul ei, restaurarea „vechilor așezăminte” interne ale țării⁶⁸. Înnoirea, „iznoava nouă” era respinsă, fiind contrară obiceiurilor și mentalității elitei. Fiecare dintre „tarafurile” aflate în competiție înțelegea altfel „vechile așezăminte” interne, urmărind alt tip de restaurare politico-instituțională⁶⁹. Principala revendicare politică a protipendadei refugiate, care punea țara sub epitropia unui Divan format din „stâlpii țării”⁷⁰, era legitimată politic invocând „Divanul Moldovei din vechime, compus din șapte principali senatori”, care dețineau dregătoriile de frunte ale țării⁷¹. Propunerea alternativă a boierimii nestrămutate, orânduirea în dregătoriile divănite și în alte slujbe „din toate neamurile de boieri pământeni”⁷², pretindea restaurarea Sfatului obștesc din vremea când țara era sub domnia din „vița Dragoșască”, „alcătuit de [...] cinurile clasului întâi” și de „boierii cei mici, ostășăști și politicești”⁷³.

Termenul de „cârvunari”⁷⁴, care denumește în textele epocii un grup de boieri ostil protipendadei și cu intenții de „uzurpare” a ordinii politice consacrate, apare pentru prima dată într-o scrisoare a vornicului Teodor Balș Frederic către fratele său, Nicolae Balș, aflat la Cernăuți⁷⁵. Epistola transmite informații prețioase despre starea de agitație politică de la Iași, destinate „tarafului” Sturdzeștilor, din care

⁶⁸ Vezi Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române, 1750-1831*, București, Editura Academiei RSR, 1972, p. 144-152.

⁶⁹ Despre varianta boierilor emigrați în această problemă, vezi Eudoxiu Hurmuzaki (colecția), *Documente privitoare la istoria românilor*, IV, supliment I, București, 1891, p. 63-69. (Se va cita în continuare *Documente privitoare la istoria românilor*).

⁷⁰ Vezi *Documente 1821*, II, p. 405 (noiembrie 1821, *Arzul boierilor moldoveni către Înalta Poartă*). *Shedion de reformăluirea stăpânirii țării Moldovei* prevedea „stăpânirea [...] monarhicească, dimpreună [...] cu șese familii”, care să fie desemnate, împreună cu domnul, pe viață. Vezi Alecu Russo, *op. cit.*, p. 88. *Pontul popilor* opta pentru o *gerusie*, „alcătuită de opt boieri din cei dintâi [...] câte unul din cele opt neamuri”. *Ibidem*, p. 90.

⁷¹ Vezi Iordache Roset Roznovanu, *Mémoire adressé à Stroganov*, în Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...*, și urm., p. 80.

⁷² *Documente 1821*, II, (Cernăuți, septembrie 1821, *Boierii moldoveni cer Porții înlăturarea grecilor și arnăușilor, cârmuire pământeană, hotărnicia moșiilor și alcătuirea unei pravili în limba moldovenească*). Titlul memoriului aparține editorului și rezumă textul acestuia, motiv pentru care l-am citat întocmai.

⁷³ Ionică Tăutu, *op. cit.*, p. 204 (c. 1828, *Descrierea instituțiilor Moldovei*).

⁷⁴ Din motive legate de coerența expunerii, ne vedem nevoiți să reproducem câteva fragmente dintr-un studiu publicat în 2005, pentru a-i încadra pe „cârvunari”, ca identitate politică, în contextul istoric pe care îl are în vedere studiul de față. Vezi Cristian Ploscaru, „*Cârvunarii*” și primele manifestări politice ale cugetării liberale în Moldova, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, 2005, p. 83-113.

⁷⁵ Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 210 (Iași, 23 februarie 1822, Teodor Balș către fratele său, Nicolae Balș).

făceau parte și cei doi Bălșești⁷⁶. Ea îi numește pe membrii marii boierimi care patronau acțiunile potrivnice boierimii refugiate. Pe lângă celebra înșiruire de nume ale boierilor „cărvunari”, Teodor Balș precizează, fapt trecut de cele mai multe ori cu vederea, că în fruntea acestora se găsea vistiernicul Petrache Sturdza, care „tare s-a unit cu Romanul” și „în toate nopțile” în „taină mare [...] urzăsc o lucrare”⁷⁷. „Romanul” era episcopul Gherasim, pe care caimacamul Ștefan Vogoride îl chemase în secret la Iași, promițându-i mitropolia⁷⁸. Mai erau amestecați, dintre „evgheniști”, vornicul Costache Conachi și spătarul Lascarache Sturdza, pe care un boier din „taraful” Sturdzeștilor, Neculai Canta, îi acuza că sunt „depănătorii acestei urzeli” contra mitropolitului Veniamin⁷⁹. Era amintit și spătarul Iordache Balș, fiul bătrânului Constantin Balș Ciuntu, care, aflat la Cernăuți, era spion al caimacamului printre boierii refugiați. Acesta, „cu măguliturile și cimpoieșiturile ce vă face [...] iscodește toate”, încercând să anihileze tentativele de protest față de administrația oneroasă a lui Ștefan Vogoride⁸⁰.

Același Teodor Balș spunea că „sistema de boieri” acuzată de *carvonarismos* era organizată de hatmanul Costache Mavrocordat și de Petrache Sturdza, care „au adunat o mulțime de greci [...] din Basarabia și îi întrebuințează în slujbele și mansupurile Moldovei”. Ei „au alcătuit acest nou sistem de boieri, ce sunt legați în scris ca să facă mitropolit pe Romanul” și să apere de *protipendada* refugiată „drepturile” dobândite⁸¹. Sunt enumerați, printre „cărvunari”, Andronache Donici, Racoviță, Vârnăv, Stamatin, Vasile Miclescu, Gheorghe Cuza, Lascarache [Sturdza], Petrache Sturdza, Ștefan Cerchez, Iancu Cananău și alți 37⁸². Costandin Sion, vehement critic al „noii boierimi”, plasează aceste familii, aproape fără excepție, în rândul vechii boierimi care formează adevărata „nobleță” a Moldovei: Donici, boieri vechi de treapta întâi, „au fost și logofăt mare” din familie⁸³, Vârnăv, boieri vechi de treapta întâi, dar care „n-au fost [sub ultimii fanarioți] mai la înalte ranguri decât până la spătar”⁸⁴, Cănanău, boieri de rangul al doilea, oarecum

⁷⁶ Teodor Balș fusese trimis la Iași de Sturdzești, pentru a studia posibilitatea ca arzul pe care îl pregăteau pentru a fi expediat Porții să fie semnat de cât mai mulți boieri, și pentru a sonda intențiile caimacamului Ștefan Vogoride. Vezi Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 415-416.

⁷⁷ Apud Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 209-210.

⁷⁸ Neculai Canta știa că Vogoride i-a trimis episcopului Gherasim, retras la Chișinău, documente pentru a se întoarce la Iași. *Ibidem*, p. 171 (1 noiembrie 1821, Neculai Canta către Veniamin Costache).

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 211 (27 februarie 1822, Teodor Balș către Veniamin Costache).

⁸¹ *Ibidem*, p. 211-212.

⁸² *Ibidem*, p. 210.

⁸³ Vezi Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii moldoveni*, București, Editura Minerva, 1973, p. 66.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 42.

disprețuiți de Sion, „au ajuns până la spătar”⁸⁵, Cuza, „mazili vechi”, s-au ridicat până la spătar și postelnic⁸⁶, Stamatin, boieri de treapta a doua, pretindeau că se trag din Movilești, fapt recunoscut în epocă⁸⁷.

Starea de agitație existentă la Iași, descrisă de Teodor Balș și de alte surse contemporane⁸⁸, nu spune prea mult despre personalitatea politică a boierimii acuzată de „cârvunarism”, despre intențiile sale înnoitoare, dar lasă să se întrevadă structura sa eterogenă, amestecând boieri din toate stările elitei pământene. Mai toți boierii amintiți aparțineau fie unor ramuri ale „marilor familii”, fie unor vechi familii de neam, multe de treapta întâi, care, beneficiind de contextul politic creat de bejenirea „stâlpilor țării”, ocupaseră marile dregătorii rezervate celor „patru, cinci familii”, despre care Dracache Roset spunea că „i-au tiscuit pe toți ceilalți supt un fel de dinastie”⁸⁹. Boierimea rămasă sau revenită în țară, potrivit „stâlpilor țării” și coalizată în jurul câtorva mari boieri, apoi și a domnului pământean, manifesta aceleași resentimente ca și boierimea refugiată față de „ciocoi” și „parveniți” al căror stigmat îl purtau în textele adversarilor emigrați.

Textele boierilor refugiați introduceau o distincție socială neîntemeiată pe realitate, între ei și boierimea nestrămutată. „Uzurpatorii” de la Iași nu aparțineau unei boierimi secundare, de „clasul al doilea și al treilea”, nu erau „parveniți” și „oameni fără căpătâi”. Grupul lor, ca orice „taraf” din epocă, era condus de boierii din protipendadă și de rangul întâi care fuseseră îndeobște excluși, înainte de 1821, de la dregătoriile divănite ale țării⁹⁰. Boierimea mărunță rămasă în țară i-a urmat, precum în cazul oricărui „taraf”, în virtutea loialităților tradiționale de „casă” boierească sau pentru a profita de conjunctura politică⁹¹. Structura ierarhică de grup era de altfel explicabilă într-o societate în care boierii mari aveau monopolul oricărei inițiative politice „legitime” și „reprezentative”, boierii de treapta a doua fiind „prea neînsemnați pentru taraf de domnie” sau altă acțiune politică boierească a vremii⁹².

⁸⁵ *Ibidem*, p. 106.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 106-107.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 160-162.

⁸⁸ Alecu Beldiman descrie cu multe amănunte interesante condițiile în care s-a alcătuit și a funcționat administrația provizorie a Moldovei. Vezi Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 348-433.

⁸⁹ Ionică Tăutu, *op. cit.*, p. 119 (*Copie de pe o scrisoare*). Familiile respective erau, de fapt, ramurile celor trei veri Sturdzești, Grigoraș, Dimitrie și Săndulache; Roset, ramurile Rosnovanu și Baston; Ciuntu Balș cu descendenții lui și ramurile Dumbrăveni și Ionășeni ale familiei Balș; Cantacuzino-Pășcanu și urmașii fraților Costache și Gheorghe Ghica Sulgearoglu.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 113-114 (*Copie de pe o scrisoare*). În același mod descria Vasile Murguleț politica „stâlpilor țării”, „patru cinci niamuri ca să fie ei singuri evgheniști, iar ceilalți toți niciodată să nu se poată rădica”. Vasile Murguleț, *Voroavă asupra țării Moldaviei*, în *Documente* 1821, V, 1962, p. 540-541.

⁹¹ Vezi Cristian Ploscaru, *Cuvintele și puterea*, și urm., p. 264-274.

⁹² Vezi Constantin Erbeceanu, *op. cit.*, p. 209-210.

Nu era prima dată când dregători desemnați provizoriu în slujbe divănite, ca urmare a fugii evgheniștilor din calea unor primejdii, erau numiți de către boierii refugiați, din motive politice, drept „oameni din treptele de jos”, „parveniți” și „oameni de nimica”. La 1807, în Țara Românească, după fuga divăniților la Brașov, de teama ocupării Bucureștilor de trupele turcești, un boier rămas în țară îi scria altuia la Brașov că „strălucitul și înaltul Divan se alcătuește acum dintr-o mulțime de oameni de nimica”, care „aparțin treptei de jos” (s.n.), iar mare spătar în Divan ajunsese „ispravnicul Domniei sale Filipescu”, vreun boier care îi administra moșiile⁹³.

De altfel, în „exilul” de la Chișinău, „stâlpii țării” din Moldova se amestecaseră cu ceilalți boieri refugiați, pe ale căror „neamuri” de condiție similară aflate la Iași în slujbe le acuzau că ar fi din „clasurile de jos” și „parvenite”. Ecaterina Bașotă și „familia ei [...] la 1821, în timpul Eteriei, au venit din Iași la Chișinău”⁹⁴. Aici au fost bine primiți în cercurile protipendadei, Bașoteștii fiind înrudiți cu Smaranda Bogdan⁹⁵, născută Roset, care ținea cel mai strălucitor salon din capitala Basarabiei⁹⁶, unde familia Bașotă avea „rubedenii” sus-puse⁹⁷. Din familia care, după I. P. Liprandi, a însoțit pe Ecaterina Bașotă la Chișinău, făcea parte Andrei Bașotă⁹⁸, demn de a-și petrece timpul în compania evgheniștilor din

⁹³ Vezi Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806-1812. Cauzele răsboiului. Începutul ocupației*, I, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a II-a, XXXI, 1908, p. 484. (Se va cita în continuare „AARMSI”).

⁹⁴ I. P. Liprandi, *Căpitanul Iordache Olimpiotul. Acțiunea eteriștilor în Principate în anul 1821*, în *Documente 1821*, V, p. 554.

⁹⁵ Toader Zosin Bașotă, unchiul Ecaterinei, văr cu tatăl ei, Grigore. Vezi Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, Editura Tritonic, 2004, p. 16. Era, s-ar putea spune, unul dintre frunțașii ramurii Bașotești din Basarabia. Mama sa, Safta era fiica lui Lupu Bogdan, fratele „decapitatului” Manolache, tatăl lui Dimitrie Bogdan. Vezi Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 374. Acesta din urmă, însurat cu Smaranda Roset, amfitrioana de la Chișinău, decedase în 1820. *Ibidem*, p. 584. După răpirea Basarabiei de către ruși, Dimitrie Bogdan își lichidase moșiile din Basarabia, vânzându-le unei rude Bașotești rămase acolo, spătarul Ioniță Bașotă, fratele lui Grigore, unchi al Ecaterinei (Vorniceni, Ghizdita, Valea Țarigradului, Pustiurile, Mimoreni, Țăhnauții, Hilboca, Șoltoia, Târteștii și Cupcenii) pentru 292 000 de lei. Vezi Alexandru Lapedatu, *Documente și lămuriri istorice cu privire la desfacerea proprietăților moldovenești de peste Prut după pierderea Basarabiei*, în „Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie”, XVI, 1915-1922, p. 8, n. 2.

⁹⁶ Vezi I. P. Liprandi, *Răscoala pandurilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu*, în *Documente 1821*, V, p. 27, n. 18.

⁹⁷ Celălalt frunțas al neamului Bașoteștilor basarabeni, Ioniță, unchiul drept al Ecaterinei, ajunsese sub guvernatorul Harting director la Departamentul veniturilor statului, ispravnic de Orhei și Chișinău, consilier colegial în 1817 și consilier de stat în 1821. Vezi Mihai Dimitrie Sturdza, *Marele logofăt și cavalier Anastase Bașotă*, în idem, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească*, și urm., p. 383.

⁹⁸ Andrei Bașotă era fiul lui Toader Zosin Bașotă și al Zoei Kalmuțki, însurat cu Zoe Miclescu. *Ibidem*, p. 374.

jurul lui Iordache Roset Roznovanu, dar vărul său după tată, Anastasie Bașotă⁹⁹, ridicat hatman în Divan de către Ștefan Vgoride, era trecut de aceeași boieri refugiați între „parveniți”¹⁰⁰.

Acuza de „cărvunarism”, utilizată de boierii refugiați la adresa „sistemei de boieri” de la Iași, având tot funcție discursivă, a persistat până spre 1824, ca element de delimitare între cele două „tarafuri” boierești datorită disputei pentru domnie și marile dregătorii ale țării, fără prea mare relevanță ideologică. Singura analiză ideologică sistematică a „cărvunarismului”, de pe poziția conservatoare a imobilismului social¹⁰¹, a aparținut lui Mihail Sturdza, unul din puținii boieri deșărați capabili să depășească orizontul gândirii tradiționale, al acuzelor resentimentare și al invectivelor la adresa „uzurpatorilor”¹⁰². În rest, sensul ideologic și conotațiile critice conferite „cărvunarismului” de boierii refugiați se pot explica, în bună măsură, printr-o mitologie politică ostilă Revoluției franceze, care circula în epocă și echivala orice înnoire cu iacobinismul, carbonarismul, masoneria¹⁰³ și nesupunerea franțuzească¹⁰⁴.

„Sistema boierească” care a administrat țara pe timpul domniei lui Ioniță Sandu Sturdza putea fi acuzată de multe „samavolnicii”, dar în niciun caz că era compusă la vârf din „parveniți și oameni fără căpătâi”. După numirea sa, instituțiile țării au continuat să fie dominate de *marii boieri* rămași sau reîntorși la Iași. Ioniță Sandu Sturdza dintr-un început a căutat să-și sprijine domnia abia dobândită pe boierii mari care erau dispuși să susțină politica de răsturnare a supremației „stâlpilor țării”, făcându-i pe Teodor Balș¹⁰⁵ și Petrache Sturdza¹⁰⁶ bașcaimacami.

⁹⁹ Anastasie, moștenitorul Pomârlei, se trăgea din Ioniță Bașotă și Ilenei Costache Lătescu. *Ibidem*, p. 373.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 384.

¹⁰¹ Teorie a conservatorismului timpuriu, apărută ca o reacție la proiectul politic al Revoluției franceze, susținea o reformă paternalistă, bazată pe guvernare rațională, autoritatea legii și eficiența instituțiilor. Respingea vehement schimbarea, pledând pentru perfecționarea instituțiilor validate de tradiție și experiența istorică. Vezi Jean Touchard, *op. cit.*, II, p. 484-485, 542-544.

¹⁰² Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, IV, supliment I, și urm., p. 7-8 (1 februarie 1823, *Memoriul lui Mihail Sturdza*). Memoriul este, de fapt, o scrisoare privată adresată lui Minciaki și diferă ca stil de redactare de textele colective ale Sturdzeștilor, memorii sau corespondență. Vezi, pentru comparație, *Memoriul unor boieri moldoveni emigrați*, în *Documente 1821*, III, p. 146-150 (Cernăuți, 25 august 1822). Documentul este anonim, dar o ciornă care cuprinde prima parte a textului îi arată pe semnătari: Constantin Balș, Grigoraș, Sândulache și Dimitrie Sturdza, Iordache Cantacuzino, Răducanu Roset, Alecu Balș, Alecu Ghica, Șerban Negel, Alecu Cantacuzino etc. *Ibidem*, p. 154-156 (august 1822).

¹⁰³ Despre percepția mitizată asupra francmasoneriei, vezi Mihai Dimitrie Sturdza, *Les Mystères de Bucarest*, în „Revue des Études Roumaines”, XVII-XVIII, 1993, Paris-Iași, p. 177-178.

¹⁰⁴ Vezi Lucian Boia, *Réception et déformation: la Révolution française dans la chronique de Dionisie l'Éclésiarque*, în Alexandru Zub (coord.), *La Révolution française et les roumains*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1989, p. 283.

¹⁰⁵ Teodor Balș, boier „foarte vanitos [...], dar dezinteresat și integru”, avea „încă din vremea lui Calimach [...] gărgăuni de domnie”. Radu Rosetti, *Amintiri*, I, București, Editura Fundației

Prima căftănire a fost a agăi Ion Greceanu, care primea vel postelnicia¹⁰⁷ drept răsplată pentru ajutorul dat la Constantinopol în vederea dobândirii domniei¹⁰⁸. Noua „sistemă de boieri” care l-a sprijinit pe Ioniță Sandu Sturdza, numită în istoriografie „boierimea secundară novatoare”, avea de fapt o structură eterogenă și prea puțin „cărvunară”¹⁰⁹. Din ea au făcut parte, în decursul timpului, episcopul Meletie¹¹⁰ și mulți mari boieri: nepoții domnului, Petrache și Alexandru Sturdza¹¹¹, Dumitrache Ghica, cuscrul domnului, și fratele său, Iordache Ghica, „doi oameni vanitoși, ambițioși și intriganți”¹¹², Costache Jora¹¹³, cumnatul lui Petrache Sturdza, Constantin Catargiu, Lascarache Sturdza, Vasile și Gheorghe Miclescu, Vasile Roset¹¹⁴, Constantin Paladi și Grigore Balș¹¹⁵. Mai erau foști membri ai „țarafului” Rosnovenilor întorși la Iași, tot boieri mari: Iordache Catargiu, șeful comitetului de „cercetare” a străinilor¹¹⁶, Costache Conachi¹¹⁷ și Alecu Calimach¹¹⁸, dar și boieri de treapta întâia și a doua, care făcuseră parte, împreună cu domnul, din divanul lui Ștefan Vogoride: Constantin Aslan, cumnatul domnului¹¹⁹, nepotul Nicolae

Culturale Române, 1996, p. 96-97. A făcut parte inițial din „țaraful” Sturdzeștilor, dar a trecut de partea „uzurpatorilor”, măgulit de cămăcămia primită. Vezi Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 432.

¹⁰⁶ Petrache Sturdza era fiul vel vornicului Dimitrie Sturdza, fratele domnului, și al Ecaterinei, fiica lui Ioan Sturdza, mare logofăt pe la jumătatea secolului al XVIII-lea. Vezi Alexandru C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza prince régnant de Moldavie, 1834-1849*, Paris, Librairie Plon, 1907, p. 420.

¹⁰⁷ *Jurnalul mergerii boierilor deputați în Țarigrad*, în *Cronicele României*, III, și urm., p. 446. Ruda sa, Constantin Greceanu, fusese vel logofăt de Țara de Sus la 1810. Vezi Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor*, III, în „AARMSI”, seria a II-a, XXXII, București, 1909, p. 17.

¹⁰⁸ *Jurnalul mergerii boierilor deputați în Țarigrad*, și urm., p. 441-442.

¹⁰⁹ Componenta eclectică sub aspect social a boierimii rămasă în Iași a fost sesizată de Radu Rosetti, *Amintiri*, I, și urm., p. 80.

¹¹⁰ Despre atitudinea sa ostilă protipendadei, vezi A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituțiune a Moldovei din 1822*, în „AARMSI”, seria II, XX, 1898, p. 167 (Chișinău, 10 ianuarie 1823, Pisani către Dașcov).

¹¹¹ Vezi *Documente privitoare la istoria românilor. Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763-1844)*, X, București, 1897, p. 249 (Iași, 6 octombrie 1823, Harte către Kreuchely).

¹¹² *Ibidem*, p. 337 (14 februarie 1826, Kreuchely către von Militiz). Aceștia erau fiii fostului „stălp al țării”, Costache Ghica-Sulgearoglu.

¹¹³ Despre Jorăști, „vechi neam boieresc”, Sion spune că redevin boieri divăniți de rangul întâi în domnia lui Scarlat Calimach. Vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 8).

¹¹⁴ Vezi *Documente privitoare la Istoria României*, X, și urm., p. 196 (7 decembrie 1822, Harte către Kreuchely).

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 249.

¹¹⁶ Iordache Catargiu s-a încuscrit cu Ioniță Sandu Sturdza, beizadeaua Iorgu luând pe fiica acestuia, Elena. Vezi Cristian Popișteanu, Dorin Matei, *op. cit.*, p. 30.

¹¹⁷ Vezi Paul Păltănea, *Neamul logofătului Costache Conachi*, București, Editura Albatros, 2001, p. 105.

¹¹⁸ Vezi Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, și urm., p. XXVII.

¹¹⁹ Era căsătorit cu Eufrosina, sora lui Ioniță Sandu Sturdza. Vezi Mihai Dimitrie Sturdza, *Familiele boierești din Moldova și Țara Românească*, și urm., p. 142.

Costandache, căruia îi încredința „scrisori de taină” la Stanbul¹²⁰, Costache Crupenski¹²¹, Andronache Donici¹²², Gheorghe și Arghirie Cuza¹²³, Iordache Râșcanu¹²⁴, Iancu Stavru¹²⁵, Iordache Drăghici¹²⁶ sau Ionică Tăutu. O categorie aparte o reprezentau boierii care își făcuseră un rost prestând slujbe pe lângă pașalele turcești în timpul ocupației: Costache Cerchez¹²⁷, Costache Pomer¹²⁸, Ianache Millo și Gheorghe Brăescu, despre care Costache Sion spunea că au jefuit țara pe timpul lui Vogoride, de stăteau „coroanele sfințelor icoane și candelile la Brăescu sub patul său”¹²⁹.

Unul dintre „miniștrii” cei mai puternici și intriganți era Petrache Sturdza, „prieten intim al domnului”, destul de șiret ca să exploateze înclinația spre inacțiune și slăbiciunile lui vodă, care i-a lăsat țara pe mână atâta vreme cât dările strânse îndestulau nesfârșitele cereri de bani ale pașilor turci. Abia numit în scaun, domnul pământean și-a rânduit venirea în țară, scriind lui Petrache Sturdza, ridicat

¹²⁰ Vezi Gh. Ghibănescu, *Documente*, în „Ion Neculce”, I, 1921, fasc. 1, p. 121 (Constantinopol, 1 iulie 1822, Ioniță Sandu Sturdza VV. către Petrache Sturdza).

¹²¹ *Documente privitoare la Istoria României*, X, și urm., p. 196. Despre familia Crupenski, boieri vechi de treapta întâia, Costandin Sion spune că „n-au fost la mai mari ranguri decât până la spătar”. Costandin Sion, *op. cit.*, p. 101. Totuși, Costache Crupenski ocupase, în 1810, slujba de vel vornic al Țării de Sus. Vezi Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor*, III, p. 18.

¹²² Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, X, și urm., p. 249. Andronache Donici fusese vel vornic de Divan și președinte al Departamentului pricinilor străine în vremea lui Scarlat Callimach. Vezi Andrei Rădulescu, *Juristul Andronache Donici*, București, „Cultura Națională”, 1930, p. 9.

¹²³ Gheorghe și Arghirie Cuza erau feciorii lui Ioniță Cuza, boierul executat de Constantin Moruzi. În timpul lui Scarlat Calimach, Gheorghe era postelnic și Arghirie spătar, neavând acces la dregătoriile din Divan. Vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 107.

¹²⁴ Iordache Râșcanu aparținea unei familii de boieri vechi de treapta a doua. *Ibidem*, p. 227. Fiu al lui Alexandru Râșcanu, Iordache s-a însurat cu Paraschiva C. Lambrino, înrudită după mamă cu Cuzeștii. Vezi Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, p. XLV. A făcut parte din deputăția Moldovei la Țarigrad. Vezi *Jurnalul mergerii boierilor deputați în Țarigrad*, și urm., p. 425.

¹²⁵ Iancu Stavru a fost și el membru în prima deputăție a boierilor din Iași la Silistra. *Ibidem*, p. 419. Era boier de treapta a doua, dintr-o familie boierită în secolul al XVIII-lea. Vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 254. Ioniță Sandu Sturdza l-a numit spătar în Divan. Vezi *Documente 1821*, III, p. 353 (20 decembrie 1825, *Anaforaiva Divanului Moldovei*).

¹²⁶ Boier de treapta a doua, cu mare influență înainte de 1821, datorată faptului că era sfetnicul lui Iordache Rosnovanu. Vezi Emil Vărtosu, *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, II, 1957, București, p. 530. Despre el, Costandin Sion spunea că a fost „cel întâi ministru” al lui Ioniță Sandu Sturdza. Vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 69.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 310. Boier de treapta a doua, căminar, a ajuns hatman datorită conjuncturii politice din Moldova după 1821, dar tatăl său, Mihalache Cerchez, fusese spătar la 1810. Vezi Radu Rosetti, *op. cit.*, III, p. 18.

¹²⁸ Eterist trecut de partea turcilor, era așezat de Ștefan Vogoride ispravnic de Iași. Vezi Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 392.

¹²⁹ Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studiu și documente*, Iași, Institutul de Arte Grafice „N. V. Ștefaniu”, 1936, p. 36.

vel vistier, a se „sângui în toate” pentru „venire me acolo” și, mai ales, pentru „nevoie” de bani a țării, poruncind „poștile să se ia din purtare de grijă a lui Pomir”, Costache Pomer urmând a fi „cercetat” și „pus în fiare”, „fără știrea boierilor, poate și a caimacamului” (Ioniță Sandu Sturdza nu știa că Ștefan Vogoride primise deja poruncă să vină la Istanbul, sub escortă turcească). Deopotrivă ostil și temător față de frunzașii „marilor familii” moldovene, vodă îi explica lui Petrache Sturdza că „am pus și pe vornicul Teodor Balș [Frederic] bașcăimăcam dimpreună cu d-ta, *ca să nu facă vorbe* (s.n.)”¹³⁰.

Meșter în a urzi alianțe și a-i „cumpăra” cu favoruri pe acoliți, Petrache Sturdza s-a chinuit să adune o „clientelă” de evgheniști pământeni în jurul „domnului național” și să ridice o nouă protipendadă din ramurile „marilor familii” mai puțin avute și îndepărtate până atunci de la dregătoriile divănite. Pentru a strânge bani „din piatră seacă”, vistiernicul Petrache Sturdza se folosea cu ostentație de noi argumente și de emoția pe care o stârnea în acele zile cuvântul *patrie*, însușindu-și, între altele, 20 000 de piaștri de la o „bătrână boieroaică”, sub pretext că îi putea schimba în ducați, după dorința ei, dar urmând a-i înapoia „mai târziu”, pentru că „acum *patria* are nevoie de bani (s.n.)”¹³¹.

Câteva evenimente și detalii ale vieții politice din Moldova în primii doi ani ai domniei lui Ioniță Sandu Sturdza, analizate în contextul mai amplu al interferenței influențelor și intereselor politice de tot felul, diverse și contradictorii ca manifestare, conduc la ideea că deprinderile politice boierești, „politica boierească” însăși, treceau printr-un moment de cotitură și, într-o anumită măsură, de reconstrucție, fără ca metodele și moravurile politice tradiționale să fi fost abandonate. Noua „sistemă de boieri” divăniți, ridicată în jurul lui Ioniță Sandu Sturdza, a preluat din obișnuințele politice mai noi ale epocii, sub influența „cărvunarilor”, dar și în contextul presiunii politice exercitate de aceștia asupra domnului. Astfel, metoda „întovărașirii” în scop politic era un fel de imitare a „întovărașirilor” făcute între boieri pentru arendarea unor monopoluri de stat, dar rezultat al influenței acestei practici din Basarabia, la care boierii basarabeni apelaseră în timpul „luptelor politice” dintre 1814 și 1818¹³².

¹³⁰ Gh. Ghibănescu, *Documente*, în „Ion Neculce”, I, 1921, fasc. 1, p. 120-121 (Constantinopol, 1 iulie 1822, Ioniță Sandu Sturdza VV. către Petrache Sturdza).

¹³¹ Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, p. 6 (Iași, 26 ianuarie 1825, *Extras din corespondența lui Tancoigne*).

¹³² Dimitrie Râșcanu, mareșal al nobilimii basarabene, a fost printre inițiatorii unei curioase „case obștești a dvorenilor”. Regulamentul acesteia prevedea ca „după socotința obștească nu numai pentru cheltuielile cele neapărate a aleșilor deputați, dar și pentru *alte obștești priincioase cheltuieli*, s-au hotărât prin această socotință a Înalt Preaosvințitului mitropolit și exarh, din partea clirosului bisericesc, iar din partea cinului politicesc de cătră toată dvorianstva pomeșnicilor, ce s-au aflat față și au dat glasurele lor pentru obște, ca să să deie din partea tuturor celor ci au venituri de moșii, din drepti veniturile a unui an la zece lei giumătate de leu [...] care să să strângă în casa obștească și de acolo să să întrebuințaze numai întru cele obștii cunoscută”. Banii erau „trebuincioși pentru unire

În luna octombrie 1823, marcată de tensiuni politice provocate de amenințarea domnului că avea să pună în aplicare, măcar în parte, *Constituția cărvunarilor*, principalii boieri din Divan, ostili unei asemenea „iznoave” primejdioase, stabileau între ei „unirea și întovărășirea la cele bune, cât esti de folositoare în viața politică”. Speriați de ideile „constituționale” ale „cărvunarilor”, iritați de pretențiile „egalitare” ale boiernașilor și de agitația politică pe care o întrețineau în capitală „parveniții” cu ranguri mărunte, vistiernicul Petrache Sturdza, logofătul Constantin Catargiu, fratele său, vornicul Iordache Catargiu, vornicul Costache Conachi, hatmanul Lascarache Sturdza și spătarul Alecu Sturdza (de la Bârlad), toți boieri divăniți din familii de frunte, alcătuiau „între noi sfântă unire supt aceste legături”, în număr de unsprezece. Legământul era făcut „prin știința și blagoslovenia domnului nostru”, care trebuia a ști că se poate baza în continuare pe sprijinul lor, că nu aveau de gând să-l trădeze, trecând de partea evgheniștilor refugiați. Se angajau să nu lupte între ei pentru favoruri și slujbe mai bune, după „obicei”, ci „cinstea fiișcăruie dintre noi va fi cinstea tuturoră [...] fără cruțare de interes [particular] sau de îmbunări”, lingușiri și „bârfe” „particularnice” pe lângă vodă. „Socotința” între ei la „orișice feliu de pricină, fii a statului, fii a stăpânirii, fii a noastră”, era obligatorie, iar soluția convenită „va urma tratărisirea între noi, cu toată dezvoltările nefățărnicite”. Se afirma că „cinstea și slava stăpânirii și binili obștesc va fi cu covârșiri ales preste acel particularnic”, iar domnul va beneficia de „tot ajutorul și credința noastră”. Ideea unei conduite politice solidare, care să ofere domnului o „bază politică” suficient de puternică pentru a-l depărta de „cărvunari”, domina întregul text și ilustra „rudimente” de „partidă” modernă. De asemenea, critica moravurilor boierești „răle” utilizate în „politică”, precum „lingușituri și îmbinări”, și condamnarea explicită a „covârșirii acei vechi [...] *sistema magnașilor* [...] care ne împila și ne osânda” dovedesc o atingere cu spiritul „cărvunar” și al „constituției” lor. Cu toate acestea, prevederile sale mai practice răsturnau planul constituirii unei „partide” politice opusă „cărvunarilor”, dar similară acesteia ca tip de solidaritate construită în jurul unor idei și proiecte, etalând în fapt aceeași suprapunere între „obștesc” și „particularnic” proprie politicii boierești. Semnatarii hotărau să înființeze o casă „în care se vor aduna toate veniturile câștigate de fiișticiari dintre noi, fiia din mansupuri, fiia din slujbe și rusumaturi a statului”, adică pe căi ilicite, urmând a împărți la fiecare o sumă egală, iar politica de „taraf” era limpede reluată, de „toată osârdia și credința pentru fiecare a fi întrebuințat” în slujbe la „sfățuirea și hotărârea celor mai mulți”, potrivită cu starea socială a fiecăruia¹³³.

Totuși, „complotul” boierilor moldoveni din februarie 1824, contra domnului pământean, probează cât se poate de bine atașamentul boierimii mari în general

deputaților [care plecau la Petersburg] spre cheltuiala pomirii atât a mergerii cât și a întoarcerii”. Vezi Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, X, p. XLII, și urm. (Chișinău, 12 iunie 1814).

¹³³ Cf. Șerban Cioculescu, *Costache Conachi. 200 de ani de la naștere*, în „România Literară”, X, nr. 41, 13 octombrie 1977, p. 7.

față de „sistema boierească” de putere și față de maniera de guvernare tradițională, pe bază de „socotință” și „tocmeală” între vodă și boierii divăniți. Noii „bărboși” moldoveni, ridicați în Divan din rândul familiilor ținutașe de neam și al ramurilor mai puțin puternice și influente ale „marilor familii” de neam, văzându-și noua stare consolidată și dornici a nu o pierde la întoarcerea refugiaților¹³⁴, s-au distanțat de Ioniță Sandu Sturdza, a cărui politică fiscală într-adevăr ruina țara. După ce vituperaseră vreme de trei ani împotriva „tiraniei” protipendadei refugiate și a „sistemei boierești” de „patru-cinci famelii”, care „i-au tiscuit pe toți ceilalți supt un fel de dinastie”¹³⁵, venise momentul unei reorientări, mai ales că proiectele mari ale lui vodă – „cercetarea” mănăstirilor închinată și catagrafierea străinilor – eșuaseră, șubrezindu-i poziția. Strânși în jurul mitropolitului, dușman pe față al domnului, 37 de *mari boieri*, toți din familii de neam prestigioase – Constantin Balș Ciuntu, Teodor Balș Frederic, Dimitrie Sturdza, vornicul Vasile Roset, vornicul Nicolae Dimachi, vornicul Vasile Miclescu, vornicul Ștefan Roset, postelnicul Grigore Balș¹³⁶, Alecu Beldiman, Iordache Râșcanu, Gheorghe Cuza, postelnicul Lupu Balș (viitor „ministru de interne” în vremea domniei lui Mihail Sturdza), Dumitru Beldiman, spătarul Nicolae Canta (nepotul mitropolitului), Iordache Donici¹³⁷, Andrei Bașotă, aga Teodor Balș și spătarul Manolache Bogdan (ambii erau la Chișinău, primul ginerele, celălalt fiul Smarandei Bogdan), aga Dimitrie Iamandi, Arghirie Cuza și Grigore Cuza¹³⁸ – conveneau să protesteze vehement față de politica domnului pământean, acuzându-l de abuzuri fiscale, de toleranță față „greci” și de ridicarea unor „parveniți”, prin ale căror voci, chipurile, domnul își impunea voința¹³⁹.

Despre postelnicul Lascarache Sturdza, trimis ca baș-capuchehaia a lui Ioniță Sandu Sturdza la Constantinopol, „boierii opozanți” de la Iași, urzitori ai arzului din 1824, spuneau că ar fi fost trimis într-o „misiune secretă”, sub acoperirea acestei funcții, pentru a cere de la marele vizir îngăduința de a „depune pe mitropolit și a așeza în locul său pe episcopul de Roman”, de a confisca veniturile moșiilor marilor boieri refugiați și de a „decapita patru boieri, cunoscuți pentru

¹³⁴ Întoarcerea refugiaților părea iminentă la începutul anului 1824, după încheierea negocierilor ruso-turce privind reluarea relațiilor diplomatice bilaterale.

¹³⁵ Vezi Ionică Tăutu, *op. cit.*, p. 119 (*Copie de pe o scrisoare*).

¹³⁶ Grigore Balș de la Holboca, fiul lui Nicolae Balș (frate cu Ciuntu Balș) și al Ruxandrei Ghica. Vezi Mihail Dimitrie Sturdza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească*, și urm., p. 255.

¹³⁷ Iordache Donici, fiul lui Constantin Donici și al unei Cananău, fiica banului Iordache Cananău, era frate numai după tată cu pravilistul Andronache. Vezi Sever Zotta, *Date nouă cu privire la Andronachi Donici (c. 1760 – 4 noiembrie 1829)*, în „Arhiva”, XXVI, nr. 1-3 1915, p. 35, 37.

¹³⁸ Vezi Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 688.

¹³⁹ Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, IV, supliment I, și urm., p. 50-61 (1824. *Suplică adresată Sultanului de către cei 4 boieri delegați la Constantinopol din partea boierilor moldoveni*).

dușmănia lor față de domn”¹⁴⁰. Reale sau nu, poate doar exagerate, aceste zvonuri consfințeau ruptura produsă între domn și boierii rivali aflați în țară, pe care, desigur, desemnarea unei baș-capuchehaiale dintre apropiații lui vodă, acceptat de către turci într-un moment în care Minciaki înaintase deja Porții (la 11 decembrie 1824) scrisorile de acreditare ca ambasador al Rusiei, nu puteau fi privite decât în conexiune și anticipând o nedorită consolidare a poziției lui Ioniță Sandu Sturdza la Istanbul. Oricum, boierii opozanți fuseseră descumpăniți și de numirea lui Teodor Balș Frederic, „cel mai important cap al opoziției”, ca mare logofăt, în pofida faptului (sau poate tocmai de aceea) că fusese ireverențios cu domnul, refuzând a-i săruta mâna „când s-a prezentat în fața Înălțimii Sale [...] în ziua de Crăciun”. Domnul îl mustrase „excesiv de iritat”, dar după câteva zile îl căftănea mare logofăt, semn că se produsese o reconciliere, șubrezind iarăși poziția de putere a opozanților, care ajungeau să își lege toate speranțele de „întoarcerea marilor familii din exil”¹⁴¹.

Componenta Divanului domnesc al anului 1825 reflectă în continuare tensiunea politică și fragmentarea boierimii din țară în „țarafuri” rivale, la care se adăuga presiunea venită dinspre refugiații de la Cernăuți și Chișinău. Domnul țării rămânea în continuare măcinat de nemulțumirea, deseori transformată în episoade de furie, că era privit de majoritatea boierilor mari (adunați împotriva sa în „complotul” de la 1824) ca un domn făcut de turci, fără legitimitate. Politica sa gravitase în jurul acestei goane după recunoaștere, în care stătea puterea adevărată a unui domn. Mereu supus nevoilor financiare obștești, dar și personale, neștiind de unde să mai obțină noi împrumuturi, Ioniță Sandu Sturdza, în primii doi ani de domnie, jucase cumva la două capete din punct de vedere politic. Pe de o parte, eșuând în tentativa de a se împăca într-un fel cu „marile familii” refugiate, sperase ca cei câțiva mari boieri din țară strânși în jurul său pentru câștigul ademenitor al slujbelor divănite, să izbutească în încercarea lor de a ridica o nouă protipendadă din rândul familiilor boierimii mari de pe la ținuturi. Pe de altă parte, anumite obligații morale față de „cărvunari”, care îl ajutaseră să ia tronul și erau cu totul de partea lui, din motive politice, dar și din ură față de „tirania marilor familii”, cât și aceeași dorință a consolidării domniei, îl îndemnaseră din când în când să vânture ideea că avea să „pună la cale” o nouă „sistemă” de ocărmuire, aplicând, fie și fragmentar, „constituția cărvunarilor”. Totuși, atașamentul său față de modelul domnesc al puterii, deprinderile sale politice, strâns legate de politica boierească și, am spune, mai ales faptul că respectivul proiect altera profund „stăpânirea” domnească în plan concret, l-au împiedicat să meargă până la capăt. De fapt, perspectiva aplicării unor reforme „cărvunare” se stingea pe zi ce trece după 1824. Impresia de provizorat și de așteptare apăsătoare a restabilirii relațiilor ruso-turce

¹⁴⁰ *Ibidem*, XVII, 1913, p. 1 (Iași, 12 ianuarie 1825, Hugot către Damas).

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 2.

avea să domine în anii următori, lăsând loc doar obișnuitelor intrigi și jocuri de culise specifice politicii boierimii, împărțită, ca de obicei, în „tarafuri”, ținând puterea și slujbele mari, pregătind însă totodată o viitoare candidatură la domnie.

„Taraful” domnului pământean se întărise cât de cât, Teodor Balș acceptând vel logofeția, alături de Andronache Donici, titularul celeilalte logofeții, boier „cu totul devotat familiei Sturdza”, sursa citată făcând referire la boierii Sturdzești din ramura cadetă – Petrache Sturdza, Lascarache Sturdza ș.a.m.d. – care îl sprijineau puternic pe Ioniță Sandu Sturdza¹⁴². Alături de ei se aflau trei mari boieri „credincioși”, neamestecați în „pâra” din anul precedent: Constantin Catargiu, drept răsplată căftănit „cu blană de samur” vel logofăt, primea slujba de mare postelnic, iar Constantin Aslan și Ion Greceanu – vorniciile Țării de Jos. Dumitru Beldiman, iertat de „hainirea” din 1824 și, poate, din vreo muștrare de conștiință a lui vodă pentru moartea fratelui său, Alecu Beldiman, în surghiunul de la Tazlău, primea slujba vorniciei Țării de Sus, Iordache Costachi cealaltă vornicie a Țării de Sus, aga Ion Luca vornicia obștiei, aga Teodor Buhuș vornicia politiei, spătarul Nicolae Greceanu vornicia de aprozi ș.a.m.d.¹⁴³

După numirea noului Divan, domnul făcuse o vizită la Bohotin, interpretată la Iași ca un semn privind existența unor contacte politice peste Prut, cu autoritățile rusești din Basarabia¹⁴⁴, dar care, mult mai plauzibil, poate fi legată de eventuale urzeli de taină cu boierii Ghiculești, pentru a pregăti urcarea la scaunul domniei a beizadelei Nicolae Sturdza. Această variantă era confirmată câteva luni mai târziu, atunci când căsătoria fiicei sale, domnița Elena Sturdza, cu Grigore Ghica, fiul lui Alecu Ghica¹⁴⁵, a întărit „alianța” politică a lui vodă cu Ghiculeștii, „capul” acestora, Dimitrie Ghica, unchiul mirelui, devenind noul vel vistier¹⁴⁶. Decalajul de timp între „vizitele” la Bohotin și „plimbările” domnului pe malul Prutului, cât mai departe de ochii curioșilor din capitală, și „ridicarea” Ghiculeștilor în fruntea Divanului se leagă de înlocuirea lui Ahmed pașa în funcția de comandant al trupelor turcești din Moldova, survenită în octombrie 1825¹⁴⁷. Imediat după aceea, venea rândul lui Iorgu Ghica, fratele marelui vistier, să fie numit vel postelnic, la 15 noiembrie¹⁴⁸, cu toate că avea doar 19 ani și era lipsit de experiență¹⁴⁹. În Divan

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Vezi Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, și urm., p. 276 (28 decembrie 1824).

¹⁴⁴ Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 2.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 32 (Iași, 9 noiembrie 1825); Radu Rosetti, *Amintiri*, I, și urm., p. 213-214.

¹⁴⁶ Dimitrie Ghica primea slujba visteriei la 1 februarie 1825. Vezi Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, și urm., p. 277.

¹⁴⁷ Vezi *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, p. 32.

¹⁴⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, și urm., p. 278.

¹⁴⁹ Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 38 (Iași, 2-13 decembrie 1825, *Correspondență despre conflictul cu agenția austriacă*). Schimbarea se produsese după ce fostul mare postelnic, Ion Cananău, plecat în Transilvania pentru a vinde „o mare cantitate de grâu”, fusese

își găsea loc și tânărul boier Manolache Bogdan, fost spătar, acum „înaintat” mare agă¹⁵⁰, poate și datorită înrudirii sale cu Ghiculeștii pe linie cantacuzinească, „prin femei”¹⁵¹. Boier „bogat și plin de datorii”, el se întorsese de curând de la Chișinău¹⁵², după un scurt periplu la București¹⁵³.

După nuntă, Ioniță Sandu Sturdza a plecat „la țară câteva zile”, inopinat și la fel de „misterios”¹⁵⁴, pentru ca la întoarcere să ia măsuri aspre împotriva foștilor săi susținători, pe care îi ridicase anterior la dregătorii mari, lăsând în primii trei ani de domnie impresia că ar voi să creeze o nouă protipendadă, contrapusă celei refugiate. Bascularea politică, dictată, între altele, de dorința de a-și vedea feciorul domn¹⁵⁵, cum putem presupune că i-au făgăduit Ghiculeștii, arată că vodă nu-și merită prea mult faima istoriografică de „domn al cărvunarelor”, de care s-a folosit o vreme pentru a-i aduce la ascultare pe evgheniștii recalcitrați, amenințați cu aplicarea reformelor cărvunare, care să le distrugă supremația politică, ceea ce, după cum am văzut, nu s-a petrecut.

Pretextul răsturnării vechii „camarile” de la putere l-a constituit o scrisoare, „semnată de [Iordache] Drăghici, adresată boierului [Iordache] Roznovanu”, aflat încă la Chișinău, „plină de invective contra domnului” și conținând câteva referiri la pregătirea „mai multor intrigi” împotriva sa. Presupusul autor, Iordache Drăghici, a „dezavuat această scrisoare”, acuzându-i pe rivalii Ghiculești că au „plăsmuit-o” pentru „a-l pierde”, dar domnul a poruncit ca Drăghici și acoliții lui, hatmanul Costache Cerchez, spătarul Costache Pomer, Grigore Codreanu și Costache Lipan să fie „legați”, amenințându-i că „le va tăia bărbile”, dacă nu returnau suma de 240 000 de piaști, pe care ar fi datorat-o de pe urma arendării ocnelor. Cu fostul vistiernic Petrache Sturdza, „vechiul său favorit”, Ioniță Sandu Sturdza a fost ceva mai blajin, mulțumindu-se să-l „interneze”, sub pază, la moșia

arestat pentru că nu putuse plăti o sumă mare de bani, pierdută în urma unui joc de cărți. *Ibidem*, p. 39.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 35 (Iași, 26 noiembrie 1825, *Correspondență despre conflictul dintre ovrei și consulul austriac*). Numirea a avut loc ceva mai devreme, la 17 mai 1825. Vezi Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, și urm., p. 277.

¹⁵¹ Manolache Bogdan se însurase la Chișinău (6 noiembrie 1821) cu Maria Ioniță Cantacuzino Deleanu. Vezi Mihai Dimitrie Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, și urm., p. 584. Aceasta era o nepoată de-a mamei fraților Ghiculești (Dimitrie, Iorgu și Alecu), numită tot Maria Cantacuzino Deleanu. Vezi Dan Berindei (coord.), *Istoria românilor*, VII, tom I, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 974, planșa 3, *Ghica*.

¹⁵² Vezi Mihai Dimitrie Sturdza, *Moșia Gâdiniți pe lunca Siretului*, în idem, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, și urm., p. 601.

¹⁵³ Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 35.

¹⁵⁴ Noi „negocieri” e posibil să fi avut loc cu Ghiculeștii, sub „acoperirea” preumblărilor în afara capitalei. *Ibidem*, p. 33.

¹⁵⁵ Ioniță Sandu Sturdza mărturisise „unei persoane apropiate” că „ceruse recent demisia sa la Poartă, sub pretextul stării precare de sănătate” și îl propusese ca succesori pe „beizadeaua Nicolae, fiul său”, urmând ca celălalt fiu, Iordache să-l înlocuiască în funcția de capuchehaia la Stanbul. *Ibidem*, p. 45 (Iași, 14 aprilie 1826, Tancoigne către Damas).

sa, „pentru aceeași afacere” a banilor ocnei. Finanțatorul arestațiilor, cămătarul armean Nicolaki Kircor¹⁵⁶, a avut și el de suferit, fiind acuzat că ar fi fost spionul lui Ahmed pașa. A fost exilat la Focșani și, ceea ce era mai dureros, și-a pierdut speranța ca domnul să-i achite împrumutul contractat cu mai mult timp în urmă¹⁵⁷.

Întregul arsenal de măsuri punitive, specific politicii tradiționale, s-a desfășurat cu scopul deconstruirii puterii fostului „taraf” domnesc, lovit năpraznic în punctele sale de forță, dregătoriile și banii, la care „tăierea bărbilor” adăuga umilirea publică a foștilor „favoriți”, înlocuiți acum cu boieri dintr-o familie mai mare decât ale lor, Ghiculeștii. Țidula domnească din decembrie 1825 arăta limpede schimbarea de macaz și refacerea „sistemei boierești” tradiționale, care îi plasa în frunte pe „magnați”, membrii „marilor familii”: „Pentru ca nici într-un fel să nu mai urmeze nemulțumiri între treptele boierilor *cele din protipendadă și pentru ca să-ș cunoască fiecare locul* [...] hotărâm domnia me ca întru același chip să se urmeze” cum acredita tradiția („după știința boierilor celor din această stare”), „ca să lipsască tot feliuri de *prigonire și nemulțămiri*” (s.n.) între evgheniști și noii căftăniți ce primiseră ranguri mari în ultimii ani, boieri mari de neam, dar nu din protipendada „marilor familii”¹⁵⁸.

De cealaltă parte, a vechilor opozanți din țară de la 1824, se zvonea la Iași, consemna consulul francez Hugot, că „boierii nemulțumiți (și care sunt în număr foarte mare) au la Constantinopol un agent având de la ei depline puteri, pentru a face să fie răsturnată administrația actuală”. Hugot îl plasa în fruntea opozanților pe însuși mitropolitul Veniamin Costache, care pregătea împreună cu alți boieri „trimiteră unei deputații solemne la Constantinopol, [...] dar nimeni nu s-a angajat la această periculoasă misiune”, amintindu-și de soarta vitregă a deputaților trimiși în 1824¹⁵⁹.

Îndepărtați din dregătorii și de la putere, foștii „favoriți” ai domnului – Petrache Sturdza, Costache Pomer, Grigore Codreanu și Costache Cerchez – nu înțelegeau să se alătore boierilor opozanți din jurul mitropolitului, ci preferau a rămâne o tabără separată, adunând adepți cum puteau, pe frații Alexandru și Constantin Mavrocordat, „eterni intriganți împotriva oricărui regim”, pe „aga Ghica”, de fapt, Tudorache Gheoca, personaj controversat, fals Ghica¹⁶⁰, ginerele

¹⁵⁶ Vezi G. Zane, *Cea dintâi bancă națională a Moldovei*, în „Arhiva”, XXXIII, 1926, Iași, p. 107.

¹⁵⁷ *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 42 (Iași, 24 decembrie 1825, *Correspondență despre moartea Împăratului și despre evenimentele din Moldova*).

¹⁵⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, și urm., p. 278-279 (18 decembrie 1825, *Titlu gospod*).

¹⁵⁹ *Ibidem*, XVII, p. 24-25 (Iași, 23 august 1825, Hugot către Damas).

¹⁶⁰ Raportul îl numește pe un „aga Ghica”, precizând că nu este din „familia cunoscută ca Ghica”. *Ibidem*, p. 44 (Iași, 14 aprilie 1826, Tancoigne către Damas). Este vorba de aga Tudorache Gheoca Hagimaș, negustor bogat, „cuțovlah din Vlahosima”, care își „însușise pe nedrept numele de Ghica”. Vezi Mihai Dimitrie Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, și urm. p. 313. El a obținut de la vodă rang de agă la 27 decembrie 1822, fiind trecută însemnarea că fusese

hatmanului Alecu Mavrocordat, cărora li se alătură, în acest nou grup de opozanți¹⁶¹, și spătarul Ioniță Duca¹⁶², plănuiind a trimite la Istanbul prin Divan Efendi „plângerile lor contra domnului”¹⁶³.

Situația politică din Moldova avea să se schimbe iarăși începând cu 1826. Întorși în țară după îndelungi negocieri și ezitări, capii marilor familii evgheniste au izbutit să adune în jurul lor aproape toată marea boierime de neam a țării, izolându-l politic pe Ioniță Sandu Sturdza și impunându-i voința lor. Schimbările în Divan curgeau fulgerător, pe măsura întoarcerii „marilor familii”, domnul părând a pierde cu totul vreun control asupra puterii reale, iar Divanul vreo coerență de „taraf” domnesc. Nepotul mitropolitului, Nicolae Canta, după ce îi pricinuisese domnului numai neplăceri vreme de doi ani, prelua marea postelnicie la 30 mai 1826, sărind mai multe „trepte” de la spătar, iar spătarul Alecu Sturdza primea vel visteria, în locul lui Dimitrie Ghica, la 8 iulie 1826; Grigore Ghica primea și el hătmănia Prutului, la 18 iulie 1826¹⁶⁴.

Dintre marii boieri, consulul francez Lagau constatase a fi mai puternici și aspiranți la domnie: „vistierul Roznovanu, [...] ale cărui moși sunt mai întinse decât vederile sale”, judecată destul de aspră, motivată, poate, de antipatia pentru cunoscutele sentimente filorusești ale lui Iordache Roset Roznovanu; fiul său, Nicolae Roznovanu, pe care Lagau părea a-l aprecia ceva mai mult, spunând că „merită a se ridica” la putere, simpatie izvorâtă din faptul că avea o educație franceză, de vreme ce „a avut profesor un francez și a călătorit mult în Europa”; apoi, Alecu Ghica, boier „de merit și care este singurul ce a dat dovezi de integritate”, dar nu se bucura de prea mare susținere; Costache Conachi, „pretins legist”, „vistiernicul actual”, Alexandru Sturdza, criticat de Lagau pentru că ar fi fost „un mic despot” pe moșiile sale¹⁶⁵, și Săndulache Sturdza, principalul „concurrent al lui Roznovanu”, perceput ca atare, probabil pentru că avea în Sturdzești un redevabil „taraf” de familie¹⁶⁶. Mai erau amintiți în treacăt Constantin Cantacuzino Pașcanu, boier „foarte experimentat în arta (!) de a strânge impozite”

„capichiae ot Silistra”. Gh. Ghibănescu, *Boierii căftăniți sub Ioan Sandu Sturdza*, în „Arhiva Genealogică”, I, nr. 4-6, 1912, p. 79. Se poate presupune că ajunsese agă prin mijlocirea pașei de Silistra.

¹⁶¹ Aga Tudorache Ghica s-a căsătorit în 1822 cu Pulheria, fiica lui Alecu Mavrocordat. Vezi Mihai Dimitrie Sturdza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească*, și urm., p. 313.

¹⁶² Acest Ioniță Duca, căftănit spătar de domnul pământean, fusese unul din „bărlădenii” ridicăți în ranguri de către caimacamul Ștefan Vogoride. Vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 67. Într-adevăr, rangul amintit de Sion, acela de stolnic, apare și în lista publicată de Gh. Ghibănescu: „stolnicul Ioniță Duca – spătar”, la 14 ianuarie 1823. Vezi Gh. Ghibănescu, *Boierii căftăniți sub Ioan Sandu Sturdza*, în „Arhiva Genealogică”, I, nr. 7-8, 1912, p. 102.

¹⁶³ *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 44.

¹⁶⁴ Vezi Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, și urm., p. 280-281.

¹⁶⁵ *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 47 (Iași, 7 aprilie 1827, Lagan către Damas).

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 48.

și Răducanu Roset, „bătrân bun”, dar „fără capacitate”, care, ambii, sunt plasați de Lagau „sub drapelul” (*sous la bannière*) lui Iordache Roset Roznovanu¹⁶⁷. Ultima informație, aflată de la vreun „binevoitor”, nu este tocmai adevărată, dimpotrivă. Sub masca unei alianțe, sugerată expres de ambasadorul rus, care dorea a pune surdină intrigilor pentru domnie și a slăbi poziția de putere a Sturdzeștilor, Iordache Roznovanu și Constantin Cantacuzino Pașcanu erau, în fapt, competitori la scaunul domnesc al țării. Același Lagau preciza că, imediat după sosirea sa, consulul rus s-a înconjurat de oameni care îi păreau „fără caracter”, mai ales „un anume Iordache Catargiu, [...] cunoscut pentru delapidări și abilitatea sa de a obține slujbe lucrative, în pofida protestelor concetățenilor săi”, care l-ar fi izolat pe consul de ceilalți boieri, îndemnându-l să ia decizii fără a-i consulta¹⁶⁸.

Foarte activ, Nicolae Roset Roznovanu se rodase în ale politicii la Chișinău, unde, nefiind pasionat „să joace cărți”, prefera, la îndemnul tatălui său și „din plictis”, să adune „la el [acasă] pe politicianii și pe doritorii de [...] bârfeli”¹⁶⁹. Redactase în refugiul de la Chișinău mai multe memorii, concentrate asupra problemei raporturilor de putere din cadrul „sistemei boierești” care avea să-l aleagă pe domn și să realizeze dorita reformă”, fără a depăși însă ideile politice ale confrăților evgheniști, decât poate prin capacitatea de a inventa modalități „constituționale” prin care să folosească „mulțimea glasurilor” în avantajul său, într-o vreme când susținerea Roznovenilor de către familiile evgheniste nu mai avea ponderea de altădată¹⁷⁰. Pășcăneștii suferiseră o mare pierdere în urma morții bătrânului Iordache Cantacuzino Pașcanu, tatăl ambițiosului Constantin¹⁷¹, în vreme ce pe rivalul Mihail Sturdza îl susținea cu putere toată „bătrâtimea” familiei – logofeții Grigoraș și Dimitrie, ursuzul vistiernic Sândulache ș.a.m.d. –, care nu-și pierduseră nimic din prestigiul de „stâlpi ai țării” și din influența în țară, la Petersburg, Odessa, Chișinău sau la Țarigrad, în rândul „detestaților”, dar atât de influenților fanarioți.

Veștile dinspre Petersburg și Constantinopol nefiind dintre cele mai încurajatoare, marii boieri au căutat să-și ia cât mai multe măsuri de prevedere față de evenimentele decisive ce aveau să urmeze, după puterile lor și apelând la formele consacrate de acțiune politică, la mult încercata politică boierească. Cele mai mari îngrijorări le stârneau zvonurile despre intenția Rusiei de a impune prin anunțata reformă modificări ale „sistemei boierești” și ale privilegiilor fiscale, după

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 47.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 48.

¹⁶⁹ Eufrosina Dvoicenco, *Pușkin și refugiații Eteriei la Chișinău*, în „Artă și Tehnică Grafică, Buletinul Imprimeriilor Statului”, caietul 9, București, 1939, p. 19.

¹⁷⁰ Vezi Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...*, și urm., p. 135-139 (Odessa, 14/26 octombrie 1826, *Réflexions sur le droit d'élection*).

¹⁷¹ Iordache Cantacuzino Pașcanu murise la Suceava în 1825. Vezi *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei 1798-1871*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 92.

modelul folosit în Basarabia. În 1827, înaintea izbucnirii războiului, dar după Convenția de la Akkerman, situația se contura a fi destul de dramatică pentru evgheniști, proaspătul consul al Rusiei la Iași anunțând ritos că „nu admite nici un punct de distincție între boieri”, toți urmând a avea „drepturi egale” în plan politic¹⁷². Lipsiți de mijloace politice, de forța necesară de a contracara aplicarea acestor intenții „teribile”, marii boieri au sperat poate ca un act intern urzit de ei, anticipând „punerea la cale” a reformei, să domolească motivația puterii protectoare, îndemnând-o la moderație. În plus, firmanul sultanului, „remis lui Ioniță Sandu Sturdza [...] în prezența majorității boierilor”, nu era „decât o repetare a celui din 1802 cu adăugarea tratatului de la Akkerman”, fără a menționa ceva „despre o apropiată alegere” de domn. Starea de nesiguranță politică, întreținută voit de Rusia, a fost accentuată de textul hatîșerifului, iar „boierii ezitau încă să-și reia atitudinea refractară de până atunci în legătură cu domnul”, bănuind că ar fi pus la cale „un abuz de putere în înțelegere cu turcii”¹⁷³.

În acest context, marii boieri, lăsând cât de cât la o parte animozitățile iscate în jurul candidaților la scaunul țării, aflați în căutare de adepți cu care să-și facă „taraf” de domnie, au întocmit *Anaforaua pentru pronomiile Moldovei*, act care, prin conținut, putea servi de temelie legal pentru o eventuală rezistență față de „prefacerile” plănuite de Rusia în „sistema boierească” din Moldova. De altfel, nemulțumirile față de „efectele ultimei convenții”, așa cum erau intuite la Iași, își făceau simțită prezența încă de la începutul anului 1827, „fiecare articol” fiind „subiect de contestare și de conflict” pentru „boierii bătrâni”, din rândul cărora „cei mai marcanți” erau Săndulache Sturdza, Grigore Ghica, „ghidat de fiul său”, Gheorghe Ghica și devenit „șef al familiei cu acest nume”, după decesul lui Dimitrie Ghica¹⁷⁴, Teodor Balș Frederic, Alecu Mavrocordat, Petrache și Dimitrie Sturdza¹⁷⁵. Iritarea generală a boierilor mergea atât de departe, încât apropiații lui Nicolae Roset Roznovanu, oameni mai tineri (nenumiți de Lagau), care formau ceea ce Lagau desemna drept „partidul rusesc”, doar pentru că șeful lor „este însărcinat a întreține relațiile pe care tatăl său le avea de multă vreme cu membrii ministerului rusesc”, chestiune de notorietate publică la Iași, erau gata de a „pune de acord” un „aranjament” cu „boierii bătrâni”, în scopul de a se obține protecția „la fel de eficace” a unei puteri „mult mai îndepărtate”, desigur, Franța¹⁷⁶. Interpretarea lui Lagau era falsă, dar cumva explicabilă, despărțirea boierilor pe

¹⁷² Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 48.

¹⁷³ Marin Dimitrescu, *Documente din arhivele franceze*, în „Arhiva”, VII, nr. 5-6, 1896, p. 345 (Iași, 28 mai 1827, Lagau către Damas).

¹⁷⁴ Grigore Ghica, boier nu foarte însemnat până atunci din punct de vedere politic, multă vreme aliat al Sturdzeștilor, era fiul lui Iordache Ghica și al Anastasiei Costache, văr primar cu Iorgu și Alecu Ghica, fiind însurat cu Ecaterina Cantacuzino Pașcanu. Fiul său, Gheorghe Ghica luase de soție pe Elena Catargiu, fiica lui Iordache Catargiu. Vezi Dan Berindei (coord.), *op. cit.*, p. 942; planșa 3 Ghica.

¹⁷⁵ Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 48.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

generații, în două „partide” rivale, al „tinerilor” și al „bătrânilor” având oarecare acoperire în realitate, dar una mai mult de circumstanță. Iordache Roset Roznovanu, datorită șederii îndelungate la Chișinău și a ambiției sale nemăsurate, a felului în care îi șicanase ani la rând pe restul refugiaților în încercarea lor de a contacta oficialitățile de la Petersburg, era acum îndepărtat de restul confrăților săi din protipendadă, desigur, bătrâni ca vârstă. Ei nu se împăcaseră pentru un anume candidat la domnie, dar erau foarte uniți în a împiedica numirea Roznovanului. Poate sfătuit de feciorul său, așa cum s-ar deduce din memoriile sale și din fapte ulterioare, Iordache Roznovanu s-a văzut nevoit a-și face „taraf” din boierii mai tineri, atrași poate de șarmul și rafinamentul fiului său, și din cei mai mici, tot boieri de țară, ridicați sub Ioniță Sandu Sturdza. Aceștia nu erau „cărvunarii”, ci aceia dintre căftăniții mai noi, pe seama cărora francezul Lagau punea atât „aviditatea pentru reforme”, care să conducă la „repartizarea egală a slujbelor importante”, cât și calitatea de „partid rus”¹⁷⁷.

Colonelul Liprandi, trimis în martie 1828 la Iași, „înainte de trecerea armatei” rusești în Moldova (26 aprilie 1828), pentru a se informa despre starea de spirit din rândul boierimii moldovene, constata cu nervozitate că boierii „aleargă la consulatul austriac, singurul în care ei au încredere”, deoarece „se tem cumplit de influența” Rusiei. Totuși, Liprandi identifica la Iași câțiva „boieri bine cugetători”, care „așteaptă cu nerăbdare o schimbare în administrație”, aceea anunțată de Convenția de la Akkermann și de veștile ajunse la Iași din Rusia – acel „partid rus” de care vorbea Lagau¹⁷⁸. Este greu de crezut că boierii „bătrâni” formau un „partid austriac”, cu atât mai puțin un „partid francez”, ci nădăjduiau ca obiectiile Austriei și Franței la adresa politicii rusești față de principate să cuprindă și nedorita reformă internă, îngreunând introducerea acesteia sau determinând chiar abandonarea proiectului.

Revenind la „aranjamentul” de care vorbea Lagau, acesta nu pare a se fi produs pentru a se obține „o independență totală, garantată de toate puterile”, fragment citat până la saturație și scos din context, căruia i se adăugau în textul original cuvintele: „independență care să le permită [boierilor], pretindeau ei, de a concilia propriile lor interese cu cele ale țării”¹⁷⁹. Ideea „garanției colective” nu era nouă, cochetaseră cu ea și boierii generației anterioare, care vorbeau la un moment dat ca principatele să primească un statut similar cu al Raguzei și Curlandei, mai ales că în 1827 „problema greacă” luase o turnură care lăsa loc ideii, vehiculată în cercuri diplomatice, ca statul grec să beneficieze de „garanția colectivă” a Rusiei, Angliei și Franței. Pentru boierii epocii, „garanția colectivă” nu depășea sensul unei protecții multicefale, care să asigure, prin anihilarea reciprocă a puterii garanților, autonomia internă a țării. Ideea în sine, care a „sărit în ochi” lui Lagau,

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 47-48.

¹⁷⁸ Alexandru Papadopol-Calimah, *Generalul Pavel Kisseleff în Moldova și Țara Românească 1829-1834, după documente rusești*, în AARMSI, seria a II-a, IX, 1886-1887, p. 73-74.

¹⁷⁹ *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 48.

era dificil de înfăptuit și chiar primejdios de pus în circulație, mai ales că boierii moldoveni pățiseră și altădată să fie aspru muștrați de oficialii ruși pentru proiecte care nu cadrau cu interesele puterii, de acum, protectoare.

Până la a întocmi vreun „memoar” pe marginea „garanției colective”, a cărui existență nu este (încă, cine știe?) cunoscută, boierii se înțelegeau într-o altă privință, căci le găsim semnăturile laolaltă, în același an 1827, pe actul *Anaforaua pentru pronomiile Moldovei*, care consacra juridic reintroducerea „sistemei magnaților”. Despre sensurile politice ale documentului respectiv s-a scris destul de puțin și mai ales cu multă vreme în urmă, istoriografia mai nouă, din ultima jumătate de secol, focalizându-și atenția asupra unor presupuse trăsături ideologice așa-zis „conservatoare” ale anaforalei. Trecând deocamdată peste aspectul ideologic, elementul care frapează în cazul *Anaforalei pronomiilor Moldovei* este legat de momentul ales de către inițiatorii săi, oarecum lipsit de semnificații politice deosebite în plan intern, acolo unde o domnie profund compromisă în ochii întregii boierimi, din motive diferite, se apropia de un sfârșit nu dintre cele mai glorioase. De altfel, slăbiciunea domniei în funcțiune ar fi singurul argument în stare să explice de ce boierii nu au așteptat limpezirea situației politice, preferând să lege un document atât de important pentru protipendadă de numele unui domn disprețuit, din „neam prost”, și cu care avuseseră numai necazuri și certuri.

Temeinic construită și foarte logică în raportul dintre cereri și argumente, anaforaua pare mai degrabă un act pregătit pentru domnul care urma să fie ales, un fel de platformă comună, de „învoială” între „marile familii”, pentru a fi înaintată ca un fapt împlinit noului domn. De altfel, ea nici nu s-a aplicat până la sfârșitul domniei lui Ioan Sturdza, prevederea pontului 11, ca „Divanul [...] să fie alcătuit din cele după *vechime ispitite și cunoscute persoane din neamurile cele întâi și famelii* (s.n.)”¹⁸⁰ negăsindu-și acoperire în componența Divanului domnesc din perioada ulterioară anaforalei¹⁸¹. De aceea, pare mai plauzibilă varianta că boierii anticipau ce avea să urmeze și, speriați de răsturnarea „sistemei boierești”, avându-i la vârf pe „stâlpii țării” și familiile lor, căutau în metodele tradiționale de acțiune politică un mijloc de asigurare a interelor proprii. Altfel nu se explică nici interminabila listă de semnături, asociind boieri din familii și „tarafuri” adverse (spre exemplu, Bălșeștii și Sturdzeștii), dar și familiile protipendadei (Bălșeștii, Roseteștii, Ghiculeștii, Cantacuzinii, Sturdzeștii și Catargieștii) cu familiile

¹⁸⁰ *Uricariul...*, II, 1852, și urm., p. 203-204 (1827, *Anaforaua boierilor țării însoțită și de hrisovul domnesc pentru pronomiile Moldovei*).

¹⁸¹ Evgheniștii întorși în țară au refuzat, îndeobște, slujbele divănite oferite de Ioniță Sandu Sturdza, pentru a nu-l valida în scaunul domnesc, dar au încercat altfel să „pună mâna” pe veniturile publice. În 1828, Ioniță Sandu Sturdza era nevoit „după hotărârea ce s-au făcut prin obștească anafora” să scoată „casa cutiei mililor” și „celelalte obștești case” de sub „privegherea” vistiernicului și a vornicului de obște (Manolache Drăghici), trecându-le „supt osebiți epitropi”, aleși dintre rivalii săi întorși din exil, spre exemplu mitropolitul Veniamin și hatmanul Alexandru Ghica, în cazul „cutiei mililor”. *Ibidem*, III, 1853, p. 10-13 (1 ianuarie 1828, *Cartea domnului Ioan Sandu Sturdza pentru cutia mililor*).

boierimii ținutașe de neam (Miclescu, Vârnab, Râșcanu, Crupenschi etc.), ultimile cu membri având un trecut „cărvunar” (vornicul Costache Crupenschi, vornicul Dracache Roset, vornicul Dimitrie Beldiman, logofătul Andronache Donici etc.), nici grija cu care anaforaua se oprea asupra intereselor tuturilor stăpânilor de „avere nemișcătoare”, rurală sau urbană, din principat, fie că erau boieri, mazili, neamuri sau alți pământeni. Dacă se acceptă ideea că a fost întocmită pentru a fi adresată indirect Rusiei, ca un avertisment privind atașamentul întregii boierimi de neam față de așezămintele tradiționale ale țării și față de „sistema boierească”, *Anaforaua pronomiilor Moldovei* își mărește semnificațiile politice, fiind primul act al boierimii moldovene care exprima solidar, pe bază de semnături, opoziția internă față de reforma plănuită de Rusia și anunțată deja prin textul Convenției de la Akkerman. Ea reprezenta o încercare a boierimii moldovene de a-și marca răspicat nemulțumirea față de intențiile Rusiei, după solicitarea acelorași boieri, ca la alegerea deputaților Adunării Obștești, care avea să-l desemneze pe domn, să nu se așeze alături, în noua „sistemă boierească”, marele logofăt cu sătrarul, jîtnicerul, privighetorii ocoalelor și mazilii, întâmpinase un refuz străveziu din partea oficialilor ruși.

Anaforaua pronomiilor Moldovei, etalată deseori ca dovadă supremă a egoismului social boieresc și a unui „spirit conservator” *avant la lettre*, reprezintă unul dintre cele mai cuprinzătoare și limpezi texte boierești de dinainte de Regulamentul Organic, sintetizând câteva dintre ideile marii boierimi moldovene în privința relațiilor dintre puterea politică („ocârmuire”) și societate. Împărțită în 20 de ponturi, anaforaua reglementa în detaliu spinoasa chestiune a raportului dintre proprietatea imobiliară individuală („stăpânire”) și stat, chestiune generatoare de mari abuzuri sub domniile trecuți, încercând să elimine orice ingerință a statului în sfera „stăpânirii de avere nemișcătoare”, cu excepția litigiilor, care nu puteau fi rezolvate decât prin intermediul instanțelor judecătorești, a Divanurilor din principat (punctul 10). Stăpânirea deplină asupra bunurilor proprii, inviolabilitatea proprietății, care nu putea fi supusă confiscării și sechestrului, dar și a persoanei și a locuinței, chiar dacă nu erau formulate în spiritul drepturilor *Habeas Corpus* (drepturile civile și de proprietate ale persoanei, în sens liberal), completează sfera de acțiune a ideii de „autonomie” cât mai cuprinzătoare a persoanei în raport cu „ocârmuirea” politică, prevalându-se de norme și practici politice tradiționale.

Dovadă peremptorie a simțului practic care predomina în conceperea majorității inițiativelor boierești, mereu orientate spre exemplele oferite de experiență, dar lipsite de înclinația către idei generale, către principii, *Anaforaua pronomiilor Moldovei* ilustrează distanța, încă destul de mare, dintre trăsăturile gândirii politice boierești și elaborările ideologice și discursive ale modernității. Starea „din învechime” de care semnatarii anaforalei se prevalau nu este definită de data aceasta, precum în textele „cărvunare” sau în memoriile lui Mihail Sturza ori Costache Conachi, drept un *model social și politic* pentru prezent, fiind invocată numai pentru a încadra temporal originea „îndatoririlor moldovenilor” față de

ocârmuire, a „dărilor și slujbelor legiuite” de la început, „din învechime”¹⁸². Nici în planul construcției textului, nici al argumentelor folosite, conexiunile de tip causal nu depășesc spațiul limitat al concretului, al problemei centrale a textului (îndatoririle moldovenilor față de stat), iar ansamblul nu urmează un model, o *desfășurare*, nu dezvăluie o concepție modernă despre putere și raporturile ocârmuirii cu individul sau comunitatea pe care o guvernează, ci se limitează să corijeze abuzurile actului guvernării, din perspectiva intereselor specifice fiecărei categorii sociale amintite în text. Boierii moldoveni aveau o concepție despre putere, *stăpânitoare și cârmuitoare în drept*, „mărginită” în fapt de privilegiile stărilor locuitoare și de obiceiurile politice și instituționale cunoscute, cuprinse în pravile, hrisoave și în „obiceiul pământului”. Această concepție nu este prezentată în anafora, care nu-și propunea să expună o „teorie” a guvernării pentru Moldova, precum „Constituția cărvunurilor” sau *Considérations sur la Moldavie et la Valachie au commencement de 1825*, a lui Mihail Sturdza, ci să precizeze cu exactitate care erau îndatoririle și privilegiile „legiuite” ale locuitorilor țării, boierii, „mazilii, ruptașii, ruptele și celelalte trepte”¹⁸³.

Scutirea de orice dare a tuturor moșiilor „monastirilor, ale boierilor și ale altor pământeni moldoveni”, extinsă la toate „stăpânirile” individuale, transforma privilegiul în drept, o excepție într-o regulă, fără ca nevoia fundamentării sale ideologice ca *drept pozitiv* să fie resimțită de către semnatarii *Anaforalei*¹⁸⁴. Dreptul deplin de stăpânire și exploatare a tuturor părților, acareturilor și produselor moșiei, cu excepția obligației de a da țăranilor loc de arat, de fânaș și de imaș (punctele 4-7), întregea „autonomia” proprietății în raport cu acțiunea constrângătoare a statului, echivalând orice amestec cu un abuz, fără a face vreo diferență între stăpânirile mănăstirilor, boierilor, neamurilor, maziilor sau ale „altor pământeni”¹⁸⁵. Același cadru de „autonomie” se răsfrângea și asupra proprietății urbane, „case, acareturi, dughene, crășme, hanuri [...] fabrice”, indiferent dacă aparțineau boierilor, mănăstirilor sau altor pământeni, fiind „slobode [...] și nesupărate sub nici un cuvânt și dare” (punctele 8-9)¹⁸⁶.

Toate aceste stăpâniri „slobode” erau în continuare supuse la vânzare regulilor protimisivului, în funcție de situațiile concrete, și altor condiționări, specifice regimului proprietății din principate. Din aceste motive, orice abordare care vizează identificarea în *Anaforaua pronomiilor Moldovei* a unei tendințe de modernizare a regimul proprietății este inadecvată specificului situației din principate, deoarece anafora nu pune problema libertății juridice a proprietății în sens modern și a dreptului deplin de proprietate în sens liberal. Termenul ales aici,

¹⁸² *Ibidem*, II, p. 199 (9 aprilie 1827, *Anaforaua boierilor țării însoțită și de Hrisovul Domnesc pentru pronomiile Moldovei*).

¹⁸³ *Ibidem*, p. 198.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 199.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 199-200.

¹⁸⁶ *Ibidem* p. 200-201.

de *autonomie* a „stăpânirii de avere nemișcătoare”, cu toate neajunsurile sale, vrea să respecte cât mai fidel spiritul formulării din text, „*stăpânire slobodă și nesupărată sub nici un cuvânt sau dare*”, ilustrând menținerea întreagă a regimului tradițional al proprietății, ca stăpânire de sate și părți de sate, limitându-se doar acțiunea statului asupra dreptului de stăpânire și exploatare a moșiei. Interdicția confiscării de către stat a moșiei stăpânite (punctul 16), a sechestrării acesteia (punctul 17), a introducerii vreunei „taxe de timbru” la vânzări, moșteniri sau la întocmirea de acte ale moșiei (punctele 13, 15), pentru *toate stăpânirile*, indiferent de condiția socială a stăpânului lor, completau acoperirea cazurilor posibile de acțiune a ocârmuirii, fără ca, în principiu, domnia să fie cumva văduvită de dreptul de a reglementa în materie fiscală sau socială, după voința domnului, de vreme ce „dările și slujbele” fuseseră „legiute de însăși ocârmuirea pământului”¹⁸⁷.

Anaforaua pronomiilor Moldovei este un document cât se poate de revelator, în sensul că îmbogățirea percepției și înțelegerii elitei pământene asupra *societalului*, a societății, a precedat înnoirile în planul concepțiilor privind *politicul*, în sens modern. Boierimea pământeană a asimilat cu greutate ideea de reformă, ca procedeu politic înnoitor, inspirat de un model teoretic sau de un exemplu exterior propriei societăți, dar a receptat cu intensitate criza internă, degradarea societății, a moravurilor și a practicilor sociale și politice. „Cărvunarii” au căutat soluții de redresare insistând asupra necesității reechilibrării raportului de putere dintre domnie și „obștea boierilor”, pe de o parte, și dintre stările boierimii, pe de altă parte, apelând la idei și influențe incipient liberale. Au pledat în același timp pentru primenirea morală a societății, dar care nu putea fi lăsată pe seama conștiinței indivizilor, ci asigurată prin prevederi „constituționale” care să garanteze drepturile și îndatoririle „de obște” ale tuturor „simpatrioților”, indiferent de condiția socială. Demersul lor a fost oarecum singular și a stârnit adeziuni de scurtă durată, planul general al politicii fiind în continuare dominat de acele idei și inițiative ale boierimii înscrise în orizontul tradiției, politica inspirându-se insistent din exemplul trecutului și căutând căi de a repune în funcțiune practici instituționale și așezăminte tradiționale.

În pofida preocupării constante pentru îmbunătățirea actului guvernării, deceniul al treilea al secolului al XIX-lea a fost marcat în Moldova de erodarea încrederii în puterea politică, tendință accentuată de criza generată de prelungirea ocupației turcești, de permanentele dificultăți financiare ale domnilor pământeni și de presiunea criticilor venite din partea boierimii refugiate. În acest climat, marcat de criza instituțiilor tradiționale și de neîncrederea accentuată în capacitățile și intențiile puterii politice, ponturile *Anaforalei pronomiilor Moldovei* ofereau soluții care să protejeze societatea de acțiunea constrângătoare a „ocârmuirii” domnești. Nu era prima oară când marii boieri moldoveni procedau în felul acesta, *Anaforaua boierilor țării pentru boeresc* (1805) înscriindu-se într-o serie de inițiative ale

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 198, 204-205.

„marilor familii” moldovene, care vizau, în ansamblu, limitarea autorității domnești în plan local, pe moșiile stăpânite de ei, spațiul social de unde se provenea „tăria” politică a boierilor și pe care se întemeia poziția forte a boierimii de neam în raport cu domnia. În cazul *Anaforelei pronomiilor Moldovei*, mai mult decât în altele anterioare, lista de semnături demonstrează *consensul mării boierimi de neam în această privință*, fiind prezente majoritatea familiilor care puteau revendica îndreptățit apartenența la marea boierime de neam, fie că se numărau în rândul protipendadei sau nu: Balș, Roset, Sturdza, Catargi, Cantacuzino, Costache, Palade, Conachi, Mavrocordat, Racoviță, Bogdan, dar și „familiile de neam” Aslan, Donici, Vărnăv, Milclescu, Calimachi, Beldiman, Crupenschi, Greceanu, Neculce, Rășcanu sau Buhuș¹⁸⁸.

Din aceste motive, în textul anaforelei politicul trecea în plan secundar, *socialul* fiind principalul subiect al textului respectiv, care își propunea să reafirme drepturile și privilegiile sociale și fiscale ale tuturor stărilor pământului, și să le ferească de încălcările venite din partea puterii domnești. Politicii și raportului instituțional de putere, subiecte omniprezente în majoritatea memoriilor și proiectelor de reformă, dar nu și în anaforale, li se rezerva doar unul din cele douăzeci de „ponturi”, semnatarii anaforelei reafirmându-și opțiunea pentru menținerea „sistemei boierești” anterioară anului 1821, fără a apela la argumente și justificări de natură ideologică, ci la prevederile Convenției de la Akkerman, care afirmase principiul menținerii *statu quo*-ului¹⁸⁹.

Ansamblul ideilor expuse în „ponturile” *Anaforelei pronomiilor Moldovei* situează documentul, diferit ca intenție, conținut, finalitate de memoriile politice și proiectele de reformă, în continuarea actelor similare anterioare anului 1821, reflectând autoritatea și poziția „independentă” a mării boierimi de neam, fără a dezvălui însă un spirit conservator, în sens modern. Formula constant reiterată în anafora, aproape la fiecare „pont”, a „slobozeniei” stăpânirii de avere nemișcătoare de „orice cuvânt și dare” din partea ocârmuirii, nu are în vedere *natura* raporturilor dintre persoana stăpânitoare și stat, ci *acțiunea* concretă a ocârmuirii asupra proprietății, nefăcând referire la drepturi pozitive, ci la interdicții care să îndrepte abuzurile. *Anaforaua*, fiind lipsită de atribute ideologice de tip modern și având drept obiect stabilirea unor avantaje pentru *toate* stăpânirile nemișcătoare din principat, nu poate avea trăsături „conservatoare”, nici în sensul ideologic al conservatorismului modern, nici în cel al conservării unei stări de fapt sau al „restaurării” unei situații anterioare. Ea se încadrează destul de bine în ceea ce David Bell identifica drept trăsătură esențială a „politicii” nobilimilor europene din perioada modernității timpurii, și anume „lupta pentru putere, poziție, statut sau drept de jurisdicție”, în cadrul unui *statu-quo* ierarhic gestionat de tradiție¹⁹⁰.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 207.

¹⁸⁹ Vezi Radu R. Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities*, Iași, The Center of Romanian Studies, 1997, p. 128-129.

¹⁹⁰ Vezi David A. Bell, *The Cult of Nation in France*, Harvard University Press, 2001, p. 54.

După izbucnirea războiului ruso-turc în 1828, oficialii ruși au încercat de la începutul ocupației să mențină un climat de ordine în principate și să instituie cât mai grabnic orânduiala administrativă și disciplina ierarhică în treburile publice. Ocupația momentană a principatelor oferea Rusiei toate condițiile pentru a impune un regim intern favorabil influenței și ingerinței sale pe viitor „fără a întreține trupe acolo”. Trasând direcțiile guvernării pe care Rusia o dorea instituită în Moldova și Țara Românească, Nesselrode avea convingerea că „putem dispune de aceste provincii după placul nostru, în timp de pace și de război”, dar această influență politică trebuia *temeinic instituționalizată*, pentru a nu fi afectată de fluctuația raporturilor ruso-turce și a relațiilor internaționale în general¹⁹¹.

În Moldova s-a putut sesiza încă din perioada imediat următoare Convenției de la Akkerman o preocupare mai mare a mării boierimi pentru *a afla profilul reformei anunțată de Rusia și a veni cu soluții alternative*, mai ales că, în privința domniei, toate indiciile dădeau drept sigură „alegere” lui Iordache Roset Roznovanu, puternic sprijinit de Ribeaupierre¹⁹². Așa se explică și întârzierea cu care s-au delimitat taberele, boierii de frunte cu pretenții de domnie (Roznovanu, Săndulache Sturdza, Constantin Cantacuzino Pașcanu, Grigoraș Sturdza) mizând pe numirea domnului de către Poartă, sub înrâurirea Rusiei¹⁹³. Balanța șanselor la domnie s-a schimbat abia după ce Andrei Pisani a primit sarcina supravegherii visteriei Moldovei, sub autoritatea controlorului general Alexandru Sturdza din Basarabia, vărul lui Mihail Sturdza¹⁹⁴, prin influența cărora Alexandru Sturdza,

¹⁹¹ Fr. V. Hagen, *Geschichte der orientalischen Frage*, Frankfurt, 1877, p. 25, apud A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, XI, București, 1930, p. 80-81 (12 februarie 1830, Nesselrode către marele duce Constantin). Vezi și *Uricariul...*, IX, 1887, p. 390-396 (1828, *Proiect de rescript către generalul Wittgenstein*).

¹⁹² Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, X, și urm., p. 386 (27 noiembrie 1826, Margotti către Kreuchely).

¹⁹³ *Ibidem*, p. 397 (14 ianuarie 1827, Kreuchely către von Miltitz). Având informații mai clare despre intențiile Rusiei privind procedura de alegere a „hospodarului”, Nicolae Roznovanu trimitea un memoriu Curții rusești, în care contesta dreptul Divanului de a-l alege pe noul vodă, dar aducea argumente și contra unui „sistem electoral” de desemnare a unor deputați ținuțași, propunând ca domnul să fie ales de Adunarea Obștească a tuturor boierilor, în jur de 500 de alegători, mizând, după cum vom argumenta în continuare, pe influența familiei sale și a familiei Balș asupra „oamenilor de casă” din ținuturi, mai ales că, la unison, boierii refugiați cereau anularea îmboieririlor făcute de Ioniță Sandu Sturdza. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...*, și urm., p. 136-137 (14/26 octombrie 1826, *Reflection sur le droit d'élection*). La rândul său, Mihail Sturdza, mizând totul pe influența familiei sale în rândul „marilor familii”, după decesul lui Iordache Pașcanu, Ciuntu Balș și Costache Ghica, expedia un memoriu lui Ribeaupierre, în februarie 1827, în care acuza Poarta (?) că plănuia „să acorde în general dreptul de alegere tuturor celor având caftan” de boierie, pentru a păstra în mod abuziv controlul asupra numirii domnului, argument șchiop și interesat, propunând alegerea lui vodă numai de către boierii divăniți, crescând, la acel moment, șansele tatălui său de a fi ales. Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, IV, supliment I, și urm., p. 95, 97 (8 februarie 1827, Mihail Sturdza către Ribeaupierre).

¹⁹⁴ *Ibidem*, X, și urm., p. 447 (1 august 1828, Kreuchely către von Canitz).

numit în epocă „vistiernicul”, fratele lui Iancu Sturdza, unul dintre cei mai proeminenți nobili din Basarabia, l-a înlocuit la vistierie pe Iordache Roznovanu¹⁹⁵.

Încă prudent în a-și etala ambițiile la tron, Mihail Sturdza pornea o veritabilă „ofensivă propagandistică”, dar nu în rândul publicului, ci adresând repetate memorii oficialilor ruși cu influență. Cel mai vast și important dintre acestea poartă titlul *Notions historiques concernant les deux Principautés de Valachie et Moldavie* (1829) și este un text mai mult politic decât istoric, în care (după nelipsita trecere în revistă a istoriei relațiilor româno-turce, „din vechime” până în prezent) enumera „elementele unei restaurări” a „existenței politice și regimului intern” din principate. În pofida enunțului pompos, de pretenție națională, elementele enumerate vizau „stabilirea unui cordon sanitar la Dunăre”, „libertatea deplină și întregă a comerțului”, dar compensată cu triplarea tributului plătit Porții, domnia pe viață și ereditară într-o familie pământeană (desigur, a sa), unicul pont care nu privea și interesul lui Mihail Sturdza fiind înființarea unei miliții pământene. Memoriul reprezintă mărturia vie a felului în care Mihail Sturdza știa să armonizeze interesele Rusiei, ale Porții și, nu în ultimul rând, ale sale, pentru a ajunge la ținta dorită: domnia. În concepția sa, Adunarea Obștească a Divanurilor (ce urma să aleagă pe domn și să valideze Regulamentul) trebuia să fie compusă din căftăniți de „rangul întâi” (de la ban în sus), născuți din părinți boieri, dar dintre aceștia, trecuți toți pe o listă, un funcționar rus „desemnat la președinția acestei Adunări” trebuia să aleagă cu grijă „indivizii având interese pozitive, indispensabile conservării ordinii sociale, oferind garanții morale și materiale”, în fapt, urmând a fi selectați după *conformismul politic de care dădeau dovadă*¹⁹⁶. Pentru a nu fi bănuț că își pregătește alegerea, el trimitea și o scrisoare în același pachet, adresată generalului Pavel Kisseleff, în care se arăta dornic „să fiu de folos patriei mele”, la fel ca în trecut, când „am înfruntat toate pericolele într-un timp în care jugul islamismului era suspendat deasupra capului meu”, dar această „notorietate [...] sunt gata să o sacrific. Ceea ce m-a făcut să amintesc acest trecut, nu are legătură cu vreo intenție avidă de a ocupa o slujbă lucrativă”, ci, am putea spune, cu dorința de a ajunge domn cu orice preț¹⁹⁷.

Oficialii ruși au sesizat destul de repede tendința „marilor familii” moldovene de a limita componența Adunării la câțiva mari dregători și a prezenței „în Adunări decât [a unui] mic număr de boieri”, arogându-și pentru „hotărâri în parte” ale lor calitatea de „socotintă priimită a unei Adunări întregită”, chiar

¹⁹⁵ Vezi Manolache Drăghici, *op. cit.*, II, p. 175-176. Alexandru A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 183.

¹⁹⁶ Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, V, supliment I, 1894, și urm., p. 23-29 (16/28 februarie 1829).

¹⁹⁷ Vezi Alexandru A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 319 (15 februarie 1829, Mihail Sturdza către Pavel Kisseleff).

a obștii întregi¹⁹⁸. Atitudinea Rusiei se schimbase, din binevoitoare față de protipendadă, pe vremea când colaborarea ei era indispensabilă ingerinței rusești, în severitate acum, în momentul pregătirii Regulamentului Organic. V. F. Malinovski, fiind consul la Iași, încurajase pe la 1801 ideea „*separării puterii locale executive de puterea vremelnică a domnilor* (s.n.)”¹⁹⁹, iar regimul de ocupație acceptase la 1806 formula unei structuri mai restrânse a Divanului Cnejei Moldovei²⁰⁰, favorizând politica „marilor familii” de restrângere și monopolizare a slujbelor divănite, tendință oligarhică, reiterată pe tot parcursul primelor decenii ale secolului al XIX-lea. În schimb, *Instrucțiunile de la Petersburg* îi acuzau pe aceiași mari boieri, încurajați ceva vreme în urmă de oficialii ruși, pentru consolidarea unei „sisteme boierești” oligarhice; se mai arăta că prin pretențiile lor exclusiviste, dar și datorită „supușeniei prefăcute” față de fanarioți, au îngăduit ca „provințiile” să fie „răpite și desbrăcate de privilegiurile” lor, acum puterea unor Adunări formate doar din evgheniști stând în calea voinței rusești²⁰¹.

De altfel, forța covârșitoare a voinței rusești și tendințele autoritare ale prezidentului Jeltuhin au ieșit limpede la iveală cu prilejul alegerii „cilenilor” pentru „comitetul de reformă”, reprezentantul puterii protectoare urmărind cu răbdare și cerbicie aplicarea „instrucțiunilor pentru elaborarea proiectului Regulamentului Organic”, în litera și spiritul lor²⁰². Astfel, cu toate că cele două Divanuri, al Moldovei și al Țării Românești, aveau dreptul să desemneze câte doi reprezentanți și pe secretarul fiecărui „comitet de reformă”, prezidentul Jeltuhin a recuzat mai multe propuneri, până când s-a ajuns la o componentă acceptabilă pentru scopurile rusești²⁰³. În „predlojenia” din 17 iunie 1829, expediată Divanului Cnejei Moldovei, Jeltuhin îl desemna „cilen al comitetului” doar pe Mihail Sturdza, iar „pentru celălalt se va da” altă „predlojenie”, prezidentul fiind încă nehotărât în privința persoanei celei mai potrivite²⁰⁴. Trei zile mai târziu, Jeltuhin îl numea pe „al doilea cilen al comitetului” în persoana lui Costache Cantacuzino Pașcanu, ceea ce confirma faptul că la acel moment acesta era principalul rival al lui Mihail Sturdza la domnia Moldovei, din perspectiva preferințelor puterii

¹⁹⁸ Vezi *Analele Parlamentare ale României*, I₂, *Obșteasca Extraordinară Adunare de revizuirea Reglementului Organic al Moldovei 1831*, București, Imprimeria Statului, 1893, p. 21. (Se va cita în continuare *Analele parlamentare*).

¹⁹⁹ Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, serie nouă, IV, București, Editura Științifică, 1974, p. 348 (Iași, 24 ianuarie 1802, V. F. Malinovski către V. P. Kociubei).

²⁰⁰ Vezi Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, I, și urm., p. 509-510, 512.

²⁰¹ Vezi *Analele Parlamentare*, și urm., p. 22.

²⁰² Vezi Gh. Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 97-99.

²⁰³ *Ibidem*, p. 99-100.

²⁰⁴ Vezi *Analele Parlamentare*, și urm., p. 8 (București, 17 iunie 1829; *Ocârmuirea D-lui Deplin înputernicitul Prezident al Divanurilor Knejielor Moldaviei și Valahiei. Otledenia No. 6824*).

protectoare²⁰⁵. De asemenea, în prima „predlojenie”, Jeltuhin recomanda alegerea grabnică a „acelor din partea Divanului doi cileni *din boierii cei mai ispititi* (s.n.) cari știu pravilele locului, obiceiurile și starea pământului”²⁰⁶. Ca și în alte cazuri similare, trimiterea făcută de un oficial rus, cu bună știință, nu doar dintr-un automatism de limbaj, la „boierii cei mai ispititi”, direcționa alegerea în favoarea marilor boieri din rândul protipendadei, permițându-le să se prevaleze de experiența superioară în „slujbe mari”, asupra cărora avuseseră până atunci monopolul, și, bineînțeles, de „praxisul” lor de a „oblădui”. Adresa conținea și altă recomandare, căreia însă nu-i lipsea tonul imperativ, și anume de a se alege „cinovnic moldovan pentru lucrarea hârtiilor, care să știe și dialectul franțuzesc”, prezidentul punând „înainte a alege pe aga Asachi”²⁰⁷.

Boierii nu au urmat recomandarea lui Jeltuhin de a-l alege secretar pe aga Gh. Asachi, pretextând că acesta ar fi pus înainte „casnicele sale interesuri și alte împrejurări” pentru a refuza. În această situație, spunea adresa Divanului, boierii „s-au socotit” și l-au ales pe postelnicul Iordache Bucșănescu²⁰⁸, dar Jeltuhin a refuzat categoric de „a-l întări de cinovnic acestui comitet”, motivând că Bucșănescu „nu știe bine limba franțuzescă”, ceea ce era fals²⁰⁹ și că Divanului nu i se „cuvenea a preface alegerea prezidentului”, pretenție neconformă „regulamentelor”²¹⁰. *Instrucțiunile de la Petersburg* stipulau că secretarul avea să fie ales de Divan și întărit de prezident, opțiunea lui Jeltuhin nefiind decât o recomandare, dar pe care generalul avea suficiente mijloace și „argumente” să o impună. În timp ce aga Asachi putea oferi destule garanții în privința conformismului său, situația lui Iordache Bucșănescu era mult mai complicată, fiind foarte implicat în intrigile pentru domnie. Vechi „om de casă” al mitropolitului Veniamin, Iordache Bucșănescu era mijlocitorul obișnuit al corespondenței sale private²¹¹. Cu toate că avea bune cunoștințe de limba franceză, el era indezirabil în optica prezidentului, care nu agreea prezența în comitete a unor boieri, „depărtați de puterea cârmuitoare și nepurtători decât lucrărilor intrigii și a relei credințe”, în „traducere” – imprevizibili pentru administrația rusă²¹². Un

²⁰⁵ *Ibidem* (București, 20 iunie 1829; *Ocârmuirea D-lui Deplin înputernicitul Prezident al Divanurilor Knejielor Moldaviei și Valahiei. Otledenia No. 6936*).

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 8 (17 iunie 1829; *Ocârmuirea D-lui Deplin înputernicitul Prezident al Divanurilor Knejielor Moldaviei și Valahiei. Otledenia No. 6824*).

²⁰⁷ *Ibidem*.

²⁰⁸ *Ibidem*, p. 10.

²⁰⁹ În 1822, Iordache Bucșănescu insera într-o scrisoare către mitropolitul Veniamin Costache, refugiat la Colincăuți, în Basarabia, un rezumat al unui articol din „Journal de Francfort”, periodic în limba franceză așadar.

²¹⁰ Vezi *Analele Parlamentare*, și urm., p. 10.

²¹¹ Vezi corespondența din 1821-1830, publicată în Constantin Erbiceanu, *Documentele relative la Metropolia Moldaviei*, în idem, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888.

²¹² Vezi Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 101.

război al suspiciunilor stătea să izbucnească între asprul prezident rus și „bărboșii” evgheniști moldoveni, *preocupați mai mult decât orice altceva de intrigi privind domnia.*

Episodul alegerii „cilenilor comitetului de reforme” a aprins serios spiritele în rândul boierilor ținutași nereprezențați în Divanul Obștească. După ședința Divanului din 27 iunie 1829, viceprezidentul Divanului Cnejei Moldovei, generalul Mircovici, a primit o „jalobă întărită de patruzeci și una de iscălituri”²¹³ boierești, ai cărei autori pretindeau că alcătuirea Obșteștii Adunări a Divanurilor, pentru „alegerea unui Domn și [...] înființarea unei legiuri obștești” nu s-ar fi făcut „după vechiul obicei al pământurilor”, încălcând totodată „convenția Achermanului” și firmanul trimis de Poartă, care „a poruncit să [se] alcătuiască Divan după cum din vechime s-au obișnuit în pământul acesta”²¹⁴. Foarte nemulțumit de agitația creată, generalul Mircovici solicita Divanului explicații, „din care pricină mulți din boierii Moldovei sunt depărtați [...] a fi față obștii”, neparticipând la ședințele Obșteștii Adunări. Viceprezidentul găsea această excludere vătămătoare pentru „drepturile însușite” (atribuite) boierilor prin Convenția de la Akkermann „de a fi părtași la cercetarea [...] pricinilor ce se ating” de administrația internă a țării, dar, mai ales, pentru intenția Rusiei, consecvent urmărită și în continuare, *de a plasa întreaga dezbatere pe marginea Regulamentului Organic în interiorul instituțiilor țării, în Adunări și Divanuri.* Iritat de intrigile și clevetirile boierilor, de modul lor supărător de a „face politică”, Mircovici porunca ca numai boierii care „presudsfuiesc [vorbesc] în Divan”, „nu și pe la casele lor” să aibă drept de iscălitură pe hotărârile Divanului, motiv pentru care trebuiau stabilite noi reguli, mai bune, privind componența Adunării Obștești a Divanurilor, care să fie mai „reprezentative”²¹⁵.

Jalba, lipsită de cunoscutele referințe ideologice „cărvunare” privind legitimitatea convocării unei Adunări Obștești „reprezentative” a boierimii moldovene²¹⁶, era o înșiruire de argumente în favoarea unicei revendicări, „de a fi la Obșteasca Adunare toți boierii adunați cari se află în Iași”²¹⁷. Textul este foarte confuz, străbătut de la un cap la altul de înșăilări fără prea multă logică ale unor idei disparate. Este lipsit totodată de un fir unificator și de simț practic, fapt cu adevărat surprinzător dat fiind stilul obișnuit al petițiilor boierești, redactate în termeni simpli, cu idei și „ponturi” destul de puține dar clare, limpede exprimate și

²¹³ *Analele Parlamentare*, și urm., p. 11 (Iași, 12 iulie 1829, *Viș-Prezidentul Divanului Cnejei Moldaviei. Odilenia 5582*).

²¹⁴ *Ibidem*, p. 11 (Iași, 1 iulie 1829, *Tălmăcire dupe jaloba ce au dat 41 de boieri Exelenției Sale Viș-Prezident*).

²¹⁵ *Ibidem* (*Viș-Prezidentul Divanului Cnejei Moldaviei. Odelenia 5 582*).

²¹⁶ *Vezi Cristian Ploscaru, „Cărvunarii” și primele manifestări ale cugetării liberale în Moldova*, și urm., p. 107-113.

²¹⁷ *Analele Parlamentare*, și urm., p. 12 (*Tălmăcire dupe jaloba ce au dat 41 de boieri Exelenției Sale Viș-Prezident*).

argumentate. Semnatarii voiau ca Obșteasca Adunare a Divanurilor să fie cu adevărat a „obștei”, nu numai a unora dintre boieri, adică a evgheniștilor, acele „fețe care cugetă că ar avea dreptate” și care, mânați de intenții potrivnice boierilor celorlalți, de „pricini atingătoare obștii [...], ar avea cuget spre risipirea tuturor pământurilor”²¹⁸. Aduceau în sprijinul pretențiilor lor „tractatul de la Acherman și [...] a Sultanului hatîșerif [...] atingătoare de obșteștile așezămături”, care prevedeau reprezentarea în Adunarea Obștească a tuturor treptelor boierești, de la logofăt la sătrar, fapt care făcuse senzație în Moldova, pricinuind bucurie unora, supărare altora, și era, de bună seamă, cunoscut de toată lumea²¹⁹. Se poate recunoaște aici, cu destul de multă îngăduință și, mai ales, în virtutea limbajului folosit, un principiu de „reprezentativitate” și un spirit „cărvunar”, în baza cărora toți boierii, indiferent de treaptă, să fie reprezentați în Adunare prin deputați aleși, dar care este complet răsturnat în altă parte a textului, unde semnatarii solicită „să fie slobozi [prezenți] la această Adunare” toți boierii, indiferent de treaptă, cerere specifică „parveniților”, dar privită cu mari resentimente de toată boierimea de neam și complet străină gândirii politice cărvunare, adepta unui „regim parlamentar” aristocratic, bazat pe ideea reprezentării politice, nu a prezenței „de-a valma” a boierilor în instituții.

Existența acestei contradicții de fond s-a răsfrânt și asupra argumentelor folosite, la fel de contradictorii. Pe de o parte, semnatarii precizau că „Divanul Moldaviei s-au alcătuit din învechime din boieri cinstiți cu caftan de la vel logofăt până la vel șetar”, iar la Adunările Obștești aveau „intrare și glas și aceia care *au fost cinstiți cu asemenea numire* (s.n.)” în trecut²²⁰, adică atât vel dregătorii cât și biv vel dregătorii, excluzând boierimea care nu îmbrăcase caftan niciodată, nu tocmai puțină la începutul secolului al XIX-lea și cu adevărat numeroasă la data întocmirii jalbei.

Argumentul nu era numai contraproductiv pentru niște boieri care doreau ca toată tagma boierescă, fără vreo excepție, să fie prezentă în Adunarea Obștească, dar și contrazis în paragraful imediat următor. În acest paragraf se dădea un exemplu de asemenea Adunare Obștească „din învechime”, și anume aceea convocată de Constantin Mavrocordat „în pricina lăcuitorilor ce se numea vecini”, când domnul chemase la sfat, din motive specifice pricinii respective, pe toți boierii care doreau să fie prezenți, nu doar pe boierii căftăniți. S-ar putea spune că autorii au căzut în eroare, confundând anumite detalii legate de istoria instituțiilor țării, dar ei înșiși afirmă că pot pune la dispoziția generalului Mircovici, drept probă materială, o copie după „origihinalul” hrisovului respectiv, aflat „astăzi la Odesa în Muzeu”. Semnatarii pretindeau că toți „suntem miluiți cu boierii și stăpânim și averi nemîșcătoare și ne îndeletnicim cu slujbile acestui pământ”, dorind, pe

²¹⁸ *Ibidem*.

²¹⁹ Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 362 (Costache Conachi către Veniamin Costache).

²²⁰ Vezi *Analele Parlamentare*, și urm., p. 11 (Iași, 1 iulie 1829, *Tălmăcire dupe jaloba ce au dat 41 de boieri Exelenției Sale Viș-Prezident*).

temeiul poziției lor sociale de „boieri ai pământului”, să nu fie „depărtați de la șederea în Obșteasca Adunare”²²¹. Dar revendicarea lor finală, prezența în Adunare a „toți boierii adunați cari se află în Eși”, deschidea accesul în Adunare atât boierilor care nu erau stăpâni de moșii, cât și boierilor nepământeni, „ciocoilor” și „veneticilor”, disprețuiți de toată „boierimea pământului”.

Lămurirea marilor contradicții din text și caracterizarea acestuia nu pot fi accesibile cercetării decât văzând cine erau semnatarii jalbei respective. De mare folos este *Arhondologia* paharnicului Costandin Sion, autorul ei fiind foarte apropiat, ca stare socială și mediu de viață de condiția boierilor respectivi. „Costandin Vurghel spătar” este Constantin Burghilea, pe care „Ioan Sturdza l-a făcut spătar”. Se trăgea dintr-o familie pământeană emblematică pentru răzeșul, privilegiatul sau mazilul îmboierit pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor. În cazul său, ca și al multora care urmează în lista de semnături, Costandin Sion folosește mai toate clișeele de limbaj specifice descrierilor de familii socotite de el îndreptățite să facă parte din boierimea de neam, chiar dacă nu țin de vechea „nobleță” a țării. Costandin Burghilea, „moldovan, vechi mazil și răzăș de la ținutul Vaslui și Tutova”, era primul „din acest neam” care „s-a rădicat la boierie, încă în vremea lui Alexandru Moruz”²²², spre deosebire de vreo „năpaste” grecească sau bulgărească și de aceia din „prostime”, pe care domnul „l-au făcut” boier, nu „s-au rădicat” boier „din neamul lui”. Burghilea, stăpân la satul Ipate (Vaslui), era „moșinaș” cu Alecu Ianculeu, înrudit prin nepoata Smaranda Bogdan (fiica Ecaterinei Ianculeu) cu Iordache Roznovanu²²³. Aga Gheorghe Hermeziu, originar dintr-un neam de „răzășii de la Roșiori, din ținutul Neamțului”, „la boierie s-au rădicat [...] în vremea domnului [Alexandru] Moruz, pe la 1804”, ajungând agă spre sfârșitul domniei lui Ioniță Sandu Sturdza²²⁴. Costandin Sion dădea și alte detalii interesante despre acest Gheorghe Hermeziu, boier care ținea „de casa” vistiernicului Iordache Roset Roznovanu și era filorus, fiind printre puținii boieri care și-au trimis copiii la studii în Rusia²²⁵. Spătarii Grigorie și Dumitrache Codreanu, fii de boier sau, cum zicea Sion, „rădicați la boierie de înșiși ei”, se trăgeau dintr-un neam mai vechi, „aproape de 100 de ani rădicați la boierie”, originar din Boțești, ținutul Fălciu²²⁶. Codrenii erau înrudiți cu boierii Bosie (ramura basarabeană a familiei se numea

²²¹ *Ibidem*, p. 12.

²²² Costandin Sion, *op. cit.*, p. 37.

²²³ Corneliu Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, Iași, 1979, p. 77. Reamintim faptul că Smaranda Bogdan i-a destăinuit lui Iordache Roznovanu pe Iordache Catargiu, plecat la Paris în 1810, și că Alexandru Ianculeu a dus lui Apraxin memoriul „urzit” de Ciuntu Balș și Iordache Roznovanu împotriva lui Veniamin Costache la 1807, ceea ce atestă intimitatea relațiilor existente între familiile Roznovanu și Ianculeu.

²²⁴ Vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 301.

²²⁵ *Ibidem*, p. 301-302.

²²⁶ *Ibidem*, p. 103; Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 83.

Bosie Codreanu)²²⁷, dintre care Ilie Bosie, boier de la Fălciu, stăpân la Averești²²⁸, fost „arnăut la logofătul Todiraș Balș” (fratele lui Ciuntu Balș, socrul Roznovanului)²²⁹ era semnatar al jalbei, dar și unul din vechiii moșiilor lui Iordache Roznovanu („spătarul Dan, Bosie și comisul Costachi”) care „fac intrigi și-l conduc pe bătrân”²³⁰. „Spătarul Dan” era Dimitrie Dan, care locuia la Iași²³¹, dar se însurase „cu o răzeșiță la Oltenești”, ținutul Fălciu²³². „Comisul Costache” pare destul de probabil a fi Constantin Istrati, ce avea la ținutul Vaslui părți răzeșești în stăpânire la moșii Rosetești (Pribești, Ferești, Valea Ră, Moara Domnească, Tătăreni)²³³ și era de mulți ani „vătaf de curte la vistiernicul Iordache Roznovanu”²³⁴. Constantin și vărul său, Gavril Istrati, iscăliseră jalba, la fel și Sava Cornescu, „moșinaș” în stăpânirile Rosetești de la Oncești și Mărășani (Vaslui)²³⁵. Aga Gheorghe Negruți, din „*moldoveni, răzăși* de la Ireavca, ținutul Tutovei, *vechi mazili*”, „I-au făcut sardar” Constantin Balș Ciuntu în 1814, prin influența sa, fiind ani de zile (1804-1814) „logofăt al casei” Bălșești de la Trifești, și „s-au făcut agă [...] la Ioan vodă”²³⁶. Spătarul Vasile Veisa, viitorul „om de nădejde” al lui Mihail Sturdza vodă, Constantin și Mihail Veisa erau fiii lui Constantin Veisa, „diiacul de visterie” de la 1798²³⁷, îmboierit medelnicer de Alexandru Moruzi²³⁸, și probabil fuseseră atrași să semneze această jalbă, ce se dovedește a fi Roznovenească, de boierii Codreni și de Ilie Bosie, cu care se înrudeau prin mama Elena, născută Bosie Codreanu²³⁹.

Majoritatea acestor boieri aparținea ținuturilor învecinate: Vaslui, Tutova și Fălciu, reunindu-se într-o solidaritate politico-socială de factură locală boieri ținutași cu aceeași baștină, obârșii de neam și ascensiuni boierești similare, dar nu de nivelul Micleștilor, Vârnavilor, Râșcanilor sau Cuzeștilor, tot boieri ținutași din aceeași zonă, dar cu alt statut social și altă poziție, mai înaltă, cu pretenții de „mare boierime” și sensibil mai autonomă în raport cu protipendada Moldovei. Puțini dintre semnatori puteau revendica obârșia dintr-un vechi neam boieresc,

²²⁷ Vezi Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, și urm., p. 76.

²²⁸ Vezi Alexandru V. Perietzeanu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829 (II)*, în „Arhiva Genealogică”, I (VI), nr. 3-4, 1994, p. 303.

²²⁹ Vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 24.

²³⁰ R. Rosetti, *op. cit.*, I, p. 97, n. 34.

²³¹ Vezi Alexandru V. Perietzeanu-Buzău, *Vidomostie de boierii (III)*, și urm., p. 173.

²³² Vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 67.

²³³ Vezi Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 71, 73-74.

²³⁴ Costandin Sion, *op. cit.*, p. 91.

²³⁵ Vezi Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 74.

²³⁶ Costandin Sion, *op. cit.*, p. 186-188.

²³⁷ *Documente*, în „Ion Neculce”, V, 1925, fascicola 5, p. 130 (Iași, 22 septembrie 1798). S. Saul cumpără cu 685 lei casele Elenei S. Veisa din Muntenimea de mijloc.

²³⁸ Vezi Costandin Sion, *op. cit.*, p. 42.

²³⁹ Elena, măritată cu Constantin Veisa, tatăl lui Vasile, era fiica armașului Ioniță Bosie Codreanu. Vezi Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, și urm., p. 76.

majoritatea nu îndeplinea cerința pusă în față de vechea „nobleță”, ca eligibilitatea în Adunarea Obștească să fie condiționată de obârșia deputatului dintr-o familie îmboierită cel puțin cu trei generații în urmă. În schimb, înaintările rapide în ranguri mari și puterea de care s-au bucurat unii dintre ei în vremea caimăcămiei lui Ștefan Vogoride și a domniei lui Ioniță Sandu Sturdza le hrăneau ambiția de „nobleță” și „gărgăunii” de bărbați cu greutate politică. O altă parte a jăluitoarelor se poate să fi aderat la „jalobă” din convingere, fiind boieri basarabeni, stabiliți în Moldova după încetarea domniei lui Ioniță Sturdza²⁴⁰, aspirând la un statut similar cu acela al „parveniților” din Basarabia, care participau la viața politică în virtutea *Așezământului obrazovanilei Basarabiei*. Apar în lista de semnatari Vasile Buzdugan, alegător la 1818, membru al judecătoriei Orhei între 1822 și 1825²⁴¹, stabilit la Iași înainte de 1829²⁴²; aga Constantin Carp, din ramura basarabeană a familiei, cumnat cu Sandu Teodosiev, cap al „parveniților” din Basarabia²⁴³, domiciliat la Iași în 1829²⁴⁴; Grigore Tufescu, stabilit și el la Iași în 1829²⁴⁵, frate cu boierul genealogist Constantin Tufescu din Basarabia²⁴⁶. Alături de ei, spătarul Grigore Carp, prieten și „căuzaș” al lui Ionică Tăutu²⁴⁷ la 1822-1824, pare a fi oarecum rătăcit în acest grup de fidelitate roznovenească, fiind singurul ale cărui opțiuni „cărvunare” le cunoaștem.

Protestul insistent al acestor boieri se explică și prin faptul că, la 1829, *nici unul* nu era în „slujbă” la isprăvnicii, sămeșii sau în Divanurile țării, pentru ca între august 1829 și 1831 o parte a petenților să primească „sinecura” mult dorită: Dimitrie Codreanu, ispravnic la Covurlui (numit la 29 august 1829), Grigore Carp, ispravnic la Vaslui (20 octombrie 1829), Gheorghe Buzdugan, sameș la Vaslui (20 octombrie 1829), Mihalache Pascal, la isprăvnicia de Iași (27 august 1829), Grigore Codreanu, ispravnic la Suceava (6 aprilie 1831) etc.²⁴⁸

Afilieră acestor boieri la „taraful” vistiernicului Roznovanu, din a cărui „casă” se ridicaseră la boierie mai mulți dintre ei, este confirmată de consulul francez Lagau, care-i plasa pe „unii boieri” cu vederi reformatoare, „din clasa a

²⁴⁰ Începând cu anul 1823, mai mult de 8 000 de persoane din Basarabia se „repatriaseră” în Moldova. Vezi *Documente privitoare la istoria românilor*, XVI, și urm., p. 1111 (7 august 1823, Iași, Hugot către Chateaubriand).

²⁴¹ Vezi Gh. Bezviconi, *Boierimea din Moldova dintre Prut și Nistru*, și urm., p. 21.

²⁴² Vezi Alexandru V. Perietzeanu-Buzău, *op. cit.*, p. 175.

²⁴³ Sora sa, Maria, era măritată cu Teodosiev. Vezi Gh. Bezviconi, *Boierimea din Moldova dintre Prut și Nistru*, și urm., p. 23.

²⁴⁴ Vezi Alexandru V. Perietzeanu-Buzău, *op. cit.*, p. 176.

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 175.

²⁴⁶ Vezi Gh. Bezviconi, *Boierimea din Moldova dintre Prut și Nistru*, și urm., p. 62; Costandin Sion, *op. cit.*, p. 279.

²⁴⁷ Vezi Cristian Ploscaru, „Cărvunarii” și primele manifestări ale cugetării liberale în Moldova, și urm., p. 106.

²⁴⁸ Vezi Lucian-Valeriu Lefter, *Dregătorii ținuturilor Moldovei. Condica din anii 1827-1831*, în „Revista Istorică”, tom XVIII, nr. 1-2, 2007, p. 109-120.

doua și a treia”, „sub drapelul” lui Iordache Roznovanu, „care este șeful lor”²⁴⁹. Acești boieri „reformatori” nu pot fi identificați cu „cărvunarii”, care, câți au rămas dintre cei de la 1822, căutau tot pe atunci să-l „înâlțe” domn pe Ionică Tăutu. Mai mult, consulul francez puncta faptul că boierii conduși de Iordache Roznovanu beneficiau de sprijinul Rusiei, ceea ce exclude iarăși posibilitatea de a fi vorba de „cărvunari”, cunoscuți ca ostili sau măcar prudenți față de ingerința rusească. Comentând situația respectivă în cheia spectrului politic francez, Lagau constata că „Rusia, care altădată s-a străduit să fortifice aici [în principate] aristocrația, pare a-i favoriza acum pe acei care vor să o dezorganizeze în profitul democrației” (!?)²⁵⁰.

Alt aspect care întărește presupunerea că întreaga acțiune fusese pusă la cale de Iordache Roset Roznovanu se referă la jaloaba dată anterior de aceeași boieri „elciului [rusesc] din Țarigrad, D. Ribopière”, fără a urma calea reglementată pentru expedierea petiției, stabilită de administrația rusă, care dispusese ca jalbele să fie date marelui logofăt al Divanului împlinitor, de unde să ajungă, pe filiera viceprezidentului Divanului, la prezidentul plenipotențiar²⁵¹. Pe de altă parte, cine ar fi putut să pună la dispoziția petiționarilor o copie după hrisovul lui Constantin Mavrocordat, aflat la acea dată „la Odesa la Muzeu”, dacă nu un „stâlp al țării”, care să aibă cunoștința de acest detaliu și relațiile necesare pentru a procura copia. Singurul mare boier moldovean cu pretenții de domnie aflat în acel moment într-o zonă apropiată Odessei era Iordache Roset Roznovanu, exilat în mai 1829 la Chișinău, și mutat din „poruncă înaltă” la Ecaterinoslav, capitala guberniei Cherson, din care făcea parte și orașul Odessa, pe unde Iordache Roset Roznovanu a trecut în drum spre noua destinație a exilului său²⁵². De la Odessa protesta Langeron împotriva surghiunirii sale²⁵³, fără prea mult efect, dar se pare că scrisorile și memoriile trimise de Iordache Roset Roznovanu generalului Mircovici, la 13 martie 1829, avuseseră un anumit impact politic, în legătură cu jalba „ce au dat 41 de boieri” aceluiași Mircovici²⁵⁴.

Două acte asemănătoare în conținut pot fi asociate cu jalba ținutașilor și întăresc presupunerea că acesta din urmă a făcut parte dintr-un scenariu politic urzit de către Roznoveni, cu ajutorul lui Mircovici și Langeron, având scopul de a pregăti candidatura lui Iordache Roznovanu sau a fiului Neculai la domnia Moldovei. Primul dintre acte aparține generalului Mircovici, fiind un raport către

²⁴⁹ *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, și urm., p. 47 (Iași, 7 aprilie 1827. Lagau către Damas).

²⁵⁰ *Ibidem*, p. 48.

²⁵¹ Nu am avut acces la instrucțiunile sau regulamentul care stabilea procedura de exercitare a dreptului de petiție, singura mențiune, suficientă pentru a lămuri această chestiune importantă, parvenind de la Costache Conachi, care exclama: „Vai de norodul acela când tănguirile lui au a ajunge la urechile stăpânitorului prin funcționarii statului”, adică a marelui logofăt. Apud Paul Păltânea, *op. cit.*, p. 127.

²⁵² Radu Rosetti, *Familia Rosetti...*, I, și urm., p. 95, n. 15.

²⁵³ *Ibidem*, n. 16.

²⁵⁴ *Ibidem*, n. 11.

Jeltuhin despre împărțirea boierilor moldoveni în „clasuri”, după rang, luând ca model „istoria ce a scris pentru Moldova” Dimitrie Cantemir și un „așezământ” de la 1758 al lui Matei Ghica vodă, care „în original se află la d-lui vistierul Iordache Roset Roznovanu”. Raportul avea o miză politică subînțeleasă, incluzând în „starea I-a, care se numesc boieri mari” *toate rangurile de la „șetrarul mare”* în sus, recunoscând rangurilor divănite din vremea ultimilor domni fanarioți (logofăt, vornic, hatman, postelnic, spătar, vistiernic și paharnic) doar calitatea de „boieri de sfat”, „sfetnici domniei”, dar tot boieri de „clasul întâi” ca și ceilalți²⁵⁵. Celălalt document, *Note sur la réorganisation de l'ordre judiciaire en Moldavie* (1829), publicat de Vlad Georgescu fără a se indica autorul²⁵⁶, se potrivește ideilor lui Nicolae Roznovanu, după cum indică și descrierea făcută petentului de către istoricul menționat („un mare boier, care vede cu ochi buni europenizarea, dar în limite acceptabile pentru clasa sa”), alcătuiind „un curios amestec de idei liberale și de concepții conservatoare”²⁵⁷. Ideile principale și, pe alocuri, formulările sunt similare aceloră din memoriul *Réflexion sur les droit[s] d'élection* (1826), întocmit de Nicolae Roznovanu și adresat curții rusești²⁵⁸, din care cea mai frapantă este propunerea ca Adunarea Obștească a țării să fie „deschisă pentru toate rangurile care au drept de a participa [proprietari, în vârstă de peste 29 de ani] fără nici o excepție” (primul text)²⁵⁹ și alegerea domnului să se facă de o Adunare Obștească, formată din „toți boierii născuți nobili și titulari [de rang], proprietari și în vârstă de cel puțin 29 de ani (s.n.)”, adunați într-o anumită zi la Mitropolie (al doilea text)²⁶⁰. De asemenea, în *Note sur la réorganisation de l'ordre judiciaire*, autorul se pronunța în favoarea „unui șef [domn] drept, dar sever, observator intransigent” al ocârmuirii, idee pentru care pleda Nicolae Roznovanu, socotind că un domn autoritar, ca „Vorontov și Kutuzov [...] se potrivește la o mică eparhie ca a noastră”²⁶¹.

Incoerențele jalbei se explică prin faptul că petiționarii nu au primit textul de-a gata, ci l-au întocmit după mintea lor, ideile cărvunare, nu foarte dragi lui Iordache Roset Roznovanu, negăsindu-și susținători nici printre boierii iscăliți. Petenții, urmând interese proprii și dorind să contracareze ideea „reprezentării” doar prin „deputați” aflați la a treia generație de boieri, încropeau o demonstrație a „îndreptăririi” lor la „ședere în Obșteasca Adunare”, sprijinită pe argumentul că toți boierii moldoveni, la vremea lor, „dimpreună cu numirea [în slujbă] au primit și

²⁵⁵ Vezi *Analele Parlamentare*, și urm., p. 228-233 (21 iunie 1829, *Raport către Jeltuhin*). La data întocmirii raportului, Iordache Roznovanu fusese deja surghiunit, dar probabil că înaintase lui Mircovici o copie, odată cu „scrisorile și memoriile” din aprilie 1829.

²⁵⁶ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...*, p. 175-184 (1829, *Note sur la réorganisation de l'ordre judiciaire en Moldavie*).

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 184.

²⁵⁸ *Ibidem*, p. 135-139 (Odessa, 14 octombrie 1826, *Réflexion sur les droit[s] d'élection*).

²⁵⁹ *Ibidem*, p. 183 (Iași, 1829, *Note sur la réorganisation de l'ordre judiciaire en Moldavie*).

²⁶⁰ *Ibidem*, p. 138 (*Réflexion sur les droit[s] d'élection*).

²⁶¹ Radu Rosetti, *Familia Rosetti...*, I, și urm., p. 97, n. 34.

nobilită²⁶², condițiile de vechime a neamului și, bineînțeles, pretențiile de „nobleță de sânge” ale acelor „fețe care cugetă că ar avea dreptate”, evgheniștii, neavând în opinia lor, a „parveniților”, vreun temei în „obșteștile așezămături”, mai vechi sau mai noi²⁶³. O asemenea afirmație era nu numai falsă, de vreme ce existaseră în Moldova veritabile „dinastii” de vel logofeți, vel vornici și vel vistiernici din familiile Balș, Sturdza, Cantacuzino sau Roset, iar boierimea de neam cu rădăcini de peste 200 de ani era de ordinul câtorva zeci de familii, dar și compromițătoare pentru partizanii ei, care cu greu ar fi adunat adepți din neamurile boierești de veche tradiție, extrem de atașate față de obârșia lor respectabilă.

În condițiile polarizării discuțiilor pe marginea îndreptățirii boierilor de a participa la viața de stat, ilustrând importanța deosebită acordată obârșiei neamului și vechimii în „slujbele pământului”, acțiunea boierilor petiționari, chiar dacă fusese inițiată din umbră de un „stâlp al țării” cu veleități la domnie, avea șanse de reușită numai în cazul unei susțineri puternice din partea autorităților ruse, interesate de satisfacerea revendicărilor trecute în jalbă. Drept dovadă, reacția oficialităților rusești din principate s-a manifestat cu o promptitudine deosebită, la 12 septembrie 1829 viceprezidentul Divanului Cnejei Moldovei, generalul Mircovici, comunicând Divanului într-o adresă „foarte și tare grabnică” însărcinarea de a numi o comisie care să întocmească „izvoade lămurite și adevărate (s.n.) de boierii tuturor clasurilor [...] în curgere de șapte zile neapărat”²⁶⁴. Comisia era deja constituită după două zile. Presiunile rusești, probabil foarte mari, nu au permis „cilenilor” Adunării să tergiversese procedurile, ca de obicei, atunci când le erau lezate interesele. Din ea făceau parte, lucru iarăși surprinzător, doar doi boieri din protipendadă, Constantin Catargiu și Iorgu Ghica, alături de trei dintre petiționarii ținutași, Gheorghe Hermeziu, Vasile Pogor și Vasile Buzdugan, situație nemaiîntâlnită și explicabilă doar prin bunăvoința oficialilor ruși față de revendicările celor din urmă, bunăvoință dictată de interese, *de intenția răsturnării raportului de forțe din cadrul boierimii moldovene*.

Urmărind toate aceste tribulații, tensiuni și delimitări de poziții din cadrul boierimii moldovene pe parcursul unui întreg deceniu, se poate lesne observa că *socialul* a reprezentat fundamentul puterii politice a marii boierimi, autoritatea sa decurgând din tipul de *stăpânire a satelor* propriu principatelor române, unde boierimea a fost în primul rând o *aristocrație funciară*. Din acest motiv gândirea politică și „reformismul” marii boierimi, *boierismul* însuși, s-au orientat permanent în direcția întăririi autonomiei stăpânirii funciare și a relațiilor sociale pe care le genera în raport cu administrația de stat, care, prin aparatul fiscal și instituția ispravnicului, perturba echilibrul *sistemului social tradițional*, afectând autoritatea și prestigiul familiilor boierești pământene. Protejarea proprietății și a relațiilor

²⁶² *Analele Parlamentare*, și urm., p. 11.

²⁶³ *Ibidem*, p. 12.

²⁶⁴ *Ibidem*, p. 13 (Iași, 12 septembrie 1829, *Viș-Prezident Divanului Knejei Moldaviei*, No. 7 608).

sociale specifice acesteia a reprezentat principala miză politică a noianului de memorii privind *reforma visteriei*, dintre care poate cel mai cunoscut, *O închipuire*, al vistiernicului Iordache Roset Roznovanu. Acesta propunea „obștească legătură în contribuție [fiscală] a toate stările lăcuitorilor”, pentru a „să face într-un cuvânt *legătură naționalicească*”, dar scopul concret al acestei „închipuiri” era cât se poate de practic și avantajos pentru stăpânul de sate, deoarece, cumva în compensație, Roznovanu solicita ca țaranul „să lucreze îndoite zilele boerescului”, „de a rămâne privileghiul scutelnicilor” și „de a fi volnici cei ce au moșii să aducă și să aibă câți oameni [străini] ar voi pe moșiile lor”, stăpânul neputând aduce „oameni streini” (scutiți de bir) fără acceptul visteriei. Toate aceste câștiguri, atât ca venituri cât și ca autonomie a stăpânirii, erau covârșitor mai mari, comparativ cu cei 312 lei pe an de plătit „la haznaua țarei” în cazul unei moșii de întindere medie²⁶⁵.

Din perspectivă politică, s-ar putea spune că, până în epoca regulamentară, *sistemul social tradițional* a asigurat protipendadei o autoritate socială în creștere, pe măsura consolidării „sistemei boierești” de putere, care plasa într-o ordine și ierarhie de prestigiu și „evghenie” întreaga boierime din țară, limitând posibilitatea apariției în scena puterii a unor forțe sociale concurente marii boierimi pământene.

Existența unei „boierimi secundare”, ca forță socială având o funcție politico-socială comparabilă cu a burgheziei sau „stării a treia” din Occident este contrazisă de realitatea dezvăluită de sursele interne ale epocii. Aflate în vârful edificiului social și controlând instituțiile statului în manieră oligarhică („sistema magnaților”), „marile familii” nu au îngăduit „boierimii de țară” să se manifeste politic în cadrul instituțiilor tradiționale, aceasta menținându-se într-o stare de dependență față de protipendadă, de ale cărei „slujbe boierești” și favoruri depindea ascensiunea socială în epocă.

Dacă boierimea mărunță, etichetată drept „parvenită”, într-un climat politic tot mai tensionat, incluzând boiernași, mazili, neamuri și privilegheți, a fost nevoită să-și păstreze fidelitatea față de „marile case” boierești, pentru a-și prezerva statutul social, pentru a accede la slujbe și resurse, în schimb familiile marii boierimi de neam, dar din afara protipendadei, excluse de la dregătoriile divănite, din „sistema” de putere a țării, au încercat să-și recupereze poziția socială și politică pierdută, pretinzând o legitimitate nobiliară similară cu a protipendadei.

În acest context, politica avea să se desfășoare în spațiul social al câtorva zeci de familii boierești în fiecare din principate, legitimitatea politică rămânând strâns legată de *sistemul social tradițional* și de atributele *nobleții*, în raport cu care aveau să se definească în continuare „drepturile politice” ale elitei (stăpânirea de avere nemișcătoare, obârșia neamului și rangul). Marea dispută politică dintre *magnați* și *cărvunari*, ultimii numiți pe nedrept „parveniți”, petrecută în fapt între familii

²⁶⁵ Vezi *O închipuire de Iordache Ruset Roznovanu (de pe la începutul veacului XIX)*, în „Arhiva”, IX, nr. 9-10, 1898, p. 604-605.

comparabile ca vechime, nu și ca putere în epocă, confruntare în care adevărații „parveniți” au avut un rol decorativ și subordonat protipendadei, s-a desfășurat pe acest teritoriu social, vizând atât ponderea fiecăreia din părți în instituții, cât și definirea „noblețai” ca fundament al accesului la viața politică.

„MAGNATS”, „CHARBONNIERS”, „PARVENUS”: RESEAUX SOCIAUX ET ACTIONS POLITIQUES EN MOLDAVIE (1822-1829)

Résumé

L'article analyse les rapports sociaux et les enjeux politiques parmi les boyards de la Moldavie, durant une période où les différents acteurs cherchaient un nouveau gouvernement. On voit ainsi, à travers les sources, les alliances matrimoniales et les solidarités clientelaires, les options idéologiques et les démarches pratiques des partis.

Ce qui se détache, c'est la prééminence du *social* face au *politique*. Le pouvoir de la grande noblesse („les grandes familles”) a été fondé sur le système de subordination traditionnelle, qui y assurait la fortune et la décision à la fois. Les petits boyards se sont intégrés, en plan second, dans le même système.

Les rivalités entre les sois-dites „magnats” et „charbonnières” furent, en effet, une querelle au milieu de l'élite sociale dirigeante, qui voulait préserver son monopole politique à certaines degrés d'exclusion. Dans tous les cas, le critère pour l'accès au pouvoir était l'origine noble.

RELATĂRI DE CĂLĂTORIE CA SURSĂ PENTRU O ISTORIE SOCIALĂ A ALIMENTAȚIEI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE (SECOLUL AL XIX-LEA)

BOGDAN POPA

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Domeniu puțin privilegiat, subsumat adesea istoriei agriculturii¹, istoria alimentației se distinge prin căutarea faptului comun², aparent nesemnificativ, fără a ignora, desigur, elementele extraordinare. Factorii determinanți ai istoriei alimentației sunt: stratificarea socială și structura proprietății funciare, evoluția producției și a comerțului, clima, mentalitățile, religia propriu-zisă și religiozitatea. Istoria alimentației este o parte a istoriei sociale sau culturale prin aplecarea către individ sau grupuri bine definite, dar mai ales prin legătura cauzală cu structura societății, în sensul propriu al termenului.

Datorând mult, ca majoritatea temelor abordate în ultimele trei-patru decenii de istoria socială și culturală, cercetărilor de antropologie, istoria alimentației a preluat de la acestea cronologia laxă³, fapt care, pentru istoric, poate constitui o problemă reală de încadrare într-o epocă bine precizată. Evenimentele majore, care au marcat schimbări fundamentale în societate, de ordin politic, economic sau în privința mentalităților, au influențat într-o mai mică măsură structura propriu-zisă a hranei, ceea ce nu înseamnă că se neagă o serie de fenomene comune și în ziua de azi, precum legătura intimă dintre război și foamete, de pildă.

Dacă modalitățile propriu-zise de a mânca (evoluția treptată către furculiță și cuțit), studiate de Norbert Elias⁴ în anii 1930, reprezintă și astăzi un set de norme

¹ Vezi Simona Nicoară, *De la modelul creștin al cumpărării la dieta alimentară modernă. Marile mutații ale structurii gustului și consumului (secolele XVI-XX)*, <http://hiphi.ubbcluj.ro/hiphi/institute/antropologie/De%20la%20modelul%20crestin%20al%20cumpararii%20la%20dieta%20alimentara%20moderna.pdf> (ultima consultare: 18 iunie 2009).

² Vezi Massimo Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*. Iași, Polirom, 2003, p. 11.

³ Vezi Massimo Montanari, *op. cit.*, p. 7.

⁴ Vezi, pe larg, Norbert Elias, *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice. I. Transformări ale conduitei în straturile laice superioare ale lumii occidentale*, Iași, Polirom, 2002, p. 126-171.

variabile și indică formele de comportament ale unei societăți într-un anumit moment, inclusiv moda și încercările de (auto)diferențiere externă (între religii sau regiuni, de exemplu) sau internă (între grupurile sociale), ceea ce se mănâncă în sine variază mult mai puțin, fără a se putea obligatoriu vorbi despre monotonie.

La originea studiului de față stau scrierile lui Johann Georg Kohl (1808-1878) și Rudolf Neumeister (1822-1909). Dacă cel dintâi, un cunoscut geograf, a străbătut Basarabia, Bucovina, Banatul și frontiera dunăreană în călătorii distincte, întreprinse între 1840-1842, cel de-al doilea a locuit douăzeci și trei de ani la București (din 1844 până în 1867), unde a ajuns până la demnitatea de pastor al comunității evanghelice și profesor de limba germană la Sf. Sava. Fără a fi unite de vreo legătură cauzală, fragmentele din scrierile lui Johann Georg Kohl și Rudolf Neumeister conțineau referiri asemănătoare la experiențele alimentare ale celor doi autori menționați. O lectură atentă a acestora denotă existența unui (a) orizont al așteptării, urmat de (b) un șoc cultural și (c) de o conștientizare a diferențelor legate de alimentația specifică poporului român.

Orizontul așteptării alimentare (a) reiese din episodul reținerii unui grup de călători, pe timpul nopții, la un pichet de grăniceri de pe Dunăre. Înfomețați, călătorii, un grup eterogen despre a cărui componență Johann Georg Kohl nu a dat foarte multe detalii, au cerut ceea ce li se părea, probabil, o cină frugală: pâine (pe cât posibil albă), pește uscat, poate slănină, vin sau șliboviță. Șocul cultural alimentar (b) a fost generat de răspunsul grănicerilor români, care, chiar aflați la sfârșitul perioadei de gardă, deci cu proviziile terminate, și în condițiile în care în regimentele grănicerești exista un ofițer însărcinat cu organizarea aprovizionării⁵, nu ar fi putut oferi slănină (doar doi aduseseră de acasă), ci doar mămăligă, sare (obiect de contrabandă la frontiera dunăreană la jumătatea secolului al XIX-lea) și un rest de brânză, iar de băut (înțeles ca o completare a cinei și nu ca act social) apă din Dunăre. Conștientizarea diferențelor (c) reiese atât din observația cu care Johann Georg Kohl încheia momentul menționat (faptul că mămăliga reprezenta hrana de bază a românilor din toate provinciile istorice)⁶. Pe aceeași linie a conștientizării diferențelor se înscrie răspunsul lui Rudolf Neumeister la întrebarea directă a reginei Prusiei asupra existenței unui fel de mâncare specific românesc. Mămăliga a fost răspunsul firesc al pastorului luteran, primit de familia regală în audiență și reținut la dejun în anul 1855⁷.

Evident, cele două texte nu sunt singulare. Pentru studiul de față am avut în vedere perioada delimitată, formal, de anii 1830-1850. Au fost două decenii de

⁵ Vezi „Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont, duce de Ragusa”, „Charles B. Elliot”, în Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 189.

⁶ Vezi „Johann Georg Kohl”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. IV, 2007, p. 122-123.

⁷ Vezi Rudolf Neumeister, *Erinnerungen eines Diaspora-Geistlichen*, Potsdam, Edmund Stein, f. a., p. 167 (o selecție a fragmentelor relevante este în curs de publicare în volumul V al colecției *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*).

relativă stabilitate politică, marcate de așezarea relațiilor agrare pe bazele puse de Regulamentele Organice. Creșterea numărului zilelor de clacă și a volumului schimburilor comerciale⁸ au influențat decisiv producția⁹ și implicit consumul de hrană și variațiile acestuia în funcție de stratificarea socială.

Dintr-un total de 71 de relatări cuprinse în volumele al III-lea și al IV-lea ale seriei noi a colecției de documente *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, nu mai puțin de 36 conțin cel puțin referiri sumare la aspecte legate de alimentație¹⁰. Totuși, nu toate impresiile de moment și amintirile mai târzii despre alimente și alimentație, cu o pondere de altfel destul de scăzută în ansamblul relatărilor de călătorie, pot fi citite conform grilei ideale ce se desprinde din evenimentele trăite de către Johann Georg Kohl în noaptea petrecută la pichetul de grăniceri.

Atenția cercetătorului poate fi atrasă și de o altă relatare cu valoare de exemplu: cea a lui Charles B. Elliott. Acesta s-a aflat în 1835 în zona sudică a Banatului și Olteniei. Mai întâi, medicul englez a cumpărat lapte de la un țăran din zona Moldovei Noi, primind de la acesta, mai mult cu de-a sila, un rest de mămăligă și câteva prune, fapt ce arată că nu doar străinii, ci și localnicii aveau propriile așteptări, propriul șoc cultural și un fel aparte de a conștientiza diferențele. Găzduit apoi de ispravnicul de la Cerneți, Charles B. Elliot a căpătat trei mese consistente: cafea și pesmeți la micul dejun; pește sărat, caviar, castraveți murați, supă, vită cu sos, carne de pasăre, miel cu mazăre, pește, varză acră, struguri, piersici, pere, nuci, cafea, ciubuc, prânz după care o siestă pare să se fi impus de la sine; o cină (de fapt, prima masă propriu-zisă împreună cu familia ispravnicului) constând din fructe, carne friptă de pasăre, ouă ochiuri, lapte fiert, salată și brânză. Pentru Charles B. Elliott șocul cultural pare să fi fost legat de obiceiurile asociate mâncatului, el confundând gestul spălatului pe mâini înainte de masă (împrumutat din lumea orientală) cu obiceiul englezesc de a mânca unt ca aperitiv¹¹.

⁸ Vezi Gheorghe Platon, *Observații privind economia domeniului moșieresc în Moldova primei jumătăți a secolului al XIX-lea*, în Gheorghe Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. VI, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 71; cf. Bogdan Murgescu, *Tratatul de la Adrianopol și limitele impactului său asupra exporturilor românești de cereale*, în Maria Mureșan (coord.), *Economie, instituții și integrare europeană*, București, Editura ASE, 2007, p. 69.

⁹ Vezi Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Corint, 2003, p. 294-295.

¹⁰ Este vorba despre următorii călători: Stepan Fiodorivici Dobronravov, Miklós Barabás, Franz Joseph Adolph Schneidawind, Charles de Bois-le-Comte, Adrien Louis Cochelet, Adolf Schmidl, Lorenzo Valerio, Charles B. Elliot, Helmuth von Moltke, Eugène Stanislas Bellanger, Charles Lemercier de Longpré baron d'Haussez, P. Gegő Elek, Edmund Spencer, Nathaniel Burton, Partenie, Auguste Labatut, Eremit von Gauting, Raoul Perrin, Edouard Antoine Thouvenel, John Paget, Domenico Zanelli, Nikolai Karlovici Giers, Johann Georg Kohl, Carol Guébbart, Laura Ida Pfeiffer, J. D. F. Neigebauer, Alexis de Valon, Ürmösy Sándor, Anne Gabrielle de Cisternes, Ivan Botianov, Ernst Anton Quitzmann, Friedrich Uhl, Xavier Marmier, Xavier Hommaire de Hell, Anton Wasniewski, Hippolyte Félix Desprez.

¹¹ Vezi „Charles B. Elliot”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, 357-359.

În antiteză, Eugène Stanislas Bellanger remarca și lauda obiceiul caselor boierești de a se aduce mesenilor apă și săpun înainte de ospăț¹². Rezultă că nu doar alimentele și rețetele specifice, ci și felul în care se stătea la masă poate fi citit conform grilei așteptare-șoc cultural-conștientizare.

Se naște o întrebare firească: în ce măsură sunt relatările de călătorie o sursă relevantă pentru o istorie socială a alimentației din spațiul românesc în secolul al XIX-lea? Sunt impresiile stârnite de hrană și de obiceiurile asociate acesteia izvoare credibile pentru o istorie socială a alimentației din spațiul românesc în secolul al XIX-lea?

Scopul studiului de față este de a aprecia valoarea de sursă a relatărilor de călătorie pentru o istorie socială a alimentației din spațiul românesc în secolul al XIX-lea. Teza pe care vom încerca să o demonstrăm este că relevanța documentară a textelor scrise de călători sau de rezidenți străini în țările române nu constă într-atât în informațiile extrase din fiecare autor în parte, cât în abordarea de tip comparatist, între călătorii și rezidenții înșiși, precum și între observațiile și amintirile acestora și datele oferite de sursele interne contemporane lor. Este posibilă și o altă comparație: între rezultatele obținute prin corelarea datelor din relatările de călătorie și din sursele interne contemporane, pe de o parte, și concluziile cercetărilor ulterioare asupra alimentației ca problemă socială în Vechiul Regat și apoi în perioada interbelică, precum și după cel de-al doilea război mondial, pe de altă parte.

Din punct de vedere metodologic, am preferat selectarea informațiilor comune majorității celor 36 de relatări de călătorie deja amintite, în încercarea de a obține o imagine de ansamblu asupra alimentației din Țările Române de la mijlocul secolului al XIX-lea. Am comparat rezultatele astfel obținute cu informațiile oferite de surse interne contemporane (*Topografia Țării Românești* de Constantin Caracaș și *Peregrinul transilvan* al lui I. Codru-Drăgușanu)¹³ precum și cu rezultatele cercetărilor asupra alimentației întreprinse la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima parte a secolului al XX-lea. Acestea din urmă au fost prilejuite de momente precum jubileul regal și pregătirea Expoziției Generale Române din 1906, răscoala din 1907, reforma agrară de după primul război mondial, iar către sfârșitul deceniului 1930-1940 de cercetările școlii sociologice ale lui Dimitrie Gusti, dar și de cele ale adepților eugeniei sau de cei ai popularizării culturii fizice.

Am identificat în acest mod următoarele trăsături generale ale istoriei alimentației populației românești din secolul al XIX-lea.

¹² Vezi „Eugène Stanislas Bellanger”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, 2006, p. 468.

¹³ Vezi Pompei P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei de Dr. Constantin Caracaș (1800-1828)*, București, Tipografia „Bucovina” I. E. Toroușiu, 1937; I. Codru-Drăgușanu, *Călătoriile unui român ardelean în țară și în străinătate (1835-44). Peregrinul transilvan*, București, Tipografia Societății „Cultura Neamului Românesc”, 1923.

Porumbul predomina în alimentație. Mămăliga, „aproape singura lor hrană”¹⁴ pentru Friedrich Uhl, „unica mâncare a țăranilor” după Constantin Caracaș¹⁵, a fost cel puțin văzută de la distanță de călători¹⁶. Pentru a se face mai bine înțeleși, Eremitul din Gauting (în 1838), Raoul Perrin (în 1839), Ivan Botianov și Xavier Marmier (ambii în 1846) observau similaritatea cu *polenta* larg răspândită în Italia și încercau comparații cu alte spații geografice și culturale, respectiv Africa de Nord și Spania, unde cuscusul și *olla podrida* erau la fel de răspândite printre oamenii de rând¹⁷.

În ciuda aparentei uniformități a mămăligii, al cărei areal se suprapunea, conform opiniei generale ce predomina printre călătorii străini, peste toate ținuturile locuite de români, existau variații ce par să fi ținut de tradițiile alimentare proprii fiecărei populații, precum și de condițiile regionale de climă. Astfel, conform lui Ernst Anton Quitzmann, sașii din Transilvania cultivau cereale pentru comerț, dar mâncau mai mult cartofi¹⁸. Johann Georg Kohl se folosea de comparația cu predominanța cartofului pentru a explica cititorilor de limbă germană importanța porumbului și a mămăligii. Același geograf și călător german constata o „notabilă îndărătnicie”: pâinea nu făcea parte dintre produsele alimentare larg răspândite în țările române¹⁹. Grâul, „prin excelență cereala civilizației”²⁰, era cultivat îndeosebi în Țara Românească²¹, pentru a fi exportat²², dar și folosit la masa familiilor boierești²³ sau a orășenilor²⁴.

Introdus în secolul al XVII-lea în Transilvania, Moldova și Țara Românească, cultivat deja în Imperiul otoman și în Italia²⁵, porumbul a înlocuit treptat meiul ca aliment de bază. Explicațiile acestui fenomen de transfer lent, dar cu un impact major și de „durată lungă” asupra societății, sunt diverse. În 1939,

¹⁴ „Friedrich Uhl”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 589.

¹⁵ Vezi Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 48.

¹⁶ Navigând pe Dunăre în 1836, Edmund Spencer afirma că i-a văzut pe căruțașii moldoveni pregătind „un porridge de porumb”; „Edmund Spencer”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 579.

¹⁷ Vezi „Eremit von Gauting”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 720; cf. „Raoul Perrin” în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 755; „Ivan Botianov”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 473; „Xavier Marmier”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 617.

¹⁸ Vezi „Ernst Anton Quitzmann”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 552.

¹⁹ Vezi „Johann Georg Kohl”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 106, 123.

²⁰ Ioan Claudiu, *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. 20.

²¹ Vezi „Charles de Bois-le-Comte”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 104.

²² Vezi „Ivan Botianov”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 489-496; „Xavier Marmier”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 624; cf. Ilie Corfus, *Agricultura în țările române, 1848-1864. Istorie agrară comparată*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 62; Gheorghe Platon, *op. cit.*, p. 70, 85.

²³ Vezi „Stepan Fiodorivici Dobronravov”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 37; cf. Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 103.

²⁴ Vezi Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 47.

²⁵ Vezi Traian Săvulescu (coord.), *Porumbul. Studiu monografic*, București, Editura Academiei R.S.R., 1957, p. 19-21.

Ioan Claudian dezvoltă ideea potrivit căreia meiul, semănat în aprilie și gata pentru cules în august, potrivit deci și pentru consumul unei populații care practica transhumanța, era mai puțin rentabil decât porumbul necerut ca tribut de către otomani²⁶. Părând să îl urmeze pe Fernand Braudel (a cultiva porumbul, o plantă absentă din alimentația celor bogăți ar fi însemnat, pentru păturile de jos ale populației, a dispune de mai mult timp)²⁷, Neagu Djuvara a propus o explicație bazată pe istoria politică a țărilor române din evul mediu: meiul se cocea mai repede, permițând unei societăți amenințate de invazii dese să își facă mai ușor provizii; porumbul, în schimb, ar fi fost semnul unor timpuri mai așezate²⁸.

Către sfârșitul anilor 1950, porumbul era încă cea mai frecvent cultivată plantă din România, după ce, conform datelor statistice oficiale, între 1925 și 1938 reprezentase în medie peste 60% din totalul cerealelor consumate în România²⁹. Avantajele porumbului erau multiple: se semăna primăvara, era cules toamna, rezista la intemperii, iar factorii climaterici și agrogeologici de pe teritoriul românesc îi erau favorabili; nu cerea lăsarea unui lot în pârloagă și permitea intercalarea unor lanuri de fasole, mazăre, cartofi, dovleci³⁰, amănunt care nu scăpase atenției lui Nathaniel Burton³¹. Mai bogat în substanțe nutritive, cu o valoare energetică mai ridicată, oferind organismului uman mai multe kilocalorii la 100 de grame decât grâul, secara sau orezul decorticat, porumbul este totuși mai sărac în aminoacizi, vitamine și în substanțe minerale, îndeosebi în calciu³².

Ca fel aproape unic de mâncare, mămăliga era însoțită, în mod firesc, am spune astăzi, de lapte și brânză. Creșterea pe scară largă a vitelor, pentru hrana cărora se cultiva orz³³, avea așadar un dublu rol: pe de o parte exportul masiv³⁴, pe de altă parte compensarea consumului redus de carne, prin extragerea grăsimilor necesare organismului uman din produsele lactate³⁵. Frapează totuși faptul că deși mămăliga apare constant, produsele lactate nu o însoțesc în mod automat, precum

²⁶ Ioan Claudian, *op. cit.*, p. 44, 96-97.

²⁷ Vezi Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1984, p. 180, 186.

²⁸ Vezi Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, București, Humanitas, 1995, p. 237-238.

²⁹ Vezi Roman Moldovan, *Bunurile de consum*, în *Enciclopedia României. IV. Economia națională. Circulație, distribuție și consum*, București, 1943, p. 920.

³⁰ Vezi Ioan C. Vasiliu, *Structura economică a agriculturii românești*, în *Enciclopedia României. III. Economia națională. Cadre și producție*, București, 1940, p. 308.

³¹ Vezi „Nathaniel Burton”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 582, 593; cf. „Lorenzo Valerio” în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 336.

³² Vezi Traian Săvulescu (coord.), *op. cit.*, p. 163.

³³ „Stepan Fiodorivici Dobronravov”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 37; „Franz Joseph Adolph Schneidawind”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 66.

³⁴ „Ernst Anton Quitzmann”, Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 571-572.

³⁵ Vezi Ioan Claudian, *op. cit.*, p. 50.

la Charles Lemerrier de Longpré, baron d'Haussez, care a călătorit prin Transilvania și Banat în anul 1836³⁶. Această chestiune poate fi explicată fie prin suprapunerea perioadelor de ședere în țările române peste cele de post ortodox (se călătorea îndeosebi primăvara, în timpul postului Paștelui), fie datorită neobișnuinței cu un asemenea fel de mâncare. Din păcate, nici un călător nu a dat o explicație în acest sens, iar Ion Codru-Drăgușanu pare să se fi adresat unui public conștient de faptul că mămăliga presupune în primul rând o porție alăturată de apă³⁷. Despre consumul de brânză, Constantin Caracaș afirma: „zerul îl mănâncă, aceasta fiind mâncarea comună a țăranilor. Brânză nu fac cum se face prin alte locuri; totuși unii, după ce se prinde laptele li adună smântâna pentru facerea untului, ceea ce rămâne, fierb și fac o brânză fără gust, uscată și grea de mistuit, pentru hrana lor proprie”³⁸.

Un alt aspect ce ținea de șocul cultural alimentar, consemnat tocmai datorită diferenței față de modul de a prepara mâncarea specific occidentalilor, era folosirea unturii în loc de unt³⁹.

Consumul de carne era foarte redus. Acest aspect se regăsește atât în relatările de călătorie din prima parte a secolului al XIX-lea, cât și în izvoarele românești contemporane și în cercetările medicale sau sociologice ulterioare. Dacă la Londra, Ion Codru-Drăgușanu era surprins de faptul că bucătăria englezească consta îndeosebi din fripturi și cartofi, fără ciorbe, legume crude sau murate⁴⁰, călătorii englezi, îndeosebi, constatau la rândul lor că aceasta nu era prea des mâncată în țările române, fiind înlocuită uneori de slănină⁴¹. Carnea nu este cu totul absentă din relatările de călătorie, dar apare mai ales la acei călători care au fost primiți în înalta societate locală, mare consumatoare de carne⁴², precum Charles B. Eliott la Cerneți, Carol Guébhart („amatorii de mâncare bună găsesc în Moldova și mai cu seamă la Galați cu ce să-și satisfacă pofta gastronomică, cu condiția totuși să aibă un bucătar bun”⁴³) sau Xavier Marmier⁴⁴.

Carnea făcea parte din alimentația orașenilor, în special a acelor care se stabiliseră în țările române pentru a face comerț sau a practica meșteșuguri⁴⁵ și

³⁶ Vezi „Charles Lemerrier de Longpré, baron d'Haussez”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 500.

³⁷ Vezi Ion Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 25.

³⁸ Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 31-32.

³⁹ Vezi „Nathaniel Burton”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 595; „Laura Ida Pfeiffer”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, și urm., p. 208; „Johann Daniel Ferdinand Neugebauer”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 263.

⁴⁰ Vezi Ion Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 126-127.

⁴¹ Vezi „Nathaniel Burton”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 588, 595.

⁴² Vezi Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 102-103.

⁴³ Vezi „Carol Guébhart”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 185.

⁴⁴ Vezi „Xavier Marmier”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 619.

⁴⁵ Vezi „Miklós Barabás”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 61. Prezent la un banchet dat de negustorii din București cu ocazia Sf. Pantelimon, pictorul maghiar a consemnat lista felurilor

pentru care reprezenta o deprindere alimentară firească în zonele de origine. De asemenea, a sta la masă în compania diverselor categorii sociale și naționale urbane era un bun prilej de a surprinde diferențele dintre români și celelalte etnii. La Bacău, Gegö Elek nota nu doar ce mâncase la un hanțiu polonez aprovizionat de un măcelar ungar (supă, neobișnuită în Moldova, și friptură), ci și ceea ce ar fi mâncat dacă ar fi fost pofțit de către români (pastramă, mere, murături, măsline)⁴⁶.

Amuzantă la prima vedere, foarte relevantă însă pentru răspândirea socială a consumului de carne, era obligația vizitatorilor Băilor Herculane de a tăia animalele vii aduse ca provizii numai în locurile anume desemnate⁴⁷.

Foarte rare sunt referirile la consumul de carne de pasăre: Charles B. Eliott și Adrien Louis Cochelet reprezintă excepțiile, dar cel dintâi a fost oaspete al unei familii de boieri, iar cel de-al doilea al călugărilor de la mănăstirea Curtea de Argeș⁴⁸. Găinile erau crescute pentru ouă sau pentru schimburi, în lipsa banilor lichizi⁴⁹.

Lipsa cărnii din alimentație era cauzată, printre alte motive, nu atât de sărăcia pe care călătorii străini se întreceau în a o constata peste tot, cât de respectarea foarte strictă a perioadelor de post⁵⁰. Nikolai Karlovici Giers observa însă o particularitate a manifestărilor religiozității din Moldova: ținerea îndelungatelor posturi ortodoxe nu era dublată de mersul regulat la biserică⁵¹. Abținerea voluntară de la consumul de carne, chiar dacă era cu adevărat motivată de respectarea regulilor ecleziastice, după cum reiese din ancheta condusă de G. D. Scraba în 1905⁵², permitea exportarea unor cantități crescute de carne de vită⁵³. Pe termen lung însă, argumenta doctorul A. Urbeanu, faptul că posturile durau, după calculele sale, între 194 și 300 de zile pe an avea consecințe grave asupra sănătății publice, dată fiind descreșterea cantității și calității hranei animale, generată de scăderea șeptelului către sfârșitul secolului al XIX-lea⁵⁴, în condițiile în care pășunatul devenea tot mai scump pentru țărani⁵⁵.

de mâncare (supă, friptură, mezeluri, cofeturi), semn al unor deprinderi alimentare diferite chiar și de cele ale boierimii.

⁴⁶ Vezi „Gegö Elek”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 61.

⁴⁷ Vezi „Johann Georg Kohl”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 131; pentru obiceiul familiilor boierești de a lua în călătorie vite pentru lapte sau pentru a fi tăiate, vezi Wilhelm de Kotzebue, *Din Moldova. Tablouri și schițe din 1850. Cu o introducere de Gala Galaction*, p. 76.

⁴⁸ Vezi „Adrien Louis Cochelet”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 228.

⁴⁹ Vezi Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 37; cf. G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 21.

⁵⁰ Vezi „Adolf Schmidl”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 265.

⁵¹ Vezi Nikolai Karlovici Giers, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 63.

⁵² În răspunsul la „Chestionarul no. 77”, venit din județul Râmnicu Sărat, se afirma: „nu au hrană suficientă în cășlegi, apoi mai dau peste ei și lungile posturi”; G. D. Scraba, *Starea socială a sateanului. După ancheta privitoare anului 1905, îndeplinită cu ocaziunea Expoziției Generală Române din 1906 de către Secțiunea de Economie Socială*, București, Carol Göbl, 1907, p. 24.

⁵³ Vezi „Charles de Bois-le-Comte”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 106.

⁵⁴ Vezi A. Urbeanu, *Probleme sociale. Primejdia degenerării poporului român și Nevoia întregirii hranei țăranului. Cercetări biologice*, București, Socec, 1927, p. 6, 25; cf. G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 21.

⁵⁵ Vezi G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 21.

Legumele (proaspete sau conservate prin murare) și fructele jucau un rol mai important decât carnea în alimentația zilnică a majorității populației. Dulcețurile, tratație obișnuită pentru musafiri în casele boierilor sau ale persoanelor mai înstărite, element ce ținea deci mai degrabă de normele de politețe ale epocii decât de alimentația propriu-zisă, sunt menționate aproape la fel de frecvent ca și mămăliga⁵⁶.

Relatările de călătorie surprind, probabil involuntar, și o transformare a alimentației petrecută în secolul al XIX-lea. Este vorba despre răspândirea verzei⁵⁷, ce avea avantajul de a putea fi ușor păstrată pe durata iernii, prin murare, întocmai ca și castraveții sau gogonelele, virtual necunoscute lui Ion Codru-Drăgușanu înainte de a trece Carpații⁵⁸. Observațiile călătorilor erau confirmate de Constantin Caracaș, care afirma în 1830 că varza, variantă pentru posturile Crăciunului și al Paștelui, era cultivată doar de aproximativ patru decenii⁵⁹.

Apa, țuca și vinul completeau cantitățile reduse de hrană ca supliment nutritiv. Nu exista, generalizată în întreg spațiul locuit de români, o băutură obținută prin fermentație cu proprietățile nutritive ale berii (răspândită totuși în Transilvania) sau cvasului⁶⁰, nici chiar braga⁶¹. Consumul de alcool părea așadar exagerat: Domenico Zanelli găsea că țărani români mâncau prost și beau mult⁶². Cercetând imaginea românilor în spațiul german, Klaus Heitmann concluziona că proporțiile alcoolismului erau diferite între cele două regiuni ale Europei și că dincolo de observațiile directe ale călătorilor stătea o puternică tentă moralizatoare, dată de înțelegerea noțiunii de cumpătare⁶³.

Problemă reală către sfârșitul secolului al XIX-lea și în cursul celui următor, alcoolismul⁶⁴, pus se seama acelor negustori care descoperiseră în cărciumile

⁵⁶ Vezi „Miklós Barabás”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 60; „Adrien Louis Cochelet”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 228; „Charles B. Elliot”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 357; „Helmuth von Moltke”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 391; „Johann Georg Kohl”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 101; „Johann Daniel Ferdinand Neigebaur”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 277, „Ürmösy Sándor”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 318.

⁵⁷ Vezi „Charles B. Elliot”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 357; „Nathaniel Burton”, în Daniela Bușă (coord.), III, p. 595; „Xavier Hommaire de Hell”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 635.

⁵⁸ Vezi Ion Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 25, 143.

⁵⁹ Vezi Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 50, 100.

⁶⁰ Pentru consumul de cvas și mied în Rusia în timpul posturilor, vezi Ion Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 218.

⁶¹ Vezi, pentru problema băuturii ca parte a alimentației: „Adolf Schmid”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 265; „Nathaniel Burton”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 594; „Johann Georg Kohl”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 118.

⁶² Vezi „Domenico Zanelli”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 53.

⁶³ Vezi Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775-1918. Un studiu imagologic*, București, Editura Univers, 1995, p. 168, 173.

⁶⁴ Vezi G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 268; George Banu, *Sănătatea poporului român*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935, p. 119.

sătești o afacere de succes⁶⁵, a fost adus în discuție în perioada interbelică în termenii științei eugenice ca o „plagă etnică”⁶⁶. Totuși, Constantin Caracaș insistă asupra faptului că țăranii din prima parte a secolului al XIX-lea beau mai mult apă (întocmai ca grănicerii cu care cinase Johann Georg Kohl) și că țuica, vinul sau rachiul (suplimente alimentare pentru locuitorii ținuturilor de munte) erau rezervate zilelor de muncă la câmp sau duminicilor⁶⁷.

Dacă sacagii din București erau un element de culoare locală pentru călătorii și rezidenții străini⁶⁸, în satele de câmpie lipsa apei bune de băut era suplinită prin consumul de pepeni verzi⁶⁹.

Există o absență notabilă și firească în relatările de călătorie studiate: pelagra. Declanșată către sfârșitul secolului al XIX-lea, devenită endemie, boala a fost declanșată nu atât de consumul excesiv de porumb, excelent surprins de călătorii străini și de sursele interne, ci de calitatea tot mai proastă a recoltelor către sfârșitul secolului al XIX-lea⁷⁰. Considerată eradicată, prin măsuri sanitare și de ameliorare a păstrării recoltelor de porumb, pelagra s-a manifestat pentru ultima oară în România în 2004⁷¹.

Pentru călătorii străini, diferențele dintre hrana țăranilor și cea a boierilor nu au rămas o necunoscută. Johann Daniel Ferdinand Neigebaur a surprins plastic diferențele dintre categoriile sociale și absența unei treceri graduale de la mămăliga majorității populației la bucatăria franceză din casele boierești⁷². Cazul lui Xavier Marmier este poate cel mai elocvent din acest punct de vedere: pe drumul de la Turnu Severin a fost găzduit atât de un negustor, cât și de un boier și într-un bordei țăranesc, trecând de la mămăligă la un festin interzis servitorilor boierilor, revenind la porumbul copt. Xavier Marmier argumenta că hrana proastă a majorității populației era un efect al structurii proprietății funciare peste care se

⁶⁵ Vezi Marin Ionescu-Delacotorca, *Din viața țăranului român*. București, Tipografia Speranța, 1900, p. 47-48.

⁶⁶ Vezi pe larg Radu Olinescu, *Malaria ca factor de degenerare și de debilitate fizică a populației rurale românești*, București, Imprimeria Națională, 1941, p. 3-4; Valer Moga, „Astra” și societatea 1918-1930, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 217, 228-229.

⁶⁷ Vezi Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 100-101; cf., pentru consumul de țuică la muncile câmpului, Ion Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 25.

⁶⁸ Vezi Julius F. Schreiber von Hessinghausen, *Meine Reise durchs Leben. Eine Selbstbiographie*, Dresda, E. Pierson's Verlag, 1909, p. 199; Mihail Popescu, „Descrierea orașului București făcută de căpitanul austriac Stefan Dietrich în anul 1855”, în „Bucureștii Vechi. Buletinul Societății Istorico-Arheologice „Bucureștii Vechi”, anii I-IV, 1930-1934 (apărut în 1935), p. 89.

⁶⁹ Vezi, pentru grădinile de zarzavat și pepeni ale populației venite din Bulgaria, „Johann Georg Kohl”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 97 (pentru Basarabia) și „Anton Wasniewski”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, 644 (pentru Moldova).

⁷⁰ Vezi pe larg M. Ionescu-Delacotorca, *op. cit.*, p. 26, 29, 31; A. Urbeanu, *op. cit.*, p. 48-55; Traian Săvulescu (coord.), *op. cit.*, p. 165.

⁷¹ <http://www.hotnews.ro/suri-arhiva-1266433-romania-amenintata-pelagra.htm> (ultima consultare: 21 iunie 2009).

⁷² Vezi „Johann Daniel Ferdinand Neigebaur”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 276-277.

suprapuneau indolența și lenea locuitorilor⁷³. Aceleași explicații, bazate pe defecte structurale ale societății din țările române, dar și pe observarea efectelor Regulamentelor Organice, apar și la Stepan Fiodorivici Dobronravov, Helmuth von Moltke (care constata că veselia și hrana proastă nu se exclud reciproc), Auguste Labatut sau Ernst Anton Quitzmann.

Sunt explicații ce ar putea fi ușor combătute prin acuzația de rea-voință a autorilor menționați, dar iată și o opinie venind din interior: „Valahia este una din țările cele mai fertile ale Europei. Bunătatea pământului ei, mulțimea apelor care udă, aerul plăcut și căldura climei, o fac să fie mai fertilă decât celelalte provincii ale Daciei, capabilă să scoată orice soi de plante, de vite și tot ce-i necesar viețuirii și mai ales, atât de abundent și de așa de bună calitate, încât mare cantitate din produsele sale se transportă în alte țări. Atâta belșug nu este rezultatul culturii și străduințelor locuitorilor, ci se datorește naturii bogate a solului care răsplătește cu generozitate puțină osteneală a plugarilor. Din cauza lenei locuitorilor (rezultat tot al fertilității pământului, al ignoranței și al neglijenței sau inexperienței guvernului) plugăria este încă departe de a se putea asemăna cu a popoarelor civilizate”⁷⁴, scria Constantin Caracaș în 1830.

Considerate esențiale pentru cunoașterea trecutului românesc, relatările de călătorie (în cazul de față, cele din perioada 1830-1850) își dezvăluie adevărata valoare de izvor istoric atunci când corelațiile cu documentele interne contemporane conduc spre întărirea reciprocă a celor două tipuri de izvor istoric.

Strâns legată de structurile societății și de capacitatea unei populații de a se adapta mediului înconjurător, istoria alimentației din spațiul românesc este o istorie de durată lungă. Alăturarea următoarelor citate este mai mult decât elocventă în acest sens; „în propria mea țară ar fi fost o masă pe care nu aș fi înțeles-o, dar aici era tocmai ceea ce trebuia și era foarte răcoritoare [...]”, mărturisea Nathaniel Burton în 1837⁷⁵. „E inutil să înmulțim citațiile: hrana țărănească, din a doua jumătate a veacului trecut, nu se deosebește prea mult de cea de astăzi”, afirma Ioan Claudiu după mai bine de un secol⁷⁶.

Călătorii străini surprind impunerea porumbului ca principala cereală în alimentație în locul meiului, dar și trecerea de la economia pastorală la cea agrară. Consumul redus de grâu și de carne, rezervate fie exportului, fie meselor celor bogați, reprezintă un aspect ce a atras atenția călătorilor. Nu toți au încercat însă să și explice ceea ce era evident. Una dintre explicațiile frecvente a fost postul, dar discuția dacă acesta era un act adevărat de credință sau o modalitate de adaptare la resursele limitate rămâne însă deschisă. Diferențele stridente de alimentație, după apartenența socială a mesenilor, se regăsesc la rândul lor în relatările de călătorie. Aceleași aspecte au fost analizate în 1830 de către Constantin Caracaș și puse în

⁷³ Vezi „Xavier Marmier”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, IV, p. 619-620.

⁷⁴ Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 30.

⁷⁵ Vezi „Nathaniel Burton”, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, III, p. 590.

⁷⁶ Ioan Claudiu, *op. cit.*, p. 112.

evidență de memoriile lui Ion Codru-Drăgușanu, dar și de cercetările întreprinse către sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea.

TRAVEL ACCOUNTS AS SOURCE FOR A SOCIAL HISTORY OF NOURISHMENT IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES (19TH CENTURY)

Abstract

In this study, I am questioning the value of the accounts wrote by foreign travelers through 19th Century Romanian Principalities for a possible social history of nourishment. In order to establish their reliability, I have compared the information given by 36 different foreign travelers with Romanian contemporary sources and the results of the first medical and sociological researches on nourishment, alcoholism and associated diseases at the end of the 19th Century and during the first half of the past century.

The conclusions of the all three categories of sources which I have used for this study are similar. They are proving that the travel accounts are a valuable and reliable source if they are compared between themselves, checked across local sources and later research. Thus, the travel accounts proved to be more than simple written mementos of a cultural shock, given by different expectations in regard to food and its associated habits. They reveal the cultural, social and economical differences between regions of Europe, and also document the attempts made by some travelers to understand and explain the differences to readers for whom they act as direct informers.

The foreign travelers witnessed the growth of corn as the main source of food, the overcoming of the agrarian economy over the pastoral one, the influence of fasting, and the extraordinary differences between the nourishment of the upper and lower classes. All these may be found into the contemporary Romanian sources and in the later scientific researches too.

ORTODOXIE, NAȚIUNE ȘI SOCIETATE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE. GRECII ȘI DREPTUL DE PĂMÂNTEAN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

ȘTEFAN PETRESCU

(Doctorand, Universitatea din Atena)

Ortodoxie și societate

Anthony D. Smith, în noua sa carte despre formarea națiunilor, susține că modelul de națiune civic-republicană, impus de Revoluția franceză și răspândit treptat în Europa și în întreaga lume, răspunde idealului de autodeterminare a popoarelor și de consacrare a libertăților civile într-o societate eliberată de constrângeri sociale și religioase. Idealul antic de *res publica*, reformulat de individualismul liberal, devine „normă” în procesul democratizării societăților contemporane, astfel încât diferențele etnice, religioase și de alt tip tind a fi considerate secundare în raport cu ideea libertății și egalității tuturor cetățenilor în statul de drept¹.

În acest studiu vom arăta că „intelectualitatea” românească de la mijlocul secolului al XIX-lea, chiar dacă a optat pentru o formulă „etno-culturală” în definirea națiunii, a conștientizat faptul că modernizarea societății românești era condiționată de cultivarea sentimentului de solidarizare a cetățenilor în jurul valorilor republicane. Încă din primii ani ai Regulamentelor Organice (1831-1858), statul boieresc a încercat fără succes să câștige simpatia „intelectualilor”, adoptând un discurs favorabil modernizării instituționale și autonomiei față de Imperiul otoman. Într-o țară cu o îndelungată tradiție a luptei pentru putere dintre boierime și domnie, patriotismul „oficial” era axat în special pe dragostea față de patrie, pe respectul față de legea creștină, autorități și ierarhiile sociale. Într-o societate dominată de o oligarhie politică, oamenii de condiție modestă, indiferent de statutul

¹ Poziția „moderniștilor”, potrivit cărora națiunea este o invenție a secolului al XIX-lea, ridică semne de întrebare asupra naturii colectivităților premoderne, a căror coeziune socială nu poate fi explicată exclusiv în termeni dinastici sau religioși. Vezi Anthony D. Smith, *The Cultural Foundations of Nations, Hierarchy, Covenant, and Republic*, Blackwell Publishing, 2008, p. 186-187.

lor juridic erau excluși de la viața politică. Ei erau fie *supuși*, plătitori de dajdie, fie *sudiți*, adică scutiți de contribuții fiscale, sub protecția puterilor străine.

Apariția statului național, în contextul procesului de modernizare, constituie o piatră de hotar în destinul colectiv al ortodoxiei sud-est europene. Prin mecanismele specifice de integrare și omogenizare culturală, statele naționale vor opera o breșă în unitatea ortodoxiei balcanice punând în evidență diversitatea etnică a acesteia. Potrivit lui Paschalis M. Kitromilides, acest proces marchează sfârșitul „ecumenismului bizantin”, în forma conservată și transmisă până la începutul secolului al XIX-lea de Patriarhia ecumenică, așezămintele mănăstirești și domnitorii români. În același timp trebuie remarcat faptul că acest proces de transformare a identităților colective în societățile sud-estului european rămâne ancorat în modelul occidental, în pofida particularităților ce îl definesc².

Dreptul de pământean în Regulamentele Organice: „neamul boieresc”, „slujbașii” și „tagma negustorilor”

Religia creștină, rangul boieresc și marea proprietate funciară erau atribute ale „dritului de pământean” în regimul regulamentar³. Totuși, dacă mutațiile sociale la nivelul boierimii mici și mijlocii erau frecvente în societatea moldovalahă, nu același lucru se poate spune despre vârful ierarhiei sociale unde mobilitatea înregistra ritmuri mult mai lente⁴. Mica boierime și „burghezia”, în lupta lor pentru egalitate în drepturi cu protipendada, mizau pe erodarea capitalului social al acesteia. Dacă pentru boierimea mărunță știința de carte era principalul instrument în ascensiunea socială, burghezimea, aflată în plin avânt economic, miza în primul rând pe achiziția de moșii, simbol al puterii în România modernă până la primul război mondial.

² Vezi Paschalis M. Kitromilides, *An Orthodox Commonwealth. Symbol Legacies and Cultural Encounters in Southeastern Europe*, Ashgate & Variorum, 2007, p. XII, XIV.

³ Referitor la cristalizarea unui anumit *drit de pământean* trebuie semnalat codul lui Calimachi, în care era prevăzută o procedură severă de examinare și de acordare a *politiceștilor drituri* de către Divan. Regulamentele Organice vor întări și unifica legislația naturalizării în ambele principate. Vezi Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, București, Editura Academiei RSR, 1972, p. 163. Despre cetățenie în România modernă, vezi Constantin Iordachi, *Citizenship and National Identity in Romania. A Historical Overview*, „Regio-Minorities, Politics, Society”, 1, 2002, p. 3-34.

⁴ Despre mutații în sânul boierimii, vezi Dan Berindei și Irina Gavrilă, *Mutații în sânul clasei dominante din Țara Românească în perioada de destrămare a orânduirii feudale*, „Revista de Istorie”, 34, 1981, p. 2029-2046; Paul Cernovodeanu, *Mobility and Traditionalism: the Evolution of the Boyar Class in the Romanian Principalities in the 18th Century*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XXIV, 3, 1986, p. 249-257; Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (date statistice și observații istorice)*, București, Editura Academiei Române, 1995.

Ruinarea vechii boierimi și creșterea fără precedent a schimburilor comerciale și bancare în contextul internaționalizării navigației dunărene (1829) au facilitat și urgentat procesul de transformare și transfer al proprietății funciare. Străinii veniți în principate pentru o viață mai bună dispuneau de numerar pe care îl plasau în economia agrară, cea mai sigură investiție la vremea aceea. De exemplu, Vanghelie Zappa, stabilit în Țara Românească pe la începutul deceniului al patrulea, devenea unul dintre cei mai bogați proprietari funciari din Valahia și din sud-estul Europei. La 1844, epirotul eterist cumpăra moșia Broșteni de la boierii Filipești⁵. Pentru a legaliza actul de vânzare-cumpărare, el declara în fața tribunalului că renunța la protecția greacă în favoarea celei pământene. Chiar dacă această declarație nu echivala cu drepturile ce i s-ar fi convenit prin marea naturalizare, achizițiile funciare de către străini de rit creștin ortodox erau o practică curentă a vremii⁶.

Este binecunoscut faptul că Regulamentele Organice statuaseră două tipuri de împământenire. În timp ce marea naturalizare permitea accesul străinilor la proprietatea funciară, ranguri, dregătorii și privilegiile fiscale, mica naturalizare conferea statutul de contribuabil în breslele negustorești și meșteșugărești ale pământenilor. Așadar, mica naturalizare nu părea o perspectivă atractivă pentru sudit, fiindcă îl transforma din privilegiat în contribuabil într-o țară unde nu exista principiul potrivit căruia egalitatea îndatoririlor reclama egalitatea drepturilor⁷. Totuși în unele orașe, precum Brăila, negustorii se bucurau de un oarecare regim de autonomie în raport cu stăpânirea, în schimbul achitării regulate a dăjdiilor. În sfaturile orășenești negustorii străini aveau proprii lor reprezentanți⁸.

Câteva sute de familii boierești, mari proprietari ai țării, monopolizau conducerea treburilor publice, restricționând, filtrând și controlând accesul noilor îmbogățiți în cercul puterii. Constantin Sion, nemulțumit de incapacitatea clasei conducătoare de a controla eficace acest proces, răbufnea cu ură împotriva celor

⁵ Anastasios N. Goudas, *Βίοι παράλληλοι. Των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, Atena, Imprimeria Națională, 1869-1876, p. 336.

⁶ Prin testament, în 1858, Zappa numea Societatea Olimpicilor din Atena ca unic legatar al averii sale imobiliare. Statul român va contesta consulatului grec de la București dreptul de a iniția procedurile juridice legate de executarea dispozițiilor testamentare, invocând, printre alte argumente juridice, faptul că Zappa era cetățean român. Despre puterea legală a actului de la 1845, vezi opinia juristului grec G. Streit, *L'affaire Zappa. Conflit gréco-roumain*, Paris, Librairie de la Société de Recueil Général des Lois et des Arrêts et du Journal du Palais, 1894, p. 3.

⁷ Despre importanța micii naturalizări în formarea burgheziei pământene, vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Une citoyenneté empirique: le statut des marchands étrangers en Valachie, 1829-1859*, în „Actes du Colloque International d'Histoire – Economies Méditerranéennes : équilibres et intercommunications, XIIIe-XIXe siècles”, Atena, CRN/FNRS, 1986, vol. III, p. 205-216.

⁸ Vezi Ion C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834-1848*, București, Socec, 1915, p. 76.

„înnobilati din nimica”⁹. El opunea originea boierilor „de neam” originii sociale modeste a proaspeților îmboierii, a celor veniți din alte arii geografice. Boierimea pământeană devenea purtătoarea unei stări de spirit xenofobe, începând tot mai mult a se considera o nobilime de sânge, în pofida caracterului ei eterogen¹⁰.

Regulamentele admiteau dreptul oricărui pământean ce se va „osăbi prin slujbe publice” de a primi rang de noblețe „după mărimea slujbelor ce va săvârși”¹¹. În lupta pentru putere, „slujbașii” intrau într-o competiție acerbă cu vechea clasă dominantă a aristocrației funciare. Chiar dacă la început aparatul funcționăresc era format din persoane de condiție modestă și cu o pregătire intelectuală medie, la mijlocul secolului al XIX-lea tot mai mulți fii de boieri și mari negustori absolvenți ai unor universități europene intrau în sistem. Este remarcabilă dorința lui Nicolae Kretzulescu de a practica medicina, un fapt neobișnuit la un fecior de boier. El nu numai că înfrunta prejudecăți sociale, dar avea de luptat cu concurența străinilor. Kretzulescu relatează în *Amintiri istorice* faptul că la vremea aceea mai toți medicii din țară erau străini. Printre ei erau destui aromâni, care însă își spuneau greci și cărora nu le plăcea să fie numiți români din Macedonia. Pe când era la Paris în 1851, Kretzulescu, întâlnind doi tineri aromâni din Valahia, stabiliți de mai mult timp acolo, i-a întrebat dacă nu cumva cunoșteau și alți compatrioți în capitala Franței. Mărturisea că fusese neplăcut marcat de răspunsul celor doi cum că nu înțelegeau de ce îi numea „compatrioți”, fiindcă ei erau greci. După formarea statului național român, spunea memorialistul, toți aceia care negau că sunt români nici nu mai voiau să audă de greci¹². Sesizăm aici resentimentul etnic împărtășit de noua pătură autohtonă de funcționari publici, medici, avocați, judecători și ale categorii față de concurența străinilor împământeniți. Trebuie remarcat că polarizarea socială excesivă între marii proprietari funciari și restul societății a întârziat formarea unei pături mijlocii autohtone cu o puternică conștiință civică. Elitele urbane proveneau din arii geografice diferite și vorbeau limbi diferite. Totuși, faptul că unii dintre ei împărtășeau aceeași religie cu pământeni a întârziat diferențierile etnice, cel puțin în plan politic și administrativ. La 1837, în catagrafia populației Țării Românești exista o rubrică separată privind apartenența etnică, rubrică care va lipsi în celelalte catagrafii. De asemenea este interesant că etniile nu duceau existențe separate,

⁹ Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane despre boierii moldoveni*, București, Editura Minerva, 1973. Sion, un inamic al boierilor „ieșiți ca ciupercile după ploaie” (p. 104), era un adept al conservării privilegiilor boierimii și un adversar al negustorilor boierii, fiindcă era de „neam prost”, nu atât din cauza originii lor străine. Iată ce scrie despre D. Zisu, intrat în cinul boieresc: „cine știe ce meserie va fi avut în țara lui: ori mahal, brahar sau plăcintar va fi fost și la noi boier comis”, p. 90). Despre Sion, vezi și Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *op.cit.*, p. 93-94.

¹⁰ Vezi Vlad Georgescu, *op.cit.* p. 91.

¹¹ *Ibidem*, p. 93.

¹² Vezi Nicolae Kretzulescu, *Amintiri istorice*, București, Universul, 1944, p. 66.

trăiau laolaltă în aceeași arie urbată, nu în cartiere separate, ca în celelate orașe balcanice¹³. Factorii de natură geopolitică și religioasă au permis negustorului balcanic de confesiune ortodoxă „să cucerească” poziții de vârf în societatea urbană a principatelor dunărene, cel puțin până la jumătatea secolului al XIX-lea¹⁴.

La 1847, autoritățile valahe emiteau un decret prin care condiționau dreptului de pământean exercitarea profesiei de avocat și de inginer topograf, meserii mult râvnite în epocă. Faptul acesta stârnea reacții de protest din partea consulatelor străine, în special al Greciei, ai căror supuși practicau aceste profesii pe scară largă¹⁵. Trebuie menționat că autoritatea consulară greacă, după numărul de sudiiți, era a doua putere consulară după cea austriacă. Grecia, singurul stat național independent din Balcani (1830), cu consulate la București și Iași din 1835, reclama același regim consular (capitulării) de care beneficiau supușii celorlalte puteri străine.

Era aproape imposibil pentru un străin, chiar dacă întrunea condițiile de proprietate cerute, să obțină marea naturalizare prin votul Adunării Obștești, unde erau aleși boierii de frunte ai țării, mânați de un spirit dezvoltat de conservare a identității de grup. Căsătoria cu o fiică de boier pământean părea calea cea mai sigură și mai rapidă de împământenire. În acest caz, numai după șapte ani de căsătorie străinul primea drepturi politice depline¹⁶. Împământenirea lui Nicolae Vogoridi (1821-1862), fiul fanariotului Ștefan Vogoridi, înrudit cu domnul Moldovei Mihai Sturdza, constituie un caz rar în anele Adunărilor Obștești. La 1845, el a obținut împământenirea chiar dacă domnul a trebuit să facă uz de întreaga sa autoritate pentru a-i convinge pe boierii recalitranti. Astfel, Nicolae Vogoridi-Conachi, căsătorit cu una dintre cele mai bogate partide ale Moldovei, devenea caimacam și unul din cei mai vajnici adversari ai Unirii. Totuși, tinerimea aristocratică nu își ascundea indignarea față de naturalizarea lui Vogoridi. Ca semn de protest, cu ocazia unui bal al societății Iașului, un tânăr a exclamat plin de patriotism după ce se încinsese o horă românească: „pare că am fi în vremurile vechi când nu se uitase că suntem români”, iar cei prezenți l-au aprobat cu strigăte de „Jos grecii”¹⁷. Dacă la 1845 în cazul lui Vogoridi, Sturdza a făcut uz de „forță”,

¹³ Vezi Sorin Iftimi, „Sudiu introductiv: De la catagrafie la statistică”, în *Obșteasca catagrafie a Țării Românești. Catagrafia orașului Ploiești de la 1838*, Editura Ploiești-Mileniul III, 2006, p. XVII.

¹⁴ Expresia aparține lui Traian Stoianovich, „The Conquering Balkan Orthodox Merchant” în *Between East and West. The Balkans and Mediterranean Worlds. Economics and Societies. Traders, Towns, and Households*, New Rochelle & New York: Aristide D. Caratzas Publisher, 1992, vol. II, p. 1-79.

¹⁵ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos 36.5/1847, Rizos către Ministrul de Externe al Greciei, 15/27 februarie 1847 (nr. de înregistrare 148).

¹⁶ Vezi G. Alexiu, P. Negulescu, *Colecțiunea vechilor legiuiri administrative. Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, București, Întreprinderile Eminescu S.A., 1944, vol. I, p. 30 (articolul 376 al Valahiei).

¹⁷ Faptul este relatat de consulul austriac, vezi Ion C. Filitti, *op.cit.*, p. 545.

la 1834 domnitorul refuzase solicitarea ministrului Rusiei la Atena, generalui Catacazy, de a acorda grecului Constantin Vlachuți o slujbă în Moldova, pe motiv că Regulamentele Organice nu permiteau străinilor să ocupe poziții în administrația țării¹⁸.

Lupte pentru putere în timpul Regulamentelor Organice. „Fanarioții” nu sunt pământeni?

Dispozițiile ambigue din Regulamentele Organice au favorizat crearea a trei poli de putere: domnul, Adunările Obștești și consulii ruși de la București și Iași. Conflictele de putere ilustrează imperfecțiunea Regulamentelor Organice, incapabile să mulțumească pe actorii politici¹⁹. Dacă la Iași domnitorul și reprezentantul Rusiei reușeau să învingă opoziția boierilor, nu același lucru se întâmpla în Țara Românească, unde marea competiție pentru controlul puterii avea loc în aula Adunării Obștești. Dezbaterea publică în jurul articolului adițional pune cel mai bine în lumină sentimentul de frustrare al clasei politice față de imixtiunea Rusiei în afacerile interne ale principatului²⁰. Boierii naționaliști și tinerimea liberală grupată în jurul lui Ion Câmpineanu solicitau reforme sociale radicale, inclusiv împrăștierea țăranilor cu despăgubire. Însă o bună parte a mișcării de opoziție exploata lipsa de autoritate a domnului Alexandru Dimitrie Ghica numai pentru a cuceri puterea. Este cazul lui Gheorghe Bibescu, care din calcul politic demisiona din postul de postelnic pentru a trece în tabăra opoziției. Cu ocazia dezbaterilor asupra articolului adițional, el propunea domnului un amendament la Regulamentul Organic privind limitarea dreptului la împământenire. Odată devenit domn, Bibescu nu a ezitat să manipuleze simboluri naționale în exercițiul puterii. El a apărut la încoronare în veșmintele lui Mihai Viteazu și s-a dus în pelerinaj la mănăstirea Dealu pentru a îngenunchea la mormântul domnului Unirii, spre satisfacția tinerimii revoluționare²¹.

Fără a intra în complicata dezbateră a articolului adițional care a declanșat o puternică mișcare contestatară față de regimul politic, vom evidenția câteva aspecte

¹⁸ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1894, vol. V (1822-1838), supliment I, p. 657.

¹⁹ Despre starea de spirit în principate, vezi Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, p. 37; Radu Mârza, *Rusia și principatele române în epoca regulamentară. O perspectivă culturală*, în „Annales Universitatis Apuleusis, Historica”, 9, 1, 2005, p. 83-91.

²⁰ În legătură cu articolul adițional, vezi Luminița Mirela Murgescu, *Libertate de opinie și presiune socială în Țara Românească în 1838*, în „Revista de Istorie”, 3, nr. 11-12, 1992, p. 1157-1172.

²¹ Vezi Emmanuel Turczynski, *De la Iluminism la liberalismul timpuriu: vocile politice și revendicările lor în spațiul românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, p. 189.

care readuc în actualitate lupta de putere dintre boierii pământeni și „greci”²². Alegerile din 1837 pentru Adunarea Obștească sunt marcate de o luptă aprigă a domnitorului cu opoziția. Opoziția contesta candidatura lui Manoil Arghiropol (1797-1881), considerat omul de încredere al domnitorului. Îi erau refuzate drepturile politice pe motiv că nu ar fi fost pământean, cu toate că în urmă cu câțiva ani exercitase funcția de președinte al Divanului²³. După detronarea domnitorului în 1842, cămăcănia însărcinată cu organizarea alegerilor pentru Adunarea Extraordinară a hotărât să limiteze dreptul de alegător la cei ce dovedeau că erau fii de pământece căsătorite cu străin venit și stabilit definitiv în țară. Mulți boieri, în special cei din cercul fanariot nu se încadrau în această categorie²⁴. Costache Suțu, un aprig adversar al regimului Ghica, era exclus din cursa pentru domnie, fiindcă nu era născut în țară și nu se conformase formelor de împământenire. Supărat că nu s-a ales domn, Suțu, maestru în tactici conspirative, instiga în 1843 la răscoală pe locuitorii Brăilei²⁵.

Regulamentele Organice asigurau străinilor căsătoriți cu pământence nobile împământenirea *de facto*. De exemplu, Apostol Arsachi (1787-1874) din Țara Românească și Nicolae Suțu (1798-1871) din Moldova nu au fost niciodată chemați să probeze calitatea lor de pământeni, chiar dacă nu erau născuți în țară. Arsachi este un caz ilustrativ în ceea ce privește modul prin care un străin de origini modeste, nepotul unui negustor epirot din București, a ajuns unul dintre cele mai bine situate personaje în societatea valahă. Fiind unul din primii absolvenți români ai Facultății de Medicină de la Halle, Arsachi s-a bucurat întotdeauna de protecția puterii. Căsătorit cu fiica unui boier pământean de origine aromână (Darvari), tânărul epirot cumpăra la 1818 moșia Paraipani din Giurgiu²⁶. Personaj nou pe scena politică boierească, îmbrăcat *à la franque* și cunoscător de limbi străine, exercita influență considerabilă în treburile țării ca medic personal și secretar privat al mai multor domnitori²⁷. La 1835 deținea portofoliul de interimar la departamentul afacerilor externe (postelnicie), după demisia lui Bibescu²⁸. Această poziție înaltă în aparatul de stat, neobișnuită pentru o persoană de condiție modestă, îi conferea rangul de postelnic. Arsachi obișnuia să se semneze astfel în

²² Despre conflictele etnice și sociale în gruparea boierească din epoca modernă, vezi Bogdan Murgescu, „Phanariots” and „Pamânteni”. *Religion and Ethnicity in Shaping Identities in the Romanian Principalities and the Ottoman Empire*, în Maria Craciun și Ovidiu Ghitta (editori), *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj, 1995, p. 196-204.

²³ Vezi Ion C. Filitti, *op.cit.*, p. 43.

²⁴ *Ibidem*, p. 265.

²⁵ *Ibidem*, p. 298. Vezi și Constantin Velichi, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762-1850)*, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 166.

²⁶ Dim. Mihalopoulos, *Απόστολος Αρσάκης. Η σκέψη και η πολιτική του δράση*, Atena, Kaktos, 2005, p. 81.

²⁷ Observația este făcută de consulul Prusiei (1823), într-un raport publicat în colecția Hurmuzaki, apud Dim. Mihalopoulos, *op. cit.*, p. 143.

²⁸ Vezi Ion C. Filitti, *op. cit.*, p. 49.

corespondența sa privată²⁹. Treburile statului îi asigurau și o sursă importantă de venituri³⁰. Ca arendaș al monopolurilor statului, a minelor de sare și a vămilor Valahiei, Arsachi acumula o avere spectaculoasă, câștigând o poziție de forță în structurile puterii și în lumea politică și negustorească din Balcani. Cazul lui Nicolae Șuțu, născut la Constantinopol, fiul ultimului domn fanariot din Valahia, este tipic pentru emigrația fanariotă de după mișcarea eteristă de la 1821. Emigrant la Brașov împreună cu familia, lua în căsătorie o fiică de boier din Moldova³¹. Stabilite în noua patrie, Șuțu primea demnități în administrația generalului Pavel Kiseleff. A deținut portofolii importante și în timpul domniei lui Mihai Sturdza. Fiu de domn, cu puternice sentimente prorusești dar și cu legături puternice la Constantinopol, Șuțu era prin natura lui un adversar redutabil al puterii³². El se va alătura inițial insurgenților de la 1848, însă va dezavua mișcarea din cauza caracterului ei social radical³³.

Grecii și revoluția de la 1848

Valul revoluționar declanșat la Paris în februarie invadează cu repeziciune întreaga Europă până la Dunărea de Jos. Tinerimea liberală cu studii la Paris se reîntorcea în patrie cu planuri de revoluție. Dacă la Iași domnul reprima cu succes mișcarea, la București Bibescu scăpa situația de sub control. Revoluția din Țara Românească este ultima formă de manifestare a republicanismului radical inspirat de iacobinismul francez în rândul popoarelor balcanice³⁴.

Revoluția nu se bucura de sprijin real din partea niciunei pătri sociale. Boierimea era speriată de mult discutata împrumutătură, negustorimea de dezordine și instabilitate politică, iar țărani nu înțelegeau mesajul sofisticat al „boierilor” revoluționari³⁵. În efortul de atragere a burgheziei de partea revoluției, guvernul promitea drepturi politice tuturor „plătitorilor de dajdie”³⁶.

²⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond Arsachi, dos. 504/1850, scrisoarea lui Gheorghios Damianos (Atena) către *Ευγενέστατον άρχοντα ποστέλνικον κύριον Α. Αρσάκη*, 6 octombrie 1850.

³⁰ Vezi Dim. Mihalopoulos, *op. cit.*, p. 110. Vezi actele comerciale cu diverși parteneri din Balcani și de la Constantinopol, Fond Arsachi, ANIC.

³¹ Vezi Nicolae Șuțu, *Memoriile Principelui Nicolae Șuțu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 129

³² Vezi Georgeta Penelea Filitti, „Un fanariot întârziat”, în Nicolae Șuțu, *op. cit.*, p. 16. La 1848 circulau zvonuri despre intenția lui Șuțu de a câștiga tronul.

³³ Vezi Nicolae Șuțu, *op. cit.*, p. 184-185.

³⁴ Vezi Paschalis M. Kitromilidis, *Η Γαλλική επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα, 2000, p. 172

³⁵ Vezi Sorin Antohi, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, Iași, Polirom, 1999, p. 101.

³⁶ Decretul revoluționar pentru alegerea Constituantei, 2 august 1848, apud Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Apostol Stan, *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare în România până la 1918*, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 65.

Consulii puterilor străine dădeau directive sudiților să nu adere la cauza revoluției. După ce guvernul lua inițiativa organizării de gărzi cetățenești³⁷, consulul general al Greciei, Constantinos Rizos, și viceconsulul de la Brăila, Gh. Argentis, sfătuiau pe supușii greci să nu se lase amăgiți de „vorbele înșelătoare” ale puterii și să accepte înarmarea lor de către guvern numai în cazul în care integritatea persoanei, siguranța familiei și a avutului lor erau în pericol³⁸. În rapoartele consulare trimise la Atena, Rizos nu își ascundea ostilitatea față de revoluție, produsul unor tineri înflăcărați fără experiență politică.

După instalarea locotenenței domnești cu aprobarea sultanului, consulii puterilor străine au adresat mesaje de felicitare noii conduceri. În răspunsul la mesajul dat de consulul grec, Ion Heliade-Rădulescu, membru al „triumviratului”, îl „flata” pe Rizos cu calitatea de „adevărat fiu al României”. În opinia lui Heliade, Rizos, căsătorit cu o „concețeană”, născută Chrisoscoleo, se bucura de toate drepturile cetățeniei române, în conformitate cu Regulamentele Organice³⁹. Fiu de înalt demnitar grec, Rizos era o persoană influentă în societatea boierească și proprietar de moșie la Focșani⁴⁰. Este ilustrativ faptul că fiul său, Dimitrie, căsătorit cu fiica lui Ludovic Steege, ministru de finanțe în timpul lui Cuza, va primi împământenirea și va participa la viața politică a țării⁴¹. Acest argument al împământenirii prin femei revine cu regularitate în dezbaterile parlamentare din primii ani ai deceniului al șaptelea.

Guvernul provizoriu trimitea în teritoriu comisari de propagandă pentru a câștiga populația de partea revoluției. Potrivit lui Sorin Antohi, instituția comisarilor a fost „cel mai autentic act revoluționar”⁴². În iulie 1848, sub presiunea iminentei invazii rusești, comisarul Alexandru Manu ajungea la Brăila cu misiunea de a convinge autoritățile locale să predea guvernului visteria orașului. Doi consilieri locali, supuși greci, respingeau solicitarea guvernului de a contribui la înarmare.

³⁷ Decretul privind portul de armă, din 14/26 iunie 1848, apud Cornelia Bodea, *1848 la români, O istorie în date și mărturii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, vol. I, p. 553.

³⁸ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1848, Rizos (București) către Ministerul de Externe al Greciei, 15 iunie 1848 (nr. 539) și Arghentis (Brăila) către Ministrul de Externe al Greciei, 3 iulie 1848 (nr. 304).

³⁹ Vezi J. Héliade-Radulesco, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848, accomplis en Valachie*, Paris, Librairie de la Propagande Démocratique et Social Européenne, 1851, p. 247-248. Vezi, de asemenea, idem, *Opere*, București, Academia Română, 2002, vol. I-II.

⁴⁰ Raporul lui Canning, apud Paul Barbu, Maria Dogaru, Apostol Stan, *Documente privind revoluția de la 1848 în Țara Românească, 12 martie 1848-21 aprilie 1850*, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 70.

⁴¹ Despre Rizos și familia acestuia, vezi Eugène Rizo Rangabé, *Livre d'or. De la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*, Atena, S. Vlastos, 1904, p. 178; Mihai Dimitri Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople. Dictionnaire historique et généalogique*, Paris, Chez l'Auteur, 1983, p. 259, 395.

⁴² Vezi Sorin Antohi, *op. cit.*, p. 105.

Potrivit mărturiei reprezentantului guvernului grec la Brăila, Mihalopol, comisarul Manu ar fi răzvrătit populația împotriva grecilor îndărătnici. Printre mulțimea furioasă, adunată în jurul viceconsulatului grec unde se refugiaseră cei doi consilieri, Anghelos Kanovitz și Gh. Tzavidis, se aflau și câțiva greci. Dintre aceștia s-au găsit câțiva îndrăzneți să coboare drapelul Greciei de pe clădirea viceconsulatului pentru a arbora tricolorul revoluției. Din fericire, pentru onoarea Greciei, făptașii nu erau sudii ai consulatului, ci otomani sau protejați ai altor autorități consulare⁴³. În raportul guvernului se precizează faptul că răzvrătirea mulțimii ar fi fost spontană și reacția autorităților promptă, astfel încât incidentul nu s-a soldat cu victime și nu a avut urmări grave în plan diplomatic⁴⁴.

După intrarea trupelor otomane în București, grație sfaturilor consulului Rizos, numai un supus grec a fost expulzat, medicul Patrikios⁴⁵.

Printre exilații politici îl întâlnim pe grecul împământenit Costache Aristia (1800-1880), fost eterist, profesor de greacă și franceză la școli publice. După reprimarea revoluției, fostul șef al găzii cetățenești din București era întemnițat la Cotroceni și mai apoi expulzat împreună cu ceilalți proscrisi⁴⁶.

Aristia este tipul „intelectualului” de formație luministă cu vervă romantică, implicat în mișcări revoluționare. Este autorul a mai multor traduceri din operele autorilor clasici și luminiști. Numele lui rămâne legat de mișcarea pentru organizarea Teatrului național la București și Atena, al cărui scop era cultivarea sentimentului patriotic al tinerelor națiuni eliberate de sub jugul despotismului⁴⁷. După ce fusese unul din fondatorii Societății filarmonice de la București, Aristia a plecat la Atena, însă neînțelegerile cu confrății greci l-au readus pe melegurile românești. Aristia s-a bucurat de prețuirea intelectualilor români. Nicolae Iorga scrie că în ciuda faptului că era „grec după tată și după mamă, nu se ascunde; crede însă că poate fi un om pe deplin cinstit, slujind două neamuri, care au avut mult

⁴³ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1848, viceconsulatul Brăila către Ministerul Afacerilor Externe al Greciei, 23 iulie 1848 (anexată copia raportului trimis lui Rizos, consul general la București); viceconsulatul Brăila către ministrul de externe, 24 iulie 1848.

⁴⁴ Vezi raportul colonelului Radu Golescu către generalul Christian Tell, 20 iulie, în *Anul 1848 în principatele române. Acte și Documente*, vol. VI, București, Carol Göbl, St. Rasidescu, 1910, p. 16. Episodul este menționat și de Stelian Brezeanu, Constantin Iordan, Horia C. Matei, Tudor Teoteoi, Gh. Zbucnea, *Relațiile româno-elene. O istorie cronologică*, București, Omonia, 2003, p. 188.

⁴⁵ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1848, 18/30 octombrie 1848 (nr. înregistrare 1092).

⁴⁶ Vezi Nicolae Kretzulescu, *op. cit.*, p. 97.

⁴⁷ Vezi Gh. Zoidis, *Το θέατρο της Φιλικής Εταιρείας. Ο ρόλος του στην ιδεολογική προετοιμασία του 1821. Η επίδραση του στην εξέλιξη του Ελληνικού και Ρουμανικού θεάτρου*, în Johannes Irrmscher, Marika Mineemi (editori), *Ο Ελληνισμός εις το Εξωτερικό. Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der Neuren zeit*, Berlin, p. 430-431; Anna Tabaki, *Η νεοελληνική δραματουργία και οι δυτικές επιδράσεις 18^{ος}-19^{ος} αι. Μια συγκριτική προσέγγιση*, Atena, Tolidis, 1993, p. 158-160; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Convergences culturelles Gréco-Roumaines, 1774-1859*, Salonic, Institutul de Studii Balcanice, 1998, p. 305.

timp legături strânse”. Când a vrut să plece în Grecia, Iancu Văcărescu i-ar fi spus „rămâi aici, la noi, Aristia!”⁴⁸

Dilema pașoptiștilor: grecii ca boieri „retrograzi” sau negustori progresiști”

În lucrările proscrișilor sunt evaluate evenimentele revoluției, identificate cauzele eșecului și elaborate proiecte de viitor. Heliade-Rădulescu, o figură emblematică a revoluției, era copleșit de sentimente antirusești. Chiar dacă fusese un sprijinitor al regimului regulamentar la începutul anilor 1830, Heliade-Rădulescu se disocia de Rusia și de colaboratorii ei în principate⁴⁹. Clasa politică a domniilor regulamentare era etichetată ca *româno-fanariotă*⁵⁰. Heliade suspecta pe Nicolae Mavros, ginerele acestuia, Ion Ghica, C. Suțu și C. Cantacuzino ca răi patrioți⁵¹. Critic acerb al radicalismului iacobin, autorul *Echilibrului între antiteze* îi acuza deopotrivă de sfârșitul tragic al mișcării pe româno-fanarioti și pe foștii camarazi cu vederi radicale.

Unul dintre cei criticați de Heliade, radicalul Nicolae Bălcescu stigmatiza burghezia alogenă de „trădarea” revoluției. „Aventurierii greci”⁵² aspirau la contopirea lor cu vechea clasă dominantă, fiind indiferenți față de problemele societății. Bălcescu credea că revoluția nu va avea niciodată succes în principate fără mobilizarea maselor țărănești. Însă numai prin alfabetizarea și împrumutarea clăcașilor era posibilă emanciparea lor politică. El considera că reformele sociale și politice trebuiau demarate de la temelie spre vârful edificiului social. Întrucât în principate starea de mijloc era de origine străină, „numai întocmind statul românesc sau democratic putem absoarbe clasele corupte de sus și întări și împluternici statul”⁵³. Bălcescu califica statul regulamentar ca ciocoiesc sau birocrat⁵⁴ și înscria demersul său intelectual pe linia ce o trasase la 1845 în articolul *Români și fanarioții*, în care interpreta lupta națională ca o luptă de secole, pe viață și pe

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte. Epoca lui Asachi și Eliade*, vol. I, București, Minerva, 1983, p. 147.

⁴⁹ Vezi Radu Mârza, *op. cit.*, p. 87.

⁵⁰ Vezi J. Héliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 19.

⁵¹ *Ibidem*. Lucrarea lui Heliade constituie o sursă primară pentru Elias Regnault, *L'Histoire politique et sociale des principautés danubiennes*, Bruxelles, Imprimerie de A. Labrone et Compagnie, 1855, p. 22.

⁵² Vezi studiul lui Nicolae Bălcescu din 1850, *Question économique des Principautés Danubiennes* în *Opere*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1940, p. 17.

⁵³ Articolul lui Bălcescu publicat în „România Viitoare” (1850), apud Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Minerva, 1997, p. 90. Lovinescu scoate în evidență latura „rurală” a gândirii intelectuale a lui Bălcescu, în discordanță cu acțiunea politică asumată de Ion C. Brătianu și Constantin A. Rosetti.

⁵⁴ Vezi Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 60.

moarte, între elementul autohton și cel străin, după modelul conflictului social cu valențe etnice, prezent în lucrările occidentale ce tratau originile aristocrației din Franța și Anglia⁵⁵. Meritul lui Bălcescu este acela de a fi definit concepția de stat țărănesc din perspectiva idealului republican de solidaritate civică, fără a idealiza lumea rurală patriarhală, așa cum vor face „epigonii” săi, a căror obsesie va fi axată pe dihotomia țăran pământean – burghez străin.

Ion C. Brătianu, fruntaș al radicalilor, considera că poziția burgheziei mici și mijlocii trebuia consolidată în viitorul edificiu politic. Chiar și cei de origine străină, mai ales ortodocșii veniți din Imperiul otoman, generoși față de patria de adopție, interesați ca și pământeni în progresul și prosperitatea ei, trebuiau încorporați în procesul de formare a unei clase de mijloc românești capabilă să promoveze reforme liberale⁵⁶.

În același spirit, Kogălniceanu făcea apologia clasei de mijloc *à la Siéyès*, în plenul adunării ad-hoc a Moldovei⁵⁷. Preocuparea pentru crearea unei clase de mijloc revine obsesiv în proiectele „intelectualilor” de modernizare și democratizare a structurilor sociale și politice. Chiar dacă „intelectalii” și-au asumat rolul acesteia, ei manifestau o permanentă preocupare față de slaba reprezentare a „negoțului, meseriilor și artelor libere” în treburile statului⁵⁸.

Către o națiune „civică”?

În contextul restaurării regimurilor regulamentare prin convenția de la Balta-Liman, Rusia încuraja inițiativele boierilor pentru îmbunătățirea sistemului politic și a situației țărănimii⁵⁹. Apostol Arsachi, adept al ordinii regulamentare, redacta un memoriu pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă ale țăranilor clăcași, în calitate

⁵⁵ Vezi Nicolae Bălcescu, *Românii și fanarioții* („Magazin istoric pentru Dacia”, 1845), în *Scriseri istorice*, Craiova, Scrisul Românesc, 1940, p. 185-191; Leonidas Rados, *Fanariotism și antifanariotism în istoriografia română pașoptistă*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 305. Despre aristocrație, națiune și cetățenie în Europa occidentală, vezi Immanuel Wallerstein, *Citizens All? Citizens Some! The Making of the Citizen*, în „Comparative Studies in Society and History”, vol. 45, nr. 4, 2003, p. 671.

⁵⁶ Vezi Dimitrie A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României / Actes et documents relatifs à l'histoire de la régénération de la Roumanie*, vol. VIII, București, Ch. Göbl, 1883-1901, p. 1131.

⁵⁷ *Ibidem*, vol. VI (1), 12 nov. 1857, p. 236. Invocarea lui Siéyès era un fapt comun în gândirea liberală a timpului. Potrivit lui Siéyès, cetățenii, împărțiți în activi și pasivi, participau la viața cetății (națiunii) în funcție de aportul fiecăruia la binele comun. Vezi Immanuel Wallerstein, *op. cit.*, p. 658.

⁵⁸ Vezi Andrei Pippidi, *Identitate culturală în spațiul românesc. Probleme de metodă*, în Alexandru Zub (editor), *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, p. 73; Elena Siupiur, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în Sud-Estul European. Secolul XIX*, București, Domino, 2004.

⁵⁹ Vezi Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 51.

de membru al comisiei constiuite în acest scop⁶⁰. Arsachi fusese profund marcat de experimentul revoluționar. În condițiile de instabilitate politică din acel an, Arsachi lua hotărârea să transfere la Banca Națională a Greciei o bună parte din economii. În septembrie 1848, era informat de oamenii săi din Atena de sosirea groșilor în portul Pireu și primea asigurări că urma să încaseze din depozite bancare dobânzi anuale de până la 7-10%⁶¹. Ca gest de recunoștință față de Grecia, Arsachi își asuma obligația de a suporta integral costurile construcției primei școli de fete din Atena, al cărei scop principal era acela de a pregăti institutoare spre a fi trimise în Grecia și în toate ținuturile locuite de conaționali din Imperiul otoman și din diasporă. Arsachi, precum mulți bărbați instruiți din generația sa, era produsul cultural al luminismului, ale cărui valori erau axate pe principiile universaliste ale „bunului patriot”. Credea că putea fi un bun cetățean având două patrii.

În timpul ocupației rusești (iulie 1853 – august 1854), simpatizanții și colaboratorii cei mai înfocați ai noului regim erau grecii. În Grecia presiunea naționaliștilor a constrâns guvernul să susțină Rusia, însă puterile occidentale au dejucat planul, impunând neutralitatea.

Cu sprijinul administrației ruse, ispravnic (ocârmuitor) al Brăilei devenea la 1853 Eustatie Schina, fratele consulului general grec la București, Mihail Schina. Venit în Valahia la 1827, Eustatie Schina a urmat cariera judecătorească. Inițial fusese președinte de tribunal provincial, dar după venirea fratelui său la conducerea consulatului din București era promovat președinte al tribunalului din capitală, pentru a ajunge în scurt timp judecător la Înalta Curte⁶². El va primi naturalizarea abia în 1860, în virtutea dispozițiilor din Regulamentul Organic privind căsătoria cu o pământeancă⁶³.

După retragerea armatelor ruse (1854), „colaboratorii” regimului, în frunte cu consulul Greciei de la București, cad victime ale persecuțiilor. Noul ispravnic al Brăilei, Dimitrie Polizu, era catalogat de către greci ca *μισέλλην* (antigrec) și *φιλότουρκος* (proturc). Mai mulți notabili greci, Ion Vlahuți (cumnatul lui Ion Ghica), Dimitrie Stamatopol, Haralambie Lombardos, erau propuși spre expulzare ca „spioni” ruși⁶⁴. Atanasie Hristovulos, arendașul moșiei Ucani (Tutova –

⁶⁰ Vezi Cornelia Papacostea-Danielopol, *op. cit.*, p. 241. Vezi, de asemenea, Dim. Mihalopolou, *op. cit.*, p. 166. Bălcescu, situat pe poziții diametral opuse în această chestiune, menționează acest document într-o scrisoare către Ion Ghica.

⁶¹ ANIC, Fond Apostol Arsachi, dos 473/1848, scrisoarea lui Aneste Hatyopoulos (Atena) către Arsachi, 15 septembrie 1848, f. 1.

⁶² Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1848, dos. 36.5 a, 23 septembrie 1854. Secretarul Consulatului General către ministerul de externe al Greciei. Vezi de asemenea Eleni D. Belia, *Οι λόγιοι αδελφοί Δημήτριος και Μιχαήλ Γεωργίου Σχινά*, „Μνημοσύνη”, vol. II, 1968-1969, p. 176.

⁶³ *Desbaterile Adunării Țării Românești*, 5 mai 1860, p. 275.

⁶⁴ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, 36 a/1854, Consulul de la Brăila către ministrul de externe, 11 octombrie (confidențial).

Moldova), aflat în litigiu cu țărani, era arestat și înțemnițat înfruntând acuzația de spion rus, fapt ce readucea în memoria consulului grec de la Iași vremurile când turcii prigoneau pe eteriști⁶⁵.

În capitalele occidentale și mai apoi în principate mobilizarea patrioților liberali era exemplară. Vasile Boerescu, în efortul de a câștiga simpatia opiniei publice din Anglia, recalitrantă față de aspirațiile românilor, sugera că a venit vremea ca Occidentul să creeze „o nouă Grecie” în Orient. Dată fiind politica progrecească a Angliei, Boerescu încerca să arate opiniei publice din insulă că sentimentele proruse ale grecilor și planurile lor iredentiste constituiau un factor destabilizator în regiune. Statul românesc ar fi contrabalansat această forță, ca un factor credibil de echilibru și stabilitate în zonă. Româniile aveau nevoie de un nou Vladimirescu care să le însuflească patriotism pentru a învinge orice urmă de rezistență din partea străinilor, a dușmanilor din interiorul țării⁶⁶.

În deceniul al șaselea discursul național invadează sfera puterii. Condițiile grele impuse locuitorilor de către armata de ocupație au provocat un puternic curent de opinie defavorabil Rusiei. În primul rând negustorii, mulți dintre ei greci, erau nemulțumiți de modul în care armata rusă făcea rechiziții și încartiruirii⁶⁷. După retragerea armatei ruse, proscrisii se întorceau în țară și deveneau activi în societăți unioniste și în presă. Curentul de opinie favorabil unificării teritoriale și modernizării instituționale a noului stat era dominant. Confrunțați cu această realitate, chiar și scepticii nu puteau contrapune un model de societate diferit de cel liberal⁶⁸.

La 1857, mica boierime, „intelectualii” și târgoveții participau la procesul electoral pentru adunările ad-hoc. Lazăr Kalenderoglu, de origine grec, tatăl cunoscuților frați Nicolae și Ioan Kalinderu, era reprezentantul negustorilor în comitetul unionist din București⁶⁹.

Numărul mare de contestații privind drepturile electorale constituie o dovadă a entuziasmului de care erau cuprinși alegătorii. Comisia însărcinată cu examinarea contestațiilor invita pe Alecu Hiotu din Craiova, boier de rang inferior, să probeze faptul că moșia părintească fusese achiziționată în termenii prescriși de Regulamentele Organice. Comisia aprecia ca îndreptățită contestația, fiindcă oricum numele lui de familie trezea bănuiele că ar fi supus grec⁷⁰.

⁶⁵ *Ibidem*, 36 5a/1854, I. Sakellaridis, consulul grec la Iași către ministrul de externe al Greciei, 8/20 decembrie 1854 (nr. de înregistrare 1912).

⁶⁶ Vezi Vasile Boerescu, *La Roumanie*, în „The Edinburgh Review”, aprilie 1857, p. 423-424. Despre curentul de opinie în Anglia vezi articolul din *The Times*, în Dimitrie A. Sturdza, *op. cit.*, vol. III, p. 959.

⁶⁷ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1855, K. Fostiropulos (București) către ministrul de externe al Greciei, 31 martie 1855, 299.

⁶⁸ Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, București, Univers, 1999, p. 23.

⁶⁹ Dem. A. Sturdza, *op. cit.*, vol. V, 4/16 septembrie 1857, p. 606-607.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. IX, σ. 504, Departamentul din Lăuntru, septembrie 1857 (buletinul comisiei electorale)

Mulți dintre notabilii cunoscuți pentru sentimentele lor proruse deveneau partizani ai Unirii. Este cazul lui Apostol Arsachi și a lui Nicolae Suțu, care vor participa la viața politică a Principatelor Unite ca membrii în Comisia Centrală de la Focșani⁷¹.

Arsachi, ministru de externe în guverne conservatoare, va ajunge prim-ministru interimar după asasinarea lui Barbu Catargiu în iunie 1862. Arsachi era conștient de faptul că relațiile lui strânse cu Grecia puteau să îi afecteze imaginea publică în Valahia. În 1858, parlamentul grec îi conferea cetățenia de onoare ca semn de recunoștință pentru contribuția omului politic muntean la dezvoltarea învățământului de fete din Grecia. Consulul grec de la București, Spiridon Skoufos, îl invita pe Arsachi să depună jurământul cetățenesc în conformitate cu dispozițiile legii grecești. Într-o discuție privată cu Skoufos, Arsachi, mânat de ambiții politice în Valahia, declina politico oferta⁷².

Dacă Arsachi se putea mândri cel puțin cu originea sa „burgheză”, Suțu era frustrat de trecutul său fanariot și de legăturile lui apropiate cu marile imperii vecine, Rusia și Imperiul otoman. El scria în memoriile sale că fusese deseori nedreptățit de pământeni, fiindcă era de *bon ton* să fii antiturc sau antirus la vremea aceea⁷³. Ca mai toți fanarioții, el nutrea ambiții de domnie, fiindcă, după vorbele unui alt Suțu, cei mai inteligenți pretendenți la tron erau grecii⁷⁴.

Dacă ambițiile celor mai mulți fanarioți rămân doar gânduri, Nicolae Vogoridi încerca fără succes o mișcare separatistă la Iași. Scopul lui vădit era să devină domn al Moldovei și să protejeze interesele Patriarhiei ecumenice și ale fanarioților aflați în serviciul acesteia⁷⁵. Consulul grec de la Iași, Ioannis Sakellaridis, nu privea cu ochi buni corupția și nepotismul practicat de Vogoridi în recrutarea clientelei politice, fiindcă era personal deranjat de repetatele intervenții ale caimacamului în jurisdicția consulară. Solicitat de negustorii greci din Galați de a aloca fonduri pentru proiectul de reabilitare a portului, Vogoridi părea indiferent față de problema lor, așteptând mai întâi să fie decorat de guvernul grec⁷⁶.

⁷¹ Vezi Nicolae Șuțu, *op. cit.*, p. 367.

⁷² Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 49.1/1858, Consulul general către ministrul de externe, 16 aprilie 1858 (1244). Despre legislația cetățeniei și despre naturalizare vezi Elpida Voglis, «*Έλληνες το γένος*» - η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων 1821-1844, Heraklio, Editura Universitară din Creta, 2007.

⁷³ Vezi Nicolae Șuțu, *op. cit.*, p. 98; Leonidas Rados, *Influența greacă în disputele istoriografice din spațiul românesc în a doua jumătate a secolului XIX*, în „Anuarul Institutului de Istorie G. Barițiu din Cluj Napoca”, tom XLVII, 2008, p. 128.

⁷⁴ Scrisoarea lui Alecu Șuțu către Alexandru Moruzi, cf. Georgeta Penelea Filitti, *Les archives Mourouzi: une approche générale*, în Florin Marinescu, Georgeta Penelea Filitti, Anna Tabaki (editori), *Documents gréco-roumaines. Les fonds Mourouzi d'Athènes*, Atena-București, CRN & Editura Academiei, 1991, p. 35.

⁷⁵ Vezi Dimitrios Stamatopoulos, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση - προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, Atena, ed. Alexandria, 2003, p. 59.

⁷⁶ Arhiva Ministerului de Externe al Greciei, dos. 36.5/1858, 29 septembrie 1858 (nr. 1031), f. 1: Sakellaridis către ministrul de externe al Greciei.

Antipatia lui Sakellaridis față de Vogoridi va fi confirmată de implicarea acestuia și a familiei sale în mișcarea națională a bulgarilor⁷⁷. Menționăm că ambițiile lui Vogoridi și ale fanarioșilor pretendenți la tron vor lua sfârșit odată cu articolul 13 al Convenției de la Paris, care statua că numai fiii de pământeni puteau candida la domnie⁷⁸.

În epoca de după războiul Crimeii, sprijinul acordat de Rusia slavilor din Imperiul otoman va domoli entuziasmul grecilor față de ruși⁷⁹. Politica externă ofensivă a statelor balcanice din următorii ani va readuce în actualitate ideea colaborării popoarelor balcanice, formulată în termenii dreptului lor la autodeterminare într-o eventuală confederație de state naționale. Cu toate acestea, spinoasa problemă a mănăstirilor închinată locurilor sfinte, și mai târziu chestiunea aromânilor vor afecta într-un mod neplăcut raporturile dintre români și greci.

În ceea ce privește dreptul cetățenesc, pași hotărâtori sunt întreprinși de adunările ad-hoc la 1857. Religia era considerată un criteriu secundar în raport cu etnicitatea și conștiința națională. Kogălniceanu, în divergență de opinie cu Grigore Sturdza, un reprezentant al deputaților cu sentimente ortodoxe, condamna „patriotismul de clopotniță”⁸⁰, fiindcă ortodoxismul era adversar de neînduplecat al ideii de națiune și progres: „Din toate argumentele ce se întrebuintează în contra Unirii, religia noastră ortodoxă este pururea alfa și omega. La Români, strigă adversarii noștri, ignoranți și necultivați, religia este mai puternică decât naționalitatea; ortodoxia îi va arunca pururea în brațele Rusiei”⁸¹.

În statul aristocratic dreptul de pământean era o chestiune de status social. Un potențial candidat la împământenire trebuia să fie precum boierii: creștin ortodox, proprietar funciar și mare dregător. Căsătoria cu pământeană de neam boieresc garanta succesul unui eventual demers. Împământenirea străinilor, a noilor îmbogățiți, era o necesitate pentru boierime, preocupată de regenerarea spiței și de erodarea capitalului ei economic și social.

Discursul xenofob al boierilor învederează incapacitatea lor de a controla accesul la privilegii. Atacul boierimii asupra noilor îmbogățiți („ciocoi”) scotea la lumină nu atât originea lor socială cât mai ales cea etnică.

Împotmolirea discursului egalitarist al revoluției ilustrează deficiențele de comunicare dintre emițători și receptori. Idealul republican al pașoptiștilor era

⁷⁷ Despre legăturile lui Vogoridi cu revoluționarul bulgar Rakovski, vezi, Maria Firkatian, *The Forest Traveler. Georgi Stoikov Rakovski and Bulgarian Nationalism*, New York, Peter Lang, 1996, p. 75.

⁷⁸ Textul Convenției de la Paris republicat în Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, Félix Alcan, 1900, p. 413.

⁷⁹ Vezi Varban N. Todorov, *Greek Federation during the Nineteenth Century*, New York, East European Quarterly Boulder, Columbia University Press, 1995, p. 49-51. Menționează broșura lui K. Dossios, *Ελληνισμός ή Ρωσισμός*, Atena, 1854.

⁸⁰ Dimitrie A. Sturdza, *op. cit.*, vol. VI, 1, p. 231, ședința adunării Moldovei din 12 noiembrie 1857.

⁸¹ *Ibidem*, p. 241.

estompat de atitudinea „intelectualilor” față de Rusia, a cărui pericol real era în mod vădit exagerat. Așadar, discursul social contestatar va aluneca ușor pe o linie naționalistă⁸². Raportați la evenimentele de la 1848 și de la 1853-1854, „intelectualii” îi priveau cu suspiciune pe greci, care, în pofida ortodoxismului lor, nu aderaseră cu entuziasm la cauza națională a românilor. Chiar dacă unii deputați în adunarea ad-hoc a Moldovei se pronunțau pentru o națiune ortodoxă, liberalii se întrebau de ce să fie excluși heterodocșii, precum armenii sau catolicii, în timp ce grecii și rușii să fie primiți în drepturile cetățenești. Cu toate că în adunările ad-hoc era proclamată cel puțin în teorie secesiunea românilor de „națiunea ortodoxă”, românii nu înțelegeau să includă alte categorii religioase, precum evreii, în „națiunea civică”.

Totuși din colectivitatea cetățenilor rămâneau excluși nu numai pământeni de alte religii și etnii, dar și mulțimea țăranilor fără știință de carte și pământ. Dacă în chestiunea națională exista un acord, în cea socială acesta lipsea. „Regimul de stări” și „cetățenia etnică” ilustrează paradoxul organizării instituționale a noului stat în drumul său spre modernitate și independență.

ORTHODOXY, NATION AND SOCIETY IN THE DANUBIAN PRINCIPALITIES. THE GREEKS AND THE CITIZENSHIP LAW IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

Abstract

The politics of modernity transformed the Orthodox Christian societies of the Southeastern Europe into modern nations. In this article we focus on the relationship between the establishing of citizenship law and issues of modern state building.

During the first half of the 19th Century, in the Romanian society the “boyar status” (membership of the ruling class) continued to be defined by the land propriety and public service. In our opinion, the emergence of new professional categories in the urban areas ended the political hegemony of the old ruling elite. Especially the great merchants (*nouveaux riches*) were willing to achieve nobility ranks and enter old ruling elite. According to the Organic Regulations, the first constitutional law of Moldavia and Wallachia, the future “citizen” must be like a boyar: orthodox Christian, landlord, and his wife would be a native noble.

Trying to examine the reactions of the old and native boyars against the newcomers, we emphasize the political behavior of the “new citizens”, most of them born in one of the Orthodox neighboring countries. In the 1840s, a culture of public political discourse began to develop. In this process, the “nation” became a term, which legitimated the demands for political participation. The liberal “intellectuals” demanded political rights for all permanent residents of the country regardless of their place of birth, religion and ethnic roots. More significantly, they were engaged in the fight for

⁸² Semnalăm studiul recent al lui Dinu Bălan, *Național, naționalism, xenofobie și antisemitism în societatea românească*, Iași, Editura Junimea, 2006.

unity and independence against Ottoman Empire and Russia. Therefore the future international status and citizenship law were the only issues upon which the deputies of the 1857 ad-hoc assemblies could agree, while they did not give any solution to the agrarian problem.

The civil model of the parliamentary republic, a legacy of the 1848 European revolutions, was influenced by the indigenous meanings. A “vernacular” oligarchy came to monopolize the power within the united independent Romanian nation-state. Both the foreign bourgeoisie and the native landless and illiterate peasantry were excluded from the exercise of political rights. The social and ideological gap between elites and the commoners reveals the Romanian paradox of change.

UN IZVOR INEDIT DESPRE ISTORIA ROMÂNILOR: JURNALUL LUI ADOLPHE ETIENNE BILLECOÇQ

RALUCA TOMI

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

„Dintre toate scările pe care le urcă spiritul uman din umbră spre lumină, dificilă și meritorie este aceasta: de a fi născut aristocrat și regalist și de a deveni democrat. Să urci dintr-un bordei într-un palat este rar și frumos, să urci din greșeală spre adevăr este însă măreț”¹, îi scria Victor Hugo lui Adolphe Etienne Billecoçq în iulie 1853, făcând aluzie la evoluția diplomatului, care, născut în pragul noului secol, în aprilie 1800, în sânul unei familii cu certe opinii regaliste, își va mărturisi crezul republican, criticând regimului lui Ludovic Filip. În viziunea lui Billecoçq, regimul instaurat în 1830 nu avea nici grandoarea Regalității și nici virtutea primei Republici franceze².

Încă din tinerețe Billecoçq a ales cariera diplomatică, deși avea și studii juridice, tatăl său fiind un celebru avocat parizian. În 1822 era atașat la legația din Berlin, în 1827 era secretar de legație la Viena, în 1828 la Madrid, iar în 1830 la Londra. După un stagiu de șase ani la legația din Stockholm, a fost detașat pentru un timp la Constantinopol, iar în 1839 devenea agent și consul general al Franței în principate, post pe care l-a ocupat până în 1846. Cei șapte ani petrecuți în mijlocul românilor au fost ultimii din cariera sa diplomatică. Din 1846 a desfășurat numai activități publicistice și literare, multe dintre operele sale având drept sursă de inspirație principatele: *Album Moldo-Valaque*, Paris, 1848 – celebru în epocă și datorită ilustrațiilor realizate de Charles Doussault și Michel Bouquet –, și nu în ultimul rând jurnalul său intitulat *Le nostre prigioni*.

În articolul de față ne vom ocupa de *Jurnalul* lui Billecoçq, al cărui titlul a fost inspirat de lucrarea lui Silvio Pellico *Le mie prigioni*, apărută în 1832. Împresionat de supliciu îndurat de revoluționarul italian în numele libertății, Billecoçq mărturisea: „Nu am ezitat să-mi numesc cartea după titlul unei lucrări

¹ Adolphe Billecoçq, *Jurnal*, Biblioteca Academiei Române (BAR), Arhiva Mare, nr. 2555, f. 157.

² *Ibidem*, f. 24.

nemuritoare și am încercat să-mi gădesc asemănări cu acest martir, prin suferințele politice și torturile civice îndurate”³. Era o aluzie la divergențele pe care le avea cu François Guizot, acuzat de diplomat că ar fi complotat cu domnitorul Gheorghe Bibescu și consulul rus din principate pentru îndepărtarea sa, la neînțelegerile avute cu oficialii Ministerului de Externe al Franței, care l-au împiedicat să mai dețină funcții în diplomatie, la greutățile întâmpinate pentru publicarea lucrărilor sale. Dacă supliciuil lui Pellico a luat sfârșit după 10 ani, Billecocq se simțea prizonierul pe termen nelimitat al lipsei de viziune manifestată de guvernul francez: „închisorile noastre sunt ridicate în plină zi, în capitala civilizată a lumii [...] temnicerii sunt fără milă... Aici în închisorile noastre gândirea este captivă, elanul sufletului este sugrumat de lanțuri”⁴.

Primele două volume din *Jurnalul* lui Billecocq au apărut la Paris în anii 1849 și 1850, într-un tiraj foarte mic⁵. Acestea au ajuns și în principate prin intermediul lui Nicolae Ghica, fiul marelui postelnic Grigore Ghica, unul dintre urmașii domnitorului Grigore al II-lea Ghica⁶. Importantă este și scrisoarea din 21 aprilie 1852, prin care Billecocq îl învestea pe boierul moldovean drept legatar testamentar: „Amintirea prieteniei noastre, relațiile de familie, afinitatea principiilor noastre politice m-au determinat să vă aleg, dintre toți amicii mei politici, pe dumneavoastră pentru a vă încredința aceste hârtii, care pot interesa într-o zi cauza românilor. Păstrați-le în mâinile voastre... Cu excepția distrugerii lor, vă las mână liberă să faceți cu ele ce credeți de cuviință... Și dacă eu voi muri înainte de a le publica, rămâneți să decideți ce veți face cu ele în favoarea cauzei române... Într-un cuvânt, vă numesc legatarul [...] unic al gândirii mele politice, care este toată în favoarea drepturilor românilor”⁷. Era evident vorba despre primele părți ale *Jurnalului* lui Billecocq, în care erau evocate pe larg evenimentele din timpul stagiului său diplomatic în principate și cele legate de revoluția pariziană de la 1848. După moartea lui Nicolae Ghica, în 1853, lucrarea a ajuns în posesia familiei Hurmuzaki, unul dintre membrii săi vizitându-l pe Billecocq la Paris câțiva ani mai târziu, mulțumindu-i pentru cele scrise în favoarea românilor. Publicarea memoriilor lui Billecocq a fost întreruptă în decembrie 1851, toate încercările ulterioare ale autorului de a le publica în Franța sau Anglia, fiind sortite eșecului⁸.

³ *Ibidem*, f. 207-212.

⁴ *Ibidem*, f. 212.

⁵ În scrisoarea adresată lui Victor Hugo, din 12 noiembrie 1850, Billecocq amintea de numai 12 exemplare ale cărții. *Ibidem*, p. 158-159

⁶ Billecocq către Nicolae Ghica Budișteanu, 25 octombrie 1851, Paris. *Ibidem*, f. 314-315.

⁷ Billecocq către Nicolae Ghica, 21 aprilie 1852, *Ibidem*, p. 422-425.

⁸ Vezi încercarea din 1864, când a intrat în contact cu un englez, Gronow, care avea legături la Londra. Căsătorit ulterior cu o franțuzoaică ce frecventa curtea imperială de la Paris, englezul a renunțat să-l mai ajute pe Billecocq, *Ibidem*, f. 2505-2507. În 1868 Billecocq îi scrie editorului Dentu, care refuză la rândul său să le publice. *Ibidem*, f. 2737-2740.

În secția de manuscrise a Academiei Române se găsește ceea ce noi credem a fi continuarea *Jurnalului* lui Billecocq, lucrare care nu a fost încă publicată și care cuprinde evenimentele din anii 1850-1871. Din păcate nu se păstrează manuscrisul, ci o variantă dactilografiată. Sunt 12 caiete-dosar, un total de 3500 de file, pe care Biblioteca Academiei Române le-a achiziționat în 1978 de la un anticariat. Probabil este o primă variantă în vederea pregătirii pentru publicare. Materialul nu este colaționat, fiind una dintre copiile dactilografiate. Din păcate, până în prezent nu știm unde se află manuscrisul și cine a intenționat să-l publice. Din loc în loc, pe marginile filelor sunt adnotări în franceză, însă personalul secției de la manuscrise nu-și amintește nimic de proveniența copiei și nu poate identifica scrierea acestor note. Sigur este că Billecocq și-a revăzut însemnările și le-a ordonat cronologic în ultimii ani din viață, pentru că o parte a notelor sale din subsol sunt datate între anii 1868-1872. Amintim că diplomatul a murit în octombrie 1874.

Primele două volume, pe care le prezentase în 1850 lui Eduard Drouyn de Lhuys, în acel moment ambasadorul Franței la Londra și mai târziu ministru de Externe al Franței, erau destinate să demaște originea și consecințele protectoratului rus în principate, să arate complicitatea guvernului lui Guizot cu autoritățile de la Sankt Petersburg, să stopeze întinderea puterii rusești în Europa. Soluția propusă de Billecocq era de a se exploata în folosul Franței conflictele dintre ruși și populațiile nordice. În viziunea sa, acestea din urmă s-ar fi putut alia cu românii, ungurii, otomanii împotriva politicii rusești. Influențat de experiența sa diplomatică de la Stockholm și București, Billecocq afirma că politica externă franceză ar trebui să mediteze la crearea unui front suedezo-român împotriva Rusiei⁹.

Din bogatul material aflat în depozitele Academiei Române – corespondență cu personalități politice și culturale din Europa, America de Nord, Asia, studii inedite, însemnări zilnice, articole de presă –, putem reconstitui preocupările diplomatului francez, căruia nimic din ceea ce au însemnat relațiile internaționale nu i-a fost străin: de la dorința de a consolida poziția Franței în Orient, la regândirea relațiilor franco-otomane, până la reorganizarea Imperiului otoman și planurile de colonizare a acestuia cu muncitori din Occident. Sunt consemnate de asemenea momente cheie din epopeea formării statului italian, opinii despre politica externă a împăratului Napoleon al III-lea, despre războiul Crimeii, afirmarea naționalității poloneze etc. Simpla lectură a materialului ne dezvăluie personalitatea unui diplomat prea puțin cunoscut și apreciat în lucrările de specialitate. Spirit iscoditor, neliniștit, Billecocq urmărea rafinatul joc diplomatic european, pe care îl descifra cu abilitate. Din filele însemnărilor sale putem reconstitui lumea bântuită de ambiții și orgolii a celor care conduceau politica

⁹ *Ibidem*, f. 29-34.

externă a Franței și avem ocazia de a savura replici scilipitoare, povestioare amuzante despre personalitățile ce populau strălucitoarele saloane franceze.

„Am petrecut șapte ani în țara moldo-valahilor și cunosc sensibilitatea, ospitalitatea și bunăvoința lor... Țara, pământul, viața lor politică mi-au atras atenția și întreaga afecțiune... Da, mărturisesc că după 25 de ani de studii, de călătorii, de observații diplomatice, teritoriul principatelor mi s-a părut interesant pentru a fi plasat în vizorul diplomației franceze”¹⁰. Alături de Saint Marc Girardin, Hippolyte Desprez, Jean Alexandre Vaillant, Adolphe Billecocq a fost privit de contemporani drept un cunoscător al lumii românești. Ne-am axat prezentul articol pe sublinierea câtorva coordonate: publicitatea făcută operelor scrise de români și filoromâni în perioada emigrației și a războiului Crimeii, corespondența inedită cu lideri ai emigrației române, în care este dezbătută situația politică din principate și viitorul țării în contextul relațiilor dintre marile puteri, influențarea unor personalități culturale franceze pentru a se implica în apărarea cauzei românești.

Motto-ul publicației „Album moldo-valaque. Un guide politique et pittoresque à travers les Principautés de Danube” era alcătuit din cuvintele lui Ludovic Filip adresate lui Billecocq: „Știi dumneata că-mi spui lucruri pe care d. Guizot și nici unul dintre ambasadorii mei nu le cunosc?”. Erau concentrate în această frază, consemnată în *Jurnal*, atât orgoliul fostului consul, convins că era unul dintre cei mai buni cunoscători ai problemei orientale, cât și amărăciunea celui care și-a sfârșit înaintea de vreme o carieră promițătoare.

Albumul, ce forma un supliment al prestigioasei reviste „L’Illustration”, a fost un minunat prilej de a face cunoscute Europei peisajul, obiceiurile, costumele românești. În *Jurnalul* său, Billecocq descria eforturile de a face cunoscută lucrarea în cercurile culturale și diplomatice din capitala Franței. Trimitea *Albumul* lui Alexandre Dumas-tatăl și lui Victor Hugo, în speranța că aceștia își vor găsi surse de inspirație pentru romanele viitoare¹¹, iar ministrului Suediei și Norvegiei la Paris îi dăruia și câteva din acuarelele lui Doussault, care în opinia sa ar demonstra influența artei suedeze asupra picturii și arhitecturii din principate¹². *Albumul* le era trimis și pictorilor Charles Louis Muller și Thomas Couture, pentru a le servi drept model pentru viitoarele opere. La rândul său, Cyprien Robert a scris în „La Pologne” un impresionant articol dedicat *Albumului* și principatelor, reprodus de Billecocq în *jurnalul* său¹³. *Albumul* va fi adus în principate de către Nicolae Ghica, căruia Billecocq îi scria în 21 aprilie 1852: „În acest moment se găsesc în Germania, la Berlin și Leipzig, 200-300 de exemplare din *Albumul* meu. Luați-le cu dvs. și plasați-le în țările române fie contra unei sume modice, fie gratis, după

¹⁰ *Ibidem*, f. 146.

¹¹ *Ibidem*, f. 44-47.

¹² Billecocq către Gustave de Lovénjohlm, Paris, 26 martie 1850, *Ibidem*, f. 43-44.

¹³ *Ibidem*, f. 46-49.

cum veți crede de cuviință”¹⁴. Cel care a tradus lucrarea în germană a fost colegul său, consulul general al Prusiei în principate între 1843 și 1845, Johann Neigebauer.

Cu aceeași fervoare va încerca să facă cunoscută și *Le nostre prigioni*. Deși tirajul primelor două volume a fost restrâns, Billecoq le-a trimis câtorva personalități: Drouyn de Lhuys, Alexis de Tocqueville, Jules Bastide, Victor Hugo, Daniele Manin¹⁵.

Perioada emigrației a fost benefică pentru contactele dintre liderii revoluționari europeni. În jurnalul lui Billecoq există o corespondență bogată între acesta și Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Ghica, Gheorghe Magheru, frații Golești, Vasile Boerescu, Dora D’Istria. Relațiile dintre ei s-au stabilit fără îndoială în perioada stagiului consular din principate.

Legătura cu Heliade Rădulescu pare mai strânsă în perioada emigrației decât în etapa prerevoluționară. De fapt, Billecoq scria într-una dintre notele adresate lui Elias Regnault, că nu-l cunoscuse personal pe Heliade cât timp a fost consul în principate. În însemnările sale și în cele nouă scrisori inedite pe care i le-a adresat, Billecoq îl numea pe Heliade „nobilul și vigurosul atlet”, cel care, asemenea lui, nu precupețea niciun efort pentru a demonstra Europei pericolul reprezentat de Rusia¹⁶. În jurnalul său, diplomatul francez se arăta entuziast de apariția lucrării *Le protectorat du Czar ou la Roumanie et la Russie*¹⁷, și insera un articol apărut în „Le National”, în care împăratul Nicolae I era caracterizat drept „un lup devenit păstor la oi, care țintește prin protectoratul său să facă din principatele danubiene un Gibraltar al despotismului”¹⁸.

În 22 noiembrie 1850, Billecoq reda o interesantă conversație cu Heliade. Acesta din urmă îi povestea despre sejurul său din Anglia, cel din 1849, și despre discuțiile purtate cu Lordul Palmerston, Giuseppe Mazzini, Ledru-Rollin și Louis Blanc. Iată cum prezenta Billecoq discuția dintre Heliade și Blanc: „Eliade a sesizat ezitarea lui Louis Blanc în privința principatelor [...] i-a spus următoarele cuvinte: „Încercați să reparați cât puteți răul pe care l-ați făcut fără intenție cauzei naționalităților; vă voi ajuta eu însumi dacă îi veți acorda atenție și veți înțelege cauza căreia îi puteți veni în ajutor [...] izvorul nenorocirilor țării mele este ocuparea ei de către ruși. Să nu credeți că eu fac aici politică locală! Nu, fac politica tuturor, <pentru că> atunci când va veni momentul, țarul se va îndrepta spre Ungaria, spre Austria, se va năpusti asupra libertăților franceze... Puneți în slujba marilor principii, amenințate de planurile autocrației, răsunetul vocii voastre

¹⁴ Billecoq către Nicolae Ghica, Paris, 21 aprilie 1852, *Ibidem*, f. 425-427.

¹⁵ *Ibidem*, f. 292.

¹⁶ Despre activitatea lui Ion Heliade Rădulescu din perioada exilului revoluționar, vezi referiri la Mircea Anghelescu, *Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului și a operei*, București, Editura Minerva, 1986.

¹⁷ Titlul complet: *Le Protectorat du Czar ou la Roumanie et la Russie. Nouveau documents sur la situation européenne*, Paris, 1850.

¹⁸ Nota din *Jurnal*, f. 69.

populare și rușii vor fi alungați pentru totdeauna în Asia”¹⁹. În același context, Billecocq scria că fusese rugat de Heliade să redacteze o scrisoare, care se află și aceasta în *Jurnal*, către președintele Republicii, Louis Napoleon, în care îi solicita o audiență. Într-o notă de subsol, Billecocq scria că Heliade nu a mai vrut să iscălească scrisoarea datorită divergențelor cu ceilalți lideri români aflați în emigrație.

Lucrarea lui Heliade, apărută în 1851, la Paris, *Mémoires sur l'Histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848*, l-a incitat pe fostul consul francez să nareze un episod necunoscut din timpul revoluției de la 1848 în Țara Românească. În vara aceluși an, la rugămintea lui Baligot de Beyne, pe atunci funcționar al ambasadei otomane din Paris, Billecocq i-a trimis lui Suleiman pasa, emisarul Porții în principate, câteva informații despre liderii politici din București și despre atitudinea pe care ar fi trebuit să o aibă față de evenimentele din capitala Țării Românești²⁰.

Războiul Crimeii i-a întărit lui Billecocq convingerea că Heliade avusese dreptate în broșurile sale în care demasca țelurile Rusiei. „Scrierile și discuțiile cu Eliade mi-au călăuzit și luminat drumul [...] datorită lui deslușim planurile abile ale lui Nicolae”²¹. Convins că Heliade, aflat în Constantinopol în toamna lui 1854, ducea tratative cu guvernul otoman în favoarea cauzei românești, Billecocq compara situația lor cu cea a astronomilor, care deși se aflau la distanță mare unul de celălalt, observau aceleași stele și planete – respectiv evoluția politică din principate – și desprindeau din analizele lor aceleași concluzii²².

La sfârșitul anului 1854²³, Heliade îl trimitea la Billecocq pe Grigore Grădișteanu cu o parte dintre articolele ce intenționa să le publice în presa din Occident. În ciuda eforturilor tandemului Billecocq-Grădișteanu, nici presa pariziană, nici cea londoneză nu s-au arătat interesate în publicarea lor²⁴.

Pentru a înțelege relația Billecocq-Heliade, sugestive sunt însemnările din aprilie 1856 din *Jurnalul* fostului consul francez. În aceste fragmente se află o scrisoare a lui Heliade, în care se consemnau suferințele îndurate de cei care au susținut în exil poziția otomană, neînțelegerile diferitelor grupări din sânul emigrației, puterea partidei rusofile din Țara Românească²⁵. În corespondența cu liderii români din exil, Billecocq nu s-a amestecat niciodată în disensiunile acestora, având legături amicale cu Heliade, dar și cu Magheru, frații Golești,

¹⁹ *Ibidem*, f. 164.

²⁰ *Ibidem*, f. 268-270.

²¹ *Ibidem*, f. 846.

²² Adolphe Billecocq către Ion Heliade Rădulescu, Paris, 6 noiembrie 1854. *Ibidem*, f. 929.

Vezi anexa nr. 1.

²³ Vezi scrisoarea lui Heliade către Billecocq, Constantinopol, 15 decembrie 1854. *Ibidem*, f. 932.

²⁴ Vezi nota lui Billecocq din 7 aprilie 1855, *Ibidem*, f. 1052-1054.

²⁵ Nota lui Heliade din 18 aprilie 1856. *Ibidem*, f. 1052-1054.

Cezar Bolliac etc. Totuși, există în jurnalul său o singură referire la aceste disensiuni. Este cea din 21 aprilie 1856, în care compară lupta lui Heliade cu cea dusă de el împotriva funcționarilor din cadrul Ministerului de Externe al Franței²⁶. În timpul frământărilor din anii 1857-1858, când Europa impulsionată de reprezentanții partidei naționale căuta febril o soluție pentru rezolvarea „chestiunii românești”, Billecocq era încântat de prezența liderului român la Londra și la Paris. Spera ca prin scrierile și activitatea sa, Heliade să „lumineze cercurile politice asupra intențiilor războinice ale Rusiei”. Îi sugera să meargă și la Torino, unde regele Victor Emanuel al II-lea convocase un Contencios pentru a dezbate problema românească²⁷. Se pare că Eliade i-a urmat sfatul, pentru că în toamna lui 1859 se afla în capitala Piemontului, unde se întâlnea cu regele, cu premierul Camillo Benso di Cavour și cu Giovenalle Veggezzi Ruscalla. Ultimului îi promisese exemplare din *Albumul* lui Billecocq²⁸. Amicizia, simpatia pentru Billecocq l-a determinat pe Heliade să-l recomande în 1856 guvernului francez, pentru postul de comisar extraordinar în Comisia europeană ce urma să vină în principate în aprilie 1857²⁹.

Nicolae Ghica a fost un bun prieten al lui Billecocq. Am văzut ce importanță a avut în destinul românesc al lucrărilor lui Billecocq. Din filele *Jurnalului* aflat la Academie se desprinde și un alt rol jucat de boierul moldovean. Acesta îi mărturisea lui Billecocq, în scrisoarea din 2 noiembrie 1851, că i-a „devorat” cartea *Le nostre prigionii*, și a fost impresionat de atenția fostului consul față de problemele naționalităților din Europa centrală, nordică, răsăriteană³⁰.

Din jurnalul lui Billecocq aflăm că, în iarna anului 1852-1853, Nicolae Ghica îl informa despre pregătirile de război făcute de ruși: mișcări de trupe, construcții militare, relatându-i pe larg despre misiunea lui Mencicov la Constantinopol³¹. Din păcate, scrisorile sale către Billecocq nu s-au păstrat, în schimb au rămas notele fostului consul consemnate în paginile jurnalului.

Informațiile lui Nicolae Ghica au ajuns în posesia cuplului imperial francez într-o manieră neobișnuită. În jurnalul său, Billecocq declara că era înrudit pe filieră maternă cu Eugenia di Montijo. Bucurându-se de acest avantaj, pe care se pare că nu l-a folosit în favoarea revigorării carierei diplomatice și nici în alte scopuri personale, la care se adăuga relația intimă întreținută cu una dintre doamnele de onoare ale împărătesei, fostul consul s-a străduit ca informațiile transmise de Ghica să fie cunoscute de Napoleon al III-lea. Se pare că Billecocq i-a scris personal împărătesei Eugenia în speranța acordării unei audiențe. În

²⁶ Nota lui Billecocq din 21 aprilie 1856. *Ibidem*, f. 1528.

²⁷ *Ibidem*, f. 1713-1717.

²⁸ Vezi scrisoarea din 6 octombrie 1859, din Torino. *Ibidem*, f. 1755-1756. Vezi anexa nr. 3.

²⁹ Vezi nota din 5 octombrie 1858, *Ibidem*, f. 1753.

³⁰ *Ibidem*, f. 315.

³¹ Vezi scrisoarea lui Billecocq către Nicolae Ghica, Paris, 28 februarie 1853. *Ibidem*, f. 482-485.

povestioara relatată în jurnal se pare că cele două doamne, împărăteasa și amica lui Billecocq, au fost surprinse de Napoleon în momentul în care dezbăteau problema. Împăratul s-a amuzat teribil de îngrijorarea manifestată de cele două doamne față de declanșarea unui nou conflict.

Dacă, cel puțin în aparență, Napoleon nu și-a manifestat interesul față de știrile sosite din Moldova, o atitudine diferită a manifestat ambasadorul otoman la Paris. În 23 aprilie 1853, Billecocq îi scria lui Ghica despre convorbirea avută cu diplomatul otoman în legătură cu informațiile despre mișcările trupelor rusești de la granița Moldovei³².

Din nefericire, în primăvara lui 1853 Nicolae Ghica a murit, iar Billecocq a pierdut astfel un fidel prieten și un observator atent al politicii din principate³³.

De Gheorghe Magheru îl lega o frumoasă amicizie. Din corespondența publicată – două scrisori – în *Album moldo-valaque*, știm despre partidele de vânatoare la care participaseră cei doi, de monedele antice și pielea de urs, darurile generalului român, fiind mult prețuite de Billecocq. În ianuarie 1849, Magheru îl ruga pe Billecocq să aibă grijă de fiul său care se afla la Paris³⁴. Acesta s-a achitat cu afecțiune de rugămintea generalului, fapt oglindit în scrisoarea către Ștefan Golescu, datată 16 iulie 1852, în care îl anunța că intervenise pe lângă ministrul de Război pentru ca fiul generalului, împreună cu alți tineri români, să fie admiși în școlile militare franceze³⁵.

Aflat la Constantinopol, în încercarea de a forma detașamente militare românești în cadrul armatei otomane, Gheorghe Magheru a primit de la Billecocq, la 6 martie 1855, o caldă scrisoare în care era rugat să-i pozeze lui Theodor Aman pentru un portret, ce urma să fie prezentat în cadrul expoziției universale de la Paris³⁶. Răspunsul lui Magheru a venit în iunie 1855. Generalul se confesa cu sinceritate. Își mărturisea suferințele fizice și deziluziile încercate în ultimii ani, când toate eforturile sale de a forma detașamentele românești au eșuat. În fața disensiunilor dintre emigranții români, a ocupării principatelor de către trupele austriece, a revenirii foștilor domni pe tronurile de la București și Iași, Magheru își mărturisea pesimismul față de soarta românilor. Îi mulțumea însă lui Billecocq pentru „afecțiunea și perseverența cu care a făcut cunoscută Europei istoria, obiceiurile, calitățile românilor”. Liderul român scria cu nostalgie despre caldă prietenie manifestată de consulul francez încă din primele zile ale mandatului său, despre „numeroasele plimbări în munți în care admiram împreună frumusețea și

³² *Ibidem*, f. 491.

³³ *Ibidem*, f. 496-497.

³⁴ Vezi fragmente din scrisoare în Paul Cernovodeanu, Marian Ștefan, *Pe urmele Magherilor*, București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 260; scrisoarea este amintită și în Paul Cernovodeanu, Marian Ștefan, *Epistolar inedit Gheorghe Magheru* (I), în „Revista Istorică”, București, nr. 2, 1983, p. 183-193.

³⁵ Vezi Adolphe Billecocq, *Jurnal*, și urm., f. 367.

³⁶ *Ibidem*, f. 1022.

bogăția acestora, plimbări în care dvs. profetizați inspirat un viitor strălucit pentru acest popor oprimat”³⁷.

În *Jurnalul* său, Billecocq a păstrat și câteva scrisori sau însemnări adresate fraților Golești. Interesantă este discuția purtată cu Radu Golescu, datată 17 iulie 1852. Acesta i-a spus, în timpul unei plimbări în grădinile Tuilleries, că dacă revoluția o declanșau liderii politici, cei care o consolidau erau soldații³⁸. La 22 aprilie 1867 îi scria lui Ștefan Golescu, premier la acea dată, în legătură cu mișcarea de emancipare a cretanilor. Guvernul român era cel mai în măsură, în opinia lui Billecocq, de a lumina cabinetele europene asupra situației din Balcani³⁹.

Figura fostului domn regulamentar Alexandru Dimitrie Ghica este pomenită de mai multe ori în *Jurnal*. Consulul francez îi aprecia bunele intenții pe care le avusese în guvernare și onestitatea. Erau calități apreciate de o parte a emigranților români, care îi propuseseră fostului domn să le fie lider în perioada exilului revoluționar. Speranța într-o posibilă cooperare o mărturisea și Billecocq, la 2 septembrie 1856, imediat după ce aflase de numirea acestuia drept caimacam în Țara Românească, propunându-i să-l ajute prin propaganda făcută în presa pariziană sau în cea londoneză. Fostul domnitor și fostul consul cunoșteau nemijlocit toate intrigile Rusiei, cărora le căzuseră victime: primul își pierduse tronul, iar celălalt postul și cariera diplomatică⁴⁰.

Vasile Boerescu, autorul mai multor lucrări și memorii cunoscute în cercurile franceze, italiene, era unul dintre tinerii români care se bucura de aprecierea lui Billecocq. Încurajat de Jean Alexandre Vaillant, Boerescu i-a scris în noiembrie 1857 despre intenția sa de a edita o publicație cu numele sugestiv „Naționalul”, propunându-i o eventuală colaborare. Billecocq îi răspundea că era măgulit de invitație, dar nu putea s-o onoreze, din pricina divergențelor de opinie asupra viitorului politic al principatelor⁴¹.

Billecocq a corespondat și cu Cezar Bolliac, care îi trimitea, înainte de a fi publicată, o parte a lucrării sale *Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie. Premier mémoire. Topographie de la Roumanie*⁴², iar prințesei Elena Ghica-Koltsov Massalsky îi transmitea, prin intermediul lui Grigore Grădișteanu, admirația față de autoarea unei lucrări remarcabile privitoare la situația bisericii ortodoxe⁴³ (*La vie monastique dans l'église orientale*). O alături pe Dora D'Istria

³⁷ Scrisoarea lui Gheorghe Magheru către Adolphe Billecocq, 20 iunie 1855, Constantinopol.

Ibidem, f. 1223-1235. Vezi anexa nr. 2.

³⁸ *Ibidem*, f. 368.

³⁹ Billecocq către Ștefan Golescu, Paris, 22 aprilie 1867. *Ibidem*, f. 2666.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 1577-1580.

⁴¹ *Ibidem*, f. 1695-1697.

⁴² *Ibidem*, f. 1009-1010.

⁴³ *Ibidem*, 1719-1720. Lucrarea a apărut în 1856, la Paris.

luminoaselor figuri feminine din istoria Franței – Jeanne D’Arc, Heloïse, Georges Sand – și o invita să viziteze saloanele pariziene, convins că apariția sa strălucitoare va fi benefică problemei românești.

Printre cei implicați în propaganda chestiunii românești se număra și Grigore Gănescu. Era autorul câtorva lucrări care apăruseră în timpul și după Congresul de la Paris: *La Valachie depuis 1830 jusqu’à nos jours*, Bruxelles, 1855, *Diplomatie et Nationalité*, Paris, 1856, *Quelques mots sur la Valachie*, Paris, 1857. La 28 februarie 1856, Billecocq nota în jurnalul său: „Domnul Gănescu, valah, autor al unei cărți intitulată *Diplomatie et Nationalité*, în care a avut amabilitatea să-mi consacre câteva rânduri amicale, m-a rugat să-i scriu prefața. Nu am lăsat să-mi scape această ocazie de a-i fi agreabil și totodată de a-mi exprima încă odată opiniile despre problemele orientale”⁴⁴.

Același Gănescu s-a dovedit un publicist înzestrat. În capitala Franței a publicat „Le Courier de Dimanche”, în care se evidenția prin articole curajoase împotriva politicii guvernelor imperiale. *Jurnalul* lui Billecocq prezintă articolul apărut în 27 ianuarie 1861, la rubrica *Săptămâna politică*, un violent rechizitoriu împotriva lui Napoleon al III-lea, care i-a adus lui Gănescu expulzarea din Franța. Iată ce scria ministrul de Interne al Franței consilierului de stat însărcinat cu supravegherea publicațiilor: „Am auzit că autorul acestui articol, Grigore Gănescu, nu este francez. Sunt uimit că un străin își permite să insulte instituțiile noastre și-l însărcinez pe domnul prefect al poliției să-l expulzeze conform articolului 7 al legii din 11 decembrie 1849”⁴⁵. Însă publicistul român nu a renunțat, și a editat cu ajutorul lui Victor Hugo, la Frankfurt, „L’Europe”, un jurnal foarte apreciat în epocă⁴⁶.

Războiul Crimeii și tratativele diplomatice care l-au urmat au constituit o ocazie pentru Billecocq de a-și manifesta public opiniile față de raportul dintre puterile europene, față de posibila rezolvare a chestiunii românești, care se afla în topul discuțiilor diplomatice din epocă. Convingerile antirusești l-au determinat să fie de acord cu sprijinul acordat de către Franța, Anglia și Sardinia Imperiului otoman.

Corespondența sa cu liderii români, din perioada 1855-1856, mărturisește despre implicarea în toate inițiativele ce demascau politica Rusiei față de populațiile din Europa nordică și răsăriteană, și vizau totodată consolidarea pozițiilor otomane. Din *Jurnal* reiese atenția deosebită acordată tratativelor de pace, ce se desfășurau în capitala Franței. A consemnat textul tratatului de pace,

⁴⁴ *Ibidem*, f. 1472.

⁴⁵ Se pare că înainte de a pleca din Franța a avut un proces și cu Eugène Poujade – fostul consul al Franței la București. Billecocq a refuzat să audieze procesul, spunând că nu poate să vadă cum un francez este chemat în instanță de un român. *Ibidem*, f. 1919-1932, 2075-2082.

⁴⁶ Vezi Nicolae Iorga, *Din relațiile franco-române. Un scriitor francez despre români și un scriitor român în Franța: Elias Regnault și Grigore Gănescu*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, tom XXXIX, 1916, București, p. 21.

anexele referitoare la statutul strâmtorilor și la cel al Mării Negre. Atitudinea diplomaților ruși, care au încercat prin prezentarea hărților false să modifice în favoarea lor granița Basarabiei de sud, l-a determinat să reamintească faptul că atât Basarabia, cât și Bucovina, fuseseră cedate de către Imperiul otoman în condiții oneroase, în care nu-și respectase statutul de putere suzerană. Afirma în jurnalul său că tratatul de pace conținea germenii unor viitoare conflicte.

Billecocq avea rețineri în privința articolului 23, referitor la autonomia principatelor, deoarece susținea că aceasta era un fapt deja recunoscut de către Poartă. Credea că articolul 24, care prevedea convocarea divanurilor ad-hoc, nu era realist: „da, trebuie înțeleasă mai bine importanța teritoriului, a bogățiilor, a locului ce-l pot juca în echilibrul european ca teatru de observație sau barieră împotriva Rusiei [...] dar trebuie să fim conștienți că moldo-valahii nu sunt nimic prin ei înșiși. Că acolo trebuie refăcut totul. Nu trebuie consultați”⁴⁷. În corespondența cu Heliade a subliniat nu de puține ori ideea că românii nu-și pot rezolva singuri problemele și ar trebui să caute ajutorul în Occident, făcând referire bineînțeles la Franța. Ideea devine un adevărat leitmotiv în filele jurnalului său. În 7 iulie 1856 scria: „Românii nu încetează să se comporte ca niște copii, pentru că în loc să se ocupe de regăsirea forței morale, ei se ridică împotriva puterii suzerane, care pentru moment reprezintă singurul lor mijloc de salvare... Prin unirea moldovenilor cu valahii plaga se va mări, nu se va vindeca. Această pretinsă unire, în cazul în care se va înfăptui, le va aduce în curând despărțirea [...] vor căuta în unire numai satisfacerea intereselor personale. Ne amăgim dacă vom crede că valahilor le pasă de moldoveni și invers. Întrebându-i de multe ori pe valahi dacă au fost în Moldova și pe moldoveni dacă au vizitat Țara Românească, mi-au răspuns [...] că au alte treburi mai bune de făcut decât să viziteze țări mai sărace... Cât despre prințul străin, acesta este un principiu ce contravine tratatelor și puterii suzerane”⁴⁸.

Onest, Billecocq recunoștea, în nota din 5 februarie 1859, că românii l-au impresionat prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, deși era rezervat în privința acestuia, considerându-l de origine modestă. L-au uimit prin abilitatea de a găsi o rezolvare justă în cadrul strâmt al textului Convenției de la Paris: „Acționând astfel mi-au depășit toate așteptările. Cinste lor!”⁴⁹

Afinitatea lui Billecocq cu spațiul românesc este mărturisită și de corespondența cu acele personalități culturale – istorici, publiciști, diplomați francezi – ale căror destine au fost marcate de contactul, uneori nemijlocit, cu poporul român. Printre aceștia se numărau Elias Regnault, Hippolyte Desprez, Thibault Lefebvre, Artur Baligot de Beyne, Jean Alexandre Vaillant. Dintre cei amintiți, singurul care nu a călătorit în principate era Elias Regnault, însă jurnalul lui Billecocq mărturisește despre zbuciumul autorului în depistarea informațiilor despre principate, rezultatul trudei sale fiind una dintre cele mai reușite istorii

⁴⁷ Nota lui Billecocq. *Ibidem*, f. 1497.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 1570-571.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 1783.

politice și sociale ale principatelor danubiene: *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris 1855.

Elias Regnault, pe care Nicolae Iorga, citând un fragment din „L’Illustration”, îl descria ca fiind un om blând, trist, amabil, una dintre acele figuri paterne, care îndată fac să se nască simpatia, îl contacta pe Billecocq prin intermediul cumnatului acestuia care îi scria: „Îți trimit, dragă Adolphe, lucrarea domnului Regnault. Este un scriitor serios, demn și plin de stimă. Vorbește potolit, discută calm și scrie fără patimă”⁵⁰. Așa a început colaborarea dintre consulul francez și cel care va fi scris lucrări importante despre istoria Angliei, a irlandezilor, a polonezilor, a popoarelor nordice. În 14 iulie 1854, Regnault, bolnav îi scria lui Billecocq despre greutățile întâmpinate pentru publicarea lucrării. Niciun editor nu era interesat de aceasta și nu știa cum putea să mai scrie dacă nu se întrevedea nicio implicare financiară. Îl întreba pe Billecocq dacă românii nu puteau să subvenționeze cartea⁵¹. În aceeași zi Billecocq îl îmbărbăta, rugându-l să nu renunțe la o lucrare care va avea un mare succes⁵². Îl va sprijini personal cu toate informațiile pe care le avea despre principate. Peste câteva zile îl recomanda unui bun amic, Eugène Poujade, consul în principate, care se afla la Paris în vara lui 1854.

În *Jurnal* erau inserate șase note – ale lui Billecocq către Regnault – prin care evenimentele din perioada regulamentară erau povestite de către un diplomat care fusese implicat în evoluția lor. În însemnările sale, Billecocq îi atrăgea atenția asupra disensiunilor din cadrul Ministerului de Externe al Franței, care nu se interesa de soarta consulilor din zonele răsăritene ale continentului⁵³, îi relata momentul sosirii sale la București și ultimele ecouri ale afacerii Marseille⁵⁴. Fostul consul îi sugera istoricului să scrie o parte introductivă în care publicul cititor să fie lămurit asupra originii latine a românilor și a așezării lor geografice⁵⁵. Regnault i-a ascultat sfatul, inserând în introducerea lucrării sale informații geografice și demografice despre români, unele dintre ele preluate probabil și din lucrarea lui Cezar Bolliac, pe care Billecocq o primise de la autor. De remarcat că la începutul lucrării se afla și o hartă a spațiului locuit de români⁵⁶.

În cea de-a patra notă adresată lui Regnault, la 5 noiembrie 1854, Billecocq îl ruga să-i prezinte ideile referitoare la viitorul principatelor în așa fel încât să nu pară un susținător al unui stat unitar sau al unei confederații independente. El a fost numai un apărător al politicii Franței, de aceea a încercat să se opună consolidării

⁵⁰ *Ibidem*, f. 820-821.

⁵¹ *Ibidem*, f. 822-824.

⁵² *Ibidem*, f. 825-828.

⁵³ *Ibidem*, însemnarea din 21 septembrie 1854, f. 880.

⁵⁴ *Ibidem*, însemnarea din 23 septembrie 1854, 883-887.

⁵⁵ *Ibidem*, însemnarea din 22 octombrie 1854, f. 921-922.

⁵⁶ Vezi Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des principautés danubiennes*, Paris, 1855,

pozițiilor Rusiei. A fost un apropiat al domnitorului Alexandru Dimitrie Ghica, pentru că acesta i-a dezvăluit cu sinceritate politica rusească, dar nu s-a înțeles cu Gheorghe Bibescu, deoarece acesta complota cu reprezentanții ruși la București⁵⁷. Evenimentele relatate de Billecocq se regăsesc în capitolele IX și X ale operei lui Regnault.

Utile au fost și opiniile lui Billecocq asupra liderilor implicați în evenimentele de la 1848. Consulul opina că singura diferență dintre Golești și Eliade consta în modalitatea de a transforma politica românească. Primii erau adepții soluțiilor imediate, ultimul propunea calea moderată⁵⁸.

Apariția lucrării lui Regnault a fost un adevărat eveniment în rândurile filoromânilor. Billecocq le-a scris despre lucrare lui Heliade Rădulescu, Magheru, Baligot de Beyne, Daniele Manin⁵⁹. Ultimul a apreciat-o drept o adevărată „revelație politică”. Lucrarea i-a fost trimisă și lui Hippolyte Desprez, care urma să-l însoțească pe Drouyn de Lhuys la Conferința de la Viena, din 1855⁶⁰.

Hippolyte Desprez, unul dintre cei mai importanți publiciști francezi, cu o îndelungată carieră diplomatică, îl cunoscuse pe Billecocq cu ocazia primei sale călătorii în principate. După spusele lui Billecocq, Desprez sosise la București în calitate de trimis al lui Saint-Marc Girardin, ca reporter al publicației „La Presse”. Întors în Franța, amicul lui Bălcescu, al fraților Golești, cel care a scris *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, a devenit în scurt timp colaborator la prestigioasei „Revue des Deux Mondes”. La 29 iulie 1852 i-a scris lui Billecocq, cerându-i să intervină pe lângă fratele său pentru a salva un amic de la închisoare. Cu această ocazie îl anunța că a primit din partea lui Vaillant o parte a unei lucrări dedicate țiganilor din principate⁶¹, dar din păcate editorii revistei nu erau interesați în publicarea ei⁶².

Thibault Lefebvre, avocat al Consiliului de stat și al Curții de Casație, îi cerea lui Billecocq scrisori de recomandare în vederea unei călătorii în principate: „Aș dori să vizitez principatele din punct de vedere politic și comercial... Cred că puteți să-mi dați scrisori de recomandare pentru oamenii politici ai țării. V-aș ruga să mi le trimiteți înainte de 20 ale lunii iulie. Sper că voi avea plăcerea să vă mulțumesc personal la întoarcere”. Pentru că nu avea influență în principate, majoritatea celor cunoscuți fiind plecați din țară, Billecocq îl recomanda la rândul său fostului domnitor, Alexandru Dimitrie Ghica⁶³. Într-adevăr, Lefebvre a făcut în principate două călătorii, în 1853 și 1857. Rodul observațiilor sale au fost lucrările *Les*

⁵⁷ Vezi Adolphe Billecocq, *Jurnal*, și urm., f. 935-937.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 989.

⁵⁹ *Ibidem*, 1197.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 1032.

⁶¹ *Les Romes. Histoire vraie des vrais bohemiens*, Paris, 1857.

⁶² Adolphe Billecocq, *Jurnal*, și urm., f. 371-374.

⁶³ *Ibidem*, 573-574.

finance de la Valachie, Paris, 1855 și *Études diplomatiques et économiques sur la Valachie*, Paris, 1858.

În perioada Războiului Crimeii, un alt scriitor francez a fost interesat de principate: Charles Hippolyte Castille, unul dintre redactorii publicației „La Tribune des Peuples”. Acesta a inserat în celebrele sale portrete ale oamenilor politici pe cele ale principelui Alexandru Dimitrie Ghica și caimacamului Nicolae Vogoride.

Între Billecocq și viitorul secretar francez al lui Alexandru Ioan Cuza, Arthur Baligot de Beyne, s-a stabilit o legătură specială încă din timpul revoluției de la 1848, când ultimul era funcționar al ambasadei otomane la Paris.

Anii războiului Crimeii l-au găsit pe Baligot de Beyne la Constantinopol, unde avea delicata sarcină de a purta corespondența între autoritățile otomane și mareșalul Saint-Arnaud. La 15 august 1854, Baligot de Beyne îi scria prietenului său despre viața trepidantă pe care o ducea în capitala Imperiului otoman, despre discuțiile purtate cu membrii coloniei valahe, care în curând aveau să revină la Paris, deziluzionați de atitudinea otomanilor. Redactorul publicației „La Presse de l’Orient” descria ignoranța conducătorilor militari francezi în legătură cu problema românească. „Din păcate preaputernicii zilei nu cunosc situația naționalităților din zonă, și cine știe cât timp va mai trece până când aceste țări devastate își vor găsi adevăratul loc sub soare”. Scrisoarea amintită este importantă și datorită informațiilor despre starea trupelor franceze care înaintaseră în Dobrogea: „Ați aflat fără îndoială despre marșul fatal al diviziei Canrobert în Dobrogea, la Constanța. Au pierdut 1500 de oameni din cauza holerei. Bieții noștri soldați, obosiți, în mijlocul unei călduri îngrozitoare, erau fără apărare în fața flagelului. Teritoriul pe care înaintau era ars, devastat, fără nicio urmă de vegetație, fără niciun adăpost. Izvoarele, puțurile, iazurile erau pline de cadavre putrezite, iar soldații erau nevoiți să bea din apa acestora. Dobrogea nu este decât un imens cimitir”⁶⁴.

După numai două săptămâni, Billecocq îi răspundea, felicitându-l pentru importanța funcției sale. În același timp îi mărturisea că politica Austriei era la fel de periculoasă ca aceea a Rusiei și își trăda neîncrederea în atitudinea lui Napoleon al III-lea. Ocuparea principatelor de către trupele austriece era un semn de slăbiciune din partea Porții, iar viitorul principatelor îi părea incert. Billecocq scria că poate venirea lui Vaillant la Constantinopol i-ar fi ajutat pe otomani să înțeleagă situația din principate⁶⁵.

Relațiile dintre cei doi nu au fost întotdeauna amicale. La 15 mai 1862, Baligot de Beyne l-a vizitat pe Billecocq, uimindu-l prin lipsa de consecvență a opiniilor sale. „Am primit astăzi, după ce zece ani nu-l mai văzusem, vizita celui pe care eu îl consideram a fi unul dintre cei mai îndrăgiți elevi ai mei în diplomație.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 849-851.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 874-878.

Un om pe care îl consideram, și martore îmi sunt scrisorile sale din aceste însemnări, o persoană afectuoasă și amabilă... El mi-a spus, cu un aer satisfăcut: astăzi se arde peste tot, în Țara Românească sau în Moldova, cartea domnului Elias Regnault, și dacă așa avea ocazia să-l întâlnesc personal l-aș sfătui să o refacă astfel încât, în cea de-a doua ediție, să nu mai existe nicio referire la Eliade”. Noua atitudine a lui Baligot de Beyne l-a provocat pe Billecocq să-și manifeste neîncrederea în regimul de la București, care nu înțelegea că exista, în opinia sa, numai datorită intereselor europene, care doriseră să ridice o barieră în fața Rusiei. Dacă doreau să supraviețuiască, românii nu trebuiau să uite pericolul reprezentat de Rusia, fapt pe care Heliade îl subliniasă în lucrările sale⁶⁶.

„Curaj, unire, salvare!” – așa își încheia Jean Alexandre Vaillant unul dintre cele mai entuziaste apeluri către români, scris în anul 1857, și care se află redat în paginile *Jurnalului* lui Billecocq. Este important de subliniat că, deși Billecocq nu credea în realizarea unei uniri stabile în frunte cu un principe indigen, totuși, din amiciție și admirație pentru Vaillant, insera în jurnalul său acest apel, care trecea în revistă succint 32 de drepturi pe care națiunea română trebuia să le susțină în fața Europei⁶⁷. Să nu uităm că Billecocq a fost unul dintre susținătorii lui Vaillant în cazul implicării sale în mișcarea revoluționară de la 1840. El a fost cel care, în octombrie 1845, i-a scris lui Gheorghe Bibescu pentru a-l convinge să-i acorde clemență fostului director de la Sfântul Sava⁶⁸.

În *Jurnalul* lui Billecocq se păstrează nouă scrisori din perioada 1863-1868, care ne dezvăluie trăinicia acestei prietenii, dar și amănunte din episodul mai puțin cunoscut al revenirii temporare a lui Vaillant în București. Marcat de sfârșitul tragic al fostului domnitor Alexandru Grigore Ghica, martor al sinuciderii acestuia în august 1857, era deziluzionat de lipsa de recunoștință a guvernanților din capitala României. Tonul general al acestor scrisori este sumbru, trist, fostul dascăl și lider al mișcărilor revoluționare prepașoptiste mărturisindu-și dezamăgirea față de evoluțiile politice ale amicilor din tinerețe.

La 19 august 1863, Billecocq îi scria lui Vaillant, mulțumindu-i pentru sumarul noii sale lucrări, *L'Épopique*, care se dorea a fi o impresionantă încercare de istorie universală⁶⁹. Vaillant îi răspundea la rândul său că, pe jumătate orb, sosise în București în primăvara lui 1862. Traiul îi era anost, plin de griji materiale și necazuri familiale. Singura bucurie erau lecțiile gratuite pe care le dădea la Sfântul Sava și lucrul la cartea sa. În aprilie 1864, Vaillant își anunța prietenul că Adunarea legislativă îi acordase marea naturalizare și o pensie viageră de

⁶⁶ *Ibidem*, 2185.

⁶⁷ Erau drepturi care țineau spre independența României: dreptul de a bate monedă, de a declara război și de a încheia pace etc. Fragmentul face parte din lucrarea lui Jean Alexandre Vaillant, *Actes diplomatiques constatant l'autonomie politique de la Roumanie*, Paris, 1857, p. 48-51.

⁶⁸ Billecocq către Gheorghe Bibescu, București, 18/30 octombrie 1845. BAR, S 1/DLXXII.

⁶⁹ Billecocq către Vaillant, Paris, 19 august 1863. *Jurnal*, și urm., f. 2442. Vezi anexa nr. 4.

380 franci pe lună, ceea ce îi permitea să ducă un trai decent în capitala României⁷⁰. La 15 iunie 1864, aflat sub influența loviturii de stat, Vaillant îi descria lui Billecocq starea de nesiguranță a vieții politice, disputele dintre grupările politice. Singura speranță se materializase, domnitorul Cuza dăduse o nouă lege electorală, lucru care trebuia înfăptuit mai devreme în opinia sa⁷¹.

Sosirea principelui Carol nu schimbasesc nimic în comportamentul oamenilor politici. Era opinia lui Vaillant din scrisoarea din iunie 1868, un rechizitoriu dur la adresa liderilor români. Vizita prințului Jérôme Napoleon îi oferea prilejul lui Vaillant, care nu se implicase în timpul sejurului său în politică, să-i zugrăvească în tonuri întunecate, acuzându-i de corupție, demagogie, sentimente filogermane și filoruse. Nicolae Golescu se dorea a fi un La Fayette în miniatură, Ion Brătianu, un orator ce rostea fraze răsunătoare și avea un aer de fals Bismarck, Rosetti, sub aripa falsei modestii republicane, ascundea orgolii nebănuite. Nici transilvănenii care erau implicați în viața culturală și cea politică din România nu erau scutiți de sarcasmul și ironia filoromânului⁷². Aceleași sentimente reieșeau și din catrenele mai puțin cunoscute ale lucrării sale, apărute în 1868, la București, *La lanterne magique ou passé, présent, avenir de la Roumanie*, ceea ce dovedește că scrisoarea către Billecocq nu era un accident, ci exprima opiniile sale de la acea dată privitoare la politica României.

Din filele *Jurnalului* lui Billecocq se desprind noi fațete ale istoriei românilor. Lecturându-le putem percepe cu ușurință rețeaua de contacte între liderii români și personalitățile timpului în momente de cumpănă personală și de tensiune politică, când se redefiniuau frontierele continentului, în timpul răzbiului Crimeii. Alături de Billecocq asistăm la plămădirea unor lucrări semnate de Elias Regnault, J. A. Vaillant, H. Desprez, Thibault Lefebvre, realizăm contextul în care au fost elaborate și impactul lor asupra contemporanilor. Nu în ultimul rând, redescoperim personalitatea lui Adolphe Étienne Billecocq, un diplomat pe nedrept ignorat de istoriografia română și cea franceză.

ANEXE

Anexa nr. 1

<Adolphe Billecocq către Ion Heliade Rădulescu la Constantinopol>

Paris, 6 noiembrie 1854

Mon cher Eliade,

Monsieur Gradisteanu⁷³ me montre une série de lettres de vous; toutes plus intéressantes les unes que les autres et je vous remercie de ce que vous y dites d'amical et de gracieux

⁷⁰ Vaillant către Billecocq, București, 14/22 aprilie 1864. *Ibidem*, f. 2522-2523.

⁷¹ *Ibidem*, f. 2545.

⁷² *Ibidem*, 15/27 iunie 1868, București, f. 2784-2786. Anexa nr. 5.

⁷³ Grigore Grădișteanu (1816-1892), om politic român.

pour moi. Ainsi que deux astronomes observants certains étoiles, sous des latitudes, diverses et non des instrumentes différents, nous avons fait des calculs, qui depuis quatre ans, que nous ne nous sommes vus, ni abouchés, n'ont différé, en quoi que ce soit et nos comètes. a grandes queues vont leur train. Je ne vous parles pas des éclipses; il est bien entendu qu'à une seconde près, vous les aurez aussi, toutes prévues et calculés, comme moi-même [...]

Ce que vous faites, sous la tente d'Omer pacha⁷⁴, depuis une année, je le fais ici, avec un des généralissimes de la pensée et de l'intelligence. Toutefois comme dans la question engagée, il y a, selon moi, assez de fusils et de canons, comme ça, j'ai idée que ce sont les que ce sont les flambeaux qui manquent et j'ai du me préoccuper de la charitable pensée de les offrir. J'ai trouvé, ou pour mieux dire c'est la presse française, elle-même, qui se charge de le chercher, un de ces géants du fond et de la forme, qui voyant, à n'en plus douter, que l'heure à la fois politique et commerciale avait sonné, de raconter l'histoire de ces grandes choses en le prenant de leur commencement, c'est depuis 3 ou 4 années mis à l'œuvre, qu'est-il arrivé ? Vous le comprenez tout de suite; c'est que dans l'examen de la question des nationalités, née en 1848...la Roumanie belle, riche, généreuse (toute infortuné qu'elle est) envers ceux qui n'ont pas...a du nécessairement trouver place...Monsieur Elias Regnault, c'est le nom de l'éminent écrivain qui s'occupe de vous est devenu tout naturellement épris de son modèle, trop peut être, car parfois je lui rappelle que quelque soit le charme qu'il trouve a cette halte, l'histoire et la politique en 1854 ont affaire ailleurs. Aussi à ma supplication a-t-il fait, comme moi dans mon long séjour à Bucarest et à Iasi. C'est-il levé sur la pointe des pieds et a-t-il regardé avec un intérêt profond par-dessus les murs ? Vous saviez déjà et mieux que moi-même ce qu'il a vu!⁷⁵ Et bien c'est toute cela qu'il raconte; il le fait avec un talent et un charme de style, très remarquable.

Dans cette situation des choses, un mot de vous à Monsieur Elias Regnault lui sera agréable et précieux [...]

Je vous embrasse cordialement

BAR, Arhiva Mare nr. 2555, f. 930-931.

Anexa nr. 2

<Gheorghe Magheru către Adolphe Billecocq>

Constantinopole, 20 iunie 1855

Mon cher monsieur Billecocq,

Ne m'en voulez pas, je vous prie de venir si tard répondre à la lettre gracieuse que vous m'avez adressé le 6 mars. Non que je n'ai pas toujours pensé avec plaisir à vous, mais une maladie assez sérieuse et des peines morales ont été les seuls raisons que m'ont empêché de vous écrire. Je n'ai pas manqué néanmoins de charger monsieur Aman de vous faire mon amitiés. Aujourd'hui que ma convalescence s'améliore un peu, je me fais un véritable plaisir de venir m'entretenir quelques moments avec vous.

Souffrez mon cher monsieur Billecocq que je vous réitère ici ma gratitude pour tout ce que vous avez déjà fait en faveur de la Roumanie et en ceci je me fais l'écho de tous mes frères roumains. Le jour qui luit sur notre pays et qui le sauvera et en grande partie votre œuvre. Qui ne pourra jamais oublier avec quel amour et avec quelle persévérance vous avez travaillé à faire connaître son histoire, ses besoins, ses vertus hospitalières ? N'est ce pas vous qui, parmi les agents de la France dans les Principautés, avez de montrer l'un de premiers à l'Europe endormi et à la France mal renseignée que

⁷⁴ Omer paşa (1806-1871), general otoman de origine sârbă.

⁷⁵ Subliniat în text.

sur les bords de vieux Danube il y a un peuple plein de sève, mais qui se consume en vain efforts pour se sauver de griffes meurtrières de l'aigle moscovite ?

Les roumains le savent et ils vous en seront éternellement reconnaissants. Votre nom sera le plus beau joyau dans la pléiade des philoroumaines qui omera les pages de l'histoire de la régénération de la nation roumaine.

Quant à moi, mon cher monsieur Billecocq, je n'oublierai jamais que de votre arrivée dans les Principautés j'ai toujours eu en vous un confident plein de cœur pour les maux de ma patrie et un appui chaleureux pour toute persécution qui se vissait contre les roumains. Je me rappelle avec bonheur ce voyage dans nos montagnes où nous admirons ensemble la beauté et la richesse de leur abondante nature et où vous prophétisiez en véritable inspiré un avenir brillant à ce peuple opprimé. Cette peau d'ours que vous l'avez là bas, je l'aime. Je lui aie en gré. Ne vous parle-t-elle pas de mon pays et ne me rappelle-t-elle pas à votre souvenir? Mais ces monnaies roumaines, les avez-vous encore? Ne vous disent-elles pas aussi qu'à chaque pas le voyageur rencontre sur le sol antique des Dacie les vestiges de la grandeur de nos ancêtres les roumains?

Vous eussiez voulu dites vous, mon cher monsieur Billecocq, voir mon portrait fait par notre compatriote Aman à l'exposition universelle de Paris. Il aurait rappelait mon passé. L'amitié que vous avez pour moi aura sans doute grandir à vos yeux mes faibles mérites. J'aime mon pays, ma cœur, ma vie, lui sont à jamais consacrées. Mais où en est le mérite ? Je fais mon devoir et rien de plus. Je ne suis pas un fils ingrat, et la patrie n'est pas une marâtre pour moi, voilà tout. Aussi, franchement je n'ai pas cru mériter cet insigne honneur d'avoir l'Europe pour galerie, heureux si seulement vivait dans le cœur de ceux que j'aime, dans votre cœur mon cher monsieur Billecocq.

Je ne puis vous exprimer combien j'ai été content d'apprendre dans votre lettre qu'un écrivain français, déjà célèbre va publier bientôt un ouvrage sur nos pays. Dieu fasse qu'il s'inspire à de bonnes sources. Et en effet le manque d'une histoire impartiale et plus étendue des principautés qui irait jusqu'aux événements actuels ; se fait sentir plus que jamais. Deux écrivains ce sont essayés de tracer un aperçu de leur histoire, et combien il eut été préférable pour eux-mêmes de ne pas le faire.

L'un deux, monsieur Eliade, a publié en 1851 un livre qu'il a décoré du titre pompeux de *Histoire sur la régénération roumaine ou sur les événements de 1848*. Vanité et calomnies, voilà le fond de cet ouvrage. L'auteur n'a pas autre but que celui de faire accroire, du moins aux étrangers qui n'ont pas suivi attentivement les événements modernes et surtout les événements à partir de 1848, que c'est lui qui a eu le premier l'idée de régénérer la nation roumaine, qui ce lui qui a accompli ce régénération, et que par conséquence qui ce lui qui revient le titre de régénérateur de cette nation. La calomnie est son arme principale, pour atteindre ce but. L'auteur dans son habilité ou plutôt dans son aveuglement s'est dit sans doute que s'il pouvait compromettre l'honneur et les actions de tous les patriotes qui ont travaillé et ont souffert pour le progrès de leur nation il passerait aux yeux des lecteurs de son livre comme l'unique civilisateur et le martyr de la Roumanie. Aussi tous les hommes de progrès ainsi ceux du mouvement de 1848 il les uns a traîtres, les autres de partisans russes. C'est une infamie. Car quoiqu'il y a beaucoup de fautes commises, nul parmi eux cependant n'a pas été un traître. Bien au contraire une haine légitime à l'égard de la Russie a inspiré toutes leurs actions, toute leur conduite. Et afin de donner une teinte de vérité à ses allégations, il rappelle quelques faits et quelques sacrifices anciens de quelques uns d'entre eux. En un mot, son livre n'est qu'un détestable piédestal qu'il élève à sa petite personnalité. Tous les faits y sont travestis et arrangés dans le but de se donner de l'importance et de grandir son méchant individu.

Monsieur Ganescu, un jeune concitoyen à moi du district de Gorj, a publié cette année un ouvrage intitulé : *La Valachie depuis 1830 jusqu'à ce jour. Son avenir...* Monsieur Ganescu débute dans l'art difficile d'écrire. Son style est coloré et facile et la lecture de son livre est assez agréable. Et puis son ouvrage est comme illustré par une infinité de citations puisées dans les auteurs et les publicistes les plus célèbres et il prouve ainsi qu'il a fait ses études. Lorsqu'il parle des événements de 1830 jusqu'à nos jours, il se fourvoie la plupart du temps ; mais on peut l'accuser sur ce point quand on a égard à sa jeunesse et à son inexpérience des hommes et des choses. Ce que l'on ne peut cependant lui pardonner c'est que pour lui, le meilleur avenir des principautés consiste en ce qu'elles fussent nées par la famille Cantacuzène. Les éloges qu'il prodigue à cette famille sont outrés.

Monsieur Constantin Cantacuzène est plus digne de blâme que ceux qu'il a blâmé dans son livre. On a qu'à jeter les yeux sur son administration spoliatrice et désastreuse soit avant 1848 lorsqu'il était ministre, soit après comme Caïmacan à deux reprises différentes de la Roumanie. En un mot, Monsieur Ganescu soutient une thèse impossible et son livre n'est qu'une réclame en faveur d'une famille tourmentée du mal de devenir régnaute.

Mais ne désespérons pas. Il y aura, j'en ai la conviction, des plumes jeunes et pures qui ne chercheront pas à la grimer et à l'enlaidir en lui mettant du rouge et du blanc.

Que vous dirai-je pour moi, mon cher Monsieur Billecocq ? Je suis pour le moment dans une complète inaction. Le gouvernement ottoman m'avait invité en 1853, à la suite d'un memorandum que je lui avais présenté déjà dans le mois de Mai, de quitter Vienne et de venir à Stamboul afin d'aller organiser les forces armées dans les principautés. Dans le mois d'avril 1854, le gouvernement ottoman avait préparé un firman relatif à sa mission, mais il ne parut pas car quelques uns des représentants des Puissances alliées n'avaient point trouvé sa teneur conforme à leur politique de cette époque. A la fin du mai, il y eut un autre firman, que je ne puis prendre la responsabilité de accepter en ma qualité de roumain. Et puis enfin on fit un troisième firman en vertu duquel je fus invité de me rendre à la Sublime Porte le 6 juin. Il s'agissait de quelques ordres à donner pour la livraison d'une partie des armées que j'avais, entre autres choses, demandée ou gouvernement par un memorandum présenté le 30 avril, accompagné d'une lettre confidentielle dans laquelle je relatais et j'expliquais les événements et les choses qui s'étaient passés jusqu'à ce moment là dans les principautés, et par laquelle je prévoyais et indiqués tout ce qui arriva dans la suite. Je me trouvais ainsi à la veille de partir pour le Danube quand la Constantinople du 14 maudite mémoire eut lieu. Cette convention vous le savez très bien, mon cher monsieur Billecocq, fut toute en faveur de la Russie, qui d'une part put retirer avec honneur et sécurité ses troupes des principautés ; que sans nul doute les armes ottomane victorieuses de concert avec toute la population roumaine, aurait rejetées en plein dérouté au-delà du Dniestr et qui d'une part, en assurant ses frontières de l'ouest, eut toute le loisir de concentrer ses forces sur le littoral de l'Euxin et de la Mer d'Azoff, et dans la Crimée. L'intervention de l'Autriche, le rétablissement dans les principautés du système du gouvernement russe, la réinstallation dans leurs postes, des créatures russes, surtout en Roumanie, annulèrent toutes les espérances des roumains et les placèrent dans l'impossibilité absolue de se battre eux aussi contre l'ennemi commun. Cependant, la clôture des conférences de Vienne nous en a donné de nouvelles. Fasse le ciel, que le pantalon garance aille, un de ces beaux matins saluer le sol de l'antique Dacie et je vous réponds, sur ma tête, que les puissances alliées auront, dans les principautés indépendamment d'autres énormes avantages – dans l'espace d'un an une armée de 60 000 roumains sur le pied de guerre. J'espère et j'attends.

À propos de cette malheureuse convention du 14 juin, je dois vous dire qu'elle n'eut jamais vu le jour, si on avait pu organiser un moment plus tôt les forces armées dans les principautés. Ceci nous le devons encore à Monsieur Eliade. Le général Tell et autres officiers roumaines, ainsi que les excellents patriotes Golesco frères, s'étaient déjà rendus des le mois de février 1854 à Choumla où Omer pacha leur avait fait l'accueil le plus cordial et le plus affable. Ils étaient à la veille de partir pour le Danube lorsque monsieur Eliade arriva aussi au Choumla. Cet homme est passé maître dans l'art de la calomnie, et il fit si bien qu'Omer pacha les renvoya tout simplement à Constantinople.

Et puis, ce même Eliade, que n'a-t-il pas tenté par ses intrigues et ses calomnies ? Pour me créer des embarras et des obstacles à moi aussi. Il n'ignorait point que toute mes intentions, que tout ce que j'avais proposée d'une manière officielle au gouvernement ottoman et à d'autres personnages haut placés, appartenant aux puissances de l'Occident, relativement aux droits des principautés et aux nécessités exigées par les circonstances étaient en entière opposition avec ses vues ambitieuses et ses projets d'un étroit égoïsme. Il manoeuvra auprès d'Omer pacha pour qu'aucun autre roumain ne peut entrer dans le pays, excepté lui et deux de ses affiliés, car il avait la conviction que s'il devait se trouver avec les autres dans le pays, il n'y aurait eu aucun espoir pour lui de réussir dans ses projets criminels. Monsieur Etienne Golescu vous a peut être communiqué tout cela. Lui aussi a eu beaucoup à souffrir des calomnies de cet intrigant. Il a même subi quelque temps de prison. Si vous vouliez de plus amples détails sur ces faits, je suis prêt à vous les donner. De même, je pourrai vous écrire, si

vous le désiriez comment cet homme fut rappelé à Constantinople lorsque le gouvernement ottoman eut acquis la conviction que toutes les accusations contre les hommes de 1848 avaient été d'infâmes calomnies.

Ah ! Vous ne auriez croire, mon cher monsieur Billecocq, combien j'ai senti de la peine lorsque j'ai appris à connaître cet homme dont j'avais cependant été l'ami que j'avais aimé lorsqu'il savait tromper. Les désillusions et les mécomptes que j'ai eu depuis à son égard m'ont causé bien du mal et je ressentis une véritable afflictions en pensant que cet homme s'il n'avait pas été si faux et si petit, aurait pu faire quelque chose de bien à son pays. Je ne vous rappellerai point ici que ceux qui l'ont connu mieux depuis 1848 ont donné raison pleine et entière à ceux qui s'étaient opposés à son introduction dans le comité préparatoire du mouvement de 1848. Oh ! Combien il eut été pour tous et pour lui-même si on l'avait laissé s'occuper de ses lettres dans lesquelles il était parvenu à s'acquérir une réputation bien méritée.

Tout ce que je viens de vous dire sur son compte, je l'ai écrit à lui-même lorsqu'il se trouvait à Bucarest. Tout cela, je le lui ai dit en face, en présence de beaucoup de nos compatriotes et d'étrangers, ici à Constantinople, dans le mois d'octobre de l'année dernière. Je lui ai dit qu'il aura rendre compte devant la nation et devant l'histoire de ses crimes et lui, brisé par le remords peut être ou plutôt de rage, puisqu'il venait d'être complètement démasqué ne sut ne rien répliquer et se tut comme un véritable criminel qu'il est.

Mais je m'aperçois que j'abus de vos précieux moments, quoique je m'eusse promis d'être fort laconique. Je finis donc, mon cher Monsieur Billecocq, en vous priant de m'écrire le plus souvent possible ou du mois de penser quelque fois à celui qui a conservé pour vous une véritable amitié et une estime sincère.

BAR, Arhiva Mare, nr. 2555, f. 1223–1235:

Anexa nr. 3

<Ion Heliade Rădulescu către Adolphe Billecocq>

Turin, le 6 octobre 1859

Cher monsieur et ami,

Je pars aujourd'hui pour m'embarquer demain à Gênes et pour me jeter de nouveau dans un inconnu que je redoute.

Je regrette que mes occupations bibliques et la vie isolée... Tout ce qui me console c'est l'espoir de revoir mes enfants.

À Turin, le lendemain de mon arrivée j'ai vu le comte de Cavour. Trois journaux de cette ville ont annoncé mon arrivée en termes très flatteurs.

J'ai connu en personne le roumanophile Monsieur Vegezzi Ruscalla⁷⁶ din 15 decembrie 1854. Il est concentré dans le sein de sa charmante famille et dans l'étude de langues néolatines et surtout de la langue romaine. En apprenant que vous êtes un de plus anciens roumanophiles il a été très content. Je vous prie de lui envoyer deux exemplaires de votre *Album* il en sera très enchanté et reconnaissant.

Son adresse est Monsieur le chevalier Vegezzi Ruscalla Turin, rue de Ripan nr. 9.

Serrez, je vous prie de ma part la main à Monsieur Elias Regnault et dites lui de vouloir bien dire à Monsieur Gradisteano de trouver un protectorat du czar et de l'envoyer à la même adresse à Monsieur Vegezzi Ruscalla. Je n'écris pas à monsieur Gradisteano, car je ne sais pas s'il de retour à Saint Cloud.

⁷⁶ Giovannale Vegezzi Ruscalla (1799-1885), om de cultură italian, filoromân.

Je vous écrirai d'Athènes si je trouve des nouvelles de mon pays [...]

BAR, Arhiva Mare, nr. 2555, f. 1755–1756.

Anexa nr. 4

<Vaillant câtre Billecocq>

Bucarest, 18 Octobre 1863

Cher et honoré Monsieur Billecocq,

Toujours à demi aveugle, c'est du fand du tombeau dans lequel m'a enseveli la reconnaissance de la Roumanie, ma filleule, que je vous expédie avec la présente l'aperçu de mon grande ouvrage que vous trouverez dans le feuilleton des deux numéros ci-joints du journal la voix de la Roumanie.

Quelle que soit ici une position, j'y suis plus heureux qu'ailleurs. À Paris, à Turin, Messieurs Choumand et Matteuci m'ont refusé une chaire, ici du moins Tell⁷⁷ m'a autorisé à faire un cours gratuit à Sava.

Vous lirez avec intérêt les solutions chronologiques de mes premières leçons. Vous qui savez que les lettres étaient jadis les signes des nomes et des nombres, vous ne vous étonnerez pas de ces solutions. Vous les mettrez sous les yeux des plus railleurs, des plus incrédules et peut être se trouvera-t-il un homme d'esprit d'une assez grande autorité dans la presse pour comprendre le sérieux, l'importance et l'utilité de mon invention et en faire plus de bruit qu'on n'en a fait, il y a 40 ans des vagues et puériles rébus aegyptiens de Champollion⁷⁸, qui ne disent rien du passé et n'ont aucune utilité d'avenir.

Adieu cher et honoré Monsieur Billecocq, bonne santé, de longs et heureux jours. Je ne perd pas l'espoir de vous revoir, mais jusque là, je serais heureux d'avoir de vos nouvelles.

Dans tous le cas croyez moi toujours tout à vous.

BAR, Arhiva Mare, nr. 2555, f. 2544–2545.

Anexa nr. 5

<Vaillant câtre Adolphe Billecocq>

Bucarest, 15/27 juin 1868

Cher Monsieur Billecocq,

[...] Pour répondre à votre désir, je vous dirai que le prince Napoléon, tant attendu est enfin arrivé à Bucarest le 12/24 juin, à trois heures de l'après midi, que pour dissimuler ses tendances prusso-russes, le gouvernement roumain lui a fait une ovation telle qu'il ne pourrait faire plus pour le tzar lui-même. Être russe et paraître français semble être la devise des anciens partisans de Mazzini⁷⁹ et Ledru Rollin⁸⁰. Nicolas Golesco porte parfaitement l'uniforme de général de la garde nationale et, s'il avait jamais assisté à une bataille, on pourrait le prendre pour un Lafayette en miniature. Jean

⁷⁷ Christian Tell (1808–1884), general și om politic român.

⁷⁸ Jean François Champollion (1790–1832), celebru egiptolog francez.

⁷⁹ Giuseppe Mazzini (1805–1872), om politic și revoluționar italian.

⁸⁰ Auguste Ledru Rollin (1807–1874), om politic francez.

Bratiano d'autant plus fécond orateur que le roumain se laisse entraîner facilement par des grandes phrases, feint de lutter contre une aristocratie qui n'existe pas pour se donner un faux air de Bismarck. Rosetachi cache toujours sous l'apparence de modestie républicaine son orgueilleuse prétention de tout mener ; de tout dominer et en effet il mène et domine tout et le jeune Charles Ier lui-même à l'aide de ce que l'on appelle ; en tout pays la canaille⁸¹. Demetre Bratiano, qui ne ressemble pas mal au père Enfantin⁸² des saint-simoniens est comme l'oracle de la clique. Adversaire acharné de la juridiction laïque il profite précisément des innombrables destitutions données dans la magistrature et motivées toutes sur l'incapacité et la corruption pour demander à l'Autriche et à la Russie, l'abolition de cette juridiction. Ce n'est guère adroit, mais nos grands hommes d'état ne doutent de rien.

Tels sont les principaux meneurs de la nation et du prince, soutenus par le Spartacus de la Transylvanie qui trouve ici places, honores et richesses. Il font avec ceux-ci, je ne dis pas la pluie, car elle nous manque, mais le beau temps, qui n'est pas le bon temps, car il menace les récoltes.

À propos de ces Spartacus de Transylvanie, je projette un travail dont il y a trois semaines, la seule pensée a effrayé Rosetaki. Il en a compris la justesse, mais il ne l'a pas jugé opportun. En voici le fond. Jusqu'à 1848, les transylvains généralement plus instruits que les moldo-valaques pouvaient être bien accueillis, étant alors utiles, ainsi l'on peut conserver bon souvenir de Lazar⁸³, d'Aron Florian⁸⁴ et de Murgu⁸⁵, qui fut compromis avec moi en 1840, mais aujourd'hui, qu'à-t-on besoin des Lauriano⁸⁶, des Papiu Ilarian⁸⁷ et d'autres. Tous ceux-ci, fils de pauvres prêtres, ne sont venu en Roumanie que pour y chercher fortune et qui pour la trouver se prêtent à toutes les excentricités. On cris contre les juifs et ils crient plus fort que tout le monde, parce qu'ils font un mal que les juifs ne peut faire. Ce mal est la haine entre les parties contre l'étranger que, d'entente avec Kogalnicéano, ils s'efforcent de semer partout. Cependant quel besoin a-t-on d'eux ? Aucune et néanmoins ils sont partout. L'instruction publique est à eux. Or, je dis que ces gens là sont des ignorants, que s'ils étaient si bons roumains qu'ils se disent, ils resteraient dans leur province pour l'éclairer. qu'ils sauraient souffrir s'il le fallait, pour l'encourager leurs frères de Transylvanie. Que si chaque année, les quelques hommes instruits de cette province franchissent les montagnes, il ne restera plus en deçà que des patres, que des patres seront incapables de défendre les droits de leur pays, qu'avec le temps, abandonnés à eux-mêmes ils fusionneront avec les autrichiens et les hongrois et qu'alors il sera plus difficile aux roumains moldo-valaques de récupérer la Transylvanie, qu'aux français de reprendre les provinces rhénanes. Notez d'ailleurs que ces transylvains presque tous pauvres et doués généralement dans leur province de la modestie et des vertus inhérentes à la pauvreté, une fois arrivés dans la Roumanie Moldo-Valaque y deviennent les gens du monde les plus arrogants, les plus corruptibles et les plus vicieux. Je voulais les comparer avec nos Auvergnats et à nos Savoisiens de Paris, mais j'ai compris que ce serait leur faire trop d'honneur ; car si ce ne sont pas des phanariotes, ce sont des jésuites dont l'Autriche se sert pour le jour venu, réunir la Moldo-Valachie à ses autres provinces roumaines.

Depuis ma rentrée en Roumanie, je n'ai guère vu au pouvoir que des singes, les uns imitant la France les autres la Prusse. Quant au caractère endémique de spoliation, de malversation il est toujours le même, seulement comme l'autres fois avec un revenue de 38 millions pour les deux principautés, on volait des piastres, aujourd'hui qu'elles en ont de 160 millions on vole des ducats.

Vous verrez par le prospectus ci-joint que je publie mes poésies. En attendant que vous voyiez, dans mon recueil, celle que je vous ai offerte et envoyée de ma prison d'Hermanstadt, vous

⁸¹ Subliniat în text.

⁸² Barthelemy Prosper Enfantin (1796–1864), celebru adept al doctrinei saint-simoniste.

⁸³ Gheorghe Lazăr (1779–1821), pedagog român.

⁸⁴ Florian Aaron (1805–1887), istoric român.

⁸⁵ Eftimie Murgu (1805–1870), filosof și om politic român.

⁸⁶ August Treboniu Laurian (1810–1881), filolog, istoric român.

⁸⁷ Alexandru Papiu Ilarian (1827–1877), istoric și om politic român.

lirez celle que je donne ici en spécimen et dont j'ai glissée un exemplaire dans le paquet que j'ai parvenu à Prince Napoléon.

Adieu, très cher Monsieur Billecocq, recevez l'expression toute cordiale de ma bonne amitié. Faites mes compliments à Madame, portez vous bien tous deux et souvenez vous quelquefois de l'infortuné, tout à vous.

Suburbie Popa Chilsa, Strada Teilor, no. 53.

BAR, Arhiva Mare, 2555, f. 2780–2784.

AN UNPUBLISHED SOURCE FOR THE HISTORY OF THE ROMANIANS: ADOLPHE BILLECOCQ'S DIARY

Abstract

The holdings of the “Manuscripts Department” of the Library of the Romanian Academy include a typed version of the original diary of Adolphe Billecocq, the French consul in the Danubian Principalities between 1839 and 1846. The French consul's diary presents the events from 1850 until 1871, a continuation of his previous work *Le nostre prigioni*, published in Paris in 1849. The information contained by Adolphe Billecocq's diary is exhaustive and includes his correspondence with political and cultural personalities from Europe, North America and Asia, some unpublished studies, daily notes and press articles. From those papers which relate directly to the history of the Romanians I have selected for this article the previously unknown correspondence with Ion Heliade Răulescu, Gheorghe Magheru, the Golescu family, J. A. Vaillant, Arthur Baligot de Beygne. I have also stressed upon the strong influence Adolphe Billecocq had on the writings of Elias Regnault, J. A. Vaillant, Thibault Lefevbre etc. Thus, the papers of Adolphe Billecocq may be considered not only an important source for the Romanian history, but also for the entire Central-European region.

ZVONUL, SURSĂ DE INFORMARE ȘI DEZINFORMARE ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848

DANIELA BUȘĂ

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

În pofida laturii „inevitabil subiective și fragmentare”, compensată însă de „spontaneitatea contactului direct și a detașării”¹, însemnările de călătorie „își păstrează – în cea mai largă măsură – valoarea intactă de surse relevante”² și pentru cercetătorii ce au ca domeniu de investigație veacul al XIX-lea. Interogarea acestora, coroborarea și confruntarea informației cu cea oferită de izvoarele clasice, contribuie în mod substanțial la reconstruirea cât mai fidelă a trecutului, la înțelegerea lui în problemele cele mai diverse, la identificarea celor mai amănunțite aspecte ale vieții societății, la relevarea particularităților mai expresive, facilitând depistarea resorturilor autentice, reale. Istoricul pătrunde mai profund în epocă, structurează cât mai veridic configurația ei, atmosfera socială, politică, morală. Relatările de călătorie confirmă, chiar și pentru veacul al XIX-lea, faptul că istoria nu este rezultatul unor presupuneri, a unor clișee sau imagini, născute din reverie, ci o realitate a unor timpuri, plină de viață, de mișcare, de vechi și nou, de contradicții, de încercări, de transformări, „cât mai fidelă ca semnificație și cât mai apropiată ca detaliu de viața de atunci”³.

Redeșteptarea națională a românilor, dorința de unificare și de independență, de propășire, de modernizare și europenizare sunt subiecte ce se regăsesc adesea în relatările de călătorie ale străinilor care ne-au străbătut teritoriul. Peregrinii de peste hotare, aflați în trecere, și cu atât mai mult cei care au zăbovit un timp mai îndelungat în țările române, au fost deopotrivă „martori ai revoluțiilor de la 1821 și

¹Paul Cernovodeanu, *Imaginea țărilor române la călătoriile străini din secolele XIV-XVIII*, în „Revista de Istorie”, t., nr. 12, 1979, p. 2.353.

²Idem, *Imaginea celuilalt: tipologia imaginii societății românești în viziunea călătorilor străini (sec. XVIII – prima jumătate a sec. XIX)*, în Ileana Căzan, Daniela Bușă (coord.), *Orașul românesc și lumea rurală. Realități locale și percepții europene la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Brăila, Editura Istros, 2004, p. 34.

³Adrian Anghelescu, *O istorie vie a trecutului românesc* (studiu introductiv), în Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p. 13.

1848, ai perioadei de plămădire a conștiinței naționale și de naștere a opiniei publice, de făurire a instituțiilor și de vaste transformări inițiate pe plan economic și social, care au premers făurirea statului național modern la 1859⁴. Toate acestea au fost privite cu real interes, de cele mai multe ori cu înțelegere, iar realitățile întâlnite au fost consemnate cu fidelitate. Am socotit oportune aceste considerații, deoarece ele explică și motivează demersul nostru.

Conform *Dicționarului explicativ al limbii române*, cuvântul „zvon” are mai multe și mai explicite înțelesuri, de la „știre, veste (care circulă din gură în gură), informație neîntemeiată”, la „rumoare produsă de glasuri, gălăgie, zgomot ușor, nedefinit, produs de ape, frunze, vânt, păsări etc.”, la „murmur, zumzet”, până la „sunet depărtat produs de clopote sau de instrumente muzicale”. În timp ce pentru unii cuvântul „zvon” duce cu gândul la ceva neclar, învăluit în ceață, chiar misterios, pentru sociologi și psihologi, zvonul constituie o afirmație prezentată drept adevărată, fără a exista posibilitatea de a i se verifica în totalitate veridicitatea, și a cărui existență are la bază o logică, un mecanism de funcționare, o explicație, o adresabilitate și un parcurs în funcție de momentul și locul apariției, de implicațiile și efectele generate. Fără a fi neapărat fals, fantezist sau irațional, zvonul este însă neoficial și poartă încărcătura unui mesaj vizibil, clar, dar și a unui subînțeles, uneori chiar ascuns⁵. Legată de incertitudinea asupra adevărului, nașterea zvonului poate fi întâmplătoare, spontană, sau poate fi voită, dirijată de anumite organisme. Provenit din surse neoficiale, rod al colectivității, odată pus în circulație, zvonul suferă transformări succesive în conținut, imprimate de gradul de implicare emoțională, de interesele individuale sau de grup ale celor care îl transmit, de importanța evenimentului sau persoanei al căror obiect este, de ambiguitatea sau inexistența unor surse oficiale⁶. Transformările constau în amplificarea și accentuarea unor știri, îndeosebi a celor care țin de spectacular, în estomparea sau dispariția altora, în frecvența unor cuvinte, în preferința pentru plasarea acțiunii sau evenimentului cât mai aproape de prezent, ceea ce sporește gradul de înțelegere, facilitează retransmiterea și jalonează clar mediul căruia îi este destinat, dar stimulează denaturările, exagerările, deformările și accentuează subiectivitatea.

Nu ne propunem o dizertație lingvistică sau socio-psihologică asupra cuvântului, pe care de altfel nu suntem în măsură să o facem, neavând calificarea necesară. Ceea ce urmărim este să evidențiem nașterea, răspândirea și dimensiunea zvonului, a știrii, a informației neîntemeiate și, dacă este posibil, proveniența, adresabilitatea, gradul de credibilitate, impactul, așa cum reiese din relatările

⁴ Paul Cernovodeanu, *Introducere generală la Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801-1821), București, Editura Academiei, 2004, p. 9.

⁵ Vezi Jean-Noel Kapferer, *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume*, București, Humanitas, 2006, p. 51, 331.

⁶ *Ibidem*, p. 75-118. Vezi și A. P. Nazaretean, *Panica în masă și zvonurile*, București, Editura Euro Press Group, 2006, p. 97-102

călătorilor străini, martori ai revoluției de la 1848 din țările române. Opțiunea noastră a pornit de la realitatea că în condițiile unui conflict și în lipsa unor informații oficiale, zvonurile, născute încă din etapa premergătoare, s-au diversificat, au sporit în intensitate și amploare în timpul derulării ostilităților, multe oferind date contradictorii, generând astfel nesiguranță, îndoială, spaimă, panică, derută. De asemenea, am avut în vedere și faptul că răspândirea pe cale orală a acestora permitea adaosuri succesive, al căror impact asupra populației nu poate fi trecut cu vederea. În acest sens, ne-am axat demersul pe câteva exemple, pe care le socotim sugestive și care ilustrează cel mai elocvent toate acestea. Ele ne sunt oferite de relatările de călătorie ale englezului John Paget asupra căruia se cuvin câteva precizări.

John Paget nu este un necunoscut pentru români, este unul dintre acei englezi care s-au stabilit prin căsătorie în spațiul românesc și a cărui activitate a fost deja relevată de erudita cercetătoare Cornelia Bodea⁷. Prima călătorie în Transilvania a englezului a avut loc în 1839⁸. Căsătoria cu baroneasa Polixenia Wesselényi, văduva baronului Ladislau Bánffy, legăturile cu cele mai importante familii maghiare ale vremii și frecventarea celor mai influente și avute cercuri din Transilvania, ca și naturalizarea sa chiar înainte de izbucnirea revoluției din 1848-1849 (s-a stabilit la Ghiriș-Arieș, lângă Câmpia Turzii), au contribuit decisiv la modelarea concepțiilor lui John Paget, astfel că nu este de mirare că nu a pregetat să treacă în tabăra maghiarilor, cărora le-a adoptat ideile și, mai mult, a luptat alături de armata acestora.

Evenimentele la care a fost martor, într-unele implicat direct, au fost consemnate în manuscrisul englez 13, aflat la secția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române și într-un jurnal. Concluzia ce se desprinde din parcurgerea paginilor acestora evidențiază rolul activ jucat de englez în revoluția din 1848-1849 din Transilvania. Primul document⁹ se bazează atât pe informații personale, cât și pe relatări sau lecturi ulterioare anilor 1848-1849, atestate de revenirea, în timp, asupra textului. Jurnalul¹⁰, care nu a fost gândit a fi destinat publicării și nu a suferit intervenții, completează datele despre evenimentele care au avut loc la Cluj, în 1849, și oferă informații despre ce se întâmpla în Ungaria, în Țara Românească, despre contacte cu diversele personalități ale vremii (Nicolae Bălcescu, Joseph

⁷ Vezi Cornelia Bodea, *1848 la români. Revoluția în viziunea contemporanilor*, vol. III, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 446-463; 519-539.

⁸ Date bio-bibliografice și traducerea textului însemnărilor făcute cu acest prilej, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, București, Editura Academiei Române, p. 836-845.

⁹ Cu excepția capitolului XXV și Anexei, publicate de Cornelia Bodea în *op. cit.*, restul nu a fost tradus în limba română. Pentru studiul nostru am folosit traducerea realizată de Nicoleta Roman. Textul integral va putea fi consultat în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. V (1847-1851), în curs de tipărire la Editura Academiei Române.

¹⁰ Vezi *The diary of John Paget, 1849*, în „The Slavonic Year-book”, XIX/1939-1940, p. 237-264. Jurnalul a fost publicat de Henry Miller Madden.

Bem). După sfârșitul revoluției, John Paget s-a retras în Anglia, unde a rămas până în 1855, când s-a decis să se reîntoarcă în Transilvania.

Într-o perioadă în care rolul mass-mediei nu era stabilit, în care, cu excepția presei, și ea aflată încă la început de drum, nu existau alte surse de informare privind cursul unor evenimente, era firesc ca zvonul, știrea, vestea să dețină un loc important, constituind singura cale de comunicație. Acestea se regăsesc în text ca atare sau însoțite de epitete și clarificări, care denotă interesul, reacția emoțională a celui care consemnează, implicarea lui. Astfel, întotdeauna zvonurile despre victoriile maghiarilor, înfrângerea trupelor austriece, despre pedepsirea inamicilor sau chiar despre molestarea lor, erau considerate pozitive, bune, îmbucurătoare, chiar minunate. Astfel, la sfârșitul lunii octombrie 1848, „îmbucurătoarele vești că un batalion de jandarmi era pe drum”, după o lungă așteptare, era menită a renaște încrederea lui Paget și a combatanților maghiari, dar mai cu seamă a etnicilor unguri, susținători ai revoluției, că „guvernul Ungariei a binevoit în cele din urmă să-și îndrepte atenția spre Transilvania, de unde doar a retras trupe, dar în care nu a trimis în schimb aproape nici un ajutor”¹¹. Tot atunci, „vestea pe care prietenul nostru avea să ne-o dea era minunată” și ea privea înfrângerea, la 30 octombrie 1848, a trupelor austriece conduse de generalul Karl Urban, de către secui, lângă Reghin, orașul fiind jefuit și incendiat de aceștia din urmă. „Oricât de bucuros am fost de înfrângerea lui Urban, mărturisesc că incendierea Reghinului a redus bucuria mea”, conchidea englezul, demolindu-și euforia și realizând că adevăratele victime erau cetățenii acestui oraș¹².

În alte cazuri veștile erau fie „bune”, fie „tot felul de vești bune” și aveau drept scop, în vara anului 1849, întreținerea speranței în victorie în rândul revoluționarilor maghiari, într-un moment în care intervenția străină era pe punctul de a pune capăt revoluției, așa cum se întâmplase în țările din jur. În acest context, nu este de mirare că veștile care circulau în Cluj, în jurul datei de 12 iulie 1849, nu puteau fi decât bune pentru revoluționari, deci și pentru Paget, din moment ce „se spunea” că generalul Joseph Bem, comandantul trupelor revoluționare din Transilvania, îi alungase pe ruși dincolo de granițe, că aceștia din urmă ar fi părăsit Debreținul și, mai mult, că „au fost băuți foarte tare la Căpâlna”. În pofida corelării conținutului mesajului cu așteptările și speranțele celor cărora le era destinat, existau în rândul acestora mari îndoieli asupra veridicității conținutului, consemnate, de altfel, și de Paget: „Este suficient ca doar jumătate din vești să fie adevărate”¹³. Câteva zile mai târziu, la 23 iulie, englezul considera că multe din veștile bune care circulau în oraș erau „fără vreun fundament”¹⁴.

În lipsa unor informații oficiale, în vara anului 1849 știrile erau contradictorii, iar accentuarea unor detalii sau completarea cu altele sporeau incertitudinea,

¹¹ Biblioteca Academiei Române. Secția Manuscrise, manuscrisul nr. 13, f. 119/11.

¹² *Ibidem*, f. 126/8.

¹³ *The diary of John Paget, 1849*, și urm., p. 249.

¹⁴ *Ibidem*, p. 251.

îndoiala, panica și nesiguranța în rândul populației. Astfel, zvonurile privind înfrângerea trupelor rusești la Szolnok¹⁵, alternau cu altele, însoțite de detalii, privind ocuparea Budapestei de către austrieci sau dezarmarea trupelor rusești de către cele austriece. „Au venit tot felul de știri cum că Budapesta a fost ocupată. Bornemissa Claire a scris din Pesta pe 11 iulie că 10 000 austrieci erau în Budapesta și că au trimis după Clarke și i-au ordonat să predea podurile ce puteau fi trecute și așa mai departe. Totul este o minciună, pentru că Kemeny Pali a primit o scrisoare de la fiul său datată Budapesta, pe 13 iulie, în care nu este menționat nici măcar un cuvânt despre așa ceva”¹⁶.

Alteori zvonuri, aflate în faza inițială a lansării, erau menite a da un spor de credibilitate prin precizarea sursei din care provin. Așa este cazul știrilor „ciudate” și chiar fanteziste, fără un fundament real, care, paradoxal, ar fi avut drept sursă chiar pe unii oficiali ai puterilor străine, acreditați în orașele din teatrul de luptă. „Populația are tot soiul de știri ciudate de la Seghedin – nota Paget la 23 iulie 1849 – de la acei consuli englezi, francezi și turci care sunt acolo și care au căzut de acord că Ungaria, Polonia, Țara Românească și Imperiul otoman să formeze un mare regat și tot așa”¹⁷.

Au existat și vești proaste, triste și zvonuri înfricoșătoare, unele chiar confirmate. „În chiar acea seară eram la datorie patrulând zona, la 3 sau 4 mile de oraș pentru a preveni un atac neașteptat din partea aceea și, pe când ne întorceam din rondurile noastre, curând după miezul nopții paznicul de la intrarea orașului ne-a oprit cu vestea tristă că bătălia era pierdută și trupele noastre erau în retragere. La primărie ni s-a confirmat vestea și peste câteva clipe am întâlnit un prieten care îl văzuse pe unul dintre fugari”, nota Paget în legătură cu lipsa de combativitate a trupelor maghiare din Cluj în fața celor austriece conduse de generalul Urban, la 13 noiembrie 1848¹⁸. Alteori, deși veștile proaste păreau predominante, credibilitatea lor era pusă la îndoială de altele, ce dădeau speranță privind un curs nou, pozitiv, al ostilităților. „Întreaga zi nu am avut parte decât de știri proaste – scria același la 25 iunie 1849 – că trupele noastre au pornit spre Bethlen și au ajuns deja la Dej, că nu există nicio rezervă la Târgu Mureș și așa mai departe, dar spre seară un mesager a venit cu vestea că trupele noastre i-au bătut pe ruși la Dej înainte ca Bem să ajungă la ele...”¹⁹

Cine erau furnizorii acestor știri? Marea majoritate nu aveau sursa specificată sau sugerată, fiind creații colective, atestate, așa cum se desprinde din însemnările lui Paget, de formulări introductive impersonale: „se spune”, „am aflat”, „mi s-a spus”, „din câte se spunea”, „să aud”, „se pare”, care ajută la răspândirea zvonului,

¹⁵ *Ibidem*, p. 119.

¹⁶ *Ibidem*, p. 251.

¹⁷ *Ibidem*, p. 121.

¹⁸ Biblioteca Academiei Române. Secția Manuscrise, manuscrisul nr. 13, f. 134/26.

¹⁹ *The diary of John Paget, 1849*, și urm., p. 245.

dar, în același timp avertizează pe cel care ascultă asupra eventualelor omisiuni, erori sau falsuri. Termenul „s-a raportat”, care ar fi trebuit să implice un expeditor și un destinatar definit, în contextul dat are tot înțelesul unui zvon: „S-a raportat faptul că gărzile naționale secuiești erau printre cele mai active în această problemă și mă tem că așa și este și mare parte din bunurile jefuite sunt în mâinile secuilor”²⁰. În câteva cazuri, avem precizat furnizorul veștii, fie doi călăreți, care „ne-au ajuns în galop ca să ne informeze că 15 000 de români și-au făcut tabăra la o distanță mică de noi”, în octombrie 1848, amenințând să atace orașul Huedin, fie un paznic, ca în cazul pierderii Clujului de către trupele maghiare la 13 noiembrie 1848²¹, fie „un tânăr husar”, numit de Paget „prietenu nostru”, care aducea informații despre „distrugerea unui sat maghiar, Sâncraiu”, „incendiat de către români”, împrejurare în care „mulți maghiari au fost omorâți”²², fie un țăran român care „tocmai venise de la Reghin” cu știrea că „trupele noastre (maghiare – n.n.) par a fi între Reghin și Târgu Mureș”²³. În toate aceste cazuri, zvonurile erau însoțite de amănunte spectaculoase menite a accentua conținutul prin reținerea și amplificarea unor detalii numerice, prin plasarea acțiunii în prezent sau trecutul imediat apropiat, prin includerea unor fapte sau imagini menite a amplifica impactul și a determina reacția celui care-l percepea.

Cele mai multe zvonuri au ca subiect situația în teren a combatanților, starea lor militară, înzestrarea, moralul și chiar planurile de luptă. În funcție de gravitate, de lipsa de amănunte sau, dimpotrivă, de detaliile furnizate, zvonul devenea verosimil, întâmplări simple căpătând proporții deosebite și credibilitate. Pentru a explica înfrângeri se multiplica numărul adversarilor, se insista asupra faptelor negative, atribuindu-li-se violențele în exclusivitate acestora și se exagerau distrugerile. Astfel, pentru a justifica înfrângerile suferite de trupele maghiare circulau zvonuri potrivit cărora numărul românilor implicați în sprijinirea trupelor austriece, conduse de feldmareșalul Anton Puchner, comandant al Transilvaniei, era de 100 000, ceea ce este greu de crezut. „Fiecare minte rațională a realizat că jocul a început, dar că îl vom pierde dacă niciun ajutor nu va sosi din Ungaria. Baronul Puchner s-a declarat de mult timp împotriva noastră și toate forțele austriece, în jur de 15-20 000 oameni, ajutați de 100 000 români, pe care în parte i-au înarmat cu arme din arsenalul Clujului, urmau a fi angajate împotriva noastră; iar noi dispuneam pe lângă câteva gărzi naționale de doar 1 batalion de honvezi, ce nu fuseseră niciodată asediați, 300 de husari de-ai lui Kossuth și două escadroane secuiești de husari, din care jumătate erau români. Totuși, Ungaria a promis să trimită un ajutor substanțial și astfel devenea necesar să rezistăm cât mai mult

²⁰ Biblioteca Academiei Române. Secția Manuscrise, manuscrisul nr. 13, f. 199/97.

²¹ *Ibidem*, f. 123/15.

²² *Ibidem*, f. 126/18.

²³ *The diary of John Paget, 1849*, p. 251.

posibil”²⁴. Alteori, numărul românilor, deși era estimat drept „covârșitor”, era de aproximativ „15 000 oameni sub comanda lui Iancu” și „10 000 de [oameni] sub conducerea lui Micaș”²⁵.

Zvonurile despre violențe ale căror victime erau unii etnici, neimplicați în conflictul armat, erau pretexte și justificări pentru altele mult mai grave. Așa a fost cazul incendierii, la sfârșitul lunii octombrie 1848, a satului maghiar Sâncraiu, din apropierea Huedinului, urmat, ca represalii, de arderea a trei sate românești, acțiune pe care Paget nu o condamnă, ci o pune pe seama „implicării sufletești” a maghiarilor care au avut de suferit. „În dimineața următoare un curier a sosit cu ordinele îmbucurătoare că ar trebui să ne grăbim către Cluj. Păcat că nu am mai putut sta pentru că am fi putut preveni distrugerea unui sat maghiar, Sâncraiu, aflat la câțiva kilometri de Huedin, care a fost incendiat de către români la două zile [după plecarea noastră] și mulți maghiari au fost omorâți. Au fost trimise trupe din Cluj când s-a aflat de acest dezastru, dar a fost prea târziu. Multe mi-a relatat cumnatul meu, care comanda un detașament de husari de-ai noștri și care a vizitat satul ce încă mai fumega. Un tânăr husar a cerut permisiunea de a părăsi frontul să vadă dacă mai poate fi recuperat ceva din casa tatălui său cât încă [focul] mai mocnea. Când s-a întors l-am întrebat dacă a găsit ceva. «Da, a răspuns. Am găsit capul mamei mele și l-am îngropat. Nimic altceva». Când românii au atacat satul familia aceasta a rămas în speranța de a mai salva ceva din bunuri. Două dintre fete au fost violate de câțiva dintre acești nenorociți înaintea părinților; mama a fost bătută și omorâtă; tatăl, deși rănit, a supraviețuit. Fetele au fost lăsate în viață, dar cea mai mare a înnebunit. Cititorul se poate întreba cum mi-am revenit din aceste grozăvii fără o exclamație de uimire sau de reproș. Aveau nevoie? Nu spun mai mult faptele în sine decât tot ceea ce aș putea să spun eu? Oricât de reprobabilă ar părea fapta sa, nu a mirat pe nimeni când s-a aflat că a fost nevoit să ardă 3 sate românești, fiind foarte implicat sufletește în toate aceste brutalități”²⁶.

Majoritatea zvonurilor tendențioase, pe care Peget le-a consemnat, circulau pe seama românilor, cărora li se atribuiau fapte și acțiuni reprobabile, chiar atrocități. Cele mai multe și mai grave îi priveau pe cei aflați sub conducerea lui Avram Iancu, Iosif Moga și Florian Micaș, etichetați drept „asasinii maghiarilor neînarmați și jefuitorii orașelor și satelor maghiare, care s-au remarcat doar în acest mod”. De aici, zvonul că „românii prădau orice casă locuită de unguri de care se apropiau și omorau oameni cu sânge rece și cu toate acestea ofițerii austrieci îi priveau ca tovarăși și îi acceptau la mesele lor” devenise repede „un fapt binecunoscut”²⁷, astfel că tot mai multe știri de acest fel circulau în rândul populației. Astfel, la Cristuru Secuiesc „un grup de români”, despre care se lasă să se înțeleagă că ar aparține unei „armate de 10 000 de oameni”, aflată în apropiere,

²⁴ Biblioteca Academiei Române. Secția Manuscrise, manuscrisul nr. 13, f. 129/21.

²⁵ *Ibidem*, f. 190/88.

²⁶ *Ibidem*, f. 125/17-126/18.

²⁷ *Ibidem*, p. 180/78-181/79.

„a pus mâna pe unгурii maturi, 120 de oameni pașnici care nu făcuseră niciun rău nimănu și provocați, se spune, de preotul român, i-au dus legați la capătul satului și apoi i-au ucis cu sânge rece unul după altul. În Ghiriș-Arieș doar un unгур a fost ucis”²⁸. Într-un alt sat, aflat în apropiere de Cluj, țărani români au jefuit pe maghiari și le-au distrus gospodăriile, fapt pentru care 22 dintre ei „au fost împușcați pe loc” de „un detașament al trupelor noastre”²⁹. În iunie 1849, despre românii din împrejurimile Clujului se spunea că „au primit ordine să se ridice împotriva maghiarilor în trei zile, prin preoții lor”³⁰, producând dezordine, pretext pentru o intervenție în forță. Tot românilor, zvonurile le atribuiau și jefuirea și distrugerea din temelii a casei lui Paget, din apropiere de Câmpia Turzii: „Nu ți-a mai rămas nimic. Românii au jefuit și au distrus tot ce ai avut la Ghiriș-Arieș și austriecii au încartiruit mai mult de o sută de soldați în casa ta de aici, care au furat tot ce au putut căra”³¹, îi spunea englezului proprietara unui mic han de la periferia Clujului, dar informația, ca și altele, s-a dovedit parțial falsă. „Vizitându-mi propria casă în dimineața următoare am găsit-o într-o stare mult mai bună decât mi-a fost descrisă”, nota Paget³².

Cât privește zvonurile despre violențele maghiarilor, ele sunt puse la îndoială sau respinse de Paget, deși în unele cazuri existau informații oficiale. „Era și încă poate este moda la Viena să se scuze excesele românilor și sașilor prin provocarea pe care au suferit-o în distrugerea orașului Reghin, iar episcopul Șaguna a adăugat un neadevăr atunci când a publicat o listă îngrozitoare a masacrelor provocate de maghiari asupra românilor. Este trist că datele sunt lucruri atât de greu de controlat, dar este sigur că orașul Reghin nu a fost atacat până pe 31 octombrie așa cum și masacrul maghiarilor de la Sângătin a avut loc pe 18 octombrie, ca și cel de la Slatina de Criș, astfel încât orice cugetare pe această temă este inutilă”³³.

În plin conflict, zvonurile pe seama inamicului, privind gravitatea unor acțiuni viitoare și a consecințelor acestora, se nasc și se răspândesc cu mare ușurință, astfel că nu miră pe nimeni, unele fiind puse sub semnul îndoielii chiar din faza inițială a răspândirii. „Românii erau încartiruiți în afara orașului [Cluj] – nota Paget în noiembrie 1848 – și locuitorii se distrau pe seama rapoartelor aproape zilnice că orașul va fi dat pe seama lor pentru un jaf de 6 ore”³⁴.

În concluzie putem afirma că în situații deosebite, cum a fost revoluția de la 1848, în lipsa unor informații oficiale, zvonul a fost principala sursă de informare despre cursul ostilităților. Nașterea, circulația, amplificarea, accentuarea unor elemente, dar mai ales impactul acestuia asupra destinatarilor nu este numai rodul

²⁸ *Ibidem*, f. 190/88.

²⁹ *Ibidem*, f. 185/83.

³⁰ *The diary of John Paget, 1849*, și urm., p. 245.

³¹ Biblioteca Academiei Române. Secția Manuscrise, manuscrisul nr. 13, 178/76.

³² *Ibidem*, f. 179/77.

³³ *Ibidem*, f. 128/20

³⁴ *Ibidem*, 181/79.

credulității totale, ci și al informației deformate sau denaturate pe care le capătă evenimentele în imaginația indivizilor adunați într-o mulțime, iar reacția individului sau grupului depinde de momentul și contextul receptării lui.

THE RUMOUR AS A SOURCE OF INFORMATION AND DISINFORMATION DURING THE REVOLUTION OF 1848

Abstract

This article is a study-case of the concept of “rumour” as depicted from the manuscript papers of John Paget, an Englishman whom contracted a marriage into a Transylvanian noble family. His attitude in the 1848-1849 Revolution was, thus, pro-Hungarian. Given the lack of official information and of what we would call nowadays “media coverage”, the rumour was the most important way of finding out and transmitting news regarding the revolutionary events. John Paget’s standing towards rumours was highly influenced by his political (and marital) option.

SENSUL ANISTORIC AL CULTURII

ANDREEA APOSTU

(Elevă, Școala Centrală, București)

După ce am citit un articol în revista „Familia”, am rămas surprinsă de elogiul făcut sensului istoric: „Una dintre cele mai profunde descoperiri, poate chiar cea mai profundă descoperire a omenirii, a fost aceea a sensului istoric al lucrurilor. [...] Sensul istoric al unui lucru relevă continuitatea acelei realități permițând ideea de progres”¹. Așadar, sensul istoriei ar fi indus permanent acestei lumi „progresul” și „optimismul”. Nu pot să nu mă gândesc cât neadevăr se află în această afirmație.

„Cu toată creativitatea lor prodigioasă, dacă nu ar fi ajuns în contact cu Europa, în contact cu paradigma istoricității oricărei realități, India, China și tot Orientul ar fi patinat în lungul mileniilor, arătând eternității o neschimbată față”². Această neschimbată față, însă, rezidă în acea dorință de situare în permanentă, în anistorie. Contactul cu Europa nu a condus decât la colonizare brutală, la agresarea acestor lumi perfect închise asupra lor însele, privite cu superioritate din perspectiva rolului civilizator al rasei albe.

Edificatoare în acest sens este opoziția dintre „cultură” și „civilizație”, subliniată de Oswald Spengler. Faptul că studiul acestuia, *Declinul Occidentului*, a apărut în 1919, așadar într-o perioadă în care lumea resimțea din plin consecințele scientismului, raționalismului și implicit pozitivismului istoric (războiul și implicațiile sale), nu a fost întâmplător. Înlocuirea de către Spengler a cronologiei cu morfologia în abordarea dezvoltării umane a condus la o nouă înțelegere și la o ierarhizare a acesteia dincolo de sensul istoric. *Declinul Occidentului* este, în fapt, cel al „civilizației”, inferioare „culturii” dominate de „fenomenul arhetipal”. Conducând la o relativizare a existentului, așadar la inexistența unei valori în sine fixe, absolute, raționalismul a produs totodată o profundă criză a conștiinței europene.

¹ Gavril Cornuțiu, *Noetic și originar*, în „Familia”, nr. 1/2009, p. 98.

² *Ibidem*.

De altfel, nu este deloc greu de observat faptul că întotdeauna, în Europa, perioadele de optimism și de încredere absolută în progres, în destin istoric, au fost urmate de un acut sentiment al alienării, de o conștientizare a absenței miturilor exemplare: absența unei realități transcendente (nu atât în sensul unei realități „superioare”, cât al uneia aflate dincolo de lucruri, de simțuri), absența legăturilor și a comunicării insesizabile, intime, dintre substanța lumii și cea a omului. Mișcările de revoltă (romantismul), de frondă (avangarda, suprealismul), spre exemplu, nu au fost decât încercări de a restaura o mitologie, de a recupera într-un fel sau altul acea neliniște a ființei în fața absolutului, acea existență întru simbol a conștiinței primitive. Nostalgia începuturilor, a timpului zero al devenirii, provine din aceeași dorință de a umple o transcendență goală cu o nouă religie, de a o anima din interior³.

Sensul istoriei nu a condus decât la o devenire liniară, la o îndepărtare permanentă de originar, de ceea ce este spontan, sinceritate desăvârșită în fluxul conștiințelor individuale. După cum spunea Rousseau, *l'homme est bon par nature, c'est la société qui le corrompt* – societatea ca produs al devenirii istorice.

În continuarea observațiilor lui Mircea Eliade, am putea spune că „civilizația”, marcată de istorie, nu poate fi dominată decât de fragmentarism. Trăind în planul evenimential este imposibilă raportarea fragmentului la o totalitate, supratemporală și supracategorială. Interiorul, momentul, nu se mai conjugă cu un plan al exteriorului (al universalului, cosmicului) ce implică unitatea lumii. Extinzând această stare de fapt și asupra individului, eul acestuia dintr-un moment t1 nu mai este același cu cel din momentul t0 – nu mai poate fi decât sumă a devenirilor sale fragmentare, nicidecum egal cu el însuși. Omul cunoaște ruperea de sine (sinele ca „spațiu al devenirii în adânc a ființei”). Sentimentul alienării este astfel intrinsec evoluției (ori „decăderii”) istorice („căderii în timp”).

Este însă un sentiment necunoscut „primitivului”. Încercarea permanentă a acestuia de a „consacra” timpul, de a se situa în *illo tempore* al manifestării sacralului în lume, îl împiedică să cunoască înstrăinarea. El trăiește întotdeauna într-un „centru”, într-o ierarhie a semnificației, deoarece, comunicând cu o realitate aflată dincolo de lucruri – o realitate esențială –, „primitivul” deține încă acea puțință a decriptării „semnelor”⁴. Conștiința sa, plină de imagini și simboluri arhetipale, nu cunoaște opoziția și nici drama lăuntrică rezultată din impermeabilitatea lumii. Raportarea constantă la timpul mitic face inaplicabilă distincția sartriană, întrucât omul nu mai este o poartă de intrare a neantului în existent. Asemenea plantei, a pietrei, a copacului, omul nu părăsește ordinea acestei lumi, ci se situează ritmic „întru” ea, îi răspunde (nu spunea Lucian Blaga, printr-o recuperare a mitologiei, că „pământul îi răspundea”?).

³ A se vedea în acest sens și C. G. Jung, *Opere complete. Arhetipurile și inconștientul colectiv*, vol. 1, București, Trei, p. 17-18.

⁴ Vezi Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, Humanitas, 1992, p. 361-362.

Mișcările culturale ale veacurilor al XIX-lea și al XX-lea sunt simptomele clare ale unei dereglări a ființei prin simțul istoric. Nu este nicidecum vorba despre sensul istoric ca „drum deschis spre infinitate și optimism”⁵. S-ar putea chiar afirma că, odată cu accelerarea acestei deveniri și „cutremurele” semnificative pe care le-a produs (cele două războaie mondiale), se constată apariția unei conștiințe a terorii istoriei. Căci în plan individual istoria nu se mai află, generic, undeva într-un spațiu îndepărtat, fără a afecta existențele personale, ci din contra, ființa își vede suprimate libertatea și timpul individual, sacrificate unui flux al evenimentelor căruia nu i se poate opune. Funcția represivă a divinității (a voinței divine, ori a destinului în lumea greacă) este înlocuită în epoca modernă de cea a istoriei.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și continuând cu secolul al XX-lea, criza conștiinței istorice (coroborată cu criza conștiinței religioase, manifestată prin pierderea „centrului”) relevă dorința acută a reinstaurării unei mitologii, a resacralizării lumii. Se dorește înlăturarea terorii istoriei, proclamarea din nou a „morții” transcendenței represive. Ca un *Deus otiosus*, istoria pare a fi obosit, a-și fi consumat singură resursele de entuziasm și de optimism, nemaifructificând decât un timp egal și inert. Omul modern, pentru prima dată, conștientizează superioritatea acelor culturi ce nu i-au arătat lumii decât o „neschimbată față”. Devenirea istorică specifică civilizației europene nu poate fi superioară devenirii ciclice indiene, fiindcă în concepția indiană timpul nu este văzut decât ca un vâl al *mayei*, al iluziei. Devenirea ciclică nu este menită decât a-l împinge pe om către ruperea acestui vâl, către ființarea în anistorie și în afara morții. Ca orice proces liniar, și cel istoric este unul ireversibil, iar ideea existenței unui progres nelimitat, continuu, ce a caracterizat veacul al XVIII-lea și o parte a celui de-al XIX-lea, păstrată astăzi, își dovedește lipsa de realism. Ea reflectă totodată dificultatea de a înțelege superioritatea devenirii nu „în linie” (și astfel în istoricitate și relativism) ci „întru limitația ce nu limitează” (și astfel în absolut).

LE SENS ANHISTORIQUE DE LA CULTURE

Résumé

L'article est une approche polémique concernant un problème théorique: la signification spirituelle de la conscience historique, c'est-à-dire la conscience du développement temporel. Face à l'opinion qui associe le sentiment du temps évolutif avec le progrès de l'humanité, on affirme la valeur du temps circulaire, spécifique aux cultures archaïques. Par le biais de certaines permanences mentales, celles-ci mettent l'homme à l'abri des crises identitaires engendrées par la perte du contact avec l'absolu immuable.

⁵ Gavril Cornuțiu, *op. cit.*, p. 98.

MARXISMUL ÎN ISTORIOGRAFIE: ACTUALITATE SAU DESUETUDINE?

Răspund academicienii FLORIN CONSTANTINIU și ȘERBAN PAPACOSTEA
și profesorul universitar ALEXANDRU-FLORIN PLATON

1. Cum evaluați teoretic și metodologic materialismul istoric?

Florin Constantiniu: Materialismul istoric – reiau formula clasică – este aplicarea materialismului dialectic la studiul societății în evoluția ei. Din această perspectivă, el este un instrument de cunoaștere, care își propune (și-a propus) să pună la dispoziția cercetătorului o concepție și o metodă, capabile să explice dezvoltarea umanității din cele mai îndepărtate timpuri și până în perioada contemporană. Elementele de bază ale materialismului istoric sunt concepția materialistă – rolul determinant al factorilor materiali – și metoda dialectică – înțelegerea conexiunilor, a dinamicii contradictorii și a salturilor revoluționare în desfășurarea istoriei.

Marea neșansă a materialismului istoric este că el a fost cunoscut și „însușit” în versiunea arhisimplificată și sterilizantă dată de Stalin în *Cursul scurt*. Oricine a învățat cele trei trăsături ale materialismului filosofic marxist și cele patru trăsături ale dialecticii a considerat că, prin citirea câtorva pagini, stăpânește materialismul istoric. S-a instituit, în timpul lui Stalin, o adevărată „teologie” a materialismului dialectic și a celui istoric, dogmatică și osificată. Deși se repeta mereu că „marxismul nu este o dogmă, ci o călăuză în acțiune”, s-a ajuns la o adevărată religie, ale cărei dogme nu puteau fi discutate. Fost seminarist, Stalin a prezentat materialismul dialectic și materialismul istoric într-o manieră catehetică, arhisimplificatoare și definitiv închisă. Aporturile novatoare ale lui Gramsci și Lukács au rămas practic nevalorificate, astfel că astăzi puțini – mai ales în România – sunt cei care văd materialismul istoric altfel decât l-a „propovăduit” Stalin. (Pentru încercarea de a depăși limitele staliniste, vezi cartea lui Radu Florian, *Introducere în teoria marxistă a determinismului social*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979). Astăzi însă, în România, este aproape de neconceput o dezbatere pe această temă. Conformismul ideologic și poliția gândirii sunt atotputernice.

Șerban Papacostea: Direcția de cercetare numită materialism istoric e o încercare de a cuprinde într-o viziune de ansamblu evoluția umanității de la stadiul primitiv la formele actuale ale civilizației. Este o ipoteză de lucru, produsul unui stadiu al evoluției societății occidentale în secolul al XIX-lea, în faza incipientă a revoluției industriale și a formării proletariatului industrial. Viziunea integratoare a istoriei omenirii proprie marxismului, în cadrul unui sistem riguros determinist, era evident prematură – astăzi încă o asemenea încercare ar fi sortită eșecului în ciuda imensului progres realizat de atunci de științele umane – iar metodele utilizate în aplicarea acestei viziuni asupra istoriei nu pot fi altele decât cele comune ale cercetării științifice, adaptate, firește, specificului concepției pe care o slujesc.

Alexandru-Florin Platon: Cred că, în cel mai bun caz, materialismul istoric poate fi evaluat ca un tip de interpretare sau un unghi de vedere echivalent cu oricare altul. Acordarea unei însemnătăți particulare factorilor materiali în evoluția istorică nu are, în sine, nimic rău, cu condiția ca acest lucru să nu conducă la excluderea altor factori, la fel de importanți pentru inteligibilitatea fenomenelor și a proceselor care interesează ancheta retrospectivă. Interpretarea istorică trebuie să rămână deschisă, fiindcă deschiderea este condiția esențială a complexității și, totodată, a supleții sale. Altfel, riscăm să revenim la obnubilarea ideologică de odinioară, când trecutul era reconstruit numai din perspectiva materialismului, considerată ca singura modalitate licită („adevărată”) a explicației istorice (ceea ce astăzi, ca și ieri, reprezintă un punct de vedere inacceptabil). În profesiunea noastră, absolutizarea unei metodologii (și a unei perspective interpretative) nu poate avea decât efecte negative asupra restituției. Știm prea bine acest lucru, de aceea nu mai insist.

2. Ce concepte și analize marxiste mai pot fi utilizate în cercetarea istorică de astăzi?

F. C.: Cred că trebuie făcută o distincție între concepția marxistă și aparatul conceptual al marxismului. Concepția filosofică a lui Marx și Engels (îl consider pe Engels la fel de important ca Marx) s-a plasat în sistemele de gândire clasice, vrând să ofere o explicație de ansamblu fenomenelor din natură, societate și gândire. Din acest punct de vedere, ea nu mai poate fi utilă. Nu cred, spre exemplu, că astăzi putem explica evoluția societății prin legități sau legi sociale precum legea concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție. În același timp, concepte de bază ale marxismului, ca de pildă „formațiune economico-socială”, „forțe de producție” (sau „forțe productive”), „relații de producție” etc. pot sluji istoricului ca un utilaj conceptual, capabil să-i ofere unelte cognitive. În ultimă instanță, pentru a relua formula lui Plehanov, marxismul este reductibil la ideea că „raporturile de producție determină toate celelalte raporturi care există între oameni” (G. V. Plehanov, *Les questions fondamentales du*

marxisme, Paris, Editions Sociales, 1947, p. 176). Cu precizarea – esențială! – că e vorba de o determinare mediată și tendențială.

Ș. P.: Orice istoric autentic – și nu merită acest calificativ decât aceia dintre ei care depășesc stadiul erudiției – își formează, în procesul cercetării, o concepție istorică proprie, în cadrul căreia pot asimila în schema lor generală diverse concepte și metode ale premergătorilor, inclusiv cele ale arsenalului de idei și metode ale marxismului. Doctrină a mișcării în sens dialectic, marxismul s-a dorit explicația totală și definitivă a istoriei, ceea ce nu putea fi. A rămas de pe urma acestei viziuni asupra istoriei omenirii un puternic impuls în direcția studiilor de istorie economică și socială, fapt pozitiv. Nu cred că mai sunt de reținut și utilizat concepte de bază ale marxismului, precum formațiunea social-politică, infra- și suprastructura, lupta de clasă, cel puțin în accepția rigidă, deterministă cu sens unic, a fondatorului acestui foarte influent curent de gândire în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Conceptele și analizele marxismului sunt produsul unei viziuni originale, ale unui demers propriu, și ele nu sunt adoptate *ad litteram* decât de cei lipsiți de o viziune proprie. Născută din reflecția asupra realităților lumii contemporane fondatorului, ca sistem de explicare a acesteia și de manifestare a antagonismului față de formele ei dominante în societățile „capitaliste”, concepția istorică a lui Karl Marx a devenit curând ideologie politică, dacă nu era chiar destinată din fașă să asume acest rol. E ceea ce avea să ducă la expresia ei schematizată la extrem de I. V. Stalin, care a anexat marxismul, devenit acum marxism-leninism, politiciii partidului și statului totalitar al cărui instrument ideologic a devenit. Dar independent de această implicare a ei în sfera politicii și încă a celei mai riguros militante, viziunea marxistă a împărtășit inevitabil destinul tuturor sistemelor de gândire, condamnate la perimare de avalanșa noilor căutări, de permanenta „despicare a orizonturilor” cercetării după orice nouă descoperire, pentru a relua o formulă inspirată a lui Nicolae Iorga. Astăzi mai mult încă decât în vremea când a fost scrisă se aplică replica lui Ștefan Zeletin la adresa celor care, în urma publicării lucrării sale *Burghezia română*, îl calificaseră „gânditor marxist”: „E drept că am intrat în panteonul idealismului romantic pe porțița materialismului marxist...; dar când din templul romantic mi-am aruncat privirile îndărăt, spre porțița materialistă, care mă condusese înăuntru, a trebuit să mă înfior la aparența ei sbârlită” (Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, București, 1927, p. 274). Viziuni integratoare ale istoriei pot găsi și alte puncte de pornire decât cel adoptat de Marx.

A.-F. P.: Am impresia că niciun concept și nicio analiză. Direcțiile și temele de cercetare din istoriografia actuală (precum – ca să nu dau decât două exemple – imaginarul – sub toate formele și expresiile sale – și istoria culturii) nu se mai acomodează cu concepte marxiste (și cu tipurile lor subsecvente de interpretare) cum ar fi „clasa socială” (cu corelativul ei „lupta de clasă”), „orânduire”,

„formațiune social-economică” etc. În general, comutarea interesului cercetării istorice pe subiectul individual sau colectiv, care mi se pare că rezumă cel mai bine transformările intervenite în ultimele decenii în istoriografia europeană, a aruncat în inactualitatea cea mai deplină perspectiva marxistă de analiză, fidelă, cum ne amintim, „forțelor profunde”, tendințelor structurale, „legităților” (întotdeauna prezumate, dar niciodată, în fond, dovedite), adică tuturor acelor factori care excludeau, din principiu, noțiunea de libertate individuală, nerecunoscând ființei umane vreun rol în transformarea istorică, altfel decât în calitate de agent impersonal al unor „forțe” care o depășeau.

3. Cum influențează politica interpretarea științifică actuală asupra marxismului?

F. C.: Influența politicului asupra interpretării științifice actuale a marxismului este profund nocivă, mai ales în România. S-a pus greșit și simplificator semnul egalității între marxism și regimurile comuniste, prăbușite între 1989 și 1991. Falimentul așa-zisului „socialism real” a fost considerat ca dovada irefutabilă a falimentului concepției marxiste. Lăsând la o parte problema dacă „socialismul real” a fost un produs *autentic* al marxismului, atmosfera anticomunistă care a urmat căderii regimurilor din Europa de Est și URSS a stânjenit evaluarea obiectivă și științifică a gândirii lui Marx și Engels. În România, foști comuniști, deveniți – din oportunism – anticomuniști și „retrodisidenți” (intelectuali care „compensează” tăcerea din perioada comunistă cu gălăgia anticomunistă), cărora li se alătură tineri – doritori de cariere și burse –, își unesc eforturile pentru a discredita orice încercare de evaluare științifică a concepției marxiste.

Ș. P.: Prăbușirea regimurilor comuniste în frunte cu cel din URSS și discreditarea sistemului întemeiat pe ideologia marxist-leninistă s-au repercutat inevitabil și asupra doctrinei istorice derivată din acestea. În țările foste comuniste probabil foarte puțini istorici – dacă mai sunt vreunii – se mai revendică de la materialismul istoric sau îl mai practică efectiv. Un paradox face ca resturi nu neglijabile ale acestui curent istoriografic să subziste în țările „capitaliste”, în cercurile intelectuale – sau mai degrabă la unii cercetători întârziați în această formulă depășită de interpretare a istoriei. Doar cei care întreprind cercetări proprii, care tind să surprindă interdependența fenomenelor diferite din care e făcut cursul istoriei, în permanenta lor nouă inter-relaționare, sunt în măsură să propună confirmări sau infirmări ale unei doctrine istorice generale. Nu știu să fi fost întocmită o istorie a istoriografiei marxiste, care singură ne-ar putea lămuri ce produse ale istoriografiei „marxiste”, integratoare ale întregii realități umane, de la *infra-* la *suprastructură*, a produs istoriografia universală.

A.-F. P: Relația complexă dintre istorie (istoriografie) și politică este prea bine cunoscută pentru a mai fi reluată în acest cadru. Neîndoielnic, compromiterea științifică a marxismului datorează mult transformărilor prin care a trecut continentul nostru (și lumea) în ultimii 20 de ani și ceva. Falimentul regimurilor comuniste a avut, inevitabil, efecte și asupra ideologiei marxiste (cum s-ar fi putut altfel?) și, implicit, a metodei de interpretare dedusă din ea, făcându-le complet inactuale. Acest lucru nu înseamnă, însă – trebuie să o spun –, că această cădere în desuetudine a marxismului s-a datorat numai contextului politic. O contribuție la fel de importantă în acest sens au avut-o, înclin să cred, inadecvarea tot mai puternică a acestei filosofii la lumea contemporană. Pur și simplu, el a devenit un instrument caduc de inteligibilitate, care nu a mai îngăduit, de la un moment dat înainte, înțelegerea cum trebuie a actualității în toată diversitatea și complexitatea ei. Globalizarea (mondializarea), fragmentarea socială, noile tipuri de solidaritate umană, problema minorităților de tot felul etc. au devenit ireductibile la schema interpretativă (simplistă) a materialismului istoric și, mai ales, la spiritul care guverna această schemă în fostele țări socialiste: „partinitatea” (oare câți își mai amintesc de ea?).

4. În ce măsură a fost asimilat modelul teoretic marxist în istoriografia română?

F. C. : Oricât ar părea de surprinzător, în perioada regimului comunist, după moartea lui Stalin, cercetarea istorică din România s-a emancipat de sub tutela gândirii marxiste – schematizată de Stalin – și a revenit la modelul pozitivist. Spre deosebire de Polonia și Ungaria, reflecția marxistă a fost foarte firavă în România. În timpul lui Stalin s-au repetat până la sațietate „tezele” marxiste, astfel cum fuseseră formulate de liderul sovietic. După 1953, când marxiștii autentici ar fi avut posibilitatea de a discuta și, eventual, îmbogăți gândirea marxistă, locul „clasicilor” – Marx, Engels, Lenin – a fost luat, din 1965, de... Nicolae Ceaușescu! Istoriografia română, revenită – cum am spus – la pozitivism, s-a „cosmetizat” cu citate din secretarul general al PCR și și-a văzut liniștită de drumul pe care mersese înainte de instaurarea regimului comunist. În opinia mea, în România au existat doar doi gânditori marxiști novatori: Henri H. Stahl și Radu Florian, dar contribuțiile lor nu s-au bucurat de prețuirea cuvenită în condițiile „comunismului național”. Astăzi, ei sunt complet uitați, iar valorificarea „moștenirii” lor este de neimaginat.

Ș. P.: Istoriografia epocii regimului comunist în România a mimat, la comandă, aplicarea concepției marxiste la realitățile trecutului românesc. Importante din efortul acestei perioade de patru decenii de contorsionare a scrisului istoric sunt masa de documentație dată la iveală de inițiativele forurilor academice și studiile monografice întemeiate pe aceste surse.

A.-F. P.: Impresia mea este că foarte puțin, dacă exceptăm exagerările și deformările interpretative din anii '50-'60. Interesul precumpănitor arătat, în istoriografia română din anii 1965-1970 și după aceea, pentru fenomenul național și modernizarea societății românești nu datorează prea mult acestui model, cu excepția, eventual, a însemnătății rezervate factorilor economici în acest proces. Marxismul pare a fi fost, la noi, un referent formal, iar dimensiunea empirică a cercetării a fost, cred, precumpănitoare. Ca o concluzie la problema pusă în titlul acestui chestionar, cred că marxismul a devenit, din toate punctele de vedere, inactual.

În prima parte a anului 2009, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” s-au organizat mai multe reuniuni ale „Atelierului pentru studiul ideilor politice contemporane”, în cadrul cărora s-au prezentat comunicări referitoare la ideile și fenomenele care au caracterizat evoluția politicii europene în secolele al XIX-lea și al XX-lea în special. Le amintim pe cele susținute de Adrian-Paul Iliescu, *Natura radicalismului politic modern* (23 februarie) și Florin Constantiniu, *Originile urbane ale democrației* (24 aprilie).

Comunicarea lui Adrian-Paul Iliescu, la limita dintre istoriografie și politologie, a propus o tipologie a radicalismului, înțeles nu atât ca o doctrină particulară, cât ca o atitudine (o cultură) politică. În acest sens, autorul a realizat o „radiografie” a spectrului politic românesc antebelic și interbelic, subliniind trăsăturile radicale nu numai ale celor de la extreme, cu ambiții revoluționare – legionarii, comuniștii –, dar și ale unor politicieni care se proclamau adepți ai ordinii – cazul lui Constantin Argetoianu, de pildă.

În esență, radicalismul a reprezentat un mod de a concepe și de a practica politica prin abaterea de la norme, prin suspendarea legalității pozitive, considerată desuetă sau inaplicabilă și înlocuită cu măsurile de forță. Sub acest aspect, radicalismul a avut și o dimensiune „absolutistă”, adică a făcut apel la argumente cu valoare absolută (destinul istoric, necesitatea socială, siguranța statului), transcendente practicii ordinare a negocierilor instituționale, aflate sub semnul relativului conjunctural.

Principalele obiecții aduse, la discuții, interpretării lui Adrian-Paul Iliescu, au privit insuficienta contextualizare a fenomenului radical, precum și tendința de a evalua lucrurile în termeni etici (bine-rău), specifică filosofiei politice, dar inadecvată în analiza istoriografică.

Altminteri însă, comunicarea a fost interesantă, oferind o „cheie” mental-ideologică de interpretare a politicii românești (și nu numai) pe „durata lungă” a istoriei.

Florin Constantiniu a abordat o temă actuală și incitantă totodată, și anume posibilitatea existenței democrației liberale în societățile care nu au cunoscut o dezvoltare urbană în evul mediu. Răspunsul a fost mai degrabă negativ.

În viziunea autorului, democrația poate exista în mod autentic numai acolo unde există respectul față de norme. Acest respect constituie cauza eficientă care asigură coerența instituțională a sistemului, precum și caracterul reprezentativ al puterii, în afara oricăror exceptări pe bază de privilegiu informal sau abuz. Or – consideră Florin Constantiniu –, respectul față de norme s-a edificat mental în orașele medievale din Occident, în care oamenii au fost învățați cu rigorile normative impuse de bresle și de necesitățile administrative ale traiului în comun. Din această perspectivă, spiritul civic a acționat ca o „școală” pregătitoare în vederea democrației.

Altfel au stat lucrurile în societatea românească, de pildă. Aici orașele au fost mai ales centre rezidențiale pentru autoritățile civile și religioase, nu centre de producție și comerț, neexistând așadar – în aceeași măsură ca în Occident – bresle care să reglementeze și să supravegheze existența comunității. La rândul ei, masa țărănească era refractară la introducerea unui regim de muncă și impozitare general, preferând să se deplaseze acolo unde, pe fondul lipsei de forță de muncă, boierii îi ofereau angajamente mai lesnicioase. În acest context, societatea românească nu a fost și nu este pregătită pentru democrația veritabilă, aceasta cunoscând aici forme incomplete sau degenerare.

Critica cea mai însemnată adusă acestei viziuni a subliniat accentul mult prea mare pus pe rolul spiritului civic, fără a se lua în considerare funcția formatoare (educativă) a instituției statului.

Comunicării nu i se pot contesta însă două merite intelectuale: de a înlătura preconcepția ideologizantă privind aplicabilitatea universală a democrației, respectiv de a actualiza spiritul critic al auditorilor (tocmai în spiritul culturii democratice, de altfel).

Alexandru Mamina

În perioada 2-4 aprilie 2009, s-au desfășurat la Iași, în organizarea Universității „Petre Andrei” și a Asociației Române de Istorie a Presei (A.R.I.P.) lucrările „Congresului internațional de istorie a presei”. Inițiativa este salutară, deoarece, în ciuda unor încercări anterioare de certă valoare, este nevoie de o istorie solidă și bine documentată a unui domeniu care, de altfel, a sărbătorit cu acest prilej 180 de ani de existență.

Lucrările s-au desfășurat pe două secțiuni: „Istoria presei. Particularități metodologice în cercetarea domeniului” și „Rolul și locul presei în societatea românească”. Programul a fost foarte dens, acesta fiind și singurul punct în care se poate aduce o critică organizatorilor.

Câteva lucrări s-au remarcat în mod deosebit prin încercările de a plasa presa în contextul politic, cultural și social. Remarcăm, în primul rând, excelenta analiză făcută de Romina Surugiu asupra *Edițiilor aniversare ale ziarelor interbelice „Universul” și „Cuvântul”, 1933*. Lucrarea lui Alexandru-Murad Mironov, *Surse arhivistice în studiul presei*, s-a axat pe particularitățile metodologice ale cercetărilor de istorie a presei, prin reliefarea importanței fondului Ministerului Propagandei, precum și a instituțiilor succesoare în timpul regimului comunist. Momentele de vârf ale interesului statului pentru presă au fost strâns legate de evenimente politice majore: al doilea război mondial, „obsedantul deceniu” și Tezele din aprilie.

Semnalăm o interesantă aplicare a conceptelor lui Fernand Braudel (durata scurtă - medie - lungă) asupra presei, în comunicarea Valentinei Pricopie, *Dificultăți metodologice în analiza transformărilor presei cotidiene din România postdecembristă*. Autoarea a observat că orice cercetare, chiar și pe o perioadă scurtă de timp relevă „3 timpi” și „3 tipuri de presă”: evenimentială, conjuncturală și structurală.

Remarcăm și un excelent grupaj asupra istoriei presei din Basarabia (Maria Danilov, *Presa din Basarabia la anul 1912. Documentar*; Silvia Grossu, *Valențele presei clericale din Basarabia (1918-1940)*; Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și cenzura țaristă*). Dincolo de lupta națională, cenzură și de moralismul creștin (elementul de noutate relevat de Silvia Grossu), se desprinde concluzia Mariei Danilov: a fost vorba de o presă provincială ce încerca să se ridice la nivelul celei din marile gubernii ale Rusiei țariste.

Mircea Popa, în *Revista româno-americană (1946-1947)*, a arătat că titlurile de ziar pot ascunde mai mult decât s-ar crede la prima vedere: „Curierul literar sportiv”, subtitlul revistei cercetate, ascunde de fapt activitățile Asociației de prietenie româno-americană. Ilie Rad (*Un ziar de la începutul secolului XX: „Libertatea”*) a atras atenția asupra problemei păstrării colecțiilor de ziare. Multe dintre acestea sunt incomplete din diverse motive, în cazul de față datorită orientării progernane a ziarului respectiv, scos de Tudor Arghezi în timpul primului război mondial, și care nu se găsește nici măcar în arhiva privată a familiei scriitorului.

A surprins plăcut comunicarea lui Marian Petcu, *Considerații privind factualitatea în cercetarea istoriei presei*. Argumentul său principal a fost că fără o solidă documentare generală, fără a se crea o bază de date asupra faptelor de istorie a presei printr-un efort migălos de echipă, orice încercare de a scrie o istorie socială a presei românești ar fi incompletă.

Bogdan Popa

În ziua de 20 mai 2009, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” a avut loc sesiunea de comunicări „«Celălalt autentic». Lumea românească în literatura de călătorie (1800-1850)”, organizată de proiectul de cercetare „Baze de date istorice. Călători străini care au străbătut spațiul românesc în secolul al XIX-lea”.

Materialele ar putea fi grupate în linii mari pe două paliere problematice: relatări despre evenimentele de familie (căsătorii, divorțuri), respectiv despre desfășurarea existenței publice (de la petrecerea timpului liber, la aspectul cadrului urban).

Prin conținut, prezentările au fost în general interesante, uneori chiar savuroase, relevând culoarea locală și spiritul epocii, cu atât mai pregnant cu cât relatările aparțineau unor străini, mai receptivi la elementele de diferență. Străinii percepeau în funcție de formația, interesele și prejudecățile lor, imaginea „celuilalt” putând însemna în acest sens atât imaginea românilor pentru călători, cât și imaginea călătorilor pentru istoricii care îi studiază astăzi.

Din materialele prezentate au transpărat așadar mai ales deosebirile mental-comportamentale, sau într-o formulare antropologică – sistemele culturale diferite. Amintim, de pildă, oripilarea pastorilor englezi în legătură cu frecvența divorțurilor și cu toleranța socială față de persoanele divorțate – Daniela Bușă, *Desfacerea căsătoriilor în relatările călătorilor străini din prima jumătate a secolului al XIX-lea* –, sau surprinderea provocată de cheltuielile exagerate din înalta societate, expresie a unui *carpe diem* motivat de nesiguranța funcției și implicit a bogăției – Irina Gavrilă, *Considerații urbanistice și demografice asupra capitalelor țărilor române în scrierile călătorilor străini (1800-1850)*. (Cu titlu incidental, am remarcat și o constantă pe „durata lungă” a psihologiei românilor bogați: preocuparea specială pentru mijloacele de locomoție – de la trăsurile la automobile).

Pe baza unor atare observații s-ar putea realiza o analiză a dinamicilor culturale și materiale din societatea românească în perioada modernizării. Tocmai aici s-a regăsit însă punctul mai slab al sesiunii, care a fost esențialmente descriptivă (evocatoare) și aproape deloc analitică. A lipsit încercarea de a pune în relație manifestările înregistrate cu evoluțiile de ansamblu, sau altfel spus, încercarea de a le structura ca fenomene sociale și a le înțelege resorturile interne specifice. Singura explicație causală, evocată mai mult implicit în chestiunea divorțurilor, a fost prezența trupelor ruse (adică mai precis a ofițerilor ruși) în țările române. (Menționăm totuși contribuția lui Bogdan Popa, *Librăria lui Friedrich Wallbaum. Carte și societate urbană în secolul al XIX-lea*, pentru tentativa de a stabili o legătură eficientă între comerțul cu cărți și rețelele sociale în care se realiza acesta. Din păcate însă, absența materialului documentar suficient a afectat semnificativ consistența demersului).

În aceste circumstanțe, apreciem sesiunea drept un început pozitiv dar încă incomplet al proiectului căruia i s-a subsumat. Pentru a nu fi ratat, acest start trebuie aprofundat prin analiza descripțiilor. În definitiv, analiza este cea care conferă istoriografiei caracterul științific.

Alexandru Mamina

În „Revista Istorică”, Nr. 1-2, 2008, semnalăm articolul lui Nicolae Liu, *Orizont european în iluminismul românesc. Francofonie și cultură franceză*. (Îl semnalăm mai ales că este practic singurul studiu consacrat modernizării societății românești apărut în „Revista Istorică” în 2008, fapt care provoacă unele interogații în legătură cu oferta).

Articolul e instructiv nu atât prin ceea ce oferă, cât prin ceea ce nu oferă; nu prin realizări, ci prin nerealizări. Mai precis, se relevă modul în care n-ar mai trebui să fie abordate temele de istorie a culturii.

În fond, studiul lui Nicolae Liu reprezintă o adunare de informații fără o structură ideatică, adică fără o concepție care să organizeze materialul după anumite criterii metodice, conferindu-i semnificația istorică specifică. Propriu-zis, autorul nu analizează ci doar consemnează date, pe care le înșiruie într-o ordine interșanjabilă (traducerile înaintea teatrului sau invers, nu are nicio importanță pentru logica textului).

Informațiile sunt de altfel în general cunoscute. Meritul autorului este că le-a strâns într-un fel de compendiu a ceea ce s-a scris până acum despre influența culturii franceze în societatea românească, punând la dispoziția cititorului un „instrument de lucru”. (Sesizăm totuși absența din bibliografie a cărții „clasice” a lui Pompiliu Eliade).

Cea mai interesantă considerație ni se pare aceea referitoare la funcția politică imediată a traducerilor din Voltaire (*Le tocsin des rois și Traduction du poème de Jean Polcof, conseiller de Holstein sur les affaires présents*). Autorul remarcă aici faptul că acestea s-au realizat în contextul războiului ruso-otoman din 1768-1774, servind ca mijloace de propagandă în favoarea Rusiei (p. 149-150). Este o remarcă interesantă întrucât indică modul în care, pentru a înțelege într-adevăr istoria culturii, aceasta trebuie interpretată prin raportare la cadrul social și politic.

Tocmai sub acest aspect al contextualizării ni se pare însă nerealizat articolul. Informațiile privind activitatea culturală sunt livrate în sine, ca și cum ea s-ar desfășura desprinsă de celelalte coordonate ale societății; ca și cum scriitorii, profesorii, editorii ar fi funcționat în abstract, și nu în interiorul anumitor rețele sociale și instituții.

Istoria culturii nu mai poate fi redusă la istoria producțiilor literar-artistice: a textelor și a imaginilor. Se impune analiza codurilor culturale, adică a sistemelor de referință socială care circumscriu semnificativ textele și imaginile. Se evidențiază astfel contextul social al culturii, precum și modul în care aceasta s-a inserat organic în relațiile sociale, constituind cauza eficientă a transformării lor.

Pentru un atare demers înregistrarea producțiilor literar-artistice nu este decât o primă etapă. Este necesară de asemenea identificarea rețelelor sociale și a căilor în/prin care circulă informația, precum și precizarea raporturilor dintre societatea civilă și puterea politică. Altfel spus, este necesară inserarea culturii într-un spațiu public determinat.

Alexandru Mamina

Revista „Annales. Histoire, sciences sociales”, n° 1, 2009, este consacrată legăturii dintre istoriografie și filosofie (istoria filosofiei), sau – pe un plan mai larg – legăturii dintre factorii sociali și cei culturali în istorie. Mai precis, se tratează despre modul în care interacționează aceștia și despre metodele de interpretare aferente.

„Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XXII, 2009, p. 189–191

Un exemplu îl oferă articolul lui Jean-Pierre Cavallé, *Liberer le libertinage. Une catégorie à l'épreuve des sources*, în care se arată cum analiza retorică a relației conflictuale dintre libertini și moralști, adică analiza practicilor polemice, actualizează atât raporturi de forță, cât și transmiterea unei cunoașteri particulare. Pentru Jean-Pierre Cavallé libertinul nu este libertin decât într-un context social și într-o conjunctură politică ce îl desemnează ca atare. Libertinajul nu reprezintă deci o realitate psihologică constantă, ci expresia polemică a unor relații conflictuale. Din această perspectivă, analiza categoriei libertinului este de natură să releve ceva esențial referitor la transformările culturale, sociale și politice de la începutul epocii moderne (p. 48, 56, 60-61).

În context, autorul prezintă diferitele forme de libertinaj – ca erezie creștină, iar apoi ca spirit filosofic –, felul în care s-au elaborat acestea în jurul comportamentelor și manierelor de a produce elementele cunoașterii, precum și concepțiile (evaluările) asupra libertinajului – considerat fie un ferment al anarhiei și al socialismului, fie un moment necesar în precizarea Luminilor și a libertății moderne (p. 49, 55, 63).

Articolul lui Antoine Lilti, *Comment écrit-on l'histoire intellectuelle des Lumières? Spinozisme, radicalisme et philosophie*, este o critică a interpretărilor uniceazale („moniste”) și teleologice, care stabilesc o succesiune univocă și necesară între fenomene altminteri complexe și contextualizate. Este cazul lucrării lui Jonathan Israel, *Radical Enlightenment: Philosophy and the making of modernity, 1650-1750* (în franceză: *Les Lumières radicales. La philosophie, Spinoza et la naissance de la modernité, 1650-1750*) care încearcă să prezinte spinozismul drept sursa directă a modernității occidentale, secularizate și democratice.

Antoine Lilti remarcă deficiențele documentare ale demersului, care, practicând „lectura printre rânduri”, ajunge să descopere influențe spinoziste și la autori care îl respingeau sau care nici măcar nu îl citiseră pe Spinoza, ori construiește corespondențe specioase între radicalismul filosofic și cel politic (p. 181, 193-194). El critică totodată determinismul „monist” al istoriei ideilor (în accepțiunea tradițională a termenului), care pierde din vedere chestiunea circulației și a cunoașterii reale a textelor pe care le consideră hotărâtoare (p. 178-179).

Pentru a evita riscurile finalismului preconcept, Antoine Lilti propune un model analitic deductiv – de la particular la general –, care surprinde diversitatea tipologică a ideilor („eclecticismul teoretic al Luminilor radicale”), precum și legăturile structurale dintre acestea și contextul politic și național în care au apărut. (Filosofia radicală olandeză, de pildă, nu este inteligibilă prin raportare la stânga contemporană, ci la conflictul care a opus republica Țărilor de Jos Franței absolutiste – p. 202, 205).

Articolele din „Annales” clarifică așadar într-o măsură considerabilă relația „organică” și de influență reciprocă între social și cultural, care nu reprezintă planuri paralele sau consecutive în societate, ci alcătuiesc împreună structura ei de interese și comunicare. Prin urmare, nu trebuie să fie interpretate în termeni de cauză și efect (bază și epifenomen), ci în termeni interactivi, întrucât existența socială precizează cadrul reprezentărilor culturale, dar reprezentările asigură comunicarea și acțiunea în interiorul acestuia.

Pentru istoriografie în ansamblu, consacarea unui număr acestei problematici în revista altădată „portdrapel” al istoriei seriale indică nu numai epuizarea „fizică” a cercetărilor cantitativiste, ci și deplasarea oarecum necesară a interesului către istoria intelectuală, care completează cadrul exterior al coordonatelor materiale cu resorturile interioare ale celor culturale.

Alexandru Mamina

„History and Theory. Studies in the Philosophy of History”, Volume 47, Number 4, 2008, găzduiește un remarcabil forum cu tema „God, Science and Historical Explanation” („Dumnezeu, știința și explicația istorică”). Este vorba, de fapt, despre un schimb de replici între Tor Egil Følrand (profesor de istorie contemporană la Universitatea din Oslo) și Brad S. Gregory (profesor de istorie medievală la Universitatea Notre Dame, cunoscută instituție catolică de studii superioare din S.U.A.).

Generat de un articol anterior al lui Brad S. Gregory, forumul din „History and Theory” reprezintă un model de discuție academică. Valoarea sa constă însă mai puțin în felul în care cei doi

istorici polemizează asupra temei enunțate mai sus, citând o seamă de teologi, filosofi și istorici din evul mediu până în contemporaneitate. Chiar dacă în articolele lor analizează în detaliu același caz (un miracol divin petrecut în Norvegia luterană în august 1652), iar concluziile la care ajung în privința imixtiunilor în surse sau explicațiile exagerate în manifestarea propriu-zisă a miracolului sunt conciliabile, pozițiile de pe care cei doi autori privesc istoria ca proces și știință sunt fundamental diferite.

Dacă Brad S. Gregory recunoaște că „I am and will remain a Roman Catholic” („sunt și rămân un romano-catolic”), Tor Egil Følrand afirmă sec „in history as well as in science, God is dead” („în istorie ca și în știință, Dumnezeu e mort”).

Astfel, pentru Tor Egil Følrand, descrierea unui eveniment din trecut în cheie religioasă nu presupune automat falsitatea, ci absența spiritului științific. Teza sa este că istoricul are voie să creadă în Dumnezeu, dar acest fapt nu poate interfera cu munca sa. De partea cealaltă, Brad S. Gregory consideră că știința nu înseamnă excluderea totală a divinității din viața oamenilor, chiar dacă dezavuează exagerările motivate religios.

Ideea care se degajă din întreaga polemică este aceea a autonomiei (specificității gnoseologice) a demersului științific în universul mental al cercetătorului. Acesta poate să analizeze conform raționalității științifice o anumită problemă, fără ca eventualele sale opțiuni religioase să interfereze cu demersul științific.

Ideea ni se pare cu atât mai actuală în spațiul public românesc, în care o serie de intelectuali se identifică mai ales prin opțiunile religioase subiective, și mai puțin prin apelul la referențiali analitici obiectivi.

Remarcăm, de asemenea, urbanitatea dialogului – un alt prilej de reflecție (și învățăminte) pentru intelectualii români.

Bogdan Popa

VALERIU ANANIA, *Memorii*, «Iași», Polirom, 2008, 691 p.

Cartea lui Valeriu Anania (ÎPS Bartolomeu) este, mai mult decât orice altceva, o restituire a autenticității umane dintr-o epocă problematică. Este cartea unui destin excepțional de-a lungul a jumătate de secol din istoria României (1940-1990) – un destin singular dar totodată ilustrativ pentru ceea ce înseamnă confruntarea umanității în general cu presiunea Istoriei (cu majusculă, cum scria Mircea Eliade).

Cu siguranță, orice istoric care citește cartea poate afla multe lucruri, direct de la sursă, despre o serie de evenimente sau evoluții: greva studențească de la Cluj-Napoca, din 1946 (p. 124-140), sistemul represiv comunist, relațiile Bisericii cu statul sau problemele Bisericii însăși. Autorul tratează totul cu seninătatea celui care a trecut prin multe, dar și cu spiritul critic al gânditorului (intelectualului autentic), care știe, cum remarcă și Nicolae Steinhardt, că religia creștină nu este una a imbecililor (Iisus le spunea apostolilor să fie blânzi ca porumbeii dar vicleni ca șerpii). Fără a ataca propriu-zis pe cineva, Valeriu Anania nu menajează pe nimeni, demnitari comuniști și înalți ierarhi în egală măsură, nici măcar pe sine, consemnându-și slăbiciunile și îndoielile omenești. Este vorba, așadar, de o sursă istorică bogată în informații și credibilă.

Lucrarea este remarcabilă însă nu prin cutare relatare, ci prin semnificația ei generală, prin ceea ce transpare dincolo de textul documentar și ne transpune în planul eticii și al spiritualității. Dincolo de informațiile efective, cititorul (istoric sau nu) regăsește în ea umanitatea în expresiile sale caracteristice – gânduri, sentimente, atitudini –, sau altfel spus: regăsește eternul uman, când mai bun, când mai rău, în confruntarea sa cu circumstanțele epocii.

Se reconstituie și se restituie în acest fel conținutul „viu” al epocii respective, mai relevant pentru „adevăr” decât formulele didactice ori clișeele propagandistice. Este conținutul în absența căruia analiza trecutului ar fi redusă în ultimă consecință logică, sau mai bine zis metodologică, la repertorierea statistică a datelor materiale.

Cartea ne evocă oameni, inevitabil complecși și nuanțați, care nu pot fi înțeleși (ca de altminteri nici evoluțiile pe care aceștia le-au influențat) prin etichetări maniheiste, ci numai prin pătrunderea în autenticitatea lor existențială, fie că este vorba de patriarhii Iustinian, Iustin, Teoctist și Daniel, de episcopul necanonic Valerian Trifa, de Tudor Arghezi sau de alții.

Memoriile lui Valeriu Anania sunt cu atât mai interesante, cu cât se referă la oameni din medii diferite – ecleziastic, politic, cultural –, permițând observația istorică pe verticala mai multor paliere sociale, din România și nu numai. (Amintim, în context, și distincția operatorie între „exil” și „emigrație”, potrivit angajării sau neangajării politice a celor în cauză – p. 362). Putem cunoaște astfel „din interior” Sfântul Sinod, comunitatea românească din Statele Unite ale Americii, reuniunile literare ale românilor de la Paris ș.a.m.d.

Se degajă în mod deosebit personalitatea autorului – un exemplu rar, din nefericire, de cleric intelectual, în care duhovnicia și preocuparea culturală se potențează reciproc. Este o personalitate care impresionează și chiar farmecă prin credință și inteligență, prin forța interioară și cunoștințe.

Adăugăm, în final, o notă despre frumusețea scriiturii, în care este recognoscibil literatul Valeriu Anania. Textul este cursiv, antrenant, îmbinând povestirea evenimentelor cu realizarea atmosferei, cu descrierile plastice și cu tipologia „personajelor” (poate cele mai interesante, din punctul nostru de vedere). Cartea poate fi citită așadar ca document al unei epoci, dar și ca roman, pentru plăcerea pură a lecturii.

Alexandru Mamina

JACQUES BOUCHARD, *Nicolae Mavrocordat. Domn și cărturar al Iluminismului timpuriu (1680-1730)*, București, Editura Omonia, 2006, 187 p.

Imaginea-cliseu a lui Nicolae Mavrocordat în istoriografia română este aceea a domnului care a inaugurat regimul fanariot în Moldova și Țara Românească. Responsabilitatea sa în surghiunirea, urmată de uciderea de otomani, a mitropolitului-cărturar Antim Ivireanul a îngroșat umbra care acoperea chipul voievodului.

În realitate, Nicolae Mavrocordat a fost o personalitate complexă: mandatar al Imperiului otoman, având drept misiune consolidarea controlului acestuia asupra celor două principate, el a fost începătorul acelei politici de reformă care a caracterizat „secolul fanariot” și l-a determinat pe Nicolae Iorga să denumească volumul consacrat acestei epoci din ultima sa *Istorie a românilor* (vol. VII): „Reformatorii”.

Nicolae Mavrocordat a fost însă și un om de vastă cultură, autor el însuși al unei opere variate, între care se disting două scrieri: *Despre îndatoriri* – „primul manual fanariot care se ocupă atât cu suveranitatea și supremația legii, cât și cu îndatoririle principilor și cetățenilor” (p. 69), și *Răgazurile lui Filotheu* – „prima încercare de creație românească din literatura neogreacă” (p. 73). De remarcat o coincidență semnificativă, dacă se are în vedere faptul că Filotheu și amicii săi întâlnesc trei călători „persani” – doar în aparență – : „Acest roman filosofic a fost scris între 1717 și 1720, exact în aceeași vreme în care Montesquieu își redacta *Scrisorile persane*” (p. 73).

Cartea lui Jacques Bouchard, profesor la Universitatea din Montreal și la Universitatea McGill, este o culegere de 14 studii, tipărite în diverse periodice și volume, între anii 1977 și 2003, consacrate ipostazei de om de litere a lui Nicolae Mavrocordat. În toate contribuțiile sale, Jacques Bouchard face dovada unei erudiții, care, în istoriografia română, l-ar plasa în descendența lui Demosthene Russo.

Două sunt, în opinia noastră, meritele acestui volum. În primul rând, el reconstituie activitatea de autor a lui Nicolae Mavrocordat, în cadrul căreia s-au înregistrat cele două „premiere” menționate mai sus. Scrierile lui Nicolae Mavrocordat sunt integrate contextului cultural al perioadei în care au fost elaborate, astfel că cititorului i se conturează dimensiunile neo-elenice și europene ale operei domnului fanariot. În al doilea rând, Jacques Bouchard abordează o problemă de cel mai mare interes, aceea a luminismului timpuriu în lumea greacă și în țările române, și oferă o periodizare care merită o discuție aprofundată. (Autorul a reluat această periodizare în studiul *L'Aube des Lumières dans les pays roumains*, „La Revue historique”, vol. II, 2005, Atena, p. 31-51).

Periodizarea luminismului timpuriu în țările române, propusă de profesorul canadian, se înfățișează astfel: Biserica triumfătoare (1680-1710); absolutismul rațional (1710-1730); despotismul luminat (1730-1780); Biserica luptătoare (1695-1780). Câteva precizări sunt absolut necesare: anul 1680 nu este numai cel al nașterii lui Nicolae Mavrocordat, ci și anul apariției *Psaltirii slavo-române* a lui Dosoftei, cu traducerea psalmilor în limba română; 1710 este considerat de autor începutul regimului fanariot (prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova, unde a sosit în ianuarie 1710, stil vechi); 1730 – moartea lui Nicolae Mavrocordat; 1780 – apariția *Pravilniceștii Condicii* a lui Alexandru Ipsilanti și a gramaticii limbii române a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai; ultima perioadă (1695-1780) are în vedere situația din Transilvania, unde Biserica Unită a jucat un rol esențial în geneza luminismului.

Nu vom intra aici într-o discuție asupra limitelor cronologice ale periodizării. O rectificare: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, amintită mai sus, nu este „prima gramatică a limbii române” (p. 5), acest „record” revenind celei întocmite de Dimitrie Eustatievici (vezi *Gramatica românească, 1757. Prima gramatică a limbii române*, editor N. A. Ursu, București, Editura Științifică, 1969; vezi și Jacques Bouchard, *L'Aube des Lumières*, și urm., p. 45, nota 67).

Credem totuși că o discuție asupra periodizării propuse de autor trebuie să abordeze cel puțin două probleme: mai întâi, conținutul și difuzarea ideilor luminismului timpuriu în societatea moldo-munteană, în secolul al XVIII-lea; în al doilea rând, raportul dintre „rațiune” și „rațiunea de stat” în desfășurarea politicii de reformă (vezi, în această privință, observațiile lui Robert Mandrou, *L'Europe „absolutiste”. Raison et raison d'État, 1649-1775*, Paris, Fayard, 1977). În ce ne privește, credem că primatul a aparținut rațiunii de stat și că la baza politicii de reformă a domnilor fanarioți s-au aflat eforturile lor de a consolida și spori potențialul demo-fiscal al principatelor române. Din sectorul fiscal, reforma s-a extins în domeniile social, administrativ, judecătoresc și cultural.

Studiile lui Jacques Bouchard îmbogățesc substanțial cunoștințele despre Nicolae Mavrocordat, epoca sa și luminismul timpuriu, și invită pe istoricii români la o regândire a problematicii luminismului și a secolului fanariot.

Florin Constantiniu

LIVIU BRĂTESCU, MIHAI CHIPER (coordonatori), *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, Editura Pim, Iași, 2008, 236 p.

Apărut în 2008, la editura Pim, volumul *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective* se înscrie pe linia cercetărilor celor doi coordonatori, Liviu Brătescu și Mihai Chiper, cercetători la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”. Volumul pare să fi apărut dintr-o necesitate istoriografică, în condițiile în care conservatorismul, al doilea curent politic major al modernității românești, nu a beneficiat de o atenție prea mare din partea istoriografiei române.

Volumul este structurat în cinci teme, fiecare dintre ele cuprinzând articole ale unor specialiști din mai multe centre universitare și din domenii diferite: istorie, politologie, științe politice. Prima temă, *Biografii și certitudini*, cuprinde trei articole, în care sunt analizate biografiile unor personalități conservatoare. Astfel, Dan Drăghia prezintă câteva date despre cariera politică a lui Constantin George Dissescu, observând că acesta a intrat propriu-zis în politică în anul 1884 și a debutat ca politician în tabăra liberală. A fost unul dintre cei care l-au urmat pe Take Ionescu, la începutul secolului al XX-lea, formând Partidul Conservator-Democrat. Laurențiu Vlad prezintă aspecte din viața politică și familială a lui Constantin N. Brăiloiu (1809-1889), remarcând că funcțiile publice din deceniile al IV-lea și al VI-lea ale secolului al XIX-lea au pregătit intrarea acestuia în politica militantă în rândul conservatorilor munteni, regăsindu-se printre deputații, senatorii sau miniștrii perioadei 1859-1876. În opinia autorului, Constantin Brăiloiu a fost un susținător al ordinii legale, chiar dacă în anii tinereții fusese tentat de sentimente umanitariste. Mihai Sorin Rădulescu, apreciatul genealogist, aduce în rândurile articolului său contribuții la genealogia familiei lui Take Ionescu, insitând atât asupra părinților cunoscutului om politic, cât și asupra fraților săi, prezentând informații despre căsătoriile acestora. În ceea ce îl privește pe Take Ionescu, acesta a fost căsătorit de două ori: prima dată în noiembrie 1881, cu o englezoaică, Elisabeth Richards, iar a doua oară în 1919, cu Adina Olmazu, care fusese căsătorită mai întâi cu Dumitru Codrescu, de care a divorțat, apoi cu Take Ionescu și după moartea acestuia cu principele polonez Jean Korybut Woroniecki.

Al doilea grup de studii, *Guvernări conservatoare*, cuprinde articole ce vizează viața politică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul celui următor. Astfel, Silvia Marton urmărește disputele din anii 1866-1867 privind bugetul, finanțele și politicile economice în Parlamentul României, observând punctele de vedere diferite ale liberalilor și conservatorilor privind cele două tipuri de dezvoltare economică apreciate a fi potrivite pentru națiunea română: protecționismul și liberalul schimb. Sorin Liviu Damean analizează prezența conservatorilor pe scena politică românească în primul deceniu de după instaurarea monarhiei constituționale. Acesta observă că, dacă în perioada 1866-1871 conservatorii au avut o evoluție lentă și fără zguduiri, perioada anilor 1871-1876 a fost deosebit de fructuoasă în plan legislativ (îmbunătățirea legii de organizare a armatei,

în 1872, instituirea Creditului funciar rural, în martie 1873, modificări ale Legii comunale, în 1874), înscriindu-se pe linia unui conservatorism constructiv. Evoluția Partidului Conservator și disputele cu liberalii de după rășcoala din 1907 sunt analizate de către Paul Nistor, care observă că, pentru perioada de după rășcoală, conservatorii au dorit îmbunătățirea standardului de viață la sate, dar acest lucru trebuia să se realizeze prin măsuri bine negociate și chibzuite, care să nu lovească în interesele majore ale marilor proprietari.

Un alt grupaj de studii, *Tendințe și polemici*, reunește cinci articole, ce abordează o problematică variată legată de conservatorism. Astfel, istoricul american Paul E. Michelson își propune o analiză a conservatorismului românesc în perioada 1800-1924, urmărind o periodizare a acestuia, precum și trasarea câtorva direcții de cercetare. Din punctul de vedere al acestuia, conservatorismul românesc cunoaște patru perioade: a conservatorismului tradiționalist (1800-1848); a „conservatorismului de situație” (1848-1871); a conservatorismului politic (1871-1916) și a declinului (1916-1924). Printre posibilele teme de cercetat ce ar merita o atenție din partea istoricilor autorul enumeră: studierea biografiilor unor conservatori, originea socială a liderilor conservatori români, precum și legătura între conservatorismul românesc și religie. Un alt articol este cel al lui Liviu Brătescu, în care autorul își propune să analizeze evoluția în paralel a raporturilor dintre liberali și conservatori la jumătatea secolului al XIX-lea. Astfel, autorul surprinde rolul apariției unor ziare precum „Conservatorul” sau „Conservatorul Progresist Bucureștean” în fixarea și definirea cât mai precisă în vocabularul politic autohton a termenului de conservator. Disputele dintre grupările liberale și conservatoare din anul 1866, o dată cu abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza, sunt, de asemenea, surprinse de autor. Câteva informații despre un ideolog conservator, Mihai Eminescu, ne sunt oferite de către Mihai Dorin, cel care în urma studierii imaginarului politic eminescian constată că poetul român a dezvoltat toate marile idei ale conservatorismului european și românesc precum: organicismul, evoluționismul, tradiționalismul, dinasticismul sau naționalismul luminat. Deși a dezvoltat idei conservatoare și a susținut partidul în luptele sale politice, Mihai Eminescu nu a practicat niciodată ceea ce autorul numește „mercenariatul de idei” sau „disciplina slugarnică”. Un articol interesant, intitulat *Educarea tradiției*, este cel al Cătălinei Mihalache, care își desfășoară analiza în jurul ideii că până la mijlocul secolului al XX-lea eforturile statului și ale societății nu produsese decât o școlarizare precară, mai ales în mediul rural și în rândul fetelor. Totodată, autoarea surprinde faptul că tradiția are în plus față de istorie o componentă identitară manifestă, încurajată de studiile etnografice. În ceea ce privește studiul lui Andrei Sabin, acesta prezintă noi perspective asupra vieții și activității lui Alexandru Marghiloman și a politicii externe a României, apreciind că apropierea omului politic de Germania trebuie înțeleasă prin intermediul viziunii pe care el o avea asupra intereselor României. În finalul grupajului de studii, Adrian-Paul Iliescu se întreabă retoric *Conservatorism sau radicalism de dreapta?*, încercând să ofere și câteva răspunsuri. Acesta observă că în timp ce conservatorismul este mai realist și tinde spre nuanțare și moderație, radicalismul, îmbibat de maniheism, tinde spre maximalism, devenind virulent și vehement.

În penultimul grupaj de articole, *Căutări și forme actuale*, se regăsesc trei articole deosebit de interesante. Astfel, Ioan Stanomir propune ca ipoteză de lucru în analiza sa neoconservatorismul românesc, observând că există o linie de continuitate ce îi unește pe Eminescu și pe exponenții curentului reacționar: Nicolae Iorga și Aurel C. Popovici. De asemenea, autorul constată faptul că Eminescu și neoconservatorii secolului al XX-lea se definesc cu toții polemic în raport cu „Marea Revoluție” din 1789. Mihai Ghițulescu se oprește asupra dificultăților doctrinare ale Partidului Conservator, întrebându-se dacă mai poate fi cineva conservator în România începutului de mileniu III, în contextul haosului politic ce a urmat revoluției din 1989. Totodată, autorul insistă asupra clarificării doctrinei a actualului Partid Conservator, văzută ca o condiție esențială în supraviețuirea sa. Ultimul articol din acest grupaj tematic – „*Conservatorismul” Uniunii Forțelor de dreapta* – este semnat de Marius Stan și reprezintă o analiză a decalogului UFD – *Manifestul Dreptei din România*. Ultimul grupaj tematic cuprinde câteva reflexe critice ale unor autori precum Mihai Ghițulescu, Dan Drăghia și Andrei Sabin, asupra unor lucrări referitoare la conservatorismul românesc.

Privit în perioada comunistă ca un curent reacționar, conservatorismul românesc a beneficiat după anii '90 de o reevaluare, prin apelul la sursele din epocă. Revalorificarea acestora a făcut

posibilă trasarea unor noi direcții de cercetare în ceea ce privește evoluția Partidului Conservator român. Pe această linie se plasează și volumul de față, care prin studiile reunite se înscrie în tendința aprofundării cercetărilor de până în momentul de față.

Bogdan Adrian Ceobanu

VICTOR RIZESCU (coord.), *Ideologii românești și est-europene*, «București», Editura Cuvântul, 2008, 300 p.

În ultimii ani, preocupările pentru istoria intelectuală par să fie ceva mai prezente în peisajul istoriografiei românești. În unele cazuri din considerente de modă și mimetism cultural, dar în altele din necesitatea resimțită real de a lărgi orizontul problematic și a aprofunda astfel analiza trecutului, cercetarea autohtonă este mai interesată de aspectele „culturale”, sau mai exact de stabilirea interconexiunii dintre fenomenele sociale și modelele culturale.

Volumul pe care îl recenzăm este un exemplu. El reunește mai multe articole, consacrate relației dintre elaborările ideologice și reprezentările culturale în funcție de care acestea și-au precizat identitatea istorică specifică.

Proiectul este propus implicit din articolul de deschidere, semnat de Victor Rizescu, *Ideologii și istorii conflictuale: tradiții românești și sud-est europene*, care semnalează de la bun început legătura dintre structurarea ideologiilor politice și viziunile istorice (p. 5), precum și competiția politică simbolică în jurul memoriei (p. 7).

Din punct de vedere teoretic și metodic demersul ni se pare corect, întrucât ideile politice, înainte de a fi „politice”, sunt „idei” pur și simplu, parte așadar a unei reflexii generale în care autoreprezentarea identitară a societății (conștiința istorică) joacă un rol constitutiv. Totul este să nu reducem lucrurile la o dispută necesarmente politică și să nu căutăm în subtextul oricărei viziuni istorice o miză ideologică.

Autorul avansează câteva puncte de vedere care merită luate în considerare. Primul privește „dialectica” raporturilor dintre elita socială și elita intelectuală concurentă, care devine la rândul ei elită socială generând o nouă contestare culturală (p. 9). A fost cazul liberalilor pașoptiști deveniți partid de guvernare, critici ai regimului regulamentar și critici apoi la rândul lor de junimiști. Este o perspectivă interesantă în măsura în care permite interpretarea mai largă a fenomenului politic, prin prisma conceptelor de capital simbolic și hegemonie culturală, susceptibile să lămurească o serie de afilieri și alianțe mai bine decât strict apartenența și interesul material de clasă.

Al doilea punct de vedere se referă la disputa teoretică poporanism – social-democrație, identificată drept o transplantare a disputei corespunzătoare din cultura revoluționară rusă, prin intermediul refugiaților politici Constantin Stere, respectiv Constantin Dobrogeanu Gherea (p. 14). O atare transplantare sugerează, în mod esențial, existența unei paradigme de sociologie a culturii în societățile „periferice” sau „semiperiferice” ale capitalismului mondial, iar în subsidiar – că în cultura română modernă influențele nu au venit numai din Occident, contrar prejudecăților rusofobe.

Sunt și interpretări pe care nu le împărtășim, precum aprecierea concepției sociologice a lui Ștefan Zeletin drept o formă a determinismului marxist (p. 10). Este o eroare pe care am întâlnit-o și la alți autori, datorată confuziei între determinismul economic în general și determinismul marxist în particular. Concepția lui Ștefan Zeletin diferă de cea a lui Karl Marx sub mai multe aspecte importante, dintre care amintim numai faptul că cel dintâi atribuie funcția determinantă în schimbarea socială schimbului, și nu producției.

O altă eroare privește identificarea junimiștilor drept adepți ai liberului schimb, ei apărând astfel mai liberali decât național-liberalii protecționiști (p. 13-14). Se ignoră aici distincția, afirmată în epocă, între junimiști și conservatorii „puri”, precum și inițiativele protecționiste ale junimiștilor, îndeosebi ale lui Petre P. Carp (Legea minelor, breslele).

Semnalăm și articolul lui Andrzej Walicki, *Gândirea socială rusă: o introducere la istoria intelectuală a Rusiei din secolul al XIX-lea* – o sinteză relevantă asupra opțiunilor de dezvoltare formulate în Rusia în contextul modernizării capitaliste. Autorul expune didactic punctele de vedere ale occidentalștilor, slavofililor, populiștilor și marxiștilor de diverse orientări, corelând ideile lor propriu-zis sociale cu opțiunile politice, morale și estetice. Se evidențiază astfel imaginea unei societăți cuprinse de o efervescență intelectuală remarcabilă, constrânsă însă de regimul autocrat și deturnată de la calea dialogului social către formulele exclusivismului partinic.

Andrzej Walicki formulează mai multe idei și precizări interesante, care contribuie la înțelegerea profilului mental-intelectual al societății ruse. El arată, de pildă, cum un efect al absolutismului practicat de Nicolae I a fost interiorizarea reflexiei categoriilor cultivate, care s-au preocupat mai puțin de politica pozitivă și mai mult de sensul metafizic al existenței personale și naționale, regândind în acest context inclusiv relația dintre Rusia și Occident (p. 32). Distinge între anarhism și populism (pe care mulți le percep ca fiind unul și același lucru), remarcând că anarhismul a fost preocupat de problema statului ca atare, iar populismul – de strategia de dezvoltare: capitalistă sau necapitalistă (p. 54).

Amintim, în context, și o lucrare românească de acum mai bine de jumătate de secol, astăzi uitată, V. Ciobanu, *Poporanismul*, în care cei interesați pot găsi de asemenea o bună prezentare sintetică a gândirii sociale ruse din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea.

Prin conținutul informațional și prin natura problematicii, volumul publicat de Editura Cuvântul este util tuturor cercetătorilor epocilor modernă și contemporană, precum și tuturor celor interesați de istoria intelectuală, indiferent de perioada tratată.

Alexandru Mamina

ISSN 0567-6320